

100. YILDA ULUSLARARASI
TOPLUMSAL
ARAŞTIRMALAR
KONGRESİ
SOSYAL BİLİMLER
SPOR BİLİMLERİ
EĞİTİM BİLİMLERİ
TURİZM VE GASTRONOMİ
DİL BİLİMLERİ

100. YILDA ULUSLARARASI TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

Tam Metin Bildiriler Kitabı

17-19 KASIM 2023

100. Yılda Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Kongresi bünyesinde **Sosyal Bilimler, Spor Bilimleri, Eğitim Bilimleri, Turizm ve Gastronomi ve Dil Bilimleri** Sempozyumları bulunmaktadır.

17-19 Kasım 2023 tarihleri arasında yüz yüze ve çevrimiçi olarak Ankara'da gerçekleştirilecek olan Kongre'nin ana teması **Toplumsal Araştırmalar**'dır.

Farklı disiplinlerden birçok araştırmacıya ev sahipliği yapacak olan kongrenin düzenleyicisi **Uluslararası Toplum Araştırmaları Derneği** dir.

Kongre Paydaşlarımız:

- Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (Ankara Üniversitesi)
- UTADER (Uluslararası Toplum Araştırmaları Derneği)
- Yüzde İki Yayınları

<https://www.yuzdeiki.com/>

- Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi

<https://www.ankaradergisi06.com/>

- ESAR- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

www.esardergi.com

- Review of Tourism Administration Journal

<http://www.rotajournal.org/>

- Anakara Yayıncılık Eğitim Araştırma Danışmanlık Limited Şirketi

- TNKÜ Akademik Bakış Topluluğu

Kongre Sponsorlarımız

Kongre Yönetim Kurulu ile iletişim için:

utakongre@gmail.com

Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ

Dr. Öğr. Üyesi Şihmet YİĞİT

SOSYAL BİLİMLER
SEMPOZYUMU

SPOR BİLİMLERİ
SEMPOZYUMU

EĞİTİM BİLİMLERİ
SEMPOZYUMU

TURİZM VE GASTRONOMİ
SEMPOZYUMU

DİL BİLİMLERİ
SEMPOZYUMU

ISBN: 978-605-70777-7-6

**100. YILDA ULUSLARARASI TOPLUMSAL
ARAŞTIRMALAR KONGRESİ**

TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

**Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Şihmet YİĞİT**

ANAKARA YAYINCILIK

ISBN: 978-605-70777-7-6

**15 ŞUBAT 2024
ANKARA**

KURULLAR

KONGRE BAŞKANI

Doç. Dr. Mehmet Korkud AYDIN
(Kırıkkale Üniversitesi)

KONGRE ONURSAL KOMİTESİ

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Fikret RAMAZANOĞLU
(Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Recep DÜNDAR
(İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Perihan SAVAŞ
(Ortadoğu Teknik Üniversitesi)

KONGRE GENEL KOORDİNATÖRÜ

Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

KONGRE SEKRETERYASI

Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZCAN BALKIR (YOBU)

Arş. Gör. Elif BAKSI (TNKÜ)

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEME KURUL BAŞKANLARI

Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ
(Sosyal Bilimler Sempozyumu)

Dr. Öğr. Öğr. Üyesi Şihmet YİĞİT
(Spor Bilimleri Sempozyumu)

Dr. Nuriye KARAKAYA YILDIRIM
(Dil Bilimleri Sempozyumu)

Dr. Öğr. Üyesi Özcan EKİCİ
(Eğitim Bilimleri Sempozyumu)

Dr. Öğr. Üyesi Aylin NALÇACI İKİZ
(Turizm ve Gastronomi Sempozyumu)

SOSYAL BİLİMLER SEMPOZYUMU DÜZENLEME KURULU

- Prof. Dr. Ayse KAYAPINAR (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşen SİNA (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Petru GOLBAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Nicoleta Cinpoes (University of Worcester- İngiltere)
Doç. Dr. Estella Antoaneta CİOBANU (Ovidius University of Constanta-Romanya)
Prof. Dr. Tatiana GOLBAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Emre ÖZŞAHİN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Feyyaz ZEREN (Yalova Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Müjdecı (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KAYA (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Korkud AYDIN (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Batu GÜNÖR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri Can SANNAV (Trakya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZCAN BALKIR (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZGÜR (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Oktay ATİK (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üye. Murat TOPCU (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. William Martin Geibel (San Diego University- ABD)
Dr. Tuğba GÜNÖR (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

SPOR BİLİMLERİ SEMPOZYUMU DÜZENLEME KURULU

- Prof. Dr. Fikret RAMAZANOĞLU (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Nusret RAMAZANOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Malik BEYLEROĞLU
Prof. Dr. Adnan ERSOY
Prof. Dr. Uğur ABAKAY
Doç. Dr. Servet REYHAN
Doç. Dr. Erdem EROĞLU
Doç. Dr. Ümit Doğan ÜSTÜN
Doç. Dr. İlimdar YALÇIN
Doç. Dr. Erşan ARSLAN
Doç. Dr. Fırat AKCAN
Doç. Dr. İbrahim DALBUDAK (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

100. YILDA UTAK

Doç. Dr. Fikret ALINCAK (Gaziantep Üniversitesi)

Doç Dr. Emir EKİNCİ (Yalova Üniversitesi)

Doç. Dr. Osman PEPE (Süleyman Demirel Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet KARGÜN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Doç. Dr. Aydın PEKEL (İstanbul Gelişim Üniversitesi)

Doç. Dr. Vahdet ALAEDDİNOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi: Şıhmehmet YİĞİT (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üye. Hikmet TURKAY

Dr. Eyüp ACAR

Arş. Gör. Ahmet Ferdi KOÇ

TURİZM VE GASTRONOMİ SEMPOZYUMU DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Ali İNANIR (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Doç. Dr. Hacer ARSLAN KALAY (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Doç. Dr. Oğuz NEBİOĞLU (Alaaddin Keykubat Üniversitesi)

Doç. Dr. Özgür YAYLA (Akdeniz Üniversitesi)

Doç. Dr. Üzeyir KEMENT (Ordu Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Emrah ÖRGÜN (Sinop Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Melih AYDIN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Cenk BİRİNCİ (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Emre ARSLAN (Alaaddin Keykubat Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Serhan SALEPÇİGİL (Sinop Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yakup ÖZTÜRK (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

EĞİTİM BİLİMLERİ SEMPOZYUMU DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Mustafa KAHYAOĞLU (Siirt Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemal AKÜZÜM (Dicle Üniversitesi)

Prof. Dr. Durmus KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)

Doc. Dr. Mehmet EROĞLU (Fırat Üniversitesi)

Doc. Dr. Alper KASKAYA (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdülbasit SEZER (Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. Veli BATDI (Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DEMİRKOL (Dicle Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Meral ÖNER SÜNKÜR (Dicle Üniversitesi)

DİL BİLİMLERİ SEMPOZYUMU DÜZENLEME KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Gamze Erdem COŞGUN (Amasya Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap Aral DUVAN (Kırıkkale Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. Sakine Ceylan PHİRİ (Kırıkkale Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. Sema TURAN (Ortadoğu Teknik Üniversitesi)

Öğr. Gör. Dr. Nur Gedik BAL (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Öğr. Gör. Ramazan ŞEN (Kırıkkale Üniversitesi)

KONGRE BİLİM KURULU

Prof. Dr. Mesut AYDIN (Malatya İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AKPINAR (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali EMİNOV (ABD)
Prof. Dr. Ali YAMAN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşen SİNA (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Dimitri KOROBĒİNİKOV (ABD)
Prof. Dr. Emine DİNGEÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Fehmi YILMAZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan MERT (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Turhan KAÇAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit EKİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Viorel PANAİTE (Bükreş Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeliha DEMİREL (Eskişehir Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlker ALP (Trakya Üniversitesi)

Prof. Dr. İvan RUSEV (Varna Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet YAVUZERLER (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TURAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Orlin SABEV (Bulgar Bilimler Akademisi Sofya)
Prof. Dr. Petru GOLBAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Refik TURAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Serdar SARISIR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep DÜNDAR (Malatya İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamdi ÖNAY (Malatya İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (Malatya İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret RAMAZANOĞLU (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Malik BEYLEROĞLU (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Nusret RAMAZOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Adnan ERSOY (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil TAŞKIN (Konya Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KALDIRIMCI (Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur ABAKAY (Gaziantep Üniversitesi)

100. YILDA UTAK

- Prof. Dr. İbrahim CİCİOĞLU
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Ahmet DOĞAN
(Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz Selim AĞAOĞLU
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet KARASU
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Dündar YENER
(Bolu İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan SUNAY
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Semiyha TUNCEL
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Özkan AKMAN
(Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan YEŞİLTAŞ
(Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahadır KÖKSALAN
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Erol KOÇOĞLU
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. İhsan ÜNLÜ
(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem ULUKALIN
(Artvin Çoruh Üniversitesi)
Doç. Dr. Tekin ÇELİKKAYA
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel Oğuz HAÇAT
(Kastamonu Üniversitesi)
Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA
(Kayseri Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Aleksander FOTIĆ
(Belgrad Üniversitesi)
Doç. Dr. Alper ALP
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ
(Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Arif SARI
(Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Birten ÇELİK
(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Dritan EGRO
(Arnavutluk Tiran Üniversitesi)
Doç. Dr. Erdem Can ÖZTÜRK
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Fahri KILIÇ
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
- Doç. Dr. Fatma AKKUŞ YIĞIT
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
(Uşak Üniversitesi)
Doç. Dr. Güneş IŞIKSEL
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KAYA
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. H. Veli AYDIN
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil Saim PARLATIR
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim KELAĞA AHMET
(Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan EYGÜ
(Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Marinos SARIYANNİS
(Girit Akdeniz Araştırmaları Merkezi)
Doç. Dr. Mehmet ERSAL
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ÖZKAN
(Ordu Üniversitesi)
Doç. Dr. Mümin İSOF
(Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Nasrullah UZMAN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Nuray ÖZDEMİR
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer METİN
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Önder DUMAN
(Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Özlem SERT
(Ankara Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Paschalidis ANDROUDIS
(Yunanistan Aristoteles Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan EKİNCİ
(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Sema KÜSKÜ
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Sinan GÜZEL
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Sırcan KATIĆ
(Sırbistan Belgrad Tarih Enstitüsü)
Doç. Dr. Süleyman POLAT
(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Tatiana GOLBAN
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Tatjana KATIĆ
(Sırbistan Belgrad Tarih Enstitüsü)
Doç. Dr. Tekin ÖNAL
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülay METİN
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Ü. Gülsüm POLAT

100. YILDA UTAK

(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Stefka PIRVEVA
(Bulgar Bilimler Akademisi Sofya)
Doç. Dr. Gergana GEORGİEVA
(Veliko Tırnova Üniversitesi)
Doç. Dr. Hristiyan ATANASOV
(Sofya Merkez Devlet Arşivleri)
Doç. Dr. İsmail EFE
(Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep ÖZMAN
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan AYDEMİR
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan ÖZBEK
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Akif KARAMAN
(Kilis Yedi Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Serap EMİR
(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa)
Doç. Dr. Abdullah CANIKLI
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim DALBUDAK
(Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa GÜMÜŞ
(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Doç. Dr. Ümit Doğan ÜSTÜN
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Hali BİŞKİN
(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman PEPE
(Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Fikret ALINCAK
(Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Emir EKİNCİ
(Yalova Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan ÇELİK
(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail KAYA
(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet KARGÜN
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Melih BALYAN
(Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN
(Yalova Üniversitesi)
Doç. Dr. Fehmi ÇALIK
(Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖÇALAN
(Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Kara HÜSEYİNOĞLU
(Elazığ Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan ALTINGÜL
(Elazığ Fırat Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah Bora ÖZKARA
(Erzurum Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Serhat ÖZBAY

(Erzurum Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Velittin BALCI
(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Dicle ARAS
(Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut CANLI
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şule EGÜZ
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre AVCI
(Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih KOYUNCU
(Kırşehir Ahi Evren Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Yılmaz YAŞAR
(Eskişehir Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail YILDIRIM
(Kayseri Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kader ÖZLEM
(Bursa Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Güven AVCI
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Meral ORTAÇ
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE
(İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür KOLÇAK
(İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER
(Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sagıp ATLI
(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Selahattin BAYRAM
(İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem PARLATIR
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Türkan DOĞRUÖZ
(Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ünal ŞENEL
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan DİNÇER DAĞHAN
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Beycan HOCAOĞLU
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bilge KAYA YİĞİT
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY
(Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Egemen Çağrı MIZRAK
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bahattin ÇATMA
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Dr. Anca POPESCU
(Romanya Bükreş Üniversitesi)
Dr. Dragana AMEDOSKI
(Sırbistan Belgrad Tarih Enstitüsü)
Dr. Georgi ZELENGORA

100. YILDA UTAK

(Sofya)
Dr. Nevena GRAMATİKOVA
(Sofya)
Dr. Nevena NEDELÇEVA
(Tırnova)
Doç. Dr. Ökkeş NARİNÇ
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZGÜR
(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZCAN BALKIR
(Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Yasin KARADENİZ
(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih KURTULMUŞ
(Ardahan Üniversitesi)
Dr. Hakan DOĞAN
(Kırıkkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz YAMAN
(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa)
Dr. Öğr. Üyesi Başak BAĞLAMA
YÜCESOY
(Yakın Doğu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi E. Meliha KURTDAŞ
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü ULUKAYA ÖTELEŞ
(Muş Alparslan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çağlar KURTDAŞ
(Adıyaman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Servet ATİK
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZHAN
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KARALI
(Malatya İnönü Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MANAP
(Batman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yasin DEMİR
(Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Betül Gökçen DOĞAN
LAÇIN
(Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYSILI
(Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emre LAÇIN
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YÜKSEL
(Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun SERVİ
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ece KOÇER
(Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alparslan GÖZLER
(Kayseri Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elif POLAT HOPCAN

(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan HOPCAN
(İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ÖZTÜRK
(Kayseri Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARNAS
(Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Lütfi ÖZTÜRK
(MEB-Özel Yeteneklilerin Geliş. Daire Başk.)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILMAZ
(Bolu İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat OZAN
(Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şihmet YİĞİT
(Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İzzet UÇAN
(Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Haluk SİVRİKAYA
(Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Neslişah AKTAŞ ÜSTÜN
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Sinan BİRİCİK
(Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi. Serdar ADIGÜZEL
(Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serdar BAYRAKTAROĞLU
(Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi: Yeşim BAYRAKTAROĞLU
(Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erdem EROĞLU
(Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi: Mine Serin TAŞKIN
(Konya Selçuk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi: Sultan EROĞLU
(Siirt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi: Meliha CANPOLAT
(Ege Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi: Mustafa VURAL
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. İlimdar YALÇIN
(Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Vahdet ALAADDİNOĞLU
(Erzurum Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Dürdane TOR
(Kayseri Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Metin BEŞALTI
(Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aslı Saylan KIRMIZIGÜL
(Kayseri Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin Hasan ADAGİDEL
(İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÖZSARI
(İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)
Dr. Fatih SEYRAN (Sağlık Bakanlığı)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre SARI
(İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)

100. YILDA UTAK

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÖRÜR
(Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARSLAN
(Kars Kafkas Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pınar SERDAR DİNÇER
(Yozgat Bozok Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Demet TAŞKAN
(Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜLÜ
(Ankara Üniversitesi)
Dr. İsmail YILDIZ (MEB)

İÇİNDEKİLER

ATEŞ Hikmet	HATAY'IN ANAVATANA KATILIŞ SÜRECİNDE HARS KOMİTELERİ	5
ÇELİK Serkan	MUSİKİ MECMUASINDA YAYINLANAN MÜZİK TERAPİ İLE İLGİLİ YAZILAR ÜZERİNE BİBLİYOGRAFİK BİR ÇALIŞMA	19
DARÇIN Nevra & SİNA Ayşen	TROİA SAVAŞI	25
DENİZ Suzan & KOÇER Pınar & AYSU Semahat	USING GENERATIVE LEARNING THEORY TO FOSTER READING: SELF-TESTING FOR LEARNING	37
DOĞANAY Fatma	J. WOLFGANG VON GOETHE'NİN "GENÇ WERTHER'İN ACILARI" ADLI ESERİNİN 1934-2019 TARİHLERİ ARASINDA YAPILAN YEDİ FARKLI ÇEVİRİSİNİN KARŞILAŞTIRILARAK İNCELENMESİ	45
GÖNÜLTAŞ Ozan & MIZRAK Egemen Çağrı	İNDUS MUHAREBESİ	61
GÜLTEKİN Yasin Fikri & DAVRAS Özgür	OTEL İŞLETMELERİNDEKİ HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ ADANMIŞLIĞINA OLAN ETKİSİ	73
HANİF İsmail & NARİNÇ Ökkeş	I. KOSOVA MEYDAN MUHARRABESİ (1389)	83
İNAN Hatice	OSMANLILAR DÖNEMİNDE BULGARİSTAN (1448-1878)	93
ŞAHİN Abdurrahim & NARİNÇ Ökkeş	DANDANAKAN SAVAŞI (24 MAYIS 1040)	107
YILDIZ Oğuzhan & KAVAS Elif Tuğçe & RAMAZANOĞLU Ertunga Mesut	TÜRKİYE'DE Kİ ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK REKREASYON ALANINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK OLARAK İNCELENMESİ	117

HATAY'IN ANAVATANA KATILIŞ SÜRECİNDE HARS KOMİTELERİ

Hikmet ATEŞ*

Öz: Hatay, Anadolu'nun en kadim şehirlerinden birisi olup birçok farklı devletin hâkimiyeti altında kalmıştı. Türkiye Selçuklu Hükümdarı Süleyman Şah, 1084 yılında bölgeyi fethetti. Bölge 1098-1268 yılları arasında Haçlılar tarafından kurulan Antakya Prenslığı'nin egemenliği altında kaldı. Hatay, 1268 tarihinde Memlüklerin hâkimiyetine geçerken Osmanlı egemenliğiyle 1516 yılında başladı ve I. Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi'ne kadar devam etti. Osmanlı'ya bağlı olan Hatay, antlaşma sonrasında Suriye üzerinden Anadolu'ya ilerleyen Fransızlar tarafından işgal edildi. Yöre halkı bu işgal karşısında direnişe geçti. Mustafa Kemal öncülüğünde başlatılan Kurtuluş Savaşı'na (1919-1922) büyük destek verdi. Hatay bu savaşta Güney Cephesi'nin en stratejik noktalarından birisiydi. Güney Cephesi'nde Kuva-yı Milliye birliklerinin başarılı mücadeleleri sonucunda 20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlarla, Ankara Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın yedinci maddesinde Misak-ı Milli'ye aykırı olarak Hatay'ın Suriye sınırları içerisinde kalması kararlaştırıldı. Bununla birlikte Hatay'da özel bir idare kurulacak, bu özel idare sınırları içerisinde resmî dil Türkçe olacak ve para birimi olarak da Türk lirası geçerli olacaktı. Lozan Barış Antlaşması'nda bu hükümler taraf devletler arasında kabul edildi. Fransa, 1936 yılında Suriye'den çekildi. Ankara Antlaşması ve Lozan Barış Antlaşması'na rağmen Hatay Sancağı üzerindeki haklarını Suriye'ye bıraktı. Türkiye, sorunu Milletler Cemiyetine taşıdı. Fransa ile yapılan görüşmelerden bir sonuç elde edilemeyince 9 Ekim 1936 tarihinde Hariciye Vekaleti tarafından Fransa'ya resmî bir nota verildi. Türkiye'nin talebi Suriye gibi Hatay'ın da bağımsız olmasıydı. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Hatay meselesini şahsi meselesi olarak görüyordu. Gazi Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde Türkiye, Hatay meselesiyle ilgili bir yandan Milletler Cemiyeti'nde diplomatik mücadele verirken diğer yandan bölgede ağırlıklı olarak Türklerin yaşadığını ve bölgenin eki bir Türk yurdu olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Türk Dil ve Türk Tarih Tezi bağlamında "Eti" kökenli oldukları iddia edilen Nusayrîlere, Türk kültürünü, Türk dilini benimsetmek amacıyla 1937'de "Hars Komiteleri" kuruldu. Hars Komiteleri bağımsız birer kuruluş olmayıp CHP ve Halkevlerine bağlı olarak çalışmalar yürütecek olan heyetlerdi. İl ve ilçe bazında teşkilatlanan komiteler Ankara'da Merkez Hars Komitesine bağlı olarak faaliyetleri sürdürecektir. Komiteler, Nusayrî nüfusun yoğunlukta yaşadığı Çukurova'da; Seyhan, Mersin ve İçel'de faaliyet gösterecek, halk arasında Türkçe kullanımını yaygınlaştıracak ve çeşitli etkinliklerle Türk kültürünü benimsetecektir.

Anahtar Kelimeler: Hars Komiteleri, Hatay, Nusayrîler, Türkiye, Suriye, Fransa.

HARS COMMITTEES IN THE PROCESS OF HATAY'S ACCESSORATION TO THE HOMELAND

Abstract: Hatay is the most ancient part of Anatolia and was under the domination of many different states. Turkish Seljuk Ruler Suleiman Shah conquered it in 1084. The region remained within the territories of the Principality of Antioch addressed by the Crusaders between 1098 and 1268. Hatay was under Mamluk rule in 1268, and Ottoman rule began in 1516. It continued until the Armistice of Mudros, which was signed after World War I. Hatay, which was affiliated with the Ottoman Empire, was occupied by the French advancing towards Anatolia via Syria after the agreement. The local people started to resist this occupation. He gave great support to the War of Independence (1919-1922) under the leadership of Mustafa Kemal. It was one of the most concentrated points of the Southern Front in Hatay. As a result of the successful struggles of the National Forces on the Southern Front, the Ankara Treaty was signed with the French on 20 October 1921. In the seventh article of the agreement, it was decided that Hatay would remain within the borders of Syria, contrary to the National Pact. In addition, a special administration will be established in Hatay, the official language within the borders of this special administration will be Turkish and the currency will be Turkish lira. In the Lausanne Peace Treaty, these provisions were accepted between the party states. France withdrew from Syria in 1936. Despite the Ankara Treaty and the Lausanne Peace Treaty, he left his rights over the Hatay Sanjak to Syria. Turkey brought the problem to the League of Nations. When no results were obtained from the negotiations with France, an official note was given to France by the Ministry of Foreign Affairs on October 9, 1936. Turkey's request was that Hatay should be independent, like Syria. Gazi Mustafa Kemal Atatürk saw the Hatay issue as his personal matter. Under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Turkey was struggling diplomatically

* KSÜ Tarih Anabilim Dalı, YakınÇağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Göksun Anadolu Lisesi Tarih Öğretmeni

in the League of Nations regarding the Hatay issue, while on the other hand, it was trying to prove that Turks lived predominantly in the region and that the region was an additional Turkish homeland. In the context of the Turkish Language and Turkish History Thesis, "Hars Committees" were established in 1937 in order to make the Nusayris, who are claimed to be of "Eti" origin, adopt Turkish culture and Turkish language. Hars Committees were not independent organizations, but were committees that would carry out activities affiliated with the CHP and Community Centers. The committees organized on provincial and district basis would continue their activities under the Central Hars Committee in Ankara. The committees are in Çukurova, where the Nusayri population lives densely; They would operate in Seyhan, Mersin and İçel, popularize the use of Turkish among the public and encourage Turkish culture to be adopted through various activities.

Key Words: Hars Committees, Hatay, Nusayris, Turkey, Syria France.

Giriş

Anadolu'nun güneyinde yer alan Hatay tarih boyunca uygarlıkların çatışma alanı içerisinde kalmış, üç semavi din içinde önemli bir merkez olmuştur. Tarih boyunca farklı uygarlıkların kontrolüne geçen şehir yaklaşık dört asırdan fazla süre Osmanlı'nın egemenliği altında kaldıktan sonra Mondros Mütarekesi'yle Fransızların işgali altında kaldı. İşgal döneminde Hatay ve çevresinde yaşayan Türkler, Fransız ve Ermeni çetecilere karşı Kuva-yı Milliye birliklerini kurarak mücadele ettiler. Kurtuluş Savaşı'nda emperyalist güçlere karşı mücadele edilen üç cepheden birisi de Hatay'ın da yer aldığı güney cephesiydi.¹

Güney cephesinde elde edilen başarılarından dolayı Fransa işgal ettiği bölgelerden çekilme kararı aldı. 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Fransızların himayesinde bir Suriye Mandası kurulması kararlaştırıldı. Bu antlaşmada Misak-i Milli'den taviz verilerek İskenderun Sancağı'nın "Otonom İskenderun Sancağı/Autonomie Sandjak d'Alexandrette" adında özerk bir sancak oluşturulması kararlaştırıldı. Bu sancakta özel bir idare kurulup Türk kültürünün geliştirilmesi için her türlü çalışma yapılacak, resmî dil Türkçe olacak ve para birimi olarak da Türk lirası geçerli olacaktı.² TBMM, 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'nda alınan kararları, Lozan Barış Antlaşması'nda olduğu gibi kabul etti ve Hatay, Türkiye sınırları dışında kaldı. Fransızlar, 1936 yılında Suriye'den çekildiler ve İskenderun Sancağı'nı Suriye'ye bırakmak için girişimlerde bulundularsa da Türkiye, Fransızların bu girişimine karşı büyük tepki gösterdi ve Türkiye sorunu Fransa ile çözmeyi denese de başarılı olmadı bunun üzerine sorunu Milletler Cemiyeti'ne taşıdı.³

14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında Milletler Cemiyeti'nde Hatay meselesi görüşüldü. Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından İsveç temsilcisi ve aynı zamanda İsveç Dışişleri Bakanı olan Rickard Sandler, raportör olarak görevlendirildi. Sandler Raporu'nda İsveç, İsviçre ve Hollanda'dan oluşan üç kişilik heyetin Hatay'a gönderilmesini ve Hatay meselesinin 1937 yılının ocak ayında yeniden görüşülmesini istemiştir. 31 Aralık 1937 tarihinde heyet Hatay'a gelerek bazı izlenimlerde bulunmuştur. Aynı tarihlerde Türk ve Fransız hükümetleri arasında görüşmeler de devam etmektedir. Türk hükümeti, Hatay'ın tam bağımsız bir devlet olmasını talep etmektedir. Sandler Raporu'nda yer alan kararlar, Türkiye'nin üzerinde durduğu temel esaslarla büyük benzerlikler göstermektedir. Bu rapor 27 Ocak 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Sancak, içişlerinde bağımsız fakat dışişlerinde bazı konularda Suriye'ye bağlı olacaktı. Resmi dil Türkçe ile birlikte Arapça olacaktı. Sancağın ayrı bir anayasası ve statüsü olacak fakat ordusu bulunmayacaktı. Bütün bunların uygulanması Türkiye ve Fransa'nın teminatı altında gerçekleşecek bu iki ülke garantör ülke olacaktı.⁴

Sandler Raporu'nda seçimlerin yapılması üzerinde de durulmaktaydı. İlk yapılan seçimler Fransa'nın baskısı altında gerçekleştiği için Türkiye bu seçimlere tepki göstermiş ve 24 Ağustos 1938 tarihinde seçimler yenilenmiştir. Seçimler sonucunda 40 milletvekilinden oluşan Hatay Millet Meclisi'nde 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2'de Ortodoks Rum milletvekili görev yapacaktır. Seçimler, Türkiye'nin beklentisini karşılar nitelikte gerçekleşmiştir. Türkiye bir yandan sancaktaki gelişmeleri takip ederken diğer yandan Halkevleri ve Halkodaları aracılığıyla Fransızlar tarafından "Arap Alevisi" olarak kabul edilen fakat Türk Tarih Tezi bağlamında "Eti Türk'ü" olarak adlandırılan Nusayrilere, Türk kültürünün benimsetilmesi ve vatandaşlık bağının kurulabilmesi için bazı çalışmalar yürütülmüştür. Bu

¹ Serhan Ada, Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25-27.

² Adnan Sofuoğlu, Adil Dağıstan, İşgalden Katılıma Hatay/Atatürk'ün Dış Politika Zaferi, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s. 21-25; Ada, a.g.e., s. 45-47.

³ Sofuoğlu, Dağıstan, a.g.e., s. 53; Ada, a.g.e., s. 120.

⁴ İsmail Soysal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 555; Sofuoğlu, Dağıstan, a.g.e., s. 65-69; Ada, a.g.e., s. 127-129.

çalışmalar Nusayrîlerin yoğun olarak yaşadığı başta Seyhan (Adana), İçel (Mersin), Tarsus ile birlikte Hatay'da yürütüldü. CHP tarafından Halkevleri ve Halkodaları bünyesinde faaliyet gösterecek olan Hars Komiteleri'nin kurulması kararlaştırıldı. Hars, Arapça "kültür" anlamına gelmekteydi. Hars Komiteleri ulus-devlet anlayışına uygun bir şekilde; Türkçe'nin yaygınlaştırılması, Türk kültürünün benimsetilmesi, Nusayrîler ve bölgede yaşayan Türk vatandaşlarının kaynaştırılması için çalışmalar yürütecekti. Yürütülecek olan bu çalışmalar, Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması sürecinde oldukça önemli bir etki yarattı.

1. Tarihsel Süreç İçerisinde Hatay

Hatay Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Yöredeki tarihi yaşam bulguları M.Ö. 100.000'lere kadar uzanır. Elde edilen buluntular; bölgenin Orta Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik dönemlerde ve Tunç Çağı'nda yaygın bir yerleşim yeri olarak kullanıldığını göstermektedir. Amik Ovası'nda; Çatalhöyük, Tel Tainat, Tel Cüdeyde ve Tel Atçana'da ilk Tunç Çağı yerleşmeleri tespit edilmiş ve mimari kalıntılara rastlanmıştır. Kalıntılar; bu yerleşmelerde beylikler biçiminde yaşandığının ipuçlarını vermektedir.⁵

Hatay tarihi, tarih öncesi dönemlere kadar uzanmaktadır. Arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen veriler Hatay'ın tarihi geçmişinin Paleolitik döneme kadar uzandığını göstermektedir. Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik dönemleri yaşayan Hatay o dönemlerden günümüze kadar geçen süreçte Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden birisidir. Hatay'ın coğrafi konumu, iklim koşulları ve Amik Ovası gibi önemli bir tarım havzasına sahip olması jeopolitik ve stratejik önemini daha da arttırmış ve İlk Çağlar'dan günümüze medeniyetlerin mücadele alanı içerisinde kalmıştır. Tarih öncesi dönem ve İlk Çağ'da sırasıyla Akad İmparatorluğu, Yamhad Krallığı, Hitit ve Mısır İmparatorlukları, Asur ve Urartu Krallıkları'nın hâkimiyeti alanı içerisinde kalmıştır.⁶

Hatay, MÖ 6. yüzyıldan itibaren Pers İmparatorluğu'nun Kilikya Satraplığı'na bağlandı. Pers İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyeti uzun bir dönem devam ettikten sonra MÖ 333 yılında Makedon İmparatoru Büyük İskender ve Pers İmparatoru III. Dareious'un orduları arasında Hatay'ın kuzeydoğusunda, İskenderun'un ise kuzeyinde kalan İssos kentinde bir savaş yaşandı. Savaş esnasında Makedon ordusu, Pers ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu zaferden sonra Büyük İskender, Myriandros şehrinin adını değiştirerek "Alexandreia/Alexandros" adını verdi. Bu isim günümüzde İskenderun'a dönüşmüş olup "İskender Yurdu" anlamına gelmektedir. Büyük İskender'in ölümü sonrasında bölge onun komutanlarından Seleucus I. Nicator bölgeyi ele geçirerek bölgede Seleukos Krallığı'nı kurdu. Bu krallık döneminde Samandağı yakınlarında bulunan Seleucia Pieria ve Antiacheia (Antakya) kentleri inşa edildi, bu kentler krallığın başkenti konumundaydı.⁷

Seleukos Krallığı'nın bölgedeki hâkimiyeti iki buçuk asırdan fazla devam etti. Hatay, MÖ 64 yılında Roma İmparatorluğu'na egemenliği altına girdi. Antakya, Suriye eyaletinin başkenti oldu. Roma İmparatorluğu döneminde Hristiyanlığın Kudüs dışında ilk yayıldığı yer Hatay/Antakya oldu. Özellikle, Milano Fermanı'yla Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu tarafından kabul edilmesiyle Antakya, Roma İmparatorluğu döneminde Roma ve İskenderiyye'den sonra üçüncü büyük şehri konumuna yükseldi. Bu dönemde nüfusu iki yüz binin üzerinde olan şehir, her açıdan önemli bir merkez konumundaydı. Roma İmparatorluğu'nun MS 395 tarihinde ikiye ayrılmasından sonra Hatay, Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu sınırları içerisinde kaldı.⁸ Şehir, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde 638 tarihinde Ebu Ubeyde bin Cerrah komutasındaki İslam orduları tarafından fethedildi. Bölge daha sonra Emeviler, Abbasiler, Tolonoğulları ve İhşidler (Akşitler) gibi devletlerin egemenliği altında kaldı.⁹

Kuzey Suriye'de kurulan Hamdanoğulları Devleti, Hatay'ı da kontrol altına aldı. Hamdanoğulları ve Bizans arasında yaşanan çatışmalar sonrasında bölge 969 tarihinde yeniden Bizans topraklarına katıldı. Bizans'ın bölgedeki varlığı yüz yıldan fazla süreyle devam etti. Bizans sonrasında Antakya, Türkiye Selçuklu Hükümdarı Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından 1084 yılında fethedildi. Kutalmış oğlu Süleyman Şah ile Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Melikşah'ın kardeşi Suriye-Filistin Selçuklu Meliki Tutuş arasında Halep yakınlarında yapılan savaşı Süleyman Şah kaybetti ve Fırat Nehri'nden

⁵ Mehmet Tekin, Hatay Tarihi Osmanlı Dönemi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 3.

⁶ Tekin, a.g.e., s. 3-4.

⁷ Halil Sahillioğlu, "Antakya", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 3, İstanbul, 1991, s. 228-229; Tekin, a.g.e., s. 4-5.

⁸ Sahillioğlu, a.g.mad., s. 229; Tekin, a.g.e., s. 6.

⁹ Sahillioğlu, a.g.mad., s. 229; Tekin, a.g.e., s. 6.

geçerken vefat etti.¹⁰ Bu olay sonrasında Hatay ve çevresi, Suriye-Filistin Meliki Tutuş'un hâkimiyeti girdi. Bu hâkimiyet kısa sürdü, Büyük Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Melikşah bölgeyi kontrol altına alarak imparatorluk topraklarına kattı. Melikşah bu sefer sırasında yalnızca İskenderun ve Antakya'yı değil Kuzey Suriye üzerinde de egemenlik kurmuş ve önemli fetihler yapmıştı.¹¹

Türklerin Anadolu'da ilerleyişinin durdurulamaması üzerine Papa öncülüğünde Haçlı Seferleri düzenlenmeye başlandı. 1097-1098 yılları arasında Haçlılar, Antakya'yı kuşatarak bölgeyi ele geçirdiler. Daha sonra haçlılar tarafından Kudüs'e bağlı olan Antakya Kontluğu olarak da bilinen Antakya Prensiği kuruldu. Hatay ve çevresi, bir buçuk asırdan fazla bu prensliğin kontrolüne kaldı.¹² Memlük Hükümdarı Baybars, 1268 yılında Antakya'yı ele geçirdiği gibi bu prensliğe de son verdi. Bölge, 1268-1516 yılları arasında Memlüklerin yönetiminde kaldı. Bu süreçte Türkmenler bölgeye yerleştirilmeye başlandı. Halep, Antep ve Antakya çevresine yerleştirilen Türk boyları arasında Avşarlar ve Bayatlar da vardı.¹³

Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, 1515 yılında Turnadağ Savaşı ile Dulkadiroğlu Beyliği'ne son vermiş ve daha sonra Mısır'a yönelmişti. Osmanlı ordusu, Mısır Seferi öncesinde 1516 yılında Antakya'yı fethetti. Kısa bir süre içerisinde bölgenin tamamı fethedilmiş ve Hatay, Osmanlı topraklarına katıldı.¹⁴ Osmanlı döneminde Antakya, Halep Eyaleti'ne bağlı bir sancak ve bu sancağın merkezi konumundaydı. Daha sonra Antakya kaza statüsüne getirildi ve bu süreçte Şam Eyaleti'ne bağlandı. 1832'de Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Paşa, Osmanlı ordusuna karşı giriştiği mücadeleyi kazandı. Hatay kısa bir süre Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kontrolünde kaldıysa da daha sonra yeniden Osmanlı hâkimiyetine girdi. Tanzimat sonrasında yapılan idari düzenlemelerle kaymakamlık ihdas edilerek Adana Eyaleti'ne bağlandı. Osmanlı'nın bölgedeki egemenliği I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etti.¹⁵

2. İşgal Döneminde Hatay ve Hatay Meselesi'nin Doğuşu

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İtilaf Devletleri bu antlaşmanın yedinci maddesini gerekçe göstererek Anadolu'yu işgale başladılar. 4-9 Kasım 1918 tarihlerinde İskenderun Limanı üzerinden çıkartma yapan Fransızlar, bölgede yaşayan Ermenilerin de destekleriyle Hatay, Maraş, Antep, Urfa ve Çukurova'yı işgal ettiler. Anadolu'da işgallere karşı ilk direniş, Hatay/Dörtyol'da başladı. Mustafa Kemal'in, 19 Mayıs 1919 tarihinde 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkmasıyla bu direniş hareketi bir savaşa döndü ve 1919-1922 yılları arasında işgalci güçlere Türk İstiklâl Mücadelesi verildi. Hatay, bu savaşta Güney Cephesi'nin en stratejik noktalarından birisiydi. Türk milleti, Fransızlar ve Fransızlarla işbirliği yapan Ermenilere karşı direndi.¹⁶

Türk milletinin kararlılığını gören Fransa, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşma ile Fransızlar işgal ettikleri yerleri boşaltma kararı aldılar. Fransızların himayesinde kurulan Suriye Mandası arasında sınırlar belirlendi. Fakat Ankara Antlaşması'nda Misak-ı Milli'den taviz verilerek İskenderun Sancağı'nın özerk bir bölge olması kararlaştırıldı. Hatsay/İskenderun'da "Otonom İskenderun Sancağı/Autonomie Sandjak d'Alexandrette" özerk bir idare oluşturulacaktı. Bununla birlikte bu sancakta özel bir idare kurulup Türk kültürünün geliştirilmesi için her türlü çalışma yapılacak, resmî dil Türkçe olacak ve para birimi olarak da Türk lirası geçerli olacaktı.¹⁷ TBMM, 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'nda alınan kararları, Lozan Barış Antlaşması'nda kabul etse de Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri devam ederken Türkiye ve Fransa arasında ciddi anlaşmazlıklar olmuştu. TBMM, Lozan'da da Ankara Antlaşması'nın maddelerini kabul ettiği için Türkiye sınırları dışında kaldı.¹⁸

¹⁰ Muharrem Kesik, Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2021, s. 132-134.

¹¹ Kesik, a.g.e., s. 140-143; Sahillioğlu, a.g.mad., s. 230.

¹² Antakya Haçlı Kontluğu ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Ebru Altan, Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023.

¹³ Mehmet Yusüf Çelik, Memlükler Döneminde Antakya (1268-1516), Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Nevşehir, 2020, s. 96-97; Sahillioğlu, a.g.mad., s. 230.

¹⁴ Çelik, a.g.e., s. 190-191; Sahillioğlu, a.g.mad., s. 230-231.

¹⁵ Ada, a.g.e., s. 23-25.

¹⁶ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası -I-", Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 34, Ankara, 1996, s. 4-6.; Coşkun Topal, "Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyuna Etkileri", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, Edirne, 2009, s. 2.

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, Ankara 1995, s. 92-94; Sarıay, a.g.m., s. 6-7.

¹⁸ Onur Öymen, Çöküşten Zafere Lozan, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2022, s. 338-342; Ada, a.g.e., s. 59-62.

Fransa, 1936 yılında Suriye’den çekilmeden önce İskenderun Sancağı üzerindeki yetkilerini Suriye’ye bıraktığını açıkladı. Bu gelişme üzerine Türk hükümeti ve Fransız hükümeti arasında bazı görüşmeler gerçekleştirildiysede çözüm üretilemedi. Bunun üzerinde Türkiye, tarihe “Sancak Sorunu”, “Hatay Meselesi” olarak geçen bu problemi Milletler Cemiyeti’ne taşıdı. 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında Milletler Cemiyeti’nde Hatay meselesi görüşüldü.¹⁹ Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından İsveç temsilcisi ve aynı zamanda İsveç Dışişleri Bakanı olan Rickard Sandler, raportör olarak görevlendirildi. Sandler Raporu’nda İsveç, İsviçre ve Hollanda’dan oluşan üç kişilik heyetin Hatay’a gönderilmesini ve Hatay meselesinin 1937 yılının ocak ayında yeniden görüşülmesini istemiştir. 31 Aralık 1937 tarihinde heyet Hatay’a gelerek bazı izlenimlerde bulunmuştur. Aynı tarihlerde Türk ve Fransız hükümetleri arasında görüşmelerde devam etmektedir. Türk hükümeti, Hatay’ın tam bağımsız bir devlet olmasını talep etmektedir.²⁰ Sandler Raporu’nda yer alan kararlar, Türkiye’nin üzerinde durduğu temel esaslarla büyük benzerlikler göstermektedir. Raporda alınan kararlar şu şekildedir:

- İskenderun ve Antakya’nın içişlerinde bağımsız dışişlerinde bazı konularda Suriye’ye bağlı olması,
- Sancak bölgesinin ayrı bir statü ve anayasa ile yönetilmesi,
- Hatay’da seçimlerin yapılarak yaşayan tüm etnik ve inanç unsurlarının temsilcilerinin bulunacağı bağımsız bir meclisin kurulması,
- Suriye ile gümrük birliğinin kurulması,
- Arapça ile birlikte Türkçe’nin de resmi dil olması,
- Zorunlu askerlik kuralının uygulanmaması ve bir ordunun oluşturulmaması,
- Bölgenin silahlandırılmaması,
- Toprak bütünlüğünün Fransa ve Türkiye tarafından garanti edilmesidir.²¹

Bu rapor 27 Ocak 1937 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Sancak, içişlerinde bağımsız fakat dışişlerinde bazı konularda Suriye’ye bağlı olacaktır. Resmi dil Türkçe ile birlikte Arapça olacaktır. Sancağın ayrı bir anayasası ve statüsü olacak fakat ordusu bulunmayacaktır. Bütün bunların uygulanması Türkiye ve Fransa’nın teminatı altında gerçekleşecek bu iki ülke garantör ülke olacaktır.²²

3. Hars Komiteleri’nin Kurulması ve Komitelerin Yürüttüğü Faaliyetler

Hars Dairesi ilk olarak 1921 yılında cumhuriyet ideolojisinin inşasında oldukça ayrı bir yeri olan Maarif Vekâleti bünyesinde kuruldu. Dairenin en temel hedefi Anadolu ve Türk uygarlıklarının yazılı ve görsel eserlerini tespit etmek, kurulması planlanan kütüphane ve müzelerde bu eserleri koruma altına almaktır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında Hars Dairesi’nin bir diğer görevi, Atatürk ilke ve inkılaplarını topluma benimsetmektir. 21 Aralık 1925’te Müzeler, Kütüphaneler ve Güzel Sanatlar şubelerine ayrılan Hars Dairesi Müdürlüğü sonraki yıllarda ayrı ayrı birimler haline getirilmiştir.²³ Araştırmamız kapsamında kalan Hars Komiteleri ise, 1937 yılında CHP’ye bağlı olarak faaliyet gösteren Halkevleri bünyesinde kuruldu. Halkevleri, 1932 yılında kapatılan Türk Ocakları yerine 19 Şubat 1932 tarihinde açılmıştı. Halkevleri’nin amacı ulus kimliğinin inşası sürecinde Türk tarihi, Türk dili ve kültürünü korumak, Atatürk ilke ve inkılaplarını topluma benimsetmektir.²⁴

1932-1951 yılları arasında faaliyet gösteren Halkevleri, yurt genelinde il ve ilçe merkezlerinde tarih, kültür, edebiyat, sanat ve spor gibi birbirinden farklı alanlarda temsil, müsamere, konferans, toplantı, sinema ve fuar gibi etkinlikler düzenlemiştir. 1936 yılı sonrasında Hatay meselesinin uluslararası bir soruna dönüşmeye başlamasıyla birlikte Halkevleri özellikle Seyhan (Adana), İçel (Mersin) ve Tarsus gibi şehirlerde faaliyetlerini daha da arttırdılar. Bu bölgelerde Türk dili ve kültürünün yaygınlaşması, ulus kimliğinin yerleştirilmesi amacıyla yönelik bazı çalışmalar gerçekleştirildi.²⁵ Bu çalışmaların ortak

¹⁹ Burhan Şahin, “Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi (1936-1939)” Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, Kastamonu, 2008, s. 610.

²⁰ İsmail Soysal, a.g.e., s. 532-555.

²¹ Sofuoğlu, Dağıstan, a.g.e., s. 65-69; Soysal, a.g.e., s. 535; Topal, a.g.m., s. 3-4.

²² Ada, a.g.e., s. 127-129; Şahin, a.g.m., s. 610.

²³ İrşad Sami Yuca, “Tek Parti Dönemi Ulusçu Politikalarına Bir Örnek: Çukurova Bölgesi Hars Komiteleri (1937-1939), Route Educational and Social Science Journal, Cilt: 2, Sayı: 3, Hatay, 2015, s. 38.

²⁴ Kadri Kaplan, Halkevlerinin Doğuş Bilinci ve Tarihsel Görevi, Atatürk ve Halkevleri, TTK Yayınları, Ankara, 1974, s. 30.

²⁵ Yuca, a.g.m., s. 40.

amacı, uluslararası bir sorun haline gelen Hatay ve çevresinde, Türk nüfusu ve Türk kültürünün hâkim olduğunu ispatlamaktı. Bu amaçla Türk Tarih Tezi bağlamında “Eti” kökenli olduğu vurgulanan ve bölgede nüfusun büyük bölümünü oluşturan Nusayrîlerin gerek tarihsel ve kültürel açıdan gerekse etnik açıdan Türk aidiyetine mensup olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu bağların ortaya çıkarılması ve Nusayrîlere, Türk kimliğinin benimsetilmesi amacıyla 12 Mart-28 Nisan 1937 tarihleri arasında Hars Komiteleri kurulmuştur.²⁶

Komitelerin kuruluş sürecinde çeşitli raporlar tutulmuştur. Raporlar, Türk Dil Tezi ve Güneş-Dil Teorisi'nin teorisyenleri arasında yer alan dönemin Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya gibi isimler tarafından tutuldu. Gerek Tankut'un gerekse Kaya'nın tuttuğu raporların ortak özelliği şuydu: Nusayrîlerin tarihsel kökenleri Etiler'e kadar uzanmaktaydı. Etiler ise Anadolu'ya sonradan yerleşen, Türk kökenli bir topluluk olduğu üzerinde duruluyordu. Eti kökenli olan Nusayrîler zaman içerisinde kendi kimliklerinden uzaklaşarak Arap kültürünün etkisi altında kaldılar ve bu süreçte Türkçe yerine Arapça konuşmaya başladılar. Hars Komitelerinin hedefi, Anadolu'nun en kadim topluluklarından birisi olan Nusayrîlere, Türk dili ve kültürünü yeniden benimsetmekti. Nitekim bu durum Hars Komiteleri'nin kuruluş talimatnamesinde açıkça belirtilmişti: “Öz ana dillerini düzgün konuşamayan Türklerin milli kültür seviyesini her suretle koruyarak, yükseltmek ve yaşadıkları muhitlerdeki Türk yurttaşları ile olan ailevi ve sosyal vaziyet ve münasebetlerinde daha sıcak ve daha kaynaşık bir duruma getirmektir.”²⁷

Komite tarafından yapılacak çalışmalarla bölgenin Türkleştirilmesi hedefleniyor, demografik yapı içerisinde Türklerin yoğunlukta olduğu ispatlanmaya çalışılıyordu. Nusayrîler yalnızca Seyhan, İçel, Tarsus'da değil bütün Çukurova havzasında ve Hatay'da demografik açıdan önemli bir konumdaydılar. Nusayrîlere yeniden Türk dili ve Türk kültürünün benimsetilmesi, birbirini seven ve birbiriyle bütünleşen ulus toplumunun inşası ve Hatay sorununun Türkiye lehine çözümlenmesi açısından bir zorunluluktur. Türkiye bölgede Türklerin yoğunlukta olduğunu ispatlamaya çalışarak Hatay meselesini kendi lehine çözmeye çalışıyordu.

Hatay sorununun çözümüne yönelik olarak Türk Hükümeti ve Fransız Hükümeti arasında birçok görüşme gerçekleştirildi. Türkiye, 1937 yılından itibaren tüm politikalarını, Hatay meselesinde demografik yapı veya mezhebe bağlı bir referandumun yapılması ihtimaline göre belirliyordu. Bu durum Hars Komitelerini daha önemli hale getirdi. Hars Komitelerinin amacı “Eti Türkleri” olarak nitelendirilen Nusayrîler ve Türkiye Cumhuriyeti arasında güçlü bir vatandaşlık bağı oluşturmak, Türk dili, kültürü ve kimliğini benimsetmek, Türkçe konuşmaya özendirmektir. Tüm bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesine yönelik olarak Hars Komiteleri tarafından Ulus Mektepler açılacak, konferans, seminerler düzenlenecek, kitaplar basılarak Nusayrîler ile kültürel bağ kurulacaktı. Bu uygulamalarla Nusayrîler ile Türkiye Cumhuriyeti bir aidiyet duygusu oluşturulacaktı.²⁸

Hars Komiteleri'nin teşkilatlanma esasları, komitelerin kuruluş talimatnamesinde belirtilmişti. Talimatnamenin oluşturulması sürecine Hasan Reşit Tankut ve Şükrü Kaya tarafından yazılan raporlar da etkili oldu.²⁹ Hars komiteleri bir reis (başkan), bir reis vekili (başkan vekili), bir kâtip ve bir muhasipten oluşacaktı. Tüm bu görevliler, komite üyelerince belirlenecek ve kendi aralarından seçilecekti. Komite üyelerinin seçimi ise CHP il yönetim kurulu tarafından yapılacaktı. İçel ve Seyhan (Mersin ve Adana) Milletvekilleri hem Merkez Hars Komitesi'nin hem de milletvekili seçildikleri illerin, il komitelerinin doğal üyesi konumundadır.³⁰

Hars Komitesi'nin merkezi Ankara'da CHP Genel Merkezi'nde bulunmaktaydı. Merkez Hark Komitesi'nde görev yapacak reis ve sekreterin seçimleri CHP Genel Sekreteri tarafından yapılacaktı. Komitenin en az on beş günde bir toplanması kararlaştırılmıştı. Toplantı ve nisap kararları en az beş üye ile gerçekleştirilecekti. Komitenin temsil yetkisi doğrudan doğruya komite reislerine ait olup reisler, yazışmalar ve komitelerin faaliyetlerinden doğrudan doğruya sorumlu kişilerdi. Kaza komiteleri, vilayet

²⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, Hars Komiteleri Talimatnamesi. CA., 490.0.001.583.12.1. s. 86; Hars Komitesi'nin kuruluşu basında büyük ilgi uyandırmıştı. Komitenin kuruluşu ile ilgili haberler için bakınız: Cumhuriyet Gazetesi, 28 Nisan 1937 Çarşamba, s. 1/9; Akşam Gazetesi, 28 Nisan 1937 Çarşamba, s. 2; Son Telgraf Gazetesi, 28 Nisan 1937 Çarşamba, s. 2;

²⁷ Raporların detayları için bakınız; BCA, 490.01/584.17.02, 1-10; Tekin Önal, Ulus-Devlet İnşasında Nusayrî Politikaları ve Hars Komiteleri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 78, Ankara, 2016, s. 131-132; Yuca, a.g.m., s. 41.

²⁸ Önal, a.g.m., s. 121-122.

²⁹ Yuca, a.g.m., s. 46.

³⁰ BCA., 490.0.001.583.10.1., 67-70.

komitelerine, vilayet komiteleri ise Ankara'daki Merkez Hars Komitesi'ne bağlı faaliyet göstereceklerdi. Bundan dolayı kaza komiteleri tarafından yapılan faaliyet ve etkinliklere ait raporlar, her üç ayda bir vilayet komitesine bildirilecekti. Vilayet komitelerinde toplanan raporlar birleştirilerek Merkez Hars Komitesine ve CHP Genel Sekreterliği'ne iletilecekti. Hars Komiteleri'nin teşkilatlanma yapısı bu kuruluşun bağımsız bir yapılanmaya sahip olmadığını göstermektedir. Komitelerin faaliyetleri doğrudan doğruya CHP ve Halkevleri tarafından belirlenmiştir. Vilayet ve kazalardaki komitelerin toplantı yerleri CHP ve Halkevleri binalarıdır. Ayrıca bu mekânlar dışında partinin belirleyeceği başka bir mekânda da toplantı yapılabilir. Hars Komiteleri'nin talimatnamesinin on ikinci maddesinin A, B ve C bentlerinde komite görevleri şu şekilde belirtilmiştir:

A) I. Mahalle ve köylerde ilk mektep kadrolarını bu maksada uygun genişletmek teşebbüsleri almak.

II. Evlerde, sokak ve çarşılarda, kahve, gazino ve saire gibi umumi ve hususi yerlerde ana dili Türkçeyi konuşmayı teşvik etmek.

III. Halkı eskiden kalma mezhep telakki ve zihniyetlerinin zararlı tesiratından kurtaracak, Sünni ve Nusayrî mezheplerinde olan Türklerin karşılıklı kız alıp vermelerini teşvik ve himaye etmek.

IV. Türkçe'yi düzgün konuşamayan Türklere öz ana dilleri Türkçeyi konuşmanın yüksek milli şeref ve menfaatlerinin emrettiği kutsal bir borç olduğunu telkin etmek.

V. Nusayrî mezhebinden olan Türklerin ana dilleri Türkçeden başka ya da bir lehçe konuşmaları yüzünden bazı fikirde hâsil olmuş kötü ve yanlış bir zihniyete karşı bunların Türk ırkından oldukları ilmi ve tarihi hakikatini müdafaa ve neşriyat ile herkese öğretmek.

VI. Sırf mezheplerinin Sünni olmaması ve Türkçeyi düzgün konuşmamları sebebi ile kendilerine Arap Uşağı, Fellah, Nusayrî, (...) ” gibi sıfatları verilen Türkler için bu gibi kelimeleri telaffuz etme sakim itiyadını giderme tedbirleri almak.

VII. Neşriyatta bulunmak, konferans ve müsamereler vermek, öğretmenler vasıtası ile mekteplerde çocuklara telkinler yapmaktır. Türkçe'den gayri lehçede konuşan Türk köylerinde Türkçe milli türkü ve destanları öğretip söylemeğe adet edindirmek ve saire gibi Türk milli vahdet ve tesanütünü kuvvetlendirici her türlü çare ve vasitalardan istifade ederek maksat ve gayenin husulü için çalışmak.

B) Hars Komiteleri ve bilhassa kaza Hars Komiteleri azası mühim milli gaye için çalışırlarken köylerde ve mahallelerde propaganda, telkin yapmak ve yaratılan cereyanın hızını artıracak mesaide bulunmak velhasıl gaye ve maksadın husulünü temin edeceği çalışmalar için kendi azasından gayri yurttaşlarından da istifade edebilir.

C) Kaza Komiteleri'nin bilhassa köylerde irşatta bulunmak ve telkinler yapmak, Türkçe konuşulup konuşulmadığını yoklayıp öğrenmek üzere itimat ettiği zevatı kendi mesuliyeti altında vazifelendirmesi caizdir.³¹

Komite talimatnamesinin on ikinci maddesinde komitelerin amaçları açıkça belirtilmiştir. Komitenin faaliyetleri yalnızca Seyhan-İçel ve Tarsus bölgelerini kapsamaktadır. Bununla birlikte komite faaliyetleri Hatay Meselesi'nin çözümü açısından oldukça önemlidir. Bölgede yaşayan Nusayrîler üzerinde kültürel değişim ve dönüşümü gerçekleştirilmesi ve toplumsal birlik, berebarlığın sağlanması amaçlanmıştır.³²

Komitenin üzerinde durduğu en önemli konu Türkçe'nin öğretilmesi ve Türkçe konuşmanın yaygınlaştırılmasıdır. Bu komite talimatnamesinde açıkça belirtilen ve üzerinde durulan hususlar arasındadır. Ayrıca komiteler tarafından kaleme alınan raporlardan ve merkez komitesi ile yapılan yazışmalardan bunu anlamak mümkündür. 12 Nisan 1937'de İçel Hars Komitesi tarafından alınan tedbir kararlarından bunu anlamak mümkündür ilgili tedbir kararlarının yedinci maddesinde yabancı dil konuşan Türk köylerine ziyaretler yapılması, yabancı gelenek ve göreneklerin terk ettirilmesine yönelik faaliyetler gösterilmesi, düğün, eğlence ve toplantılarda Türkçe'nin kullanımının özendirilmesi gibi hususlar üzerinde durulmaktadır. Türkçe eğitimi yalnızca bölgedeki okullarla sınırlı tutulmamış okula gelmeyen erkeklere yönelik olarak kahvehanelerde kadınlar için ise evlerde özel Türkçe derslerinin verilmesi kararlaştırılmıştır.³³

Uygulanan bu politikaların temelinde Çukurova ve Hatay bölgelerinde yaşayan Nusayrîlerin kısa zamanda Türkleştirilmesi veya bölge insanının Türk kültürüne kazandırılması hedefi vardır. Bu hedefin

³¹ BCA, 490.0.001.583.12.1., 89-90.

³² BCA, 490.01/584.13.1., 21-28.

³³ Önal, a.g.m., s. 131-132.

yanında toplumsal birlik ve bütünlüğü sağlamak için karşılıklı kız alıp vermeler teşvik edilmiş, milli bayramlarda düzenlenen şenliklerde halkın moral ve motivasyonu yükseltilmiştir. Komiteler eğitim faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Doğru bir şekilde Türkçe konuşmanın yolu Türkçe'nin öğretilmesidir. Bu amaçla Hars Komiteleri'nin kurulduğu şehirlerde "Ulus Mektepleri" adı verilen okullar açılmıştır.³⁴ Ulus Mektepleri, eğitim çağına olan çocuklara Türkçe öğretecek olan okullardır. Bu okullarda yabancı dil konuşan çocuklar eğitim görecek olup tespit edilen çocukların tamamına yakını Nusayrî kökenlidir. Nusayrî çocukları, Türkçe yerine Arapça konuşmakta okullar ise Türkçe konuşma, Türkçe okuma ve yazma alışkanlığını kazandırmayı hedeflemektedir. İçel şehir merkezinde yabancı dil konuşan çocuk sayısı 625 olup bu çocukların 315'i kız 310'u ise erkektir. Ayrıca Karadivarlı, Karacailyas ve Kazanlı köylerinde de yabancı dil konuşan çocuklar vardır. Bu çocukların toplam sayısı 386 olup 170'i kız, 216'sı erkektir. Bu sayı Tarsus şehir merkezi ve bağlı köylerinde 1059 olup bu çocukların 526'sı erkek, 533'ü kızdır. Anne ve babası yabancı dil konuşan çocuk sayısı Tarsus'ta diğer şehirlere göre daha fazladır. Bu nedenle Tarsus Hars Komitesi, buradaki eğitim faaliyetlerine ayrı bir önem vermiş ve Tarsus şehir merkezi dışında belde ve köylerde de Ulus Mektepleri'ne bağlı olarak hareket edecek olan dersaneler açılmıştır. Seyhan'da 33 Ulus Dershanesi açılmıştır. Burada Türkçe bilmeyen 738 kız, 804 erkek olmak üzere toplamda 1.542 öğrenci eğitim görmüş, Türkçe konuşma, okuma ve yazmayı öğrenmiştir. Adana ve Seyhan, mektep sayısının en yoğun olduğu şehirler olup 1 Şubat 1938 tarihinde 54 Ulus Dershanesi'nin açılması kararlaştırılmıştır.³⁵

Seyhan, İçel ve Tarsus genelinde açılan Ulus Mektebi sayısı 17'dir. 1 Şubat 1938 tarihindeki düzenleme ile birlikte Ulus Mekteplerine bağlı olarak Türkçe öğretim faaliyetlerine devam eden dersane sayısı 87'yi bulmuştur. Bu dersanelerde toplamda 3.510 Nusayrî vatandaşı eğitim görmüştür.³⁶ Komiteler tarafından açılan okullarda kitap ve gazeteler dağıtılarak öğrencilerin ülkede yaşanan gelişmelerle ilgili bilgi sahibi olmaları amaçlanmıştır. Bunların yanında yabancı dil konuşan çocuklara yönelik olarak milli kültür ve tarihimize ilgili konferanslar verilmesi, toplantılar düzenlenmesi ve bu toplantılarda çocuklara söz verilmesi, milli birlik ve bütünlüğümüze yönelik hikâye, destan gibi kitapların bastırılarak halka dağıtılması, okunmasının sağlanması, başarılı öğrencilere ve öğrencilerin ebeveynlerine maddi ödüllendirmeler yapılması, Türkçe konuşma, okuma ve yazma faaliyetlerinin olduğu mahallelerde okuma odaları ve kitapevlerinin açılması kararlaştırılmıştır. Bu kararlar Hars Komiteleri tarafından uygulanmıştır.³⁷

Bunların yanında Hatay Meselesi'nin yoğun olarak tartışıldığı bir dönemde İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya başta olmak üzere dönemin önemli isimlerinden Maraş Milletvekili Hasan Reşit Tankut bölgeye gelerek Nusayrî halka yönelik konferanslar vermiş ve halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Başta İçel olmak üzere Seyhan ve Tarsus Hars Komiteleri faaliyet ve durum raporlarını düzenli bir şekilde Ankara Merkez Hars Komitesi'ne göndermiştir. Raporlardan komitelerin, kuruluş amaçlarına uygun bir şekilde faaliyetlerini sürdürdükleri açıkça anlaşılmaktadır.³⁸ Komitelerin faaliyetlerini denetleyen Ankara Merkez Hars Komitesi Genel Sekreteri ve Balıkesir Milletvekili Süreyya Örgüven parti genel sekreterliğine sunmak üzere hazırladığı raporda komitelerin hedeflerini gerçekleştirdiği, Nusayrîlerin toplumla bütünleştiğini vurgulamaktadır. Hars Komiteleri kurulduğu 1937 tarihinden Hatay'ın Türkiye'ye bağlandığı 1939 yılına kadar bölgede düzenledikleri etkinlikler ve faaliyetleriyle büyük yararlılıklar göstermiş, Nusayrîler ile Türkiye Cumhuriyeti arasında aidiyet kültürü, vatandaşlık bilincinin oluşmasında ve Nusayrîlerin kültürel dönüşümünde etkili olmuşlardır.

Sonuç

Hiç şüphesiz Hars Komiteleri tarafından yürütülen politikaların amacı Hatay'ın, Türkiye'ye katılması sürecini kolaylaştırmaktır. 1936'da Fransa'nın, Hatay'ı Suriye'ye bağlamak istemesi üzerine dönemin Suriye'deki Fransız idaresi tarafından bölge insanı Araplık propagandası ile karşı karşıya kalmıştır. Fransızlar tarafından 1936 yılında yapılan nüfus sayımı istatistiklerine göre Hatay'da toplamda 220.000 kişi yaşamakta olup bunların %39'unu Türkler, %28'ini ise Arap Alevileri/Nusayrîler oluşturmaktadır. Bu veriler dikkate alındığında Hatay'da Türkler'den sonra gelen ikinci etnik grup % 28 ile Nusayrîler'dir. Bu noktada Hatay'da yaşayan Nusayrîlerin kazanılması Türkiye açısından oldukça önemli görülmektedir.

³⁴ Yuca, a.g.m., s. 44.

³⁵ BCA, 490.01/583.11.1., 53-56.

³⁶ BCA, 490.01/583.11.1., 63.

³⁷ BCA, 490.01/583.12.1., 122-123.

³⁸ BCA, 490.01/584.17.03., 1-6.

Türkiye, Fransızlar karşısında Hars Komitelerini kurarak bölgede Türk nüfusun çoğunlukta olduğunu ve Arap Alevileri olarak bilinen Nusayrîlerin köken olarak “Eti Türk’ü” olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Hars Komiteleri’nin kurulmasının temel gayelerinden birisi Çukurova havzasında yaşayan Nusayrîler ile ulus-devlet anlayışına uygun olarak vatandaşlık bağını kurmak, unutulmaya yüz tutan Türk kültürü ve Türk diliyle birlikte Atatürk ilke ve inkılaplarını benimsetmektir.

Hars Komiteleri faaliyetlerinin büyük bölümünü Seyhan-İçel-Tarsus’ta gerçekleştirilmiş olsa da Halkevleri ve Halkodaları vasıtasıyla Hatay’ın Harbiye Bucağı başta olmak üzere Hatay’ın farklı bölgelerinde komiteler milli kültürün inşasına yönelik çeşitli etkinlikler düzenlendi. Faaliyetlerde bulunuldu. Hars komiteleri, bölgenin demografik yapısında önemli bir yeri olan Nusayrîlerin kültürel dönüşümü ile birlikte sosyolojik dönüşümünü amaçlıyordu. Komiteler üç merkezde teşkilatlanmış olsalar da 1938 yılından itibaren Hatay’da da faaliyet göstermeye başlamışlardı. Bölgede milli birlik ve bütünlüğün sağlanması Hatay’ın, Türkiye’ye katılmasında etkili oldu.

Sandler Raporu’nda belirtildiği gibi 24 Ağustos 1938 tarihinde seçimler yenilendi. Seçimler sonucunda 40 milletvekilinden oluşan Hatay Millet Meclisinde; 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2’de Ortodoks Rum milletvekili görev yapacaktı. Hatay Milletvekili Meclisi, 2 Eylül 1938 tarihinde çalışmalarına başladı. Mecliste yapılan oylamada Hatay Halk Partisi Genel Başkanı Abdülğani Türkmen, Hatay Millet Meclisi Başkanlığı görevine getirildi. Abdurrahman Melek başbakan seçilirken Tayfur Sökmen cumhurbaşkanı oldu. Bu isimler, Türkiye’nin desteklediği isimlerdi. Meclis, 6 Eylül 1938’de hükümete güvenoyu verdi, hükümet kuruldu. Aynı gün Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan anayasa onaylandı. Bağımsız “Hatay Devleti” kuruldu. Türk İstiklâl Marşı’nı marş olarak Türk Bayrağı’nı da bayrak olarak kabul etti. Hatay Devleti Millet Meclisi, 29 Haziran 1939 tarihinde yaptığı oylamayla Türkiye’ye iltihak kararı aldı. Hatay Devleti Millet Meclisi tarafından alınan bu karar, 30 Haziran 1939 tarihinde TBMM tarafından kabul edildi. 7 Temmuz 1939 tarihinde TBMM’de kabul edilen 3132 sayılı kanunla Hatay, Türkiye’ye bağlı bir vilayet haline geldi.

Kaynakça

BCA, 490.0.001.583.10.1., 69-70.

BCA, 490.01/583.11.1., 53-56.

BCA, 490.01/583.11.1., 63.

BCA., 490.0.001.583.12.1., 89-90.

BCA, 490.01/583.12.1., 122-123.

BCA, 490.01/584.13.1., 21-28.

BCA, 490.01/584.17.02, 1-10.

BCA, 490.01/584.17.03, 1-6.

Akşam Gazetesi, 28 Nisan 1937 Çarşamba

Akşam Gazetesi, 1 Temmuz 1939 Cumartesi

Cumhuriyet Gazetesi, 28 Nisan 1937 Çarşamba

Son Posta Gazetesi, 8 Temmuz 1939 Cumartesi

Son Telgraf Gazetesi, 28 Nisan 1937 Çarşamba

ADA Serhan, Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

ALTAN Altan, Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2023.

BAYUR Yusuf Hikmet, Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti, Ankara 1995.

ÇELİK, Mehmet Yusuf, Memlükler Döneminde Antakya (1268-1516), Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Nevşehir, 2020.

KAPLAN Kadri, Halkevlerinin Doğuş Bilinci ve Tarihsel Görevi, Atatürk ve Halkevleri, TTK Yayınları, Ankara, 1974.

KESİK Muharrem, Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2021.

ÖNAL Tekin, Ulus-Devlet İnşasında Nusayrî Politikaları ve Hars Komiteleri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı: 78, Ankara, 2016, s. 113-138.

ÖYMEN Onur, Çöküşten Zafere Lozan, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2022.

SAHİLLİOĞLU Halil, “Antakya”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 3, İstanbul, 1991, s. 228- 232.

SARINAY Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası -I-”, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 34, Ankara, 1996, s. 3-65.

SOFUOĞLU Adnan, DAĞISTAN Adil, İşgalden Katılıma Hatay/Atatürk’ün Dış Politika Zaferi, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008.

SOYSAL İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

ŞAHİN Burhan, “Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi (1936-1939)” Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, Kastamonu, 2008, s. 607-614.

TEKİN Mehmet, Hatay Tarihi Osmanlı Dönemi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

TOPAL Coşkun, “Sancak (Hatay) Sorunu ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Süreçte Arap Kamuoyuna Etkileri”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, Edirne, 2009, s. 1-16.

YUCA İrşad Sami, “Tek Parti Dönemi Ulusçu Politikalarına Bir Örnek: Çukurova Bölgesi Hars Komiteleri (1937-1939), Route Educational and Social Science Journal, Cilt: 2, Sayı: 3, Hatay, 2015, s. 36-57.

EKLER

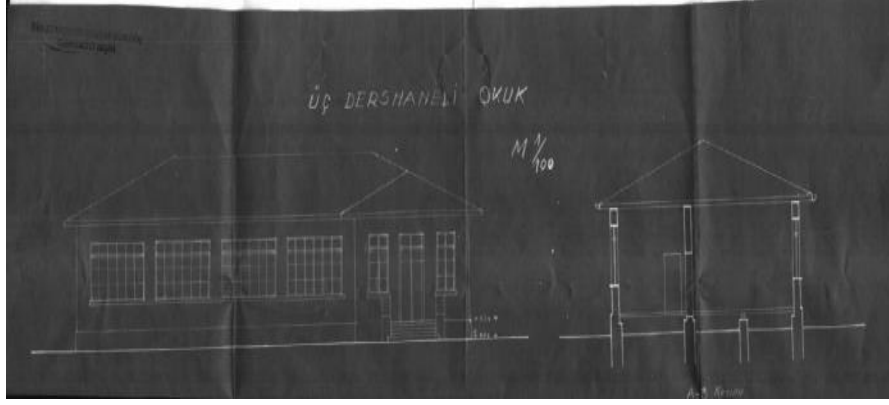
Hars Komiteleri ve Hatay’ın Anavatanına Katılması İle İlgili Bazı Belgeler

Ek 1: İçel (Mersin) Hars Komitesi Ulus Mektebi Açılış Töreni

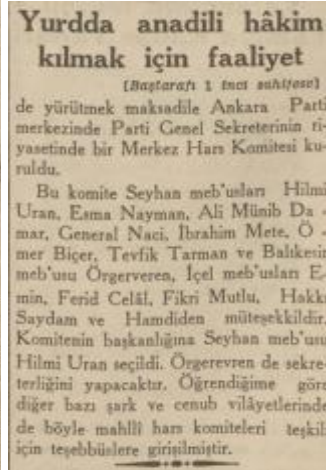
Ek 2: İçel (Mersin) Hars Komitesi Ulus Mektebi Açılış Töreni

Ek 3: Hars Komitesi Tarafından Yapımı Planlanan Üç Dershaneli Okul Planı

Ek 3: Seyhan Hars Komitesi Tarafından Hazırlanan Ulus Okullarında Eğitimlerini Tamamlayan Öğrencilere Verilen Bitirme Belgesi

Ek 4: 28 Nisan 1937 Tarihli Cumhuriyet ve Akşam Gazeteleri'nde Hars Komiteleri'nin Kurulmasıyla İlgili Çıkan Haberler

Karar sayı

2
6366

Türk kültürüne bağlı oldukları halde ana dillerini kaybetmiş olan Seyhan ve İçil vilâyetlerindeki müseyrîlerin türkçe bilmeyenlerine ana dili öğretmek ve kız alıp verenlerin cihaz masraflarına yardım eylemek ve bu suretle kaymağa hareketlerine ön aykî olmak maksadile Kiltür ocaklarına yapacakları zarurî masraflara yardım için,2510 sayılı İskân kanununun bazı maddelerini tadil eden 2848 sayılı kanunun 7 inci maddesi mucibince , Dahiliye Vekillîği bütçesinin 355 inci faslına mevzu tahsisattan sarfedilemeyen miktarının Halk Evleri Genel Merkezine makbuz mukabilinde verilmesi; Dahiliye Vekillîğinin 16/3/937 tarih ve 718 sayılı teklifi ve Maliye Vekillîğinin 8/4/937 tarih ve 1324/I sayılı mütaleanesi üzerine İora Vekilleri Heyetinin 9/4/937 toplantısında onanmıştır.

9/4/937

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V. V.

[Signature]

Ma. V. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

G. İ. V.

[Signature]

Zr. V.

[Signature]

0 18 01 22 71 29 1

Nusayriler (1)

Mezhep ve Mufus - Nusayriler mezhep ve ananelerini sıkı bir surette saklamakla şöhret almış olan Alevi mezhebinde bir İslam fırkasıdır. Tarihçilerin , Müsteğriklerin neşrettikleri eserlere göre ve Türkiyede yaşayan Alevi Türklerle devam eden temaslara güvenilerek Nusayriler hakkında bu gün hakikat olduğuna inanılabilecek ve inanılmayacak bilgilerimiz mevcuttur.

Nusayriler aslen Türk ırkına mensup oldukları sabit bulunan bir kavmdır. Suriye kıtasının şimalinde Nehrülkebirin geçtiği vadiden sonra başlayarak Antakya'ya kadar imtidat eden ve ovası, yaylası olmayan yüksek dağlarla ve başlıca Cebelülkasirde kalabalık bir halde bulunurlar.

Tarsus, Mersin ve Adana (Çukurova) da yaşayan Aleviler faaliyetleriyle, servetleriyle asıl Nusayriye dağlarının fakir halkına benzemezler, kısmen daha yüksek seviyeye varmışlar ve münevver bir tabaka teşkil etmişlerdir.

Suriyede Nehrülkebirden itibaren imtidat eden cenup mintakalarında eskiden çok Nusayri mevcut olduğu halde Marunî ve bahusus Ortodoksların siyasi tazdikleriyle şimale doğru hicrete mecbur olmuşlardır. Humus gölünün garbinda ziraatle meşgul Nusayri köylerine tesadüf olunduğu gibi Irak taraflarında ve Acemler arasında da Aleviler mevcuttur.

490 09 386 19 12

Ek 6: İçişleri Bakanlığı Tarafından Hazırlanan Nusayrilere Yönelik Raporun İlk Sayfası

Her akşam Takvimde Nite ceddiyyinde
İZİZET BAĞÇESİNDE
Bayan SAFİYE
ve muazzam ses kay'etli ayrıca:
MİSİR BAKKASELİSİ

AKŞAM

AÇILDI
Değli yitken Türoyevan buldu dünyaya
saherazkâtta beklediği Dünyakadada
PLAJ OTEL açıldı
Ayrıpadan gürtülen Meşhur
Çay, Varyete ve Söhr...

21 - No. 7432 - Felli her yerde 2 kuruş
10077
CUMARTESİ 1 Temmuz 1939
Telefon: Başmuharrir: 20565 - Yan İlgari: 20765 - İdar: 20661 - Müdür: 20497

Meclis, Hatay anlaşmasını ittifakla tasvib etti
Hariciye Vekilinin anlaşma esasları hakkındaki nutku alkışlarla karşılandı
Mebuslardan çoğu hararetili beyanatlarda bulunarak, Atatürke, Millî Şefe ve cumhuriyet hükümetine minnet ve şükran duygularını izhar ettiler
Hükümet, yirmi senedir anavatandan uzak yaşayan Hataylıların acılarını unutturmak kararındadır

Millî Şef bugün İstanbul'a şeref verecek
Reisicumhuru denizden istikbal için bir program hazırlandı
Savarna yatla Marmara denizinde ve Bigat mehdalinde bir gemisi yapan Millî Şef İsmet İnönü bugün öğleden sonra İstanbul'a vasi olacak ve büyük tembihlerle karşılanacaktır. Reisicumhur denizden şu mürasime istikbal edilecektir:
1 - Sakarya motoru, Sus vapuru, Kıvançoğlu ile comarite veya motoru, Kadıköy vapuru, Denizcilerimiz Çankaya ve Denizcileri motorları, Şahkilyum İstanbul muşu, Liman İşletmesinin bir motoru, Liman Bataş (Devrim 19 nu sahifede)

Hatay vilâyetinin merkezi Antakya olacak

Ek 7: Hatay'ın Anavatana Katılmasıyla İlgili Gazete Haberi (Akşam Gazetesi 1 Temmuz 1939 Cumartesi, s. 1)

Ek 8: Hatay Vilayeti'nin Kurulmasıyla İlgili Gazete Haberi (Son Posta Gazetesi 8 Temmuz 1939, s. 1)

MUSİKİ MECMUASINDA YAYINLANAN MÜZİK TERAPİ İLE İLGİLİ YAZILAR ÜZERİNE BİBLİYOGRAFİK BİR ÇALIŞMA

Serkan ÇELİK*

Özet: Müzik başlı başına kitlelerin sesini duyurması için bir araç olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte müziğe ilişkin yazılı basım, içeriğinde barındırdığı bilimsel unsurların hem üretici hem de tüketici arasında bir köprü görevini üstlenmiştir. Bir diğer yandan ise son yıllarda popülaritesini sağlık alanında müzik terapi ile kazanmış, bu alanda somut sonuçlar elde edilmiş ve sağlığın her alanında kendine geniş bir yer edinmiştir. Türkiye’de müzik konusundaki yazılı basım Osmanlı tarihinden bu yana devam etmektedir. Süreli yayınların öncelikli amacı; müzik teorisi, kültürü, türleri gibi konularda yapılan çalışmalarla toplumu bilgilendirmek, eğitmek ve ortaya atılan savlar ile eleştirel yaklaşımlarda bulunmak olmuştur. Bunun yanı sıra müzik bilim insanları müzikle tedavi alanına yönelik sağlık bilim insanları ile multidisipliner çalışmayı çok eski tarihlerden itibaren yapmışlardır. Bu çalışmanın temel amacı Musiki Mecmuasında Müzik Terapi-Müzik ve Sağlık hakkında yayınlanan yazıların bu konuyla ilgilenen ve kaynak bilgi arayışında olanları yönlendirmek, kaynaktaki bilgilere en kısa zamanda ulaşabilmesini sağlamaktır. Musiki Mecmuası 1 Mart 1948 tarihinde aylık dergi olarak Müzikolog Hüseyin Saadettin Arel tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Türk Müziği literatürü açısından döneminin çok önemli kaynaklarından. 95-176. sayıları arasında Yeni Musiki Mecmuası, 224-246. sayılarında İleri Musiki Mecmuası adıyla çıkmıştır. Aylık periyotlar halinde yayımlanmıştır. Döneminde toplumun eksik olan müzik bilgisini arttırmayı vizyon ve misyon olarak belirlemiş önemli bir dergidir. Musiki Mecmuası Cumhuriyet Döneminin en uzun soluklu yayınlanmış süreli müzik yayınlarının başında gelir. Türk Müziğinin modernizasyon sürecinde yaşanan her türlü hadiseye yakından tanıklık etmiş olan Musiki Mecmuası gerek makaleleri gerekse diğer yönleriyle Cumhuriyet Döneminin Müzik Terapi konusunda durum tespitleri yapmamıza imkân sağlayan verileri içerisinde barındırmaktadır. Bundan ötürü araştırmanın örneklemini Musiki Mecmuası olarak seçilmiştir. Sonuç olarak Türk kültüründe sağlık alanında müzik terapinin kullanılması önemli ve dikkat çekicidir. Geçmişten günümüze Musiki Mecmuası ile yazılı basımda müzik terapi alanında birçok makale yer almıştır. Bu çalışmanın amacına uygun olarak Musiki Mecmuası müzik terapi alanındaki makaleleri ile literatüre kaynak oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Musiki Mecmuası, Müzik, Terapi, Yazılı Basım.

A BIBLIOGRAPHIC STUDY ON ARTICLES RELATED TO MUSIC THERAPY PUBLISHED IN MUSIKİ MECMUASI

Abstract: Music has historically served as a vehicle for amplifying the voices of masses. Concurrently, written publications related to music have played a dual role as a bridge containing scientific elements between both producers and consumers. On the other hand, in recent years, its popularity has been gained in the field of healthcare through music therapy, yielding tangible results and establishing a substantial presence in various aspects of health. In Turkey, written publications on the subject of music have been ongoing since the Ottoman period. The primary purpose of periodicals has been to inform, educate, and engage in critical analysis of topics related to music theory, culture, and genres. In addition, music scholars have engaged in multidisciplinary collaboration with healthcare professionals in the field of music therapy from ancient times onwards. "Musiki Mecmuası" began its publication as a monthly magazine on March 1, 1948, under the editorship of musicologist Hüseyin Saadettin Arel. It is considered one of the most significant sources of Turkish music literature of its time. It was also published under the names "Yeni Musiki Mecmuası" between issues 95-176 and "İleri Musiki Mecmuası" between issues 224-246. It was published on a monthly basis and set its vision and mission to increase the society's lacking music knowledge during its time. Musiki Mecmuası is an important magazine and ranks among the longest-running periodical music publications of the Republic era. Musiki Mecmuası, which witnessed every event in the modernization process of Turkish music, contains data that enables us to make assessments on the state of Music Therapy in the Republic era through its articles and other aspects. Therefore, Musiki Mecmuası was selected as the sample for the research. In conclusion, the utilization of music therapy in the field of health within Turkish culture is both significant and noteworthy. From the past to the present, numerous articles on music therapy have been featured in

* Doç.Dr. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Müzik Bölümü, Müzik, 0000-0002-6236-8025 scelik55@gmail.com (Assoc. Prof. İzmir Kâtip Celebi University, Faculty of Arts and Design Department of Music. 0000-0002-6236-8025 scelik55@gmail.com).

Musiki Mecmuası and in written publications. Consistent with the objective of this study, Musiki Mecmuası serves as a valuable resource for the literature by providing articles related to music therapy, thus contributing to the body of knowledge in this field.

Key Words: Magazine, Musiki Mecmuası, Music, Therapy, Print Publication.

Giriş

Musiki Mecmuası Cumhuriyet Döneminin en uzun soluklu yayınlanmış süreli müzik yayınlarının başında gelir. Türk Müziğinin modernizasyon sürecinde yaşanan her türlü hadiseye yakından tanıklık etmiş olan Musiki Mecmuası gerek makaleleri gerekse diğer yönleriyle Cumhuriyet Döneminin Müzik Terapi konusunda durum tespitleri yapmamıza imkân sağlayan verileri içerisinde barındırmaktadır.

Türkiye'nin en uzun soluklu dergisi unvanını taşıyan mecmua 1 Mart 1948 tarihinde aylık dergi olarak Müzikolog Hüseyin Saadetin Arel tarafından Türk Musikisi Konservatuarı'nın yayın organı olarak yayın hayatına başlanmıştır. Türk Müziği literatürü açısından döneminin çok önemli kaynaklarındandır. Musiki Mecmuasının yayımlanan 477 sayısından toplam 5428 adet bilimsel yazı ortaya çıkmıştır. Musiki Mecmuası dergisi musiki süreli yayınları içerisinde 59 yıl boyunca 477 sayı yayımlanmış en uzun ömürlü ve en çok sayısı olan dergidir. 95-176. sayıları arasında Yeni Musiki Mecmuası, 224-246. sayılarında İleri Musiki Mecmuası adıyla çıkmıştır. Aylık periyotlar halinde yayımlanmıştır. Döneminde toplumun eksik olan müzik bilgisini arttırmayı vizyon ve misyon olarak belirlemiş önemli bir dergidir. Mecmuanın ilk sayılarında Türk ve Batı müziğiyle ilgili makalelere yer verilirken zamanla ağırlık Türk musikisine kaymaya başlamış ve bir müddet sonra tamamen Türk musikisi makalelerinin yayımlandığı bir mecmua hüviyetini almıştır. Türk ve Batı musikisi tarihi, makamlar, usuller, formlar, musikinin fizik ve edebî yönleri, ses sistemleri, çalgılar, biyografi, bibliyografya, klasik, dinî, askerî musikiyle halk musikisi ve folklor gibi konular etrafında şekillenen mecmuanın içeriği haber-aktüalite, röportaj, anket, tenkit ve polemiklerle desteklenip zaman zaman fotoğraflarla da zenginleştirilmiştir.¹

Bu çalışmanın temel amacı Musiki Mecmuasında Müzik Terapi-Müzik ve Sağlık hakkında yayınlanan yazıların bu konuyla ilgilenen ve kaynak bilgi arayışında olanları yönlendirmek, kaynaktaki bilgilere en kısa zamanda ulaşabilmesini sağlamaktır. Araştırmanın konu alanı ve örneklemini Musiki Mecmuası olarak seçilmiştir. Dünyanın en uzun süre yayınlanan ikinci dergisi 1948-2007 yılları arasında dört yüz yetmiş yedi sayı ile “Musiki Mecmuasıdır” unvanını da taşıyan mecmua elli dokuz yıl boyunca yayınlanma başarısını göstermiştir.

1. Musiki Mecmuası Dergisine İlişkin Bulgular

Musiki Mecmuasının 1. sayısından 472. sayısı arasındaki bütün sayılarda yayınlanan Müzik Terapi-Müzik ve Sağlık ile ilgili yazılar bibliyografik açıdan incelenmiş 1. ve 472. sayı sınır olarak belirlenmiştir. Yapılan literatür ve bibliyografya çalışması sonucunda “Musiki ve Sıhhat” 222. sayıda, “Musikili Tımarhane” 135. sayıda, “Musikinın Mide Asidi İfrazatına Etkisi Bulundu” 250. sayıda, “Musikinın Ruh Hastalıklarının Tedavisindeki Yeri ve Değeri” 179. sayıda, “Musiki-Rüya İlişkileri” 274. sayıda, “Musikiyle Tedaviye Ait Rauf Yekta Bey'in Bir Makalesi” 322, 323. sayılarda, “Müzikle Tedavi” 315, 316, 318, 319, 320, 322, 324, 325, 329, 331, 334, 335. sayılarında, “Ruh ve Müzik” 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162. sayılarda makalelerin yer aldığı belirlenmiş, her sayı ayrı ayrı incelenip ele alınarak bibliyografik esaslarına göre konular incelenmiştir.

1.1. (Eylül 1966) 222. sayıda. “Musiki ve Sıhhat” başlıklı makale.

Sadık Yiğitbaş tarafından yayına hazırlanmış Dr. Galip Ata kaleme almıştır. Dergi sayısının 164-165 nolu sayfalarında (şekil 1) çıkmış müziğin öneminden, Hekimler için müziğin amacının sağlık olduğunu, Macar filozof Ágnes Heller'in ve Alman Dökin'nin tespitlerinden bahsetmektedir. Örneğin; Kalbi kuvvetini arttırdığını söylüyorlar. Tarihin çeşitli dönemlerinden Müziğin sağlık içindeki yararlarından bahsederek örneklerle bunu desteklemektedir. Davud Aleyhisselam, Homeros, Apollon, Pisagor, Tıp doktoru Galenden ve John Baptist Della Porta bahsedip müziği kullanma yöntemleri yazılmıştır. Ayrıca bazı çalgıların seslerinin hangi hastalar uygulanacağından söz etmiştir. Örneğin; Keman sesinin mahzun, mükedder (üzüntülü-üzgün) hastalara, Klarinet ve Baso (Nefesli çalgılar) sesinin zayıf hastalara, Erganon (telli çalgı) isteriye (Histeri) hastalarına, Filavta (üflelemeli çalgı) sesinde verem başlangıcına iyi geldiğini yazmıştır. “Monpele hekimlerinden birinin şahadetine nazaran musiki bazen uyumayan hastaları uyutmağa da yarar. Onun kavlince bacağında kangrenden muztarip bir hasta ancak musiki sayesinde uyuyabilirmiş...” örneğini vermiştir. Başka bir örnekte ise; Musikinin sıhhat faydası olmakla beraber mazarratları da olabilir. Bazı kimselerde baygınlık, sıkıntı evca tevlid eder. Betofenin “Symphonie en ut mineur”ü tiyatrodan 1. defa çalınırken madam Libran,

¹ TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2020 yılında Ankara'da basılan 31. cildinde, 263-264 numaralı sayfalarda yer almıştır.

ispazmoza tutulmuş ve bayılmış idi. Son paragrafta da musikinin yararının yanında da zararında olabileceğinden söz etmiştir.

Şekil 1

1.2. (Mayıs 1959) 135. sayıda “Musikili Timarhane” başlıklı makale.

88.89. sayfalarda (şekil 2) yer alan yazıyı Rağıp Akyavaş (araştırmacı-yazar) tarafından kaleme alınmıştır. Müziğin ruhun gıdası olduğunu söylemiş, Fatihin oğlu Sultan 2. Beyazıt'ın Edirne'de Tunca nehri kenarında akıl hastanesi inşa ettirdiğini ve hastanede bulunan personelin ayırtılılarından bahsetmektedir. Evliya Çelebinin yazdıklarına göre, hastanede yatan hastalara şifa olsun diye hastanedeki personelin yanına on tane, bir neyzen, bir kemani, bir musikar (ses sanatçısı), iki santuri, bir udi, bir çeng santuri, bir cengi haftada üç gün hastalara musiki faslı dinletildiğinden bahsetmiştir. Verilen fasıllarında hangi makamlarda olduğunu yazmıştır. Bu fasıllar yoluyla hastaların rahatlatıldığını vurgulamıştır. Neva, rast, düğâh, segâh, çargâh, suzinak makamlarının anlara mahsus olduğunu ve hastaların ruhuna gıda verdiğini yazmıştır.

Şekil 2

1.3. (Eylül 1969) 250. sayıda 19. sayfada “Musikinın Mide Asidi İfrazatına Etkisi Bulundu” başlıklı makale.

250. sayının 19. sayfasında (şekil 3) yazılan yazı Urs M. Alten tarafından kaleme alınmıştır. Ülser hastalığından bahsediyor. Ruh ve beden sağlığından bahsediyor. Yazının başlangıcı, Almanya'daki dâhiliye uzmanı doktorların katıldığı kongredeki üzerinde durulan konunun insanın ruh ve beden sağlığının birbirine bağlı olup olmadığının sonuçlarını içermektedir. Erlangen üniversitesinde yapılan bir çalışmadan bahsedilmektedir. Televizyon izlerken program kanalının değişmesinin müzik dinletirken de değişikliğe uğramasından bahsediyor. Midedeki asit miktarının değişmesinden söz ediliyor.

Şekil 3

1.4. (Ocak 1963) 179. Sayıda 12. ve 13. sayfada “Musikinin Ruh Hastalıklarının Tedavisindeki Yeri ve Değeri” başlıklı makale.

Doç.Dr.Halit M. Özkut tarafından kaleme alınmıştır (şekil 4). Müziğin ayrıntılı tanımı ve etkileri yazılmıştır. Müziğin doğada bir ahenk ve armoni yarattığını, müziğin yarattığı duygu çeşitliliğini kuvvetle vurgulamıştır. Müziğin ruhsal yaşamdaki desteğinden, ruhsal dengesizliklerde müziğin kullanımı, armoni ve ahenkle bağdaştırılmasından, ruhsal terapide müziğin etkisinden bahsediliyor. Doğadaki armoninin insanda da olduğunu ruhsal armonizede olan bir bozukluğun müzikle düzelebileceğinden bahsetmiştir.

Şekil 4

1.5. (Ağustos 1972) 274. Sayıda 7. ve 8. sayfada “Musiki-Rüya İlişkileri” başlıklı makale.

Ethem Ruhi Üngör tarafından kaleme alınmıştır (şekil 5). Rüya tanımı yapıлып, musikiyle rüya ilişkilerini açıklamıştır. Bu konuda literatür isimlerini kaynak vermiştir ve içeriklerinden bahsedilmiştir. Örneğin en eski elimize ulaşan rüya yorum kitaplarından en geniş ve en muteber olanı Seyyid Süleyman-El-Hüseyni'nin “Kenz’ül Menam (Rüya hazinesi)” kitabından ayrıntılı bahsetmiştir. Bu kitapta hayatta rastlanılacak hemen her şey ele alınmış ve “musiki-rüya” ilişkilerine de geniş ter verildiğini yazmıştır. Son olarak müzik “musiki-rüya” ilişkilerini içeren kaynakça isimlerini alfabetik sırayla ve düzenlemeyle yazıda göstermiştir.

Şekil 5

1.6. (Ağustos 1976) 322.323. Sayıda 4. ve 5. Sayfada “Musikiyle Tedaviye Ait Rauf Yekta Bey’in Bir Makalesi” başlıklı makale.

İlki 322.sayısının 4.sayfasında (şekil 6) yazılan yazı Orhan Nasuhioğlu tarafından kaleme alınmıştır. Rauf Yekta'nın Tedavi-i bil Musiki makalesini inceleyerek yayınlamıştır. Makale içeriği ayrıntılı olarak incelenmiştir. Musikiyle tedavi ön plana çıkartılmıştır. Makaledeki musikiyle tedavi hakkında yazılan yabancı kaynaklardan yararlanılıp onların ayrıntılı içeriğiyle ilgili bilgileri yazmıştır. Bu eserlerin musikiyle tedavi meselesine ciddi bir görüşle bakıldığını gösterdiğinden söz etmiştir. 323. Sayıda 8.sayfada da ruh hastalıklarının tedavisinde musikinin kullanıldığı Davud aleyhisselam'ın ilm-i edvar ile musiki aletlerinden Ud'un mucidi olduğunu vurgulamıştır. Musikinin birçok yararının ve tedavi şekillerini örnekler vererek tarihlendirip ayrıntılı bilgi vermiştir.

Şekil 6

açıklamıştır. Musikinın hassas etkilerini irdelemiştir. Musiki aleyhine tekitlerden söz etmiştir. Son paragrafında da Friedrich Huch'un 1911 de yazdığı "Enzio" isimli eserini tahlil etmiştir. 152.sayınının 630. Sayfasında yazı devam etmektedir. Emil Strauss'ın romanının içeriği anlatılmıştır. Musikinın sihirden, kudretinden birçok örnek eser vererek açıklamıştır. 153. Sayıda 666. Sayfasında devam yazısında yine birçok müzik bestecisinden örnek vererek besteleme tekniklerinden ve ruh yapılarından bahsetmiştir.155. sayıda 725.sayfasında devam yazısı, şiirle musikinın ilişkisi ve musikiye karşı ilgisizliklerden örnek vererek yazmıştır.156.157.158.159.161.162. sayılarda ruh, harmoni ve melodinin insan üzerindeki etkileri örnek vererek açıklamıştır. Son cümle olarak musiki, insandaki musiki meyil ve istidadı tekrar bir hakikat olarak gözönüne alınmalı, bunların temsil ettikleri değerlere sadık kalınmalıdır sonucunu yazmıştır.

Şekil 8

Sonuç

Musiki Mecmuasının 1. Sayısından 472. Sayısı arasındaki bütün sayılarda yayınlanan Müzik Terapi-Müzik ve Sağlık ile ilgili yazılar bibliyografik açıdan incelenmiş, yapılan literatür ve bibliyografya çalışması sonucunda "Musiki ve Sıhhat" 222. sayıda, "Musikili Tımarhane" 135. sayıda, "Musikinın Mide Asidi İfrazatına Etkisi Bulundu" 250. sayıda, "Musikinın Ruh Hastalıklarının Tedavisindeki Yeri ve Değeri" 179. sayıda, "Musiki-Rüya İlişkileri" 274. sayıda, "Musikiyle Tedaviye Ait Rauf Yekta Bey'in Bir Makalesi" 322, 323. sayılarda, "Müzikle Tedavi" 315, 316, 318, 319, 320, 322, 324, 325, 329, 331, 334, 335. sayılarında, "Ruh ve Müzik" 148, 149, 150, 151, 152, 153,155, 156, 157, 158, 159, 161,162. sayılarda makalelerin yer aldığı belirlenmiş ve içerikleri incelenmiştir. Bu sayıların ayrıntılı bibliyografik açıdan incelendiğinde gerçekten döneminde müzik terapi ve ruh sağlığı hakkında çok değerli bilgiler verilerek, konuların en ayrıntılı şekilde içerikleri hakkında bilimsel açıklamalar yapılmıştır. Sonuç olarak Türk kültüründe sağlık alanında müzik terapinin kullanılması önemli ve dikkat çekicidir. Geçmişten günümüze Musiki Mecmuası ile yazılı basımda müzik terapi alanında bir çok makale yer almıştır. Bu çalışmanın amacına uygun olarak Musiki Mecmuası müzik terapi alanındaki makaleleri ile literatüre kaynak oluşturmaktadır.

Kaynakça

- AKYVAŞ, R. "Musikili Tımarhane", Musiki Mecmuası, sy.135 (1959) s.88-89.
- ATA, Galip. "Musiki ve Sıhhat", Musiki Mecmuası, sy.222 (1966) s.164-165.
- ALTEN, Urs M.. "Musikinın Mide Asidi İfrazatına Etkisi Bulundu", Musiki Mecmuası, sy.250 (1969) s.19.
- GREBENE, Bekir. "Müzikle Tedavi", Musiki Mecmuası, sy.315-316-318-319-320-322-324-325-329-331-334-335 (1976) s.6.
- GROLMAN, Adolf von. "Ruh ve Müzik", Musiki Mecmuası, sy. 148, 149, 150, 151, 152, 153,155, 156, 157, 158, 159, 161,162 (1960) s.502-503-534-596-630-666-725.
- NASUHİOĞLU, Orhan. "Musikiyle Tedaviye Ait Rauf Yekta Bey'in Bir Makalesi", Musiki Mecmuası, sy.322-323 (1976) s.4-5.
- ÖZKUT, Halit M. "Musikinın Ruh Hastalıklarının Tedavisindeki Yeri ve Değeri ", Musiki Mecmuası, sy.179 (1963) s.12-13
- ÜNGÖR, Ethem Ruhi. "Musiki-Rüya İlişkileri", Musiki Mecmuası, sy.273 (1972) s.7-8.

TROİA SAVAŞI

Nevra DARÇIN* & Aysen SİNA**

Öz. Troia antik kenti, günümüzde Çanakkale sınırları içerisinde Hisarlık Tepe olarak bilinen mevkide bulunmaktadır. Troia kenti ve Troia savaşı hakkında çoğu bilgiyi antik kaynaklar ve kazı çalışmalarından öğrenmekteyiz. Özellikle Homeros'un İlyada Destan'ında savaş sürecinin bir bölümü anlatılmaktadır. Heinrich Schliemann'ın İlyada Destanını okuması üzerine Troia kentini keşfederek araştırmalara ve kazılara başlamıştır. Bu araştırmalar sonucunda arkeolojik kazılara önem verilmiş ve Schliemann'ın başlatmış olduğu bu düzensiz kazılar, daha sonra arkeologlar tarafından sistematik kazılara dönüştürülmüştür. Kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkartılan arkeolojik buluntular ve kültür tabakaları incelendiğinde İlyada Destanındaki Troia savaşının gerçekleştiği düşünülmektedir. Savaş, Yunan anakarası üzerinde yer alan Akhalar ile Anadolu'nun kuzeybatısında bulunan Troialılar arasında gerçekleşmiştir. Yaklaşık on yıl süren bu savaşın çıkma nedeni olarak mitolojik bir hikaye anlatılmaktadır. Fakat stratejik olarak Troia'nın konumu ve önemli bir merkez olması bu savaşın asıl amacının Akhaların bölgesel gücü elinde tutma isteği olduğu düşünülmektedir. Doğu ve Batı'nın ilk kez karşı karşıya geldiği bu savaş, Troialıların yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Bu çalışmada Troia savaşı, savaş tarihi açısından detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Troia Savaşı, Troia, Akha, Savaş Tarihi, Strateji.

TROJAN WAR

Abstract: The ancient city of Troy is located in the area known today as Hisarlık Tepe within the borders of Çanakkale. We learn most of the information about the city of Troy and the Trojan war from ancient sources and excavations. Particularly in Homer's Iliad, a part of the war process is described. After reading Heinrich Schliemann's Iliad, he discovered the city of Troy and started research and excavations. As a result of these researches, importance was given to archaeological excavations, and these irregular excavations initiated by Schliemann were later turned into systematic excavations by archaeologists. When the archaeological findings and cultural layers unearthed as a result of excavations are examined, it is thought that the Trojan War took place. The war took place between the Achaeans on the Greek mainland and the Trojans in the westernmost part of Anatolia. A mythological story is told as the reason for this war, which lasted about ten years. However, due to Troy's strategic location and being an important center, it is thought that the main purpose of this war was the Achaeans' desire to retain regional power. This war, in which East and West faced each other for the first time, resulted in the defeat of the Trojans. In this study, the Trojan War was examined in detail in terms of war history.

Key Words: Troy War, Troy, Akha, War History, Strategy.

Giriş

Bu araştırmada, antik dönemdeki efsanevi Troia Savaşı'nı savaş tarihi açısıyla ele alarak, savaşın başladığı coğrafyayı, savaşa giren tarafların askeri yapıları, savaş stratejilerini, savaşta kullandıkları taktik ve teknikleri, siyasi yapılarını, ekonomik durumlarını, savaşa destek veren taraflar gibi unsurların incelenmesi amaçlanmıştır. Makalede Akhalar olarak bahsedeceğimiz antik Yunanlıların ve Troia'nın savaş alanındaki kararları, savaşın sonucunu belirleyen önemli faktörlerdir. Bu kararların nasıl alındığını, savaşın ilerleyişini nasıl etkilediğini ve sonuçta nasıl bir zafer veya yenilgiyle sonuçlandığı değerlendirilecektir. Araştırma aynı zamanda savaşın nedenlerini hem mitolojik bir hikaye ile hem de tarihsel bir gerçeklik olarak ele alınmıştır. Anadolu'da, antik Yunan'da savaşın etkileri ve savaşın sonuçları üzerine de bir araştırma olacaktır. Ayrıca savaşın tarihsel ve siyasi durumlarını aydınlatarak, savaşın kökenlerini daha iyi anlaşılır hale getirmeyi hedeflemiştir.

Makaleyi hazırlarken antik kaynaklardan, özellikle Homeros'un "İlyada Destanı" referans alınarak çalışılmıştır. Bunun yanında Troia'nın arkeolojik bağlamda ilk kazı çalışmalarından günümüze kadar olan süreçte kazı başkanlarının, araştırmacıların hazırladıkları güncel makalelerden, tezlerden

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, nevrardarcin@gmail.com, ORCID: 0009-0004-1795-8028.

** Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi asina@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5301-5973.

yararlanılmıştır. Ayrıca araştırma sırasında çeşitli kazılarda ortaya çıkan antik dönem seramik üzerlerindeki Troia Savaşı tasvirlerinden savaş hakkında bilgiler de kullanılmıştır. Bu araştırmaların yanında Troia'nın bulunuşu, kazı başkanları ve kazı süreçleri de ele alınmıştır.

Makalede; Troia'nın kazı başkanlığını yapan Prof. Dr. Rüstem Aslan'ın "Başlangıcından Günümüze Troya Kazıları: Keşifler, Tartışmalar ve Sonuçlar" makalesi, Çanakkale savaşı ile Troia Savaşı'nı karşılaştırarak yazan Reyhan Körpe'nin "Aynı Coğrafyada İki Savaş: Troia ve Çanakkale Savaşlarının Karşılaştırılması" makalesi, Mehmet Ali Kaya'nın "Troya ve Troya Savaşı: Efsane ve Tarih" makalesi, Yusuf Polat'ın Troia bölümünü yazdığı Anadolu Üniversitesi'nin yayınladığı ders kitabı olan "Anadolu Arkeolojisi" kitabı, Suna Barış Aydın'ın "En Eski Devirlerden Ege Göçlerine Kadar Troya" adlı yüksek lisans tezi, seramikler üzerinden Troia savaşını, kahramanlarını ve adı geçen diğer insanları anlattığı Abdurrahman Karaş'ın "Attik'a Seramiği'nde Troia Savaşı" adlı yüksek lisans tezi, Ekrem Memiş'in "Eskiçağda Doğu-Batı Mücadelesine Kısa Bir Bakış" adlı makalesi, Hamza Bülbül ve Zülfer Erdem'in "Troia ve Çanakkale Savaşları Üzerine Tarih-Coğrafya Korelasyonu" adlı makalesi, Troia Savaşı'na katılan tarafların kim oldukları tek tek yazan Yasemin Şiraz'ın "Troya Savaşlarına Katılan Kavimlerin Kimlikleri ve Kökenleri" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

Bunların yanında, Veli Sevin'in "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I" adlı kitabından, Mitoloji konusunda kült kitap olan Azra Erhat'ın "Mitoloji Sözlüğü" kitabı, Edith Hamilton'un "Mitology" kitabından da yararlanılmıştır.

Ayrıca internet sitesi olarak da arkeolojik yerleşim yerlerinin envanterini çıkararak bilgi sunan "Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi" tayproject.org, Bakanlık bünyesinde kurulan Türkiye'deki illerin tarihi, kültürü, sanatı, turistik veriler sunan ve kazı alanlarının bilgilerine de ulaşılan site olan "Türkiye Kültür Portalı" kulturportali.gov.tr 'den yararlanılmıştır.

1.Savaş'ın Başladığı Yer: Troia'nın Coğrafi Konumu, Önemi ve Kazıları

Troia, antik Troas bölgesinde bulunmaktadır. Troas bölgesi günümüz Çanakkale ilini, diğer ismiyle Biga yarımadasının tümünü kapsamaktadır.¹ Bu coğrafi bölge, Ege Deniz'i ile Marmara Denizi'nin arasında bulunarak Avrupa ve Asya kıtalarının geçiş noktasında konumlanmıştır. Bu bölge ve kent, coğrafi konumu itibariyle stratejik bir öneme sahiptir.² Öyle ki kentin özellikle deniz taşımacılığı açısından "kuzey-güney" ve "doğu-batı" yönlerinde stratejik bir ticaret merkezi olması, bu önemi arttırmıştır.³ Troia'nın tam konumu, günümüz Çanakkale ilinde bulunan Hisarlık Tepe'de, İda (Kaz) Dağı'nın eteklerini kapsamaktadır.⁴ Aynı zamanda Troia, Ege Denizi kıyı şeridinden 6 kilometre ve Çanakkale Boğazı'ndan 4,5 kilometre mesafede bulunmaktadır.⁵ Aslında kent M.Ö. 3000'li yıllarda deniz kıyısında olduğu düşünülmektedir. Fakat zaman içinde antik ismi "Skamendros" olan Karamenderes nehrinin taşıdığı alüvyonlar nedeniyle kent, deniz kıyısından 6 kilometre geride kalmıştır.

Troia'nın bulunduğu arazi yapısı ise; bugünkü Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyı şeridinde bulunan Hisarlık Tepe, "150x200" metre genişlikte ve "20-25" metre yüksekliğinde bu tepe üzerine kurulmuştur.⁶ Karamenderes nehri ve antik dönemde ismi "Simois" olan Dümrek nehri vadileri arasında yer alan, kalker tabakalı bir platoya sahiptir.⁷ Aynı zamanda Hisarlık Tepe kısmına "Yukarı Kent" alt kısımlarına "Aşağı Kent" denilmiş ve aşağı kentin de Troialılar tarafından iskan edildiği anlaşılmıştır.⁸

¹ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016, s.382.

² Rüstem Aslan, "Başlangıcından Günümüze Troya Kazıları: Keşifler, Tartışmalar Ve Sonuçlar" (Amsterdam: W.Books, 2013), ss.167– 171, s.167.

³ Abdurrahman Karaş, "Attik'a Seramiği'nde Troia Savaşı" Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007, s.1.

⁴ Yusuf Polat, "Anadolu Arkeolojisi", içinde *Troia (Hisarlık) IV-VI*, ed. Doç. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı, 1.Baskı (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2010), ss. 61-84, s.76.

⁵ Aslan, a.g.m., s.167.

⁶ Polat, a.g.e., s.75.

⁷ Aslan, a.g.m., s.167.

⁸"Tay Project", son güncelleme 23 Nisan, 2023

[http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=1320&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=1320&html=ages_detail_t.html&layout=web) (Erişim tarihi: 29.10.2023.)

Troia, aynı zamanda Troas Bölgesinin başkentliğini yapmıştır. Kentin isimleri antik döneme dayanan bir tarihsel süreç geçirmiştir. Troia, ilk kurucusu Dardanos tarafından “Dardania” olarak adlandırılmış, sonrasında Troas tarafından Troia denilmiş ve Kral İlios’un ismini temsil etmesi amacıyla İlion olarak da kullanılmıştır. Troia yerine İlion söylendiği bilinmektedir. Hatta bu iki ismin kullanımı antik ozan Homeros’tan önceye de dayandığı düşünülmektedir. Troia’nın kökeni konusunda da araştırmalar yapılmış ve Troialıların başka bir yerden gelme değil, Anadolu’ya geldikleri 1995 yılında bulunan Luwice mühür sayesinde ortaya çıkmıştır. Bu mühür Hitit’in belgelerinde söz ettiği fakat bir türlü yeri saptanamayan Wilusa kenti olduğunu ortaya çıkarmıştır. Böylece Troia bölgede yerel bir halk olup, Luwi kültürünün devamı niteliğinde olduğu kanıtlanmıştır. M.Ö. 2000li yıllara gelindiğinde, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır ticaretlerinin kesişme noktası Troia kenti olmuştur. Böylece Troia, bu aktif ticaret ağında gittikçe zenginleşmiş ve bu zenginlik, çevresindeki düşmanlarının ilgisini çekmiştir. Düşman saldırılarından korunmak amacıyla ve her türlü güvenliklerini sağlamak için bu dönemde çok nadir kullanılan demiri, kendileri için savunma amaçlı inşa ettikleri surlarında ve kulelerinde kullanmışlardır.⁹

Troia Bölgesi’ne dair ilk yazılı kaynaklar, M.Ö. 2. Bin yılın Anadolu siyasi tarihini etkileyen Hititlerde rastlanmaktadır. Hititler, antik dönemden itibaren bu bölgeye ilgi göstermişlerdir. Çünkü Homeros’un destanlarında “Akhalar” olarak adlandırılan, ancak Hitit yazılı kaynaklarında "Ahhiyavalılar" olarak geçen yabancı bir topluluğun, M.Ö. 15. yüzyıldan itibaren Batı Anadolu’ya olan merakı, Hititleri de bu bölgeye dikkat etmeye yönlendirmiştir.¹⁰

Troia’nın keşfi ve arkeolojik kazılarının başlangıcı, Homeros’un İlyada Destanı’nı okuyan ve amacı Priamos’un hazinesini bulmak olan Alman Arkeolog Heinrich Schliemann tarafından olmuştur. 1870 yılında öncelikle Troia kentini bulmak için ilk kazılara başlamıştır.¹¹ Fakat Schliemann bu erken dönem kazılarını arkeoloji biliminden, kazı tekniklerinden oldukça uzak ve bilinçsizce yürütmüştür. Schliemann, 1870-1880 yılları arasında bu kazıları tek başına yönetmiş, 1880’den itibaren ise arkeolog ve mimar Wilhelm Dörpfeld ile devam etmiştir. 1890’da Schliemann’ın vefatından sonra, Dörpfeld, kazıları sürdürmüş ve Troya’da ilk sistematik kazıları başlatmıştır. Dörpfeld, Troya’da bulunan 9 kültür tabakasının zaman içinde üst üste inşa edildiği ve her bir kültür tabakasının bir kent aşamasını yansıttığını doğru bir şekilde belirlemiştir. Ancak, tüm bu kazılarda Troya’nın kimliğini kesin olarak ispat edecek yazılı bir belge saptanamamıştır. I. Dünya Savaşı’nın ardından, 1930’lu yıllarda Troya, Amerikalı heyet tarafından tekrar gündeme getirilmiş ve 1932’den 1938’e kadar arkeolog Carl Blegen’in liderliğindeki bu heyet, Troya kazılarını yürütmüştür. Bu kazılarla birlikte Troya hakkında bilgilerimizin önemli derecede artmasını sağlamıştır.¹² Dörpfeld ve Blegen’in araştırmaları neticesinde, Hisarlık Tepe’nin Homeros’un İlyada Destan’ında adı geçen Troia olduğu kanaatleri doğmuştur. Dörpfeld’in Troia ile ilgili bir diğer görüşü ise Homeros’un bahsettiği Troia’nın, Akhalarla yapmış oldukları savaştan dolayı yıkılmadığıdır. Troia’nın aslında şiddetli depremler sonucu yıkıldığı ve akabinde de Akhaların yıkılmış olan Troia’ya geldiklerini savunmuştur. Fakat Dörpfeld’in bu konudaki görüşü desteklenmemiştir.¹³

Kazılara 1938 yılından sonra 50 yıllık bir ara verilmiş, Troia ile ilgili hiçbir kazı ve araştırma yapılmamıştır. 1988 yılına gelindiğinde Alman arkeolog Prof. Dr. Manfred Korfmann başkanlığında uluslararası bir grupla Troia kazıları tekrardan başlamıştır.¹⁴ Korfmann’ın 2005 yılında vefat etmesi üzerine, kazıya Tübingen Üniversitesi 2012 yılına kadar devam etmiştir. 2013 yılında Prof. Dr. Rüstem Aslan başkanlığında ilk kez Türk bilim insanları tarafından Troia kazıları devam etmektedir.¹⁵

⁹ Polat, a.g.e., s. 75.

¹⁰ Suna Barış Aydın, “En Eski Devirlerden Ege Göçlerine Kadar Troya” Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s.5.

¹¹ Polat, a.g.e., s. 75.

¹² Barış Aydın, a.g.t., s. 5-16.

¹³ Mehmet Ali Kaya, “Troya ve Troya Savaşı: Efsane ve Tarih”, *Tarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi*, sayı 1 2017 ss. 14.

¹⁴ Barış Aydın, a.g.t., s. 17.

¹⁵ “Kültür Portalı”, son güncelleme 2023, <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/troyakazisi> (Erişim Tarihi:30.10.2023.)

Bu kazılarla birlikte Troia'nın 10 kültür tabakası saptanmıştır.¹⁶ Troia'nın M.Ö. 1750-1250 yıllarına tarihlenen "Troia VI" tabakası, Troia'nın iskan edildiği o dönemde 10 metrelik yüksekliği olan büyük bir höyük olduğu saptanmıştır. Sağlam kaleleri 2 hektarlık alanı kaplamaktadır. Bu tabakanın, Homeros'un "İlyada Destanı'nda" anlattığı Troia kenti olabileceği görüşü hakim olmuştur. Fakat kent M.Ö. 1300 yılındaki şiddetli depremle yıkılmıştır. Yıkılan bu kent, yapılan arkeolojik kazılarda tekrardan inşa edildiği görülmüştür. Tekrar inşa edilen bu dönem için "Troia VIIa" tabakası denilmiştir. Bu tabakada, surlar ve eski yapıların tekrar kullanıldığı tespit edilmiştir. "Troia VIIa" tabakasındaki rastlanılan tahribat izleri ise kaybedilen bir savaş ya da büyük bir göç dalgası sonucunda oluşabileceği düşünülmüş ve bunların sonucunda kentin tekrardan yıkıldığı kazılar sonucunda tespit edilmiştir.¹⁷ Bu yıkımın büyük göçten ziyade büyük bir savaşı işaret eden ok, mızrak gibi çok sayıda silahların, kalın bir kül tabakasının kazılarda ortaya çıkması bazı bilim insanlarının Troia Savaşı'nın olduğunu ve bu tabakada çıkan buluntuların bunu desteklediğini savunmuştur. Ayrıca yine "Troia VIIa" tabakasında bol miktarda Miken kaplarının ortaya çıkması savaşın bu tabakada gerçekleştiğine dair bilgi vermektedir.¹⁸ Fakat yapılan kazılar bu savaşla ilgili detaylara tam anlamıyla açıklık getirememiştir.¹⁹

2. Troia Savaşı'nın Tarafları ve İttifakları

Troia Savaşı, Doğu ile Batı'nın ilk kez karşı karşıya geldiği bir savaş olarak görülmektedir. Tarihte Boğazlar savaşı olarak da bahsedilmektedir.²⁰ Troia ovasında gerçekleşen savaşın tarafları Troialılar ve Akhalar olsa da her iki tarafın ittifakları da savaşa katılmışlardır. Savaşa katılan iki tarafın ittifaklarının kral ve orduları İlyada Destan'ında detaylı olarak yazılmıştır.²¹

2.1. Akhalar ve İttifakları

Akhalar, Homeros destanlarında "Akhaioslar" olarak geçmektedir. M.Ö. 2.binyıl başlarından itibaren Yunanistan'a yerleştikleri düşünülmektedir. Akhalar daha çok Boiotia, Attika ve Argolis'de yerleşim göstermişlerdir.²²

Bu savaşın taraflarından olan Akhalar, M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısında henüz Yunanistan'da merkezi sisteme dayalı bir devlet oluşturamamışlardır. Çünkü coğrafi yapıları büyük bir devlet kurmaya elverişli değildir. Fakat birçok kent devletleri kurmuşlardır. Kent devletlerinin başlarında "vanaks" ya da "bazileus" adı verilen krallar bulunmaktadır. Bu krallar, zaman zaman kendi aralarında savaşsalar da hepsini etkileyebilecek bir tehdit unsuru olduğunda, aralarında en güçlü kralın önderliğinde toplanmaktadırlar.²³ Bu kent devletlerinin kralları aynı zamanda komutanlık görevi de yapmaktadır ve Troia Savaşı sırasında Akhalara destek verip onlar için savaşmışlardır.²⁴ Akhalardaki siyasal yapılanma, feodal bir düzeni göstermektedir. Öyle ki, kent devletlerinden herhangi birinin sorunu olunca aralarından en güçlü önder öne çıkıp, diğerlerine başkanlık ederek sorunu çözüme kavuşturmaktadır. Bu süreçte bütün kent devletleri sorun çözülene kadar en güçlü öndere boyun eğmek zorundadır.²⁵

Akhaların hem siyasi hem de ekonomik açıdan en güçlü oldukları dönem M.Ö. 1400-1250 yıllarıdır. Bu dönemde bütün Ege ve Akdeniz dünyasını kolonize etmişlerdir. Aynı zamanda Anadolu'nun batı ve güney kısımlarında kendilerine önemli üsler yapmışlardır.²⁶

¹⁶ "Kültür Portalı", son güncelleme 2023, <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/troyaantikenti> (Erişim Tarihi: 30.10.2023.)

¹⁷ Barış Aydın, a.g.t., s. 19.

¹⁸ "Kültür Portalı", Troia Antik Kenti, 2023 (Erişim Tarihi: 30.10.2023.)

¹⁹ Barış Aydın, a.g.t., s. 19.

²⁰ Ekrem Memiş, "Eskiçağda Doğu-Batı Mücadelesine Kısa Bir Bakış", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8, sayı 1 2021 ss. 359-390 s. 364.

²¹ Reyhan Körpe, "Aynı Coğrafyada İki Savaş: Troia ve Çanakkale Savaşlarının Karşılaştırılması", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 13, sayı 18, 2015 ss. 131-160, s.134 <https://doi.org/10.17518/caty.18021>.

²² Barış Aydın, a.g.t., s.34.

²³ Memiş, a.g.m., s.364.

²⁴ Yasemin Şiraz, "Troia Savaşlarına Katılan Kavimlerin Kimlikleri ve Kökenleri", *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ilköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

²⁵ Memiş, a.g.m., s. 364.

²⁶ Memiş, a.g.m., s.366.

Troia Savaşı'nda Akhalara önderlik eden komutan Mykene (Mikeneai ya da Miken) Kralı Agamemnon'dur. Agamemnon, diğer Akha kentlerindeki krallardan, askeri ve ekonomik olarak üstün olup bunun yanında hayvan sürüleri, gemi, altın ve arazi bakımından da zenginlik içindedir. İlyada'da diğer kentlerdeki feodal beylere kral olarak bahsedilse de Agamemnon için daha çok "bazileus" ünvanı kullanılmıştır. Agamemnon'nun elinde bir asa bulunmaktadır. Bu asa, onun toplum içindeki önderlik ve yönetim yetkisinin bir sembolüdür. Böylelikle Agamemnon'un siyasal gücünün varlığı ekonomik gücünden gelmektedir. Kent devletlerinde "feodal beyler" de herhangi bir savaşta kendi askerleriyle beraber kralın ordusuna katılmak zorundadır. Savaşta Feodal beylerin bireysel kahramanlıkları diğer askerlere nazaran savaşın sonucunu belirlemektedir. Kazanılan ganimetler, feodal beyler arasında adil bir şekilde bölüştürülmektedir. Bu yönetim sisteminin bir parçası olarak, feodal beylerden oluşan bir askeri konsey bulunmaktadır. Konseyin toplanma zamanını ve çağrısını kral ya da feodal beylerden biri belirleyebilmektedir. Bunlar konsey içi otoritesi bulunan, zeki ve tecrübesi olan yaşlı beylerdir. Konsey üyeleri arasında geniş bir konuşma özgürlüğü bulunmakla birlikte, son kararı kral vermektedir.²⁷

Akhaların Troia Savaşı'ndaki ittifakları Yunanistan ve Ege dünyasındandır.²⁸ Bunların başında M.Ö. 2. binde Akhaların önemli bir merkezi olan Mykene'dir.²⁹ Kralı ve komutanı Agamemnon'dur. Akhaların diğer ittifaklarını ve komutanlarını Homeros'un İlyadasından öğrenmekteyiz. Sırasıyla; Boiotialılar ve komutanları; Peneleos, Leitos, Arkesilaos, Prothoenor, Klonios'dur. Phokisliler ve komutanları Skhedios ve Epitrophos. Lilaialılar Boiotialıların yanında gemileriyle katkı sağlamışlardır. Lokrisliler ve komutanı; Oileusoğlu çevik Aias. Abantlar ve komutanı Elephenor. Atinalılar ve komutanı Menestheus. Salamisliler ve komutanı Telamonoğlu Aias. Argoslular ve komutanları; Diomedes, Sthenelos, Euryalos. Spartalılar ve komutanı: Menelaos. Pyloslular ve komutanı: Nestor. Arkadilılar Komutanı: Agapenor. Elisliler ve komutanları: Amphimakhos, Telpios, Diores, Polykseinos. Ekhinaı adalarında oturanlar ve komutanları: Meges. İthakeliler ve komutanı: Odysseus. Aitolialılar ve komutanı: Thoas. Giritliler ve komutanı: İdomeneus. Rhodoslular ve komutanı: Tlepolemos. Symeliler ve komutanı: Nireus'tur. Fakat buyruğunda az adamı vardır. Sağlam gemi yardımı yapmıştır. Nisyros, Krapathos, Kasoslular, Kalydnai adalarından gelenler ve komutanları: Pheidippos, Antiphos. Pelasgların kenti Argoslular ve komutanı: Akhilleus. Phylakeliler ve komutanı: Protesilaos. Pherailılar ve komutanı: Eumelos. Methone, Thaumakie, Meliboia ve Olizonlular ve komutanı: Philoktetes. Trikkeliler, İthome ve Oikhalieliler ve komutanları: Podaleirios, Makhaon. Titanoslular ve komutanı: Eurypolos. Argissalılar, Gyrtoneililer, Ortheliler, Eloneliler, Oloossonlular ve komutanları: Polypoites. Kyphoslular ve komutanı: Guneus. Magnetler ve komutanı: Protheos.³⁰

Tenedos (Bozcaada) ve Lesbos (Midilli) adaları Troia ve Akha'nın ittifakı olmamışlardır. Akhalar tarafından saldırıya uğrayıp yağmalanmışlardır.³¹

İttifaklar, Mykene kralı Agamemnon'un isteğiyle ve onun başkomutanlığında Boiotia'daki Aulis kenti limanında bir araya gelerek savaşa katılmak üzere toplanmışlardır.³²

Ayrıca İlyada'da belirtilen ve savaşa katılan ittifakların, kıta Yunanistan, Ege ve Akdeniz Adalarından olması Akhaların geniş bir alana egemen olduğunu göstermektedir.³³

2.2. Troialılar ve İttifakları

Troia Savaşı sırasında Troia kralı olarak Dardanos oğlu, yaşlı Priamos bulunmaktadır. Priamos'un çok sayıda oğulları ve kızları olmuştur. Oğullarının sayısı 50 olup bunlardan 19 tanesi eşi Hekabe'dendir. İsmi en çok geçen çocukları ise Hektor, Paris (Aleksandros), Cassandra ve Polyksena'dır.³⁴

Troia kenti, kurulduğu coğrafya itibariyle Asya ve Avrupa'yı ayıran Çanakkale Boğazının güney kısmında bulunması, stratejik bir önem oluşturmuştur. Kara bağlantısı üzerinden ve denizden geçenleri

²⁷ Memiş, a.g.m., s 364.

²⁸ Körpe, a.g.m., s.134.

²⁹ Şiraz, a.g.t., s. 35.

³⁰ Homeros, *İlyada*, Bölüm II, çev. Azra Erhat, A.Kadir, 1. baskı İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

³¹ Kaya, a.g.m., s.7.

³² Kaya, a.g.m., s.6-7.

³³ Şiraz, a.g.t., s. 42.

³⁴ Kaya, a.g.m., s.3.

kontrol edilebilecek alandır. Ayrıca Troialıların ticaret alanı geniştir. Bütün Ege'yi, bazı Balkan ülkelerini kapsayacak şekilde ticaret ağı gelişmiştir. Anadolu'nun iç kısımları, Kilikya, Suriye ve Kafkaslar da ticaret ağı kurdukları yerlerdir. "Altın, demir, gümüş, gemi gövdesi, keten, yağ, Çin yeşimi, kurutulmuş balık ve kenevir" gibi ürünlerin taşındığı Karadeniz ticaret yolu Troialıların kontrolü altındadır. Deniz tüccarları, Ege ve Karadeniz ticareti sebebiyle Çanakkale Boğaz'ından geçmek durumunda olduğunda Troia'da konaklamak, krala vergi ya da haraç vermek zorundadırlar.³⁵ Böyle önemli bir kentte yaşayan Troialıları Troia kralı Priamos'un oğlu Hektor yönetmektedir.³⁶ Hektor aynı zamanda Troia Savaşı'nda Troialıların komutanlığını yapmıştır.³⁷

Troia ittifakları, yoğunluk olarak Propontis (Marmara), Troia (Çanakkale ve çevresi), Miletos ve Likya'ya kadar olan Batı Anadolu bölgesindedir. Troia'nın ittifaklarını ve komutanlarını Homeros'un İlyada Destanından öğrenmekteyiz. Sırasıyla, Dardanieliler ve komutanı: Aineios. Lykialılar ve komutanları: Pandaros ve Glaukos komutasında farklı iki birliklerle savaşa katılmışlardır. Lykialılar aynı zamanda güçlü bir orduya ve filolara sahiptirler. Apaioslular ve komutanları: Adrostos ve Amphios. Praktios, Sestos ve Abydoslular ve komutanı: Asios. Larissalılar ve komutanları: Hippothos ve Pylaios. Trakyalılar ve komutanları: Akamos ve Perios. Traklar savaşa atlarıyla katılmıştır. Kikonlar ve komutanı: kargı Euphemos. Paionlar, Paphlagonialılar, Alizonlar. Mysialılar ve komutanları: Chramis ve Ennomos. Phrygialılar ve komutanları: Phorkys ve Askarillos. Maionialılar ve komutanları: Mesthles ve Antiphos. Kariyalılar. Pelasglardır.³⁸

Miletoslu "Arkritos"un yazdığı düşünülen "Aithiopsis" adlı destanda, bir diğer Troia ittifakı olarak Etiyopyalılardan bahsetmiştir. Onlar Akha kahramanı Achilleus öldükten sonra savaşa katılmışlardır.³⁹

Troia Savaşı sırasında Hitit imparatorluğu ayakta olmasına rağmen kendi içinde isyanların başlamış olması, dıştan gelen başka düşmanlarla uğraşmaları yüzünden Troia'ya destek sağlayamamışlardır.⁴⁰

3. Troia Savaşı'nın Başlaması

Homeros'un Troia Savaşı'ndan bilgi verdiği İlyada Destan'ında, Herodotos'un Historia adlı antik kaynaklarda ve diğer edebi eserlerde yazıldığı üzere, savaşın başlama nedeni olarak Sparta kralı Menelaos'un güzeller güzeli eşi Helen'in, Troia kralı Priamos'un oğlu Paris tarafından kaçırılması gösterilmektedir. Fakat başka görüşler ise ticari ve ekonomik nedenler savaşın asıl başlama nedeni olarak görülmektedir.⁴¹

Sparta kralı Menelaos'un eşi Helen'in kaçırılması ve savaşın başlama nedeni mitolojik bir hikayeye dayandırılmaktadır. Bu hikaye Phthia kralı Peleus ile nereidlerden Deniz Tanrıçası Thetis'in düğünü ile başlamıştır. Düğüne ölümlü ölümsüz herkes çağırılmıştır. Fakat kavga ve nifak tanrıçası Eris çağırılmamıştır. Bunun üzerine sinirlenen Eris, altın bir elma üzerine "en güzel kadına" yazıp düğündeki konukların arasına atmıştır. Bunun üzerine bu elmayı üç tanrıça sahiplenmiştir. Bunlar Aphrodite, Hera ve Athena'dır. En güzel kadın kimin olacağı yargısını baş Tanrı Zeus'a taşımışlardır. Fakat bu yargıyı Zeus kendi vermek yerine İda Dağı'nda çobanlık yapan Kral Priamos'un oğlu Paris'in vermesini ister.⁴²

Priamos'un oğlu Paris ise Troia'nın kaderini daha doğumu ile belirlemiştir. Çünkü Paris'in doğduğu zaman babası kral Priamos bir rüya görür ve bunu kahine yorumlatır. Kahin, dünyaya gelen oğlunun Troia'nın kaybedilmesine sebebiyet vereceğini söyler. Bunun üzerine Priamos yeni doğan çocuğunu bir çobana vererek onu öldürmesini ister. Çoban, göz göre göre öldürmeye kıyamaz ve ölmesi için İda Dağı'na bırakır. Fakat Paris'in dişi bir ayı tarafından beslendiği mucizesini gören çoban, Paris'i tekrar

³⁵ Kaya, a.g.m., s.6.

³⁶ Şiraz, "a.g.t.", s.45.

³⁷ Körpe, a.g.m., s.139.

³⁸ Şiraz, a.g.t., s.45-50.

³⁹ Kaya, a.g.m., s.7.

⁴⁰ Memiş, a.g.m., s.367.

⁴¹ Hamza Bülbül ve Zülfer Erdem, "Troia ve Çanakkale Savaşları Üzerine Tarih-Coğrafya Korelasyonu", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sayı 3, 2021 ss. 487-503, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1781046>.

⁴² Edith Hamilton, *Mitolojya*, çev. Ülkü Tamer, 23. Baskı, İstanbul, Varlık Yayınları, 2018.

alarak bakma kararı alır ve ismini Aleksandros koyar. Troia'daki bir şenlik için İda Dağından kente gelmesiyle, annesi onu tanır, ölmediğine sevinir ve sarayda kalmaya başlar.⁴³

En güzel kadını seçme işi Zeus'un talimatıyla Paris'e düşmüştür. Zeus, Aphrodite, Hera ve Athena'nın yanlarına Hermes'i görevlendirerek İda dağına, yargıyı vermesi için bir yandan çobanlık yapan Paris'e göndermiştir. Paris'in yanına gelen tanrıçalar Paris'i etkilemek adına vaatlerde bulunmuşlardır. Hera Asya krallığını, Athena sonsuz akıl ve her savaşta zaferi, Aphrodite ise dünyanın en güzel kadını Helen'i vaad etmiştir. Paris bu vaatler karşısında Altın Elma'yı Aphrodite'ye vermiştir.⁴⁴ Böylece Paris, Troia'nın yıkım sürecini başlatmış olur. Paris, Aphrodite'nin vaadi olan dünyanın en güzel kadınına kavuşmak için Sparta'ya gider. Çünkü dünyanın en güzel kadını, Sparta kralı Menelaos'un eşi Helen'dir. Paris'in Sparta'ya geldiği sırada kral Menelaos Girit'tedir. Bunu fırsat bilen Paris, Helen'i alıp Troia'ya kaçırmıştır. Menelaos Sparta'ya dönüp Helen'in kaçırıldığını öğrenince, hem abisi hem de Mykene kralı olan Agamemnon'a danışır. Agamemnon ise Yunanistan'daki bütün Akha krallarına Troia'ya sefer düzenleyeceğini ve bu sefere katılmaları için haber gönderir. Bu haber üzerine Akhalar bütün askeri teçhizatları ve gemileriyle birlikte Aulis limanına toplanmışlar ve Troia Savaşı başlamıştır.⁴⁵

Savaşın bir diğer gerçek nedeni olarak ticari ve ekonomik durumların olduğu düşünülmektedir. Çünkü Troia, Asya ve Avrupa'yı ayıran Çanakkale Boğazı'nın güney kıyılarında karadan ve denizden ticaret ya da seyahat edenleri rahatlıkla kontrol edilebilen bir mevkidedir. Boğaz ve Karadeniz ticaret ağı Troialılar tarafından kontrol edilmektedir.⁴⁶ Özellikle bu ticaret ağında taşınan en önemli ürün kalaydır. Kalayın getirildiği ülkeler Özbekistan, Tacikistan ve Afganistan'dır. Bu ülkelerden gelen kalay, önce Karadeniz'e getirilip boğazlar yoluyla da Ege Deniz'ine ulaştırılmaktadır.⁴⁷

Bir başka ekonomik neden olarak çanak çömlek ticareti gösterilmektedir. M.Ö. 14.-12. yüz yıllar Akhaların en parlak dönemidir. Bu parlak dönemde Akhalar "Mısır, Kıbrıs, Ugarit" gibi bölgelere çanak çömlek ticareti yapmaktadırlar. Fakat ilerleyen süreçte Kıbrıs çanak çömlek ustaları Akhalara rakip olmuşlardır. Zaten Akhaların yaşadığı coğrafya olan Yunanistan, tarım için çok elverişli olmadığından ticarete daha çok önem vermek zorunda kalmışlardır. Akhalar, Karadeniz ticaret ağına katılmanın çare olduğunu düşünmüşlerdir. Fakat Karadeniz ticaret ağına katılabilmeleri için Çanakkale Boğazını rahatlıkla geçmeleri gerekmektedir.⁴⁸ Böylece Troia'nın konumu, Boğaz ve Karadeniz ticari hattı üzerinde olması, deniz ticareti yapan Akhaların ilgisini çekmiştir. Troia'nın cezbeden konumu, Akhaların Troia'ya ekonomik nedenlerle savaş açmış olduğunu düşündürmektedir.⁴⁹

Savaş, Homeros'un İlyada Destan'ında detaylı anlatılmaktadır. Destan 24 bölümden ve 16.000'i aşkın dizeden oluşmaktadır. Troia Savaşı 10 yıl sürmüş olup destanda 9. yılın son 51 günü anlatılmaktadır.⁵⁰

Troia Savaşı'nın gerçekleştiği dönem olarak geç Tunç çağı ve arkeolojik veriler doğrultusunda da 1240-1230 yılları arasında olduğu düşünülmektedir.⁵¹ İlyada Destan'ı savaşın yapıldığı zamandan 400 yıl sonra yazılmış olsa da Tunç Çağına ait savaşın nasıl olduğunu anlatan kaynaktır.⁵²

4.Savaş'ın Stratejisi, Tekniği ve Ekipmanlar

Akhalar, Mykene Kralı Agamemnon'un aldığı savaş kararı üzerine, bütün Akha birlikleri Troia'ya sefere çıkmak üzere Aulis kent limanında bir araya gelmişlerdir. Yola çıkan Akha birlikleri ilk çıkartmalarını Troia'nın batısında bulunan Beşiğe Koyu'una yapmışlardır. Bu çıkarmayı efsane savaşçı olan kahraman Akhileus ve askerleri yönetmiştir. Bu çıkarma aslında günümüz savaş stratejilerinde görülen karşı tarafı yanıltıcı bir hareket girişimi olduğu düşünülmektedir. Jeolog John C. Craft'ın araştırmaları doğrultusunda Troia savaşının olduğu dönemde coğrafyası gereği Beşiğe Koyu'nun bir

⁴³ Kaya, a.g.m., s.5.

⁴⁴ Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* 25. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007, ss.335, s.238.

⁴⁵ Kaya, a.g.m., s.5.

⁴⁶ Bülbül ve Erdem, a.g.m., s.491.

⁴⁷ Kaya, a.g.m., s.6.

⁴⁸ Şiraz, a.g.t., s.2.

⁴⁹ Bülbül ve Erdem, a.g.m., s.491.

⁵⁰ Şiraz, a.g.t., s.56.

⁵¹ Memiş, a.g.m., s.367.

⁵² Körpe, a.g.m, s. 138.

bölümü deniz olmasına rağmen Karamenderes nehri bir kısmını toprakla doldurmuştur. Fakat günümüz araştırmaları sonucunda çıkartmanın deniz kıyısından birkaç kilometre uzağına yapıldığı görüşü hakimdir.⁵³ Akhalar ilk çıkartma yaptıkları Beşiğe Koyunu ele geçirmişler ve burayı savaş sonuçlanana kadar kontrol altında tutmuşlardır. Savaş, bu koy ile Troia kenti arasındaki ovada gerçekleştiği düşünülmektedir.⁵⁴

Akhalar, çıkarmanın başlangıcında saldıran güç olarak, savunma yapan ve sayıca az olan Troialılara nazaran avantajlı gözükmektedir. Zira askeri bakımdan çıkartma yapan Akhalar, savunma yapan Troialılara oranla daha üstünlük sağlayabileceği stratejik noktada bulunmaktadır.⁵⁵

Troialıların nasıl bir savunma stratejisi yaptığı hakkında çok bilgi yoktur. Fakat kıyılardan gelebilecek herhangi bir saldırıyı durdurmaya yönelik savunma yerine, Troia kentinin güçlü surlarında bekledikleri düşünülmektedir. Bazı görüşe göre, Troialıların surlarda beklemelerinin nedeni, Akhaların kendilerinden kalabalık ve sayıca fazla olması, onlara karşı koyabilecek güçlerinin olmamasından kaynaklı olabileceğidir. Sayıca Akhalar'dan az olan Troialıların bu savaş stratejisi, savaşın 10 yıl sürmesinden dolayı iyi bir savunma olduğu düşünülmektedir. Zira dönemin Ege dünyasının büyük gücü olarak görülen, Fenike'den Kıbrıs'a kadar Doğu Akdeniz'e hakimiyet kuran Akha birliklerine, Batı Anadolu'da kimse karşı duramamıştır. Hatta Akhaların eşiti olarak görülen Hititler dahi onların Batı Anadolu'daki ilerleyişlerine engel olamamışlardır. Büyük güç olan Akhaları, Hititlerin kuzeybatı Anadolu'daki vassalı olan Troialılar 10 yıl boyunca durdurmaya başarmışlardır.⁵⁶

Bu savaşta Akhalar askeri güç bakımından sayıca çok olmalarının yanında, teknoloji bakımından da üstündürler. Askerlerinin başında tecrübeli ve zeki komutanlar vardır. Kendi topraklarından uzak savaşa giden kalabalık askerlerin yeme içme ve barınma koşullarının zor olduğu bu durumda bile Akhalar bu konuda başarı göstermişleridir. Askerlerin bu koşullarını sağlayabilmesi için çevre civardaki diğer yerleşim yerlerini yağmalamışlardır. Gelibolu Yarımadasındaki topraklar işlenerek askerlerine yiyecek temin edilmiştir. Savaş süresince Troialılara saldırmak amaçlı karşı tarafta bulunan Tenedos, Limni ve İmbros adaları Akhalar tarafından üs olarak kullanılmıştır. İki taraf da karşılıklı hücumlarda bulunmuşlardır. Akhalar Troia'yı ele geçirmeyi, Troialılar ise Akhaları Beşiğe koyundan çıkarmaya çalışmışlardır. Troialıların surlarının sağlamlığı kadar Akhalar da Beşiğe etrafında güçlü koruma yapmaktadırlar. Bu karşılıklı saldırılar sonucunda her iki taraf sayısız kahraman yitirmiştir.⁵⁷

İlyada Destan'ında savaşın nasıl yapıldığı hususu 3. Bölümde anlatılmıştır fakat savaşın ayrıntılarına çok fazla değinilmemiştir. Destan, teke tek mücadeleleri ve kahramanların savaşını anlatmaktadır. Bu bölümde, teke tek savaşan Sparta kralı Menelaos ile Troialı Paris'dir. 11. Bölümde, teke tek savaşan Troialıların komutanı Hektor ile Aias'dır. Troialıların gözcülüğünü yapan Dolon ise Akhalı İthaka kralı Odysseus ve Diomedes tarafından öldürülmüştür. Savaş sırasında Agamemnon'un, Diomedes ve birçok Akha savaşçısı yaralanmıştır. Destanın 22. Bölümünde ise; çok sevdiği arkadaşı Patroklos'un öldürülmesi üzerine Akha kahramanı Akhilleus'un savaşa geri dönmesi ve Troia'ya komutanı Hektor ile teke tek yaptığı mücadele anlatılmaktadır. Akhilleus bu mücadelede Troia'nın komutanı Hektor'u öldürmüştür.⁵⁸

Troia Savaş'ında görülen bu savaş yöntemi, antik çağlarda görülen bir savaş yöntemi değildir. Savaşlar kısa süreli meydan savaşı ya da kuşatma savaşı ise büyük askeri birliklerin kentleri karşı konamaz şeklinde kuşatmasıyla olmaktadır.

Her iki taraf da birbirlerine karşı hücum ederek buldukları alandan çıkarmaya çabalamışlardır. Fakat iki taraf da savunma bakımından güçlü oluşu ve iyi direndikleri için savaşın sonuna kadar böyle devam etmiştir.⁵⁹

Troia savaşında kullanılan silah ekipmanları, destanda anlatılan ve kazılarda bulunan örneklerden görüldüğü üzere tipik geç Tunç Çağı silahlarıdır. Yine Yunanistan'ın geç Tunç Çağı metalleri arasında

⁵³ Bülbül ve Erdem, a.g.m., s.492.

⁵⁴ Körpe, a.g.m., s.137.

⁵⁵ Bülbül ve Erdem, a.g.m., s.492.

⁵⁶ Körpe, a.g.m., s. 137.

⁵⁷ Körpe, a.g.m., s. 138.

⁵⁸ Kaya, a.g.m., s.7.

⁵⁹ Körpe, a.g.m., s.138.

Homeros'un da bahsettiği Nestor kapları, domuz dişi miğferler, metal kakmalı eserler, insan boyutlarında dört köşeli kalkanlar, Mykene askeri silah donanımları gibi Akha ekipmanları olduğunu görmekteyiz. Fakat Akhaların, Troia Savaşı haricinde başkalarıyla bu denli savaş yapıp yapmadığı hususunda bir bilgi yoktur.⁶⁰ Diğer yandan savaşta uzun menzilli ok ve sapanların kullanıldığına dair buluntular çıkmıştır. Bu ekipmanların yanında, kahramanların teke tek dövüşlerinde kullandıkları ana silah olarak mızrak ve kılıç vardır. Savaş arabası ve süvariler bu savaşta çok fazla kullanılmamıştır. Bu araçları sadece komutanlar kullanmıştır.⁶¹ Akhalar, Troia'ya 1200 gemi ile gitmişlerdir. En çok gemi temin eden Akhaların lideri Mykene kralı Agamemnon'dur. Savaş için 100 gemi veren Agamemnon, Arkadialılara da 60 gemi vermiştir. Aslında Agamemnon'un 160 gemilik gücü bulunmaktadır. Agamemnon'dan sonra 90 gemilik katkı sağlayan Pylos kralı Nestor'dur. Tirinsliler ve Giritliler 80'er gemi, Sparta kralı Menelaos 60 gemi, Akhilleus'un gemi sayısı 50, İthake kralı Odysseus ise 12 gemi ile katkı sağlayıp, sefere çıkmışlardır.⁶²

Uzun yıllar süren Troia savaşı, Akhalar tarafından bir türlü Troia kenti ele geçirilememiştir. Fakat Athena'nın verdiği akılla Odysseus, tahtadan büyük bir at yapma fikriyle ortaya çıkmıştır. İçlerine en güvenilen güçlü kahramanlar saklanmıştır. Bu atı Akhalar, Troia surların önüne bırakıp gemilerine binerek Bozcaada'nın arkasına geçmiştirler.⁶³ Akhaların savaştan kaçtığını düşünen Troialılar tahta atı içeri almak istemişlerdir. Fakat Troia kralı Priamos'un kehanette bulunan kızı Cassandra ve Apollon tapınağı rahibi Laokoon'un Troialılara atı almamaları konusundaki uyarılarını dinlememişlerdir ve atı surlardan içeri almışlardır. Fakat gece olup Troialılar uykudayken atta gizlenen askerler çıkıp kentin kapılarını açıp gizlenen Akha askerlerini kente girmesini sağlamışlardır. Böylece Troia kenti yıkılıp yıkılıp ele geçirilmiştir.⁶⁴

5. Savaşın Sonucu ve Etkileri

Troia kentine giren Akhalı askerler büyük bir katliama başlamışlardır. Troialıların evlerine baskınlar yapıp uykuda birçok insanı öldürmüşlerdir. Bu ani baskın karşısında Troia halkı da evlerinde bulunan balta, kesici alet vs. karşılık vermiştir. Hatta bu karşılık neticesinde Akhalılardan ciddi bir kayıp olmuştur. Bu kayıplara rağmen Akhalar durmamıştır ve Priamos'un sarayına girmişlerdir. Orada da mücadele devam etmiştir. Priamos'un çocukları öldürüldükten sonra Priamos da katledilmiştir. Amaçları Priamos'un soyunu bitirmek olduğu için Hektor'un 3-4 yaşlarındaki çocuğunu ve karısını da öldürmüşlerdir. Bütün bu karmaşada var gücüyle çarpışan Aeneas, tek kalıncaya kadar devam etmiştir. Fakat artık yanında kimse kalmayınca ailesiyle birlikte Troia'yı terk etmek durumunda kalmıştır. Aeneas, yaşlı babası kral Anchises ve oğlu Askanius'u yanına alarak kentten ayrılmıştır.⁶⁵

Roma tarihine etki eden ve önemli bir yer tutan Aeneas, Akhalar tarafından yıkılan Troia'dan ayrılarak kendine ve ailesine yaşayabilecekleri bir yer aramaya geçmiştir. Bu arayış neticesinde Aeneas, İtalya'ya varmıştır. Roma kentini kuran Romulus, Aeneas'ın soyundan olduğu düşünülmektedir.⁶⁶

Akhalar, Troia'yı yerle bir edip ele geçirmelerine rağmen asıl amaçları olan Çanakale Boğaz'ını geçip Karadeniz'e ulaşmaları ve ticaret yollarını ele geçirmeleri gerçekleşmemiştir.⁶⁷ Çünkü aynı döneme denk gelen Eskiçağ'ın en etkili ve yıkıcı göç hareketi olarak adlandırılan Ege Göçleri diğer isimle Deniz Kavimler Göçü başlamıştır. M.Ö. 13.yüzyılın son çeyreği ile 12.yüzyılın başlarında vuku bulmuştur.⁶⁸ Çoğunluğunu Ege ve Akdeniz adalarında yaşayan kavimler oluşturmaktadır. Bu kavimler bir araya gelerek birleşmesi, eski Önasya'yı da önemli ölçüde etkilemiş, yıkımlara yol açmıştır.⁶⁹

⁶⁰ Kaya, a.g.m., s.4.

⁶¹ Körpe, a.g.m., s. 139.

⁶² Memiş, a.g.m., s. 366.

⁶³ Körpe, a.g.m., s.139.

⁶⁴ Kaya, a.g.m., s. 8.

⁶⁵ Kardeş, a.g.t., s.114.

⁶⁶ Kaya, a.g.m., s. 9.

⁶⁷ Barış Aydın, a.g.t., s.48.

⁶⁸ Memiş, a.g.m., s.367.

⁶⁹ Barış Aydın, a.g.t., s.48.

Sonuç

Ünlü Ozan Homeros'un İlyada Destanı ile Troia Savaşı'nın detaylarını öğrendiğimiz fakat bir yandan da bilim dünyasında böyle bir savaşın olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Heinrich Schliemann'ın İlyada Destanını okuyup etkilenmesi, Priamos'un hazinelerini ele geçirme isteğiyle Troia'yı keşfetme serüveni başlamıştır. Schliemann'ın arkeoloji biliminden uzak kazıları, birçok katmanda tahribat yapmış olsa da devreye arkeolog mimar Wilhelm Dörpfeld girmesiyle kazılar daha düzenli ve sistematik hale girmiştir. Kazıya devam eden, Troia'da araştırmalar yapıp, arkeoloji literatürüne katkıları bulunan bilim insanları Carl Blegen, Manfred Korfmann ve günümüzde halen Troia kazılarını sürdüren ilk Türk ekibiyle Prof. Dr. Rüstem Aslan'dır. Bu kazılar sonucunda bazı buluntular savaşın olduğunu destekler niteliktedir. Aslında bu makale savaşın olup olmadığını tartışmaktan ziyade, İlyada'da anlatılan Troia Savaşı'nın "Savaş Tarihi" açısından incelenmesidir. İnsanoğlunun olduğu her yerde; öncelikle hayatta kalabilmek için, sonra gerek ekonomik kaygılar, gerek savunma amacıyla savaş hep olmuştur. Troia Savaşı'na görünürde Sparta kralının karısı Helen'in kaçırılması olsa da Troia'nın stratejik konumunun cazibesi, Karadeniz ticaretinin Ege ve Akdeniz'e taşınması, Tunç Çağın'nda kalay'ın önemli bir unsur olması ve deniz yoluyla taşınmıyor olması, Akhaların Troia'ya göz dikmesinin nedenleri arasında sayılabilir. Ayrıca Akhaların bulunduğu coğrafya itibariyle tarıma çok elverişli olmaması, Akhaları daha çok deniz ticaretine doğru yönlendirmiştir.

Troia Savaşı'na, Sparta kralı Menelaos'un abisi olan Mykene kralı Agamemnon'a söylemesiyle başlamaktadır. Agamemnon, Akhaların merkezi sayılan Myken'in kralıdır ve zengindir. Bu yüzden Akhaları organize eden ve sözü geçen, herhangi bir saldırıda başkomutanlık yapan Agamemnon'dur. Agamemnon'un daveti üzerine bütün ittifakı olan Akhalar Aulis limanında toplanarak Troia'ya sefer düzenlemişlerdir. Savaş stratejisi olarak geldikleri ilk yer Beşiğe koyudur. Savaş da Beşiğe koyu ile Troia arasındaki alanda gerçekleşmiştir. Akhalar, Tenedos, Limni ve İmbros adalarını alarak kendilerine üs olarak kullanmışlardır. Savaş, teke tek mücadelelerle ağırlıklıdır. Destanda Akha kahramanları olarak Akhilleus, Odysseus, Aias isimleri ağırlıklı olarak geçer. Troia kahramanları olarak da Hektor'un adı geçer. Akhaların askeri gücü Troialılardan fazla olmasına rağmen Troialılar strateji ve mekan bakımından daha avantajlıdır. Güçlü Akha birliklerine direnen Troialılar savaşı 10 yıl sürdürmüştür. Bu süreçte teke tek mücadeleler destanda çok anlatılmıştır. Özellikle Akha kahramanı Akhilleus ile Troia Kahramanı Hektor arasındaki teke tek mücadele. Bu mücadelede Hektor öldürülmüştür.

Savaşın uzun sürmesi, her iki tarafta da çok fazla insanın ölmesi ve kazanan bir türlü olmayınca İthaka kralı Odysseus'un aklına bir savaş taktiği olabilecek tahta at yapma fikri gelmiştir. Atın içine Akha askerlerini doldurup Troia'nın surlarının önüne bırakmışlardır. Akhalar, bir başka taktik olarak savaşı bırakıp gittiklerini inandırmak için gemilerine binip gitmişlerdir. Fakat ülkelerine değil, Bozcada'ya saklanmışlardır. Gemilerine binip gittiklerini gören Troialılar savaşı kazandıklarını düşünüp şölen yapmışlardır ve tahta atın da hediye olduğunu düşünüp içeri almışlardır. Gece Troialılar uyurken, Akhalar kentin kapısını Akha birliklerine açarak Troia'yı yerle bir etmişlerdir.

Sonuç olarak, Akhalar'dan Sparta kralı Menelaos Helen'i tekrar almıştır. Fakat ekonomik neden olarak görülen boğazlar hakimiyeti, Karadeniz ticaret ağına katılma gibi unsurlar gerçekleşmemiştir. Bu dönemde yıkıcı göç olarak adlandırılan Ege göçlerinin başlaması birçok bölgede zarara yol açmıştır.

Kaynakça

- ASLAN, Rüstem. "Başlangıcından Günümüze Troya Kazıları: Keşifler, Tartışmalar Ve Sonuçlar". İçinde *Troya Kent, Homeros ve Türkiye*, ss.167-171. Amsterdam: W.Books, 2013.
- BARIŞ AYDIN, Suna. "En Eski Devirlerden Ege Göçlerine Kadar Troya". Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sinop, 2019.
- BÜLBÜL, Hamza, ve Zülfer Erdem. "Troia ve Çanakkale Savaşları Üzerine Tarih-Coğrafya Korelasyonu". *Anadolu Akademik Sosyal Bilimler Dergisi* 3, sayı 3 (2021): ss. 487-503. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1781046>.
- ERHAT, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi kitabevi, 2007.
- HAMILTON, Edith. *Mitoloji*. Editör Ülkü Tamer. 23. Baskı. İstanbul: Varlık Yayınları, 2018.
- HOMEROS. *İlyada*. çev. Azra Erhat, A.Kadir, 1. baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- KARAŞ, Abdurrahman. "Attik'a Seramiği'nde Troia Savaşı," Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007.
- KAYA, Mehmet Ali. "Troya ve Troya Savaşı: Efsane ve Tarih". *Tarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi*, sayı 1, 2017, ss. 14.
- KÖRPE, Reyhan. "Aynı Coğrafyada İki Savaş: Troia ve Çanakkale Savaşlarının Karşılaştırılması". *Çanakkale Araştırmaları*

- Türk Yıllığı* 13, sayı 18, 2015, ss. 131-160. <https://doi.org/10.17518/caty.18021>.
- “Kültür Portalı”, 2023. <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/troyakazisi> (Erişim Tarihi:30.10.2023).
- “Kültür Portalı”, 2023. <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/troyaantikenti> (Erişim Tarihi:30.10.2023).
- MEMİŞ, Ekrem. “Eskiçağda Doğu-Batı Mücadelesine Kısa Bir Bakış”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8, sayı 1, 2021, ss. 359-390.
- POLAT, Yusuf. “Anadolu Arkeolojisi”. İçinde *Troia (Hisarlık) IV-VI*, editör Doç. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı, 1.Baskı., ss. 61-84. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2010.
- SEVİN, Veli. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. 4. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu, 2016.
- ŞİRAZ, Yasemin. “Troya Savaşlarına Katılan Kavimlerin Kimlikleri ve Kökenleri”. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ilköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 2006.
- “Tay Project”, y.y. [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=1320&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=1320&html=ages_detail_t.html&layout=web) (Erişim Tarihi: 29.10.2023).

OKUMAYI GELİŞTİRMEK İÇİN ÜRETİCİ ÖĞRENME TEORİSİNİN KULLANIMI: ÖĞRENME İÇİN KENDİ KENDİNİ TEST ETME

Suzan DENİZ* & Pınar KOÇER** & Semahat AYSU***

Öz: Üretici öğrenmede öğrencilerin öğrenme sürecine aktif şekilde katılmaları ve daha önceden öğrendikleri bilgiyi yeni bilgiye bağlamaları beklenmektedir ki bu da bazı stratejilerin kullanımını gerektirir. Üretici öğrenme stratejilerinden biri olan öz değerlendirme bu çalışmanın konusudur ve okuma becerisini edinmedeki etkisi araştırılacaktır. Özetle, halihazırdaki çalışmanın ilk amacı öz değerlendirmenin Türkiye'deki İDE öğrencilerinin öğrenme becerilerinin üzerindeki etkisini çalışmaktır. Bundan dolayı, bir öz değerlendirme olarak öğrencilere Google formlar üzerinden iki soru sorulan deneysel bir tasarım kullanılmıştır. Sonuçlara göre, bir üretici öğrenme stratejisi olarak öz değerlendirmenin, bilişötesi farkındalığı geliştirerek bir hazırbulunuşluk için zemin hazırladığı söylenebilir. Bir öğrencinin not odaklı veya öğrenme odaklı olmasından bağımsız olarak, bu strateji önceden belirlenmiş aksiyon için bir temel oluşturan bir deneyim gibi hareket edebilir, bireye içsel bir motivasyon veriyor şekilde gibi görülebilir. Pedagojik açıdan, gelecekteki çalışmaların, öz değerlendirmenin diğer dil becerileri üzerindeki etkisinin çalışılması yararlıdır çünkü bu çalışma okuma becerileri ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Üretici Öğrenme, Öz-Değerlendirme, Okuma Anlama

USING GENERATIVE LEARNING THEORY TO FOSTER READING: SELF-TESTING FOR LEARNING

Abstract: In generative learning, students are expected to participate in the learning process actively and link their previous knowledge to the new knowledge, thus necessitating the use of some strategies. Self-testing, one of the strategies in generative learning, is the concern of this study, and its effect on reading comprehension will be identified. Consequently, the primary aim of this current study is to examine the effect of self-testing on learners' reading comprehension of EFL learners in the Turkish context. Therefore, in this study an experimental design was employed by administering two questions through Google forms as a self-test. According to the results, it can be noted that self-testing as a generative learning strategy serves as a pitch for preparedness by enhancing metacognitive awareness. Whether a learner is score-oriented or learning-oriented, this strategy is an experience that acts as a foundation for pre-mediated action, an inherent motive for the individual. As a pedagogical implication, it is suggested that future studies might focus on the effect of self-testing on other language skills because this present study is limited to reading skill.

Key Words: Generative Learning, Self-Testing, Reading Comprehension

Introduction

A comprehensive understanding of generative learning is provided by Koçer, Aysu and Karaduman (2023) as follows: "Grounded in the theory of Bartlett's view of learning and Piaget's cognitive development theory, generative learning requires learners' active participation in making sense of target information by constructing their own meaning through linking existing knowledge to the newly provided information" (p.287). In a similar vein, Fiorella and Mayer (2015, 2016) have drawn attention to the learners' role by discussing the practical ways for enhancing the use of generative learning strategies (henceforth, GLSs).

Even though the main tendency of research is on the way to-be learned information, which is provided for learners as an instructional method, understanding the use of GLSs effectively is an issue of considerable research interest. This driving force is the main impetus behind the current research study, whose aim is to evaluate the effectiveness of self-testing strategy on reading comprehension of EFL learners. To fulfill this purpose, the present research seeks to answer the following questions:

* Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, sdeniz@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5963-5719 (Ins. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, ORCID: 0000-0002-5963-5719, sdeniz@nku.edu.tr).

** Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, pcanakaya@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7746-7053 (Ins. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, pcanakaya@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7746-7053).

*** Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, saysu@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6431-9983 (Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal University, saysu@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6431-9983).

1. To what extent does self-testing as one of the GLSs affect EFL learners' reading comprehension?
2. To what extent does pre-teaching-assisted self-testing affect EFL learners' reading comprehension?

Literature Review

This part is devoted to discuss generative learning in a general sense, self-testing as a generative learning strategy in particular in the light of previous studies. Also, reading comprehension in the foreign language context will be discussed.

Generative learning strategies: Self-testing

Fiorella and Mayer (2016) make a comprehensive explanation for generative learning as follows: "Generative learning involves actively making sense of to-be-learned information by mentally reorganizing and integrating it with one's prior knowledge, thereby enabling learners to apply what they have learned to new situations" (p.717). In this regard, in generative learning, learners have to use their existing knowledge and they should relate it to the new information. This, in turn, leads to integration of both types of knowledge. To be more specific, students are active in the process of learning through GLSs (Brod, 2021; Fiorella & Mayer, 2015, 2016). In this type of learning, cognitive processes including selecting, organizing and integrating are activated (Fiorella & Mayer, 2015, p.102) as shown in the following table:

Table 1
Three Cognitive Processes Activated by Self-Testing

Cognitive process	How self-testing primes the process
Selecting	Learners access essential prior knowledge required to respond to a question.
Organizing	Learners rearrange elements of activated knowledge into a coherent response.
Integrating	Learners restructure activated prior knowledge when responding to a question by connecting it with other relevant knowledge stored in long-term memory.

Regarding self-testing as a generative learning strategy, representing the main concern of the current study, also named as practice testing, retrieval practice (Brod, 2021), testing effect or retrieval-based learning (Fiorella & Mayer, 2016), and guided testing (Lloyd et al., 2018), students generate answers to the questions, which is one of the GLSs since students are independent and produce answers to the questions apart from the provided context for them (Brod, 2021). By doing so, in generating answers technique also known as self-testing facilitates keeping the learned information by assessing learners' own knowledge recurrently (Fiorella & Mayer, 2016). Grounded in the retrieval process, this method requires learners to recall related existing knowledge during acquiring target information (Carpenter, 2009). Even if this process fails, it is still effective as the retrieval failure might help learners to differentiate between effective and ineffective links between prior knowledge and target information (Pyc & Rawson, 2012). By answering practice questions, learners could have the opportunity to enhance persistent learning by connecting the most relevant prior knowledge with the newly acquired material (Fiorella & Mayer, 2015, 2016).

Development of reading comprehension

Reading as a receptive skill is used for two reasons: Instrumental reasons in which we need to reach our aim such as reading a road sign or reading instruction on a ticket machine and pleasurable reasons in which we want to read for fun (e.g. reading magazine or paper). Also, there is another taxonomy about reading which can be listed as extensive reading which is used for pleasure and intensive reading which is to reach a study aim (Harmer, 2004). In this current study, reading a short story can be categorised as intensive reading with instrumental purposes.

While reading, comprehension might be hindered because “reading comprehension is an interaction among the reader and the text and occurs in a situated model” but it is also related to individual differences (Fletcher, 2006, p.328) and comprehension consists of “the role of memory, the use of inferences, and the updating of mental models” and the role of lexicon, as well (Perfetti & Stafura, 2014, p.34). Moreover, readers can confront different language problems, for example the length of the text or the difficulty of words, which makes the whole text difficult to understand (Harmer, 2004).

Therefore, Fletcher (2006) suggests that teachers should use observational techniques in order to track students’ reading comprehension. According to Fletcher (2006), the assessment of reading comprehension can be based on diagnostic tests and it should include multiple indicators such as eye movements, think-alouds in order to reveal the latent variables. This type of assessment shows the strengths and weaknesses of learners while comprehending. Pourhosein-Gilakjani and Sabouri (2016) concluded that using reading strategies affected students’ reading comprehension as students are active while reading. They generate questions and try to find answers or get the meaning of the text. Additionally, Oakhill, Cain and Elbro (2019) state some suggestions for teachers to develop students’ reading comprehension as in the following.

“In order to teach component processes in the complex context of text comprehension, the teacher needs to be able to identify the components that are needed. Important inferences make a lot of sense to students who need them to make sense of a text. Monitoring may turn an uninteresting text into a fascinating riddle. A search for context clues—and inference making—may give the hint that is needed to add new vocabulary knowledge and link a new bit of information to the reader’s knowledge. The well-informed teacher will be able to seize such opportunities to help students become better comprehenders.” (p.106)

Apart from these suggestions in the literature for development of students’ reading comprehension, this current study will conduct an experiment on a new strategy (self-testing) in order to provide a new insight into this phenomenon (reading comprehension).

Previous research

When it comes to the research about GLSs, the primary concern of review studies is generally to pinpoint the most effective strategies for particular groups of learners by comparing different learning strategies (Fiorella & Mayer 2015, 2016). As a state of art article, the study of Fiorella and Mayer (2016) present eight GLSs (summarizing, mapping, drawing, imagining, self-testing, self-explaining, teaching, and enacting) in a detailed manner by discussing theoretical orientations and practical recommendations of each strategy. Fiorella and Mayer (2015) reach a conclusion that students who study the text and subsequently take a self-test outperform the students who merely study the text. More specifically, Zhang and Fiorella (2021) in their experimental study investigated the impact of drawing as a generative learning strategy in terms of learning outcome, learning time, and cognitive demand. Comparing drawing to instructor-provided visuals, they concluded that generating drawings required more time and cognitive load while a higher performance level was observed. Focusing on differences that focus on age in the effectiveness of GLSs, Brod (2021) conducted a review study discussing six well known GLSs: concept mapping, explaining, predicting, questioning, testing, and drawing. By doing so, he discussed the way these mentioned strategies work by providing evidence for effective use of them within various age groups.

The research sheds light on the self-testing strategy generally focused on the effectiveness of the strategy (Kang et al., 2007), the impact of repeated retrieval process (Butler, 2010), the effect of the test format (McDaniel et al., 2007, 2012 cited in Fiorella and Mayer, 2016). For example, the study conducted by Buchner (2022), which used self-explanation and self-testing as GLSs in the experimental group revealed that those students were more sceptical. Lloyd et al. (2018) observed the effect of self-testing and question production and they found out that the former affected students’ exams in a more positive way. In a review study, Rivers (2021) discussed metacognitive effectiveness of practice testing as one of the GLSs. By establishing direct and indirect effects of testing, she concluded that learners do not hold precise metacognitive awareness of the effectiveness of testing based on the previous research as learners are generally reported to use less effective strategies compared to self-testing. Similarly, Agarwal, Nunas and Blunt (2021) conducted a systematic review with a particular focus on classroom research in pursuit of discussing when and how retrieval practice (self-testing) improves student

learning. To fulfil this purpose, the researchers included a wide range of studies differing in education level, content area, timing of retrieval practice and feedback, among others. Therefore, as a comprehensive picture of the issue under investigation, this review study provided research-based evidence for the effectiveness of retrieval practice. As highlighted by Agarwal et al (2021), there is a research gap in non-science content areas including *mathematics, the humanities (writing, literature, essays), and foreign language*, which paves way to the current research study. Moreover, out of 50 research studies reviewed within the study of Agarwal et al (2021), only 3 of them were carried out outside the USA and Western Europe, Turkey being one of them suggesting a fruitful research context for the researchers.

As self-testing requires deep cognitive questioning and processing of the to-be learned material, it becomes more effective than solely restudying the provided information. To illustrate, the experimental study by Roediger and Karpicke (2006) proved that a practice recall test group showed a better performance than the reread the passage group in the long term. What is significant to note here is that immediate corrective feedback is of utmost importance for the effectiveness of self-testing (Fiorella & Mayer, 2016; Kang et al. 2007). Further, it leaves the most impact when employed with frequent intervals and recurrently over time (Fiorella & Mayer, 2016). Most importantly, awareness raising activity is quite crucial to make learners understand the benefits of repeated self-testing practices which do not require extensive training compared to certain strategies such as summarizing, enacting to name a few (Ibid.).

Methodology

This study is designed as an experimental research design with a pre-test and a post-test. Students attended online classes and the experiment was carried out in the class, which is similar to the study of Waldeyer et al. (2020).

Setting and participants

The convenience sampling method was employed in this study. 49 students whose major is English Language and Literature (ELL) from two intact English preparatory classes at a state university in the West coast of Turkey participated in this study. Among these, students studying ELL are also subjected to a preparatory exam in the beginning of the academic year. Those who meet the requirements of the ELL department pass to the first grade; and those who do not meet the required score study the prep year.

The 2022-2023 Academic Year hosted some 50+ students; however, with the drop-outs, the population dropped towards the end of the year. The study was conducted during the spring semester and 49 students took part and their self-test strategy use and reading comprehension were evaluated within the framework of the study.

Due to the February 6 earthquake which took place in the southeastern cities of Türkiye, the Higher Education Institution decided to announce an emergency distant education; thus, the tests of the study were made online. The fact that all the processes of the study were carried out through the online platforms undeniably affected the students and the study.

The immediate impact was on the students who were individually, or through their families, affected. These students were exempt from classes due to poor conditions in their homeland; therefore, the number of the students participating in the pre-test turned out to be lower than expected. Nevertheless, students who regularly connected to the classes participated in the study. As this was a voluntary and experimental study, 49 students took place in the reading comprehension quiz, while 19 of them took 2-question google form as a self-test.

Data collection and analysis procedure

First of all, the requirement was that all students read Mark Twain's *The Adventures of Tom Sawyer* during the semester break. In the first week of the second term, a pre-test (about the characters in the book, important social determiners for the events) was administered to both classes in order to check their prior knowledge. The study included three separate groups: 9 students received pre-teaching, and a self-test (Experimental Group A); 10 students received only the self-test (Experimental Group B); and 30 students did not receive either a self-test or a pre-teaching (Control Group). It should also be noted that, as the term was decided to be an emergency distant education situation, students were able

to reach the lessons afterwards. The school used the Microsoft Teams platform; the classes were recorded so that any student affected from the earthquake, or another emergency situation would be able to rewatch.

In the self-test, students answered two questions concerning the characteristic traits of two major characters in the novel: Tom Sawyer and Huckleberry Finn. These students consist of 19 students who joined pre-teaching and self testing (9 students in the Experimental Group A) and only self-testing activity (10 students in the Experimental Group B). Next, 1 question about the characters in the book as a reading quiz, which is suggested in the study of Liu et al. (2010), were given to both experimental groups A and B, and the control group. The reading comprehension test, as stated before, was perceived by the students as a quiz. As these quizzes were part of the marking, students generally show sensitivity to attending them. Even though their percentage is relatively low, they still can affect the final exam notes.

The evaluation included the use of key vocabulary from the novel which are “adventurous, Transcendental hero, social norm, imagination, individual, type, model boy, maturity”. Students were asked to “choose a character from *The Adventures of Tom Sawyer* by Mark Twain and discuss if that character is a type or an individual character with at least 150 words. The reason for not restricting the self-test to only Tom Sawyer or Huckleberry Finn is that students’ perception of their reading would assume a broader perspective and enable them to analyse novels in the future not only from the point of view of major characters or events, but to look at intricate details or events. Thus, as the nature of self-testing suggests, an individual’s perception of a text becomes decentralized and multiple perspectives occur. In turn, the ability to make a personal connection to reading skills are elevated to a more professional level. Finally, students’ use of key vocabulary in their paragraphs in the control group not having taken self-testing were compared to the ones in the experimental groups A and B employing self-testing and receiving pre-teaching. While analysing these results, thematic analysis was used to determine the data-driven themes (Creswell & Poth, 2018). In order to ensure intercoder reliability, three different coders analyzed the data set, thus reaching a consensus. Finally, the common emergent themes were displayed.

Results

In response to the research questions about the effect of self-testing on learners' reading comprehension, the common emergent themes were demonstrated below in Table 2 and 3.

The following table shows the comparison results of experimental group A who received pre-teaching (9 students) and experimental group B (10 students) which acted as a control group who did not receive pre-teaching. The table demonstrates their use of keywords in 2-question-self testing.

Table 2
Comparison of Groups in terms of Pre-teaching Effect

Key words	Pre-teaching (Experimental A)	Non pre- teaching (Control)
Adventure / adventurous	5	6
Imagination / imaginative	1	3
freedom	4	1
orphan	2	1

** The numbers in the table indicate the number of times key words are used.*

As can be seen in the table above, students who received a pre-teaching have used either the key words or derivations of the key words 12 times in their self-tests. For the students who did not receive a pre-teaching, their score was relatively close to the previous group. Students who have not received pre-teaching have used either the key words or their derivations 11 times. Therefore, pre-teaching activity does not present itself as a significant marker in the evaluation of self testing. Even though the

experimental group received pre-teaching, they did not use all of the desired keywords which is shown in Table 3 below. Table 2 shows a limited number of keywords used in the self-test.

The researchers assume that the reasons for this similar results might be stemming from the short amount of answering time, subsequent classes between experimental and control groups, interaction between groups, online data collection due to emergency online education in Türkiye. At this point, it should be noted that students receiving the pre-teaching before they had a self-test, might have had a communication with the student who did not. Because of the class schedules, students in the control group had an earlier class, while the experiment group had an afternoon class. Since the students benefit from the social communication platforms and it is easy to get a recording, screenshot etc. It should also be taken into account that the experiment group members might have communicated the data to the control group members. This may be considered as a setback to the relevancy or reliability of the experiment.

The following table demonstrates the comparison results of experimental (attendees of self-testing) and control (non-attendees of self-testing) groups in terms of their use of keywords in a reading comprehension quiz.

Table 3

Comparison of Groups in terms of Self-testing Effect

Key words	Experimental group A and B (Self-testing)	Control group (no self testing)
Adventure / adventurous	9	11
Imagination / imaginative	6	7
Freedom	4	1
Orphan	1	3
Individual	16	14
Mature	2	1
Type/round/flat	11	9
Transcendental	5	2
Social norm	4	1

** The numbers in the table indicate the number of times key words are used.*

The study shows that the experimental groups used 58 words whereas the control group used only 49, showing the difference between the two groups. Experimental group was slightly outperformed in the use of only three keywords which are “*adventure, imagination and orphan*” by the control group. However, it is significant that the use of the words such as “*transcendental*” and “*social norm*” make a striking difference because they form the foundation of terminology of their following academic year content in the American Literature class.

Amongst the students who received a pre-teaching and the self-test, the use of key vocabulary and touching upon the social dynamics mentioned in the novel was relatively high. Also, derivations of these vocabulary items were also accepted. 6 students out of 9 in the experiment group A used either all or at least 3 of them. The paper with the highest number of keyword use included 6 key words or a derivation of them. Four papers included 4 key words, and two of them included 3 key words, and the rest in the control group included 1 or 2 key words. The results of experimental group B proved to be similar to the ones in experimental group A.

As for the students in the control group, 2 papers out of 10 included only 5 of the key vocabulary; 4 papers included 4 key words and the remaining quizzes included 1 or 2 key words. One of the papers of the control group received the lowest mark as it was plagiarized from a website. As it was the case in the control group, students' proficiency in syntax, grammar, and referencing were also part of the evaluation criteria.

DISCUSSION and CONCLUSION

In this study, our concern is the use of individual generative activities rather than collaborative generative activities through self-testing as they are not as effective as individual ones (Brod, 2021). Therefore, the central aim of this study was to identify the impact of self-testing, one of the GLSs, on reading comprehension. Experimental design was employed in this study with 2 experimental groups and 1 control group. The results revealed that self-testing as a generative learning strategy plays a pivotal role in reading comprehension. The cogency of pre-teaching, on the other hand, did not prove to be striking as planned due to the assumed interaction between participants.

As the relevant literature indicates, the GLSs help learners make their own meaning and actively take part in the learning process. As highlighted by Brod (2021), producing meaningful content that exceeds the previously given information is one of the main pillars of GLSs, but this is not always easy to say for certain strategies. So, what is significant to note here is to determine the effectiveness of each strategy within different conditions (Zhang & Fiorella, 2021). According to Fiorella and Mayer (2015, p.97), “self-testing is most effective when it involves generative tests such as free-recall or cued-recall, when students repeatedly take practice tests, when testing is coupled with corrective feedback, and when there is a relatively close match between the practice test and the final test”. Thus, they suggest that after self-testing, which is useful for inference or complex issues, immediate feedback should be presented. However, in the present study, students in the experimental group in both phases did not take practice test or feedback, which were immediately delivered after the text was studied and pre-test was applied. As mentioned before, the quiz which was made after the novel was discussed, was based on the character evaluation. The findings suggest that students who took a pre-teaching and then underwent the self-testing phase were more successful in intertwining the desired keywords in their answers.

What's more, Dobson et al. (2015) revealed that self-testing strategy is the most effective to recall the information. On the other hand, in the study of Jennings (2018) self-testing is not better than other strategies (restudy or note revision). Students preferred self-testing to diagnose their learning rather than to improve their learning (Kornell & Son, 2009). As Fiorella and Mayer (2016) and Brod (2021) put emphasis on the use of self-testing, it might be easily used for various grade levels and contexts since it does not want the learners to be trained. Likewise, this study indicates that a self-testing phase serves as a pitch for preparedness. Whether a learner is score-oriented or learning-oriented, self-testing phase is an experience that acts as a foundation for pre-mediated action, an inherent motive for the individual. In this case, experience from the self-testing is expected to be inherited by the student to be used in the future. A self-testing phrase coupled with a pre-teaching phase, as was experienced by the experiment group, strengthens the reading skill.

However, it is also worth noting that, per the limitations of the study, the fact that the quiz was carried out on an online platform has its drawbacks. Since the students were not in a classroom environment, it could be difficult to observe their answering process. One should bear in mind that students in the experimental groups and control group could have been in contact with each other through any online platform. Therefore, scores are bound to be impacted from a shared virtual environment in which anyone could have access to the keywords. At this point, it is acceptable for a student to come up with the majority of the desired keywords but fail to provide any detail to surround the keyword. Nevertheless, the findings of the study suggest that students in the experiment group benefited from the pre-teaching and were therefore more competent at understanding and using the desired keywords or their derivations. For future studies, we can suggest that a face to face environment might be more fruitful in the precise observation of meaningful results. Another aspect that should be taken into consideration is the feedback given after the self testing which might prove to be crucial for the effectiveness of the self testing, thus strengthening the use of GLSs. Finally, researchers might

investigate the effect of self testing on the different skills such as writing or speaking which might produce interesting results.

References

- AGARWAL, P. K., Nunes, L. D., & Blunt, J. R. Retrieval practice consistently benefits student learning: A systematic review of applied research in schools and classrooms. *Educational Psychology Review*, 33(4), 2021, 1409–1453. <https://doi.org/10.1007/s10648-021-09595-9>
- BROD, G. Generative learning: Which strategies for what age?. *Educational Psychology Review*, 33, 2021, 1295–1318. <https://doi.org/10.1007/s10648-020-09571-9>
- BUCHNER, J. Generative learning strategies do not diminish primary students' attitudes towards augmented reality. *Education and Information Technologies*, 27, 2022, 701–717. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10445-y>
- CARPENTER, S. K. Cue strength as a moderator of the testing effect: The benefits of elaborative retrieval. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 35(6), 2009, 1563–1569. <https://doi.org/10.1037/a0017021>
- CRESWELL, J., & Poth, C. *Qualitative inquiry and research design choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications Inc. 2018.
- DOBSON, J. L., Linderholm, T., & Yarbrough, M. B. Self-testing produces superior recall of both familiar and unfamiliar muscle information. *Advances in Physiology Education* 39, 2015, 309–314. <https://doi.org/10.1152/advan.00052.2015>
- KANG, S. H. K., McDermott, K. B., & Roediger, H. L., III. Test format and corrective feedback modify the effect of testing on long-term retention. *European Journal of Cognitive Psychology*, 19(4–5), 2007, 528–558. <https://doi.org/10.1080/09541440601056620>
- FIORELLA, L., & Mayer, R. E. *Learning as a generative activity: Eight learning strategies that promote understanding*. Cambridge University Press, 2015.
- FIORELLA, L., & Mayer, R. E. Eight ways to promote generative learning. *Educational Psychology Review*, 28, 2016, 717–741. <https://doi.org/10.1007/s10648-015-9348-9>
- FLETCHER, J. M. Measuring reading comprehension. *Scientific studies of reading*, 10(3), 2006. 323-330.
- HARMER, J. *The practice of English language teaching*. Pearson, 2004.
- JENNINGS, E. *The effects of interpolated lectures, self-testing, and notetaking on learning from a science video lecture* (PhD Dissertation). 2018. Texas Tech University.
- KOÇER, P., Aysu, S., & Karaduman, G. Generative learning models and strategies. In H. Göçerler & S. Deniz (Eds.), *Dil, edebiyat, kültür ve dil eğitimi çalışmaları* (pp.287-299). Paradigma Yayınevi, 2023.
- KORNELL, N., & Son, L. K. Learners' choices and beliefs about self- testing. *Memory*, 17(5), 2009, 493-501. <https://doi.org/10.1080/09658210902832915>
- LIU, X., Liu, H., Bao, Z., Ju, B., & Wang, Z. A web-based self-testing system with some features of Web 2.0: Design and primary implementation. *Computers & Education*, 55, 2010, 265–275. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2010.01.012>
- LLOYD, E. P., Walker, R. J., Metz, M. A., & Diekman, A. B. Comparing review strategies in the classroom: Self-testing yields more favorable student outcomes relative to question generation. *Teaching of Psychology*, 45(2), 2018, 115-123. <https://doi.org/10.1177/0098628318762871>
- OAKHILL, J., Cain, K., & Elbro, C. Reading comprehension and reading comprehension difficulties. In D.A. Kilpatrick, R. M. Joshi & R. K. Wagner (Eds.), *Reading development and difficulties: Bridging the gap between research and practice* (pp. 83-115). Springer, 2019.
- PERFETTI, C., & Stafura, J. Word knowledge in a theory of reading comprehension. *Scientific studies of Reading*, 18(1), 2014, 22-37.
- POURHOSEIN- GILAKJANI, A., & Sabouri, N. B. How can students improve their reading comprehension skill. *Journal of Studies in Education*, 6(2), 2016, 229-240.
- PYC, M. A., & Rawson, K. A. Why is test-restudy practice beneficial for memory? An evaluation of the mediator shift hypothesis. *Journal of Experimental Psychology. Learning, Memory, and Cognition*, 38(3), 2012, 737–746. <https://doi.org/10.1037/a0026166>
- RIVERS, M. L. Metacognition about practice testing: a review of learners' beliefs, monitoring, and control of test-enhanced learning. *Educ. Psychol. Rev.* 33, 2021, 823-862. doi: 10.1007/s10648-020-09578-2
- ROEDIGER, H. L., III, & Karpicke, J. D. The power of testing memory: basic research and implications for educational practice. *Perspectives on Psychological Science*, 1, 2006, 181–210.
- TWAIN, Mark. *The Adventures of Tom Sawyer*. London: Oxford, 2007.
- WALDEYER, J., Heitmann, S., Moning, J., & Roelle, J.. Can generative learning tasks be optimized by incorporation of retrieval practice?. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 9, 2020, 355–369.

ZHANG, Q., & Fiorella, L. Learning by drawing: When is it worth the time and effort? *Contemporary Educational Psychology*, 66, 2021, 101990.

J. WOLFGANG VON GOETHE'NİN “GENÇ WERTHER'İN ACILARI” ADLI ESERİNİN 1934-2019 TARİHLERİ ARASINDA YAPILAN YEDİ FARKLI ÇEVİRİSİNİN KARŞILAŞTIRILARAK İNCELENMESİ

Fatma DOĞANAY*

Öz: Bu çalışmadaki amaç, yayımlandığı dönem “Bestseller” olmuş ve yaklaşık 250 senedir hâlâ büyük bir ilgi ile okunup, günümüze kadar pek çok çevirisi yapılmış olan J. W. von Goethe'nin ilk eseri olan “Genç Werther'in Acıları” adlı esere ait 1945-2021 tarihleri arasında yapılan yedi farklı çevirisinin karşılaştırılması ve eleştirel bir bakışla ilgili çevirilerin incelenmesidir. Elbette ilgili eserin bugüne kadar 30'un üzerinde Türkçe çevirisi yapılmıştır, fakat biz bu eserleri seçerken özellikle eserlerin çevrildiği belli tarihlere, eserin diline, üslubuna, anlam bütünlüğüne, çeviri hatalarına, Türkçe çeviriler arasında benzerlik olup olmadığına baktık. Hatta telif hakkı dolduğu için yıllar önce (Cumhuriyet öncesi ve sonrası) yayınlanmış ve yeniden düzenlenmiş eserlerin günümüz Türkçesi ile yapılan çevirilerle aralarında ne gibi benzerlik, farklılık, hatta intihal olup olmadığına dikkate alındığı gibi, eserlerin bir kısmı Almanca orijinal dilden bazıları ise Alman dilinin henüz yaygın olmadığı dönemde çevirinin çevirisi olan Fransızca dilinden çevrilmiş eserler arasından seçilmiştir. Bu çalışmada incelenen çeviriler şunlardır: A. Kami AKYÜZ tarafından ilk olarak 1912 tarihinde Fransızcadan çevrilen fakat baskısı tükendiği için 24 senelik bir aradan, yani Cumhuriyetin ilanından sonra çevirmenin üzerinde bazı düzeltmeler yaparak 1934 senesinde yeniden basılan Hilmi Kitabevi'nin (3. Baskı) 1945 tarihli çeviri eseri; Recai BİLGİN tarafından çevrilen Ahmet Halit Kitabevi'nin 1942 tarihli çeviri eseri; Arif GELEN tarafından çevrilen Varlık Yayınları'nın Şubat 1960 tarihli çeviri eseri; Celal KIRLANGIÇ tarafından çevrilen Ayyıldız Yayınları'nın Nisan 2003 tarihli çeviri eseri; Celal ÖNER tarafından çevrilen Oda Yayınları'nın (4. Baskı) Ekim 2007 tarihli çeviri eseri; Dilek YAPICI tarafından çevrilen Martı Yayınları'nın Mart 2008 tarihli çeviri eseri ve Mahmure KAHRAMAN tarafından çevrilen İş Bankası Kültür Yayınları'nın (19.Baskı) Mayıs 2019 tarihli çeviri eseri. Eserlerde dikkatimizi çeken söz öbekleri ve cümleler seçilerek kaynak ve belirlenen erek metinlerin tablolar haline getirilerek incelemesinden oluşmaktadır. Alman Dili ve Edebiyatında önemli bir yeri olan ve günümüze dek bütün eserleri dilimize çevrilmiş olan Goethe'nin birbirinden farklı pek çok çevirileri yapılmaya başlandığı için, bu çevirilerin eleştirel gözle karşılaştırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Goethe, Çeviri, Çeviri Eleştirisi, Alman Edebiyatı.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF SEVEN DIFFERENT TRANSLATIONS OF J. WOLFGANG GOETHE'S “THE SORROWS OF YOUNG WERTHER” BETWEEN 1934 AND 2019

Abstract: The aim of this study is to compare and critically analyse seven different translations of J. W. von Goethe's first work, "The Sorrows of Young Werther", which was a "bestseller" at the time of its publication and has been read with great interest and translated many times over the past 250 years. Of course, there have been more than 30 Turkish translations of this work to date, but when selecting these works, we looked particularly at the specific dates when the works were translated, the language, style, integrity of meaning, translation errors and whether there were similarities between the Turkish translations. In addition to the similarities, differences and even plagiarisms between the works, which were published and re-published years ago (before and after the Republic) due to the expiration of the copyright, some of the works were selected from the original German language and some of the works were translated from French, which was the translation of the translation when the German language was not yet widespread. The translations analysed in this study are as follows Hilmi Kitabevi's work (3rd Edition) dated 1945, which was first translated from French by A. Kami AKYÜZ in 1912, but as it was out of print, it was reprinted in 1934 after an interval of 24 years, that is, after the proclamation of the Republic, with some corrections made by the translator; Ahmet Halit Kitabevi's work dated 1942, translated by Recai BİLGİN; the translations of Varlık Publishing House, translated by Arif GELEN, was published in February 1960; the translations of Ayyıldız Publishing House, translated by Celal KIRLANGIÇ, was published in April 2003; the translations of Oda Publishing House (4th Edition), translated by Celal ÖNER was published in October 2007; the translations of Martı Publishing House, translated by Dilek YAPICI, was published in March 2008 and the translations of Turkey Business Bank Cultural Publishing House (19th Edition), translated by Mahmure KAHRAMAN, was published in May 2019.

* Dr.Öğr.Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Almanca Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, E-Posta: fatossaglam@yahoo.de, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7013-3407>.

The study consists of analysing the source and target texts in tables by selecting the phrases and sentences that attract our attention in the works. Since Goethe, who occupies an important place in German language and literature and all his works have been translated into our language until today, has been translated into many different languages, it is necessary to compare these translations with a critical eye.

Key Words: Goethe, Translation, Translation Criticism, German Literature.

Giriş

"Batı'daki kanunlarımız, İslami öğretilere kıyasla eksiktir ve biz Avrupa milletleri medeni imkanlarımıza rağmen Hz. Muhammed'in (sav) başardığını henüz başaramadık ve hiç şüphe yok ki, kimse onun önüne geçemeyecektir." GOETHE

Küreselleşen dünyamızda iletişimin artmasına paralel çeviri ve çeviri bilim alanındaki çalışmalara daha büyük önem verilmesi zaruri hale gelmiştir, zira "çeviri olayı, günümüzde toplumları ve bireyleri birbirine yaklaştıran ve onlar arasında her türlü diyalogun ya da iletişim kurulmasını sağlayan vazgeçilmez bir etkinliktir. Tarihi geçmiş insanlığın varoluşuna kadar uzanan bir etkinlik vasıtasıyla dünyadaki olup bitenleri, bilim, teknik, teknoloji ve diğer alanlardaki gelişmeleri yakından izleme; yabancı kültür ürünlerini tanıma, kendi kültürümüzü, kendi dilimizde yazılmış eserleri dünyaya tanıtmaya ve onların istifadesine sunma fırsatı elde ediyoruz. Hangi dilde yazılmış olursa olsun, insanlığın derin bilgi ve becerisinin, üstün zekasının bir ürünü olan sanat eserleri yine çeviri işlemi sayesinde insanlığın ortak malı olabiliyor" (Aktaş, 1996, s.V). Bilindiği üzere, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren başta edebi çeviriler olmak üzere, günümüzde diğer alan çevirilerine yönelik yapılan çeviri eleştirileri, çevirmenlerin bu alanda izlemeleri gereken yolu doğru belirlemeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Günümüzdeki en fazla "çeviri eleştirisi" çalışmaları, edebi metinleri çevirileri üzerinde yapılmaktadır, zira küreselleşen dünyamızda edebiyat alanında önemli iz bırakan yazarların eserlerini çeviribilim bağlamında ele alıp, yapılan çeviri metinlerini bu çerçevede değerlendirerek, kaynak metne en yakın ve en doğru çeviriyi yapan çevirmenler önem kazanmaktadır. Bu bağlamda çevirmenlerin, çeviribilim alanında geliştirilmiş olan farklı kuram ve kuramcılar doğrultusunda yaptıkları çevirilerde "sadakat", "serbest çeviri" ve "eşdeğerlilik" kavramları da beraberinde en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır.

1. Çeviri Tarihi

Çeviri eylemi ve bu eylemle ilgili kavram ve kuramlar, insanlığın var olduğundan bu yana her devirde süregelmiştir. Sözelimi "İlkçağdaki Çeviri" (Yunan ve Roma tarihini kapsayan M.Ö. 700 ile M.S. 480 yılları arasında) çeviri işinin bir meslek olarak görüldüğünü ve Asur, Babil ve Hititlerin hüküm sürdüğü zamanlarda, bu devletlerin Mısır ve İbrani devletlerine göndereceği mesajları ya da mektupları yazmak ve onlardan gelecek olan cevabi mektupları da çevirmek üzere hükümdarlar tarafından sekreteryaya işlerinde özel olarak görevlendirilen katipler tarafından yapıldığı ve bugün kullandığımız "çevirmen/tercüman" (Alm. Dolmetscher, Ing. Translator) sözcüğünün kökeninin de İbranice "targum", Asurca "raguma" ve Arapça "targoman" veya "tardschüman" sözcüklerine dayandırıldığı belirtilmektedir (Aktaş, 1996, s.10). Çevirinin bir sanat türü olarak ele alınıp incelenmesi, M.Ö. 280-207 yılları arasında yaşamış olan Yunanlı bilgin Livius Andronicus ile başlamıştır diyebiliriz, çünkü kendisi Homer'e ait ünlü Yunan destanı "Odyssea" ile birlikte, kurmuş olduğu okulda Yunanca pek çok eseri Latince'ye çevirerek, çeviri etkinliğinin yaygınlaşmasında önemli bir karakterdir. Yine aynı Antik Roma döneminde dikkat çeken önemli bir isim ise CİCERO'dur (M.Ö. 106-43). CİCERO'nun önemi ise, onun "birebir" çeviriye karşı olmasında yatmaktadır, çünkü onun üzerinde durduğu temel konu çeviride "anlamın" tam olarak aktarılması hususudur, o nedenle "birebir" ve "serbest" çeviri konusunu tartışmaya açarak, "anlam kaymasına" neden olduğu için "birebir" çeviriyi eleştirir. Pek çok Çeviribilimci de bu nedenle çeviri tarihinin Cicero'dan itibaren başladığını kabul etmektedir. Hristiyanlığın yayıldığı Ortaçağ'da ise, Katolik kiliseleri çeviri etkinliklerini desteklemiş ve teşvik etmişlerdir, çünkü onlara göre Hristiyanlığın yayılması çeviriyle mümkün olacağı görüşü ağırlık kazanmıştı. Her ne kadar Katolik kilisesi katı kurallarına sıkı sıkıya bağlı olarak İncil'in çevirisine karşı çıksa da, ilk İncil çevirisinin John Wycliffe (1330-1384) tarafından İngilizce'ye çevrildiğini görüyoruz, daha sonra çeşitli çevirmenler tarafından da pek çok çevirisi yapılmıştır. Malum, o dönemler dini metinlerin çevirisine pek Kilise sıcak bakmıyordu, çünkü İncil'in herkes tarafından anlaşılmasını sağlayacak girişime karşıydılar. Burada en çok ses getiren İncil çevirisi, 16. Yüzyıl Protestan düşüncesinin önemli kurucularından, hem Üni. Profesörü hem de keşiş olan ünlü din adamlarından, ayrıca başta Almanya olmak üzere Avrupa'nın siyasi ve dini tarihinde büyük

bir değişiklik başlatmış olan Martin Luther'dir (1483–1546). Luther, İncili halkın diline indirgeyerek, herkesin rahatlıkla anlayabileceği şekilde Latince'den Alman halk diline çevirmiştir. Dolayısıyla Luther'in bu çevirisi ile birlikte, Alman dili ve edebiyatına olan katkısı da yadsınamaz. Burada tarihi süreç içinde kutsal kitapların çevirisi söz konusu olunca, Batı'da ilk Kur'anı Kerim çevirisinin tarihi ve amacı da de dikkat çekicidir. Demirkıvıran'ın (2014, s.233-247), Müller'den yaptığı alıntıda belirttiği gibi: "Toledo'nun 1085 yılında Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmesiyle, 1140 yılında Venedikli papaz Petrus Venerabilis bazı Arap-İslam metinlerini Latinceye çevirme gayretine girdi. Hedefi İslamiyet'in daha iyi anlaşılmasıydı ve onun planladığı Hıristiyanlık misyonu açısından bu en önemli ön şarttı. Bu eserin adı "Corpus Toletanum" idi. Bu eser, [...] Robert Ketton isimli bir İngiliz tarafından, 1143 yılında Latinceye çevrilmiş Kur'an çevirilerini kapsamaktaydı ve 1543 yılında matbaa baskısı olarak çıkmıştı". Ayrıca Demirkıvıran, bu çevirideki öncelikli amacın haçlı seferlerinin misyonerlik düşüncesiyle sıkıca bağlı olduğunu belirtir ve yapılan bu çeviri ile Papaz Venerabilis'in Kur'an'ın söyleminin aksini kanıtlayarak, İslamiyet'teki sözde "dinî sapkınlık"ı ortaya koymaya çalışacak bir eser yaratma niyetinde olduğunu belirtir. Hatta Papazın bu amacını, kendi cümleleri ile "Summa Totius Haeresis Saracenorum" isimli eserinde de teyit edildiğini belirtir. Ortaçağ Şairlerinden önemli bir isim olan DANTE (1265-1321), özellikle şiir çevirilerinde ses, uyak, ölçü, ahenk gibi şiirdeki temel unsurların çeviride bozulmadan başka bir dile çevirinin mümkün olmadığını belirterek, bilhassa şiir çevirilerinde "birebir" çeviriye karşı çıkanlar arasında yer alanlardandır. Çeviri tarihinde XII. ve XIII. yüzyılda İspanya'da "Toledo Çevirmenler Okulu" nun önemi çok büyüktür, çünkü burada gerçekleştirilen çalışmaların dünya kültür ve çeviri tarihine yaptıkları katkılar ve önemi günümüze kadar gelmiştir. Avrupalı bilimadamları, bu okulda **Yunanca, İbrance ve Arapça** yazılı olan büyük felsefi, dini, tıbbi ve her türlü bilimsel eserleri o dönemki Kastilya ve Latin dillerine çevirmek için İspanya'nın Toledo kentine yerleşmişlerdir. Hatta o dönemdeki Bilim adamlarının çeviri için yüksek miktarda para aldıkları da bilinir. İslam Medeniyeti için önemli bir ilim yeri olan "Endülüs", yani günümüzde İspanya toprakları, Batı'da o zamana kadar görülen en güçlü medeniyeti ve kültürü oluşturmuştur. O nedenle GARBİN BEŞİĞİ ŞARKTIR diye boşuna söylenmemiştir. Bu çeviriler, aynı zamanda Batı'daki Rönesans'ın ortaya çıkmasının ilk temel taşlarını oluşturmuştur. İbn Sînâ'nın el-Kânûn fi't-Tıbb (Tıbbi), Gazâlî'nin Makâsidü'l-Felâsife (Felsefi) ve Ebû Bekir er-Râzî'nin et-tıbbu'l-Mansâri gibi daha nice Müslüman bilimadamlarına ait eserler çevrilmiş. Bu eserler Batı medeniyetine yön veren ve o tarihten günümüze kadar pek çok Batı Üniversitelerinde temel ders kitabı olarak okutulmuş ve hala okutulmaktadır. Arkan'ın da belirttiği gibi (2022, s. 453-469), burada 711-1492 yılları arasında farklı siyasi yapılarda hükmederek yaşamış olan Müslümanlar, toprakları terk ederken büyük bir ilmi hazine bırakmışlardır. Bu süreçte ortaya çıkan çeviri merkezlerinin (Toledo, Sevilla, Güney Fransa, Sicilya, Portekiz) çalışmaları göz önünde bulundurularak, bilimin Avrupa'ya Haçlı Savaşları ile değil tercümelemlerle geldiğini ifade etmektedir. Rönesans döneminde ise artan çeviri hareketiyle birlikte, bilimin Endülüs ile Batı'ya girmesiyle, o dönem ağırlıklı Latince'ye çevirilen Farabi, İbn-i Haldun, İbn-i Heysem, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd ve Biruni gibi doğulu nice bilginlere ait eserler bu sefer Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca gibi pek çok Batı dillerine çevirmeye çalışılmıştır. Hatta bu konuda Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı da yapmış olan Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın tespitleri son derece anlamlıdır. Sayılı (1984, s.169-186), Karanlık Çağın derinliklerine gömülmüş olan Batı Avrupa'nın bilgisizlik karanlığından sıyrılıp kurtulmasının, İslâm Dünyasından aldığı feyiz sayesinde mümkün olduğunu belirtir ve burada yoğun çevirilerin son derece önemli yer teşkil ettiğini belirtir. "Batı Avrupa milletlerince İslâm Dünyasından alınan bu etkide tıp ve felsefe yanında, başta aritmetik, cebir, geometri, trigonometri, ve astronomi olmak üzere, o çağın aşığı yukarı bütün bilim dalları yer almaktaydı" diye tamamladığı cümlesinde, hatta musiki, fizik, kimya, tıp, coğrafya, felsefe ve nice bilim dallarından yapılan çeviri eserlerin, temel başvuru kaynağı olarak Batılılar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. 18.Y.y. çeviri etkinliklerine gelindiğinde ise, özellikle serbest çeviri ile sözcüğü sözcüğüne çeviri yöntemleri üzerinde ciddi tartışmaların yapılmasıyla beraber, çeviri kuramları, prensipleri, ilkeleri yavaş yavaş oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı'daki çeviri çalışmalarına baktığımızda, Müslümanlığa geçmiş olan Alman, Macar, İtalyan, Polonyalı, Musevi ve Rum asıllı vatandaşların, bilhassa "Dışişlerinde ağırlıklı yer aldığını görmekteyiz. Azınlıklar tarafından, bilhassa da Rumlar tarafından yürütülen çeviri işleri (Elçiliklerde, devletin resmi kurumlarında vs.) daha sonra görevi kötüye kullanmaları nedeniyle yerli halka verilir. Bununla ilgili de 1821 yılında Bab-ı Ali'de "Tercüme kalemi" açılır. Kılıç'ın tespitine göre (2009, s.53) Tercüme Odasında bir yandan Müslüman kâtiplere Fransızca öğretilirken diğer yandan Rumların boş bıraktığı kadroların isim zikredilmeksizin kısmen Yahudi ve özellikle Ermeniler ile doldurulduğuna dair bilgilerin olduğunu belirtir. Hatta o döneme ait ilgili azınlıkların isimlerini, milliyetlerini ve çeviri yaptıkları süreleri dahi verir. 20. Y.y.la gelindiğinde ise, artık her alanda herşeyin rahatlıkla çevirilebildiğini, çeviri kuramlarına daha da ağırlık verildiğini, çeviride amacın, eşdeğerliliğin, erek ve kaynak dilin, kültürün önemi gibi değerlerin önem

kazandığı, dilbilim çalışmalarındaki bu yoğunluk, çokdillilik ve küreselleşen dünyada teknolojinin gelişimine paralel “çeviri ve çeviribilim” alanındaki çalışmaların özellikle üniversitelerde çeşitli dil, Filoloji ve Çeviri bölümlerinin açılmasıyla birlikte, Çeviri’nin daha da önem ve anlam kazandığı bir döneme gelinmiş olundu.

3. Kuramcılar ve Çeviri Kuramları

Türk Dil Kurumunun sözlüğüne göre “kuram” kelimesinin anlamı çeşitlilik göstermektedir. “Kuram, uygulama alanlarından bağımsız bir şekilde ele alınan soyut bir bilgidir. Belirli bir konu hakkındaki görüşlerin ve düşüncelerin bütünüdür. Aynı zamanda kuram, sistemli bir biçimde pek çok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan yasalar bütünü” olarak ifade edilmektedir (TDK). Bilindiği üzere, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren “eşdeğerlik”, çeviri kuramı bağlamında tartışılan en önemli konulardan biri olmuştur. Werner Koller, Eugene Nida, ve Gideon Toury gibi kuramcılar çeviriyi “eşdeğer” ilişkiler bağlamında tanımlarken, Snell-Hornby gibi kuramcılar “eşdeğerliğin” çeviride kuramsal bir kavram olarak kullanılmasını kabul etmemektedir. Koller (1987,85-86), eşdeğerliliği ikiye ayırır: 1. Biçimsel eşdeğerlilik (formale Aqualenz), 2. Dinamik eşdeğerlilik (dynamische Aqualenz). Biçimsel Eşdeğerlilikte “sözcüğü sözcüğüne”, yani “birebir çeviri” sözkonusu iken, dinamik eşdeğerlilikte ise hedef dile aktarılan bir çeviri metninin hedef dil kültürüne uygun olması ve aynı zamanda eşdeğer etki ilkesinin gerçekleştirilmiş olmasını amaç edinir. Wills (1977,s.72) ise eşdeğerliği, kaynak dil metninin içerik ve üslup özelliklerinin hedef dil metninde tam olarak yansıtılması olarak görmektedir. Öte yandan Mine Yazıcı, Çeviribilim Temel Kavram ve Kuramları (2005) adlı kitabında, “eşdeğerlik” konusuna oldukça geniş bir yer vermektedir. Yazıcı, “eşdeğerlik” kavramını “biçimsel eşdeğerlik ve devingen eşdeğerlik”, “biçimsel eşdeğerlik”, “metin çözümlemesi ve eşdeğerlik”, “çeviri yöntemi ve eşdeğerlik”, “edimsel eşdeğerlik”, “işlevsellik-eşdeğerlik” başlıkları altında tartışmaktadır. Yazıcı, bir yandan da kavramın tanımının zaman içinde “aynılık, eşitlik” anlamından uzaklaşarak “çevirmenin yaratıcılığı” olarak ele alınmaya başlandığının önemini belirtmektedir (2005, s.12-13).

C. Nord ve K. Reiss ise, Bühler’in modelinden temel alarak çeviri eleştirisi için somut ölçütler belirlemeye çalışmıştır. Çeviri eleştirisinde bilhassa metin türünü temel alan Reiss, Bühler’in “Organen Modeli”ni kendi kitabında (1986, s.34-51) çeviri kuramı bağlamında geliştirir. Erek dil odaklı bir çeviri eleştirisine karşı olan Reiss, metinleri türlerine ve gördükleri işlevlere göre sınıflandırarak onları genel anlamda dörde ayırmaktadır. Bunlar: Biçim odaklı (formbetont), içerik odaklı (inhaltsbetont), işitsel-araçsal odaklı (audio-medial) ve son olarak çağrı odaklı (appellbetont)’dur. Bu arada Reiss’den farklı olarak W.Koller iki metni karşılaştırırken, eşdeğerliliği 1. düz anlamsal (denotativ), 2. yan anlamsal (konnotativ), 3. metin türü gelenekleriyle ilgili (textnormativ), 4. Dil kullanımsal (pragmatik) ve 5. biçimsel (formale) eşdeğerlilik olarak olarak beşe ayırmaktadır. (Koller, 1987, s.187) Eleştirmen ise , öncelikle bu eşdeğerlilikleri, kaynak metindeki önemine göre tesbit ettikten sonra, erek metinde bu eşdeğerliklerin hangi oranda sağlanıp sağlanmadığına bakarak, çeviri eleştirisini yapmalıdır. Bir başka kuramcı olan Popoviç ise bu konuda sınırlandırmaya giderek, çeviride dört değişik eşdeğerlilik belirlemiştir (1995. S.44). Bunlar dilsel-dizisel- biçimsel ve metin-dizimsel eşdeğerliliklerdir. C. Nord ise çeviride “Lojalitaet” kavramına yani “sadakata” büyük önem veriyor. Eşdeğerlilik kavramına pek sıcak bakmayarak, iletişimsel çeviri kuramını benimseyen Nord, kaynak metin yazarının amacına sadık kalmaya çalışmasının ve bu doğrultuda çeviri yapılmasının daha uygun olacağını görüşünü savunmaktadır.

Bir başka kuramcı “Skopus” Kuramı ile çeviri sürecinin işleyişini odak alan Hans J. Vermeer ise, Yunanca’da “erek, amaç, hedef” anlamlarına gelen “Skopos” sözcüğüyle, “Erek Odaklı” hareket ederek, çeviride “amaca” odaklanır. Çevirinin hangi amaçla yapıldığı, bunun alıcıda yani erek kültürde istenilen işlevi yerine getirip getirmediğini dikkate alır. Amaç odaklı bu çeviride, erek kültürde normları dikkate alınarak gerektiğinde çeviride bazı esneklikler yapılabilir. Erek metin, kaynak metinle uyusabilir olmalıdır, ancak, mutlaka örtüşmek zorunda değildir, önemli olan erek metnin işlevidir. Vermeer (1978, s.99-102) bu kuramın, geleneksel dilbilim kalıplarına oturtulmuş çeviri kuramlarından farklı olacağını, bu kuramla yeni paradigmlar oluşturulacağı sinyalini bu makalesinde vermiştir. Skopus kuramını diğer kuram ve kuramcılardan ayıran en belirgin özellik, kaynak metni, erek metni ve erek kültürü (alıcıyı) ön plana çıkarmış olmasıdır. Yücel’in de (2007, s.39-58) belirttiği gibi “Skopos” kuramının metin odaklı kuramlardan ayrılan en belirgin tarafının, onun çeviri sürecini etkileyen okur ve çevirmene verdiği önemle ortaya çıkmasıdır.

4. J. Wolfgang von Goethe’nin Hayatı

Goethe, 28 Ağustos 1749 tarihinde Almanya’nın Frankfurt şehrinde varlıklı ve soylu bir ailede dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren oldukça iyi ve kapsamlı bir özel eğitim imkânına sahip olmuştur. Babasının özel öğretmenler tutarak verdirdiği eğitimler kapsamında Fransızca, İngilizce, İtalyanca,

Latince, Yunanca , İbranice, Tarih, Coğrafya, Teoloji, Doğabilimleri, Matematik Resim ve Müzik dersleri alır. Dil öğrenimlerinin yanı sıra, çello ve piyano çalmayı, biniciliği, eskrimi ve dans etmeyi de öğrenmiştir. Goethe evde çok okuduğu için, babası ona yaklaşık 2000 ciltten oluşan bir kitaplık oluşturmuştur. Böylece Goethe, ileriki yıllarda onun ününe ün katacak ve dünya klasikleri arasında yer alacak olan meşhur eseri Dr. Faust'un farklı hikâyelerini, daha çocukluk yıllarında öğrenme imkânı bulmuştur. Frankfurt o yıllarda Fransız işgali altındadır ve Goethe orada bulunan tiyatro topluluklarının sergilediği oyunlardan çok etkilenmiştir. 16 yaşına gelince babasının isteğine uyararak hukuk öğrenimi için Leipzig'ye gitmiştir. Her ne kadar Hukuk alanında eğitimine bir süre rahatsızlığı nedeniyle ara verip sonra başarıyla tamamlasa da, yazarlık ve şairlik yönü Avukatlık yönünü bastırmıştır. Goethe, yeniden hukuk çalışmalarına daha az ilgi göstermeye başlamıştır. Bunun yerine, Antik Çağ yazarlarıyla ilgilenmiş ve arkadaşı Kestner'in nişanlısı Charlotte Buff'a âşık olmuştur. Bu durum, iki ay sonra tehlike arz etmeye başlayınca Wetzlar'ı alelacele terk etmiştir. Bir buçuk yıl sonra ise edindiği bu aşk tecrübesiyle diğer hayat tecrübelerini, Genç Werther'in Acıları adlı romanında bir araya getirmiştir. Aşırı melankoli içeren bu eseri, kısa zamanda Goethe'yi tüm Avrupa'da ün sahibi yapmıştır, özellikle Avrupa'da yankı uyandırarak, gençlerin aynı yola başvurmasına ve intihara yönelmesine neden olacak kadar gerçekçi bir anlatıma sahip olan bu eseri onu, 1974 senesinde "Fırtına ve Coşku" (Sturm und Drang) döneminin en önemli temsilcisi yapmıştır. Ünlü yapıtı Werther'in dışında, büyük destansı şiirler (Ganymed, Prometheus, Mohammeds Gesang) yazmıştır. Acar (1991, s.203) Goethe hatıralarında; daha çocukluğundan itibaren kendine uygun bir din arayışı içine girdiğini, "kalbinin iç dini" ile Kilise arasında bir uyumsuzluk yaşadığını belirtir. İslam'a karşı duyduğu ilgi, 1770'te yirmi bir yaşındayken tanıştığı ünlü yazar ve filozof J. G. Herder'in etkisiyle gelişir. Onun tavsiyesiyle, 1734'te yayımlanmış olan Kur'an çevirisini okur.. Kur'an'la yakından ilgilendiği bu yıllarda Hz. Muhammed (sav) hakkında bulabildiği bütün eserleri okumuş olan Goethe, "Mahomet" adlı bir tiyatro eseri hazırlığına da girişir. Daha sonra Göttinger Musealmanac dergisinde "Mahomets Gesang" adlı şiiri yayınlanır. "West-östlicher Divan" (Batı-Doğu Divanı) adlı en geniş kapsamlı şiirini de 1819 tarihinde, aynı gönül inceliği ile kaleme almıştır. Goethe, şiir, drama, hikâye (düzyazı ve dördlük şeklinde), otobiyografik, estetik, sanat ve edebiyat teorisi, ayrıca doğa bilimleri olmak üzere birçok esere imza atmıştır. Bununla birlikte, zengin bir içeriğe sahip olan mektup çeşidi, önemli edebi eserlerindedir.. Daha sonra, 1790 yılından itibaren, Friedrich Schiller ile birlikte ortak ve dönüşümlü bir şekilde, içeriksel ve biçimsel olarak, Antik kültür anlayışı üzerinde yoğunlaşarak, Weimar Klasik'in en önemli temsilcisi olmuştur. Goethe, aynı zamanda, yurt dışında da Alman edebiyatının temsilcisi olarak kabul edilmiştir.Ölümüne kadar birçok alanda bir sürü eser yayınlayan, ve araştırma yapan, çevirmen kimliğinden dolayı Almanca'ya ve başka dillere de pek çok çeviri yapmış olan ve araştırma yapan Goethe, meşhur "Faust" adlı eseri ile 82 senelik hayatına son noktayı koyarak, 22 Mart 1832 tarihinde kalp krizi nedeniyle vefat etmiştir.

5. Eserleri

- 1771: Heidenröslein, şiir
- 1773: Prometheus, şiir
- 1773: Götz von Berlichingen, drama
- 1774: Genç Werther'in Acıları, roman
- 1774: Der König in Thule, şiir
- 1775: Stella, tragedya
- 1782: Der Erlkönig, şiir
- 1787: Iphigenie auf Tauris, drama
- 1786: Novella, öykü
- 1788: Egmont, drama
- 1790: Bitkilerin Metamorfozu, bilimsel deneme
- 1790: Torquato Tasso, drama
- 1790: Römische Elegien, şiir koleksiyonu
- 1793: Mainz Kuşatması, düz yazı
- 1794: Reineke Fuchs, fabl
- 1795: Das Märchen (Yeşil Yılan ve Güzel Lily), peri masalı
- 1794-95: Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten, peri masalları içeren öykü Das Märchen
- 1795-96 (Friedrich Schiller ile ortak yapıt): Die Xenien, epigram toplaması
- 1796: Wilhelm Meisters Lehrjahre, roman
- 1797: Der Zauberlehrling, şiir; Fantasia Film tarafından animasyon haline getirilmiştir.
- 1798: Hermann ve Dorothea, destansı şiir
- 1798: Die Weissagungen des Bakis

1798/01: Propyläen, periyodik
1803: Die Natürliche Tochter, Fransız devrimi üzerine bölümler içeren oyun
1805: Winkelmann
1808: Faust, Dramanın ilk parçası
1809: Die Wahlverwandtschaften, roman
1810: Renklerin Teorisi, Bilimsel yazı
1811-1830: Aus Meinem Leben: Dichtung und Wahrheit, 4 parçalık otobiyografik çalışma
1813: Bulgu, şiir
1817: İtalya Seyahati, gezi yazısı
1819: Divan.
1821: Wilhelm Meisters Wanderjahre, oder Die Entsagenden (Wilhelm Meister's Journeyman Years, or the Renunciants/Wilhelm Meister's Travels), roman
1823: Marienbad Elegy, şiir
1832: Faust, drama
1832/33: Nachgelassene Schriften

“Genç Werther’in Acıları” eserinden bir resim...

“... eine Melodie, die sie auf dem Klaviere spielet mit der Kraft eines Engels.”

6. “Genç Werther’in Acıları” Adlı Eserin Konusu ve Yedi Farklı Çevirisinin Karşılaştırılması

Eser, Werther adındaki genç bir hukuk stajyerinin, diğer taraftan nişanlı bir kadın olan Lotte ile intiharına kadar kurmuş olduğu ızdırap dolu münasebetini konu alan, Goethe'nin mektup tarzındaki romanının ismidir. Genç Werther'in Acıları kitabındaki Werther'in, Goethe'nin kendisi olduğu ve Lotte'nin de gerçek hayatta tanıştığı Charlotte olduğu çokça bilinen bir gerçektir

Goethe'nin 1774 tarihinde basılan bu eseri Batıdaki pek çok ülkeden seneler sonra Türkçeye kazandırılmıştır. Basımından 2 sene sonra Fransızcaya, 5 sene sonra İngilizceye, 7 sene sonra İtalyancaya, 9 sene sonra İsveç diline, 14 sene sonra Rusçaya, 30 sene sonra İspanyolcaya ve pek çok diller çevrilmiştir. Türkçesi ise 140 sene sonra çıkmıştır.

Bu çalışma için piyasada yaklaşık 30'un üzerinde çevirisini tesbit ettiğimiz kitaplardan 12 tanesini ele aldık. Bunların içinden özellikle eserlerin çevrildiği belli tarihler baz alınarak, diline, üslubuna,

anlam bütünlüğüne, çeviri hatalarına, Türkçe çeviriler arasında benzerlik olup olmadığına bakılarak yedi çevirisinde karar kıldık. Bu çalışmada incelenen çeviriler şunlardır: A. Kami AKYÜZ tarafından ilk olarak 1912 tarihinde Fransızcadan çevrilen fakat baskısı tükendiği için 24 senelik bir aradan, yani Cumhuriyetin ilanından sonra çevirmenin üzerinde bazı düzeltmeler yaparak 1934 senesinde yeniden basılan Hilmi Kitabevi'nin (3. Baskı) 1945 tarihli çeviri eseri; Recai BİLGİN tarafından çevrilen Ahmet Halit Kitabevi'nin 1942 tarihli çeviri eseri; Arif GELEN tarafından çevrilen Varlık Yayınları'nın Şubat 1960 tarihli çeviri eseri; Celal KIRLANGIÇ tarafından çevrilen Ayyıldız Yayınları'nın Nisan 2003 tarihli çeviri eseri; Celal ÖNER tarafından çevrilen Oda Yayınları'nın (4. Baskı) Ekim 2007 tarihli çeviri eseri; Dilek YAPICI tarafından çevrilen Martı Yayınları'nın Mart 2008 tarihli çeviri eseri ve Mahmure KAHRAMAN tarafından çevrilen İş Bankası Kültür Yayınları'nın (19.Baskı) Mayıs 2019 tarihli çeviri eseri. Burada özellikle şunu ifade etmeliyim ki, A.Kami AKYÜZ tarafından esasında 1912 senesinde Fransızca'dan tercüme edilmiş ve piyasada hiç kalmamış olan eser, Cumhuriyetin ilanı, Harf İnkılabı ve TDK'nun kurulmasından hemen sonra, çevirmenin de önsözünde bizzat belirttiği gibi “ modası geçmiş yerlerini bugünün diline göre düzeltmek lazım” (1934,s.9) diyerek, yeniden tercüme ettiği eserdir. Her ne kadar elimizdeki eser 1934 senesindeki eserin 3. Baskısı olsa da (1945), hem okuyucunun dikkatini bu tarihe çekmek hem de 1942 yakın tarihli Recai BİLGİN'in çevirisi ile aradaki zamana dikkat çekmek için 1934 tarihini baz aldım.

Çalışmamız, yedi ayrı kitabın aynı anda tek tek tümceleri karşılaştırılarak yapılmıştır. Dolayısıyla hangi çevirinin kimden kısmen ya da tamamen alıntılandığı (intihal), hangisinin birbirine yakın çevirildiği, hangisinin “zamanın ruhunu” yansıttığı ve hangisinin diğerlerine göre çok daha başarılı çeviri yaptığı daha rahat tesbit edilmiştir.

Bu çalışmayı senelerce çeviri dersinde (10 farklı çeviri eser ile) öğrencilerimle yürütmekteyim. Özellikle çeviri, çeviri eleştiri derslerine giren öğrencilerin, bilhassa edebi metin analizini ve karşılaştırmasını yapabilmesi için dilbilgisi ve çeviri kuram derslerini de önceden alması gerekiyor. İlgili öğrencide gerek kaynak dil gerekse de erek dil konusunda belli bir altyapısının olması gerekiyor. Aynıısı her iki kültür içinde geçerli. Sadece kendi kültüründe değil, özellikle erek dil ve kültürde ilgili dilin farklı ortamlarda nasıl kullanıldığını, ne anlamlara geldiğini bilmesi gerek. Bunun yanı sıra yazarın ve çevirmenin üslubunu, varsa başka eserlerini de okuması, yaşadığı dönemi ve o zamanın ruhunu, kavramları eşzaman ve artzamanlı olarak iyice analiz ederek derse hazırlanması beklenir. İlgili dil kültürdeki deyim ve atasözlerine hakimiyeti de önemli. Ayrıca dilbilgisi kurallarını ve dillerin yapısal özelliklerini de bilmesi ve verilen metni evde önceden çözümleyip çevirmesi ve buna hazırlanarak derse gelmesi istenir. Dersi daha cazip kılmak için, bazen sınıf içi gruplara bölüp, yaptıkları çevirilerin sınıf içinde karşılaştırılarak tartışılması, aynı eserin farklı çevirilerinin karşılaştırılarak öğrenciler arasında eleştirilerin yapılması, hangi sözcüğün, hangi tümcenin erek kültüre daha uygun olduğunun tespiti ve bunun gerekçesi açıklanarak eşdeğerliliğin sağlanıp sağlanmadığına bakılarak başarılı ve keyifli bir çeviri yapılabilmektedir. İlgili dillerdeki biçimbilgisi ve sözdizimi kurallarına hakim olan öğrenciler bu konuda oldukça başarı göstermektedir. Ayrıca piyasadaki mevcut profesyonel çevirilerin ders içi eleştirilerek karşılaştırılması, daha sonra aynı metni kendilerinin çevirmesi hem öğrenciyi motive ediyor hem de çeviri alanında neyi yapıp neyi yapamadıklarını görerek, özgüven kazanmalarını sağlıyor.

Çalışmamızda karşılaştığımız Goethe'nin yedi farklı çeviri eseri.

7. Uygulama

Kaynak Metin = **KM**, Erek Metin = **EM** olarak kısaltılmıştır.

ÖRNEK.1

Kitap başlıkları

GOETHE KM:

AKYÜZ (1934) EM1:

BİLGİN (1942) EM2:

GELEN (1960) EM3:

KIRLANGIÇ (2003) EM4:

ÖNER (2007) EM5 :

YAPICI (2008) EM6:

KAHRAMAN (2009) EM7:

Die Leiden Des Jungen Werthers

Genç VERTER' in Çektikleri - GÖTE

Goethe - WERTHER (Genç Verterin Istrapları)

Goethe- GENÇ WERTHER'İN ACILARI

Wolfgang GOETHE, GENÇ WERTHER'İN ACILARI

GOETHE - GENÇ WERTHER'İN ACILARI

GOETHE - GENÇ WERTHER'İN ACILARI

GOETHE - GENÇ WERTHER'İN ACILARI

Burada görüldüğü üzere, ilgili eseri Türkçe çevirisine (önce 1912 ve sonra 22 sene aradan sonra 1934'de) ilk kazandıran çevirmenlerden olan AKYÜZ'ün, EM1'de yazarın adını GÖTE ve "WERTHER'in adını VERTER diye Türkçe okunuşu ve yazılışı gibi çevirmesi, her ne kadar C.Nord'un "sadakat" ilkesine aykırı gibi göründe de, o dönem 1928 de Harf İnkılabının yapılması ve Arap alfabesinin yerini Latince alfabesinin alması, Türkçe'de "W" harfinin olmaması, ardından TDK'nun 1932'de kurulması, toplumun ilgili alfabeye yeni alışma sürecinde olması gibi nedenlere bakılarak, EM1'in kitap başlığını erek dil ve kültür bazında yapmış olması, okunduğu ve söylendiği yazması, sözcük düzeyinde oldukça yerinde bir aktarım olmuştur. Aynısı 1942 basımı EM2'de de görülmektedir. O dönemler MEB'nin dünya klasiklerini Türkçeye kazandırdığı ve en fazla çeviri yapılan yıllar olması nedeniyle, gerek WERTHER'in iyice tanınması ve okunması gerekse de Latin alfabelerinin toplumda artık yaygınlaşması sonucu, burada "V" harfi, yerini "W"'ye bırakmış ve doğru çeviri yapılmıştır. 1942 senesinden sonraki bütün kitapların başlıkları ise aynıdır. Bir başka husus ise, EM1'in dışında başka hiçbir eserde Werter ve Lotte'ye ait resimler mevcut değildir.

ÖRNEK. 2

4 Mayıs 1771

KM: **Wie froh bin ich, dass ich weg bin!**

EM1: Buraya geldiğime ne iyi ettim.

- EM2:** Oradan uzaklaştığıma ne kadar memnunum!
EM3: Ayrıldığıma bilsen ne seviniyorum!
EM4: Oradan ayrıldığı için çok memnunum!
EM5 : Buraya gelmekle çok iyi ettim!
EM6: Buraya gelmekle çok iyi ettim!
EM7: Oradan ayrıldığı için öyle mutluyum ki!

EM1, EM 5 ve EM6 aynı olmakla birlikte, metnin bütünlüğü içinde eşdeğer anlamı da verememiştir, keza burada anlatılmak istenen “bir yere gitmekle ne iyi ettiğini” değil, aksine bulunduğu ortamdan , yani “oradan ayrıldığı, uzaklaştığı için” memnun olduğunu belirtiyor. Bunun dışındaki tüm cümlelerde eşdeğer çeviri sağlanmıştır. Burada bir anlam kayması söz konusudur.

ÖRNEK. 3

4 Mayıs 1771

- KM:** **Bester Freund, was ist das Herz des Menschen!**
EM1: Ah, dostum! İnsan kalbi ne anlaşılmaz şeydir!
EM2: Eşsiz dostum, insan kalbi ne tuhaftır!
EM3: İnsan kalbi neymiş meğer, aziz dostum!
EM4: Eşsiz arkadaşım, insan kalbi ne kadar da tuhaftır!
EM5 : Ah, dostum! İnsan yüreği çok anlaşılmazdır!
EM6: Ah, dostum! İnsan yüreği çok anlaşılmazdır!
EM7: Değerli Dostum, insan kalbini anlamak olanaksız bir şey!

54

Yine burada da EM5 ve EM6'nın aynı olduğunu görmekle birlikte, olumsuz olan “ anlaşılmaz” kavramının önüne olumlu kavram “çok” getirilerek tamamıyla hatalı bir çeviri yapılmıştır. “Bester Freund”un erek kültürde karşılığı, yakınlığı ve samimiyeti belirten “eşsiz, aziz, değerli /dost” iken, EM4’de “dost” yerine “arkadaş” denilmesi ve önüne de birbiriyle çelişen “eşsiz” kelimesinin eklenmesi ile burada “kaynak odaklı” çeviri yapılmıştır. Bunun dışındaki çeviriler erek kültüre çok daha uygun düşmektedir.

ÖRNEK. 4

4 Mayıs 1771

KM: **Dich zu verlassen, den ich so liebe, von dem ich unzertrennlich war, und froh zu sein! Ich weiss, du verzeichst mir's. Waren nicht meine übrigen Verbindungen recht ausgesucht vom Schicksal, um ein Herz wie das meine zu ängstigen?**

EM1: Ben seni bu kadar severken, senden hiç ayrılmazken... Senden ayrılalım da gene memnun olayım? İnanılacak şey mi idi? Bununla beraber bu halimi hoş göreceğini bilirim. Başkaları ile olan tanışmalarına gelince: Bunlar hep benim bu duygulu kalbimi iğnelemek için, inadına karşıma çıkmış gibi değil miydiler?

EM2: Seni bu kadar severken ve senden hiç ayrılmazken, böyle bırakıp gidiyorum da yine memnun olabiliyorum! Biliyorum, beni bundan dolayı affediyorsun. Diğer rabıtarım, sırf benim kalbim gibi bir kalbi üzme için, mukeddarat tarafından adeta seçilmiş değil miydi?

EM3: Seni öylesine sever, senden hiç ayrılmazken, ayrıldığıma ne kadar da seviniyorum, bilmem. Beni affedeceksin, biliyorum. Kader benim bütün öbür dostluklarımı, şu kalbimi yaralamak için karşıma çıkarmadı mı?

EM4: Seni bu kadar severken ve senden hiç ayrılmazken, böyle bırakıp gidiyorum. Üstelik seni bıraktığım halde yine de sevinçliyim. Biliyorum, beni bundan dolayı affediyorsun. Diğer bütün ilişkilerim, sırf benim kalbim gibi bir kalbi kaygılandırmak için, yazgının bir seçimi değil miydi?

EM5 : Seni böyle severken, hep senin yanındayken... Senden ayrılıyım da yine sevineyim? Olacak şey mi? Ama beni sevdiğini, bu durumu anlayışla karşılayacağından eminim. Başkalarıyla tanışmalarından söz edersek: Bunlar sürekli, benim bu alabildiğine hassas yüreğimi iğnelemek için, özellikle karşıma çıkmış gibi değil miydiler?

EM6: Seni böyle severken, hep senin yanındayken... Senden ayrılıyım da yine sevineyim? Olacak şey mi? Ama beni sevdiğini, bu durumu anlayışla karşılayacağından eminim. Başkalarıyla tanışmalarından söz edersek: Bunlar sürekli, benim bu alabildiğine hassas yüreğimi iğnelemek için, özellikle karşıma çıkmış gibi değil miydiler?

EM7: O kadar sevdiğim, o kadar bağlı olduğum senden uzaklaşıyorum ve bundan mutluluk duyuyorum! Biliyorum, sen bu duygumu hoş göreceksin. Diğer ilişkilerimin yazgı tarafından özellikle seçilmiş değil miydi, sırf benim gibi bir yürek kaygı duysun diye?

Goethe 'nin bu eseri yayınlandığında henüz 25 yaşındadır. "Fırtına ve coşku" (Sturm und Drang) döneminin o romantik, melankolik duygularını yansıttığı özellikle bu uzun cümlesinde, EM2'nin "rabita" ve "mukadderat"; EM3'ün "kader" kavramları erek kültüre son derece başarılı bir şekilde aktarılıp, Skopus kuramına göre "amaç çeviri" yapılmışken, ne yazık ki EM7'nin (genel anlamda eserin tamamı başarılı bir çeviri olsa da), yukarıdaki tümcede günümüz Türkçesinin "yazgı" ve "kaygı" sözcüklerini kullanmasıyla, bu aktarımı biraz zayıf kalmıştır. Her ne kadar burada "yazgı, kader ve mukadderat" eşanlamlı sözcükler de olsa, ilgili eserin 250 sene önce yazıldığı unutulmamalıdır. Bu arada EM1 "serbest çeviri" yaparak, "İnanılacak şey mi idi?" diyerek KM'de olmayan bir cümle eklemiştir. Fakat buna rağmen, retrospektif açıdan bakıldığında, bir önceki duyguyu tamamlayan ve vurgulayan bir tümce olduğu için anlamı bozmamıştır. Öte yandan EM5 ve EM6'nın noktası virgülüne tamamen aynı olduğu, sadece bu tümcede değil, karşılaştırmaları yaparken kitabın tamamının aynı olduğu ve bu nedenle 2008 tarihinde basılan EM5'in, kendisinden bir sene önce yayınlanan 2007 tarihindeki EM6'dan "intihal" ettiği de ne yazık ki ortaya çıkmış oluyor. Bunun yanı sıra, KM üç tümceden oluşurken, EM5 ve EM6 kısa kısa altı cümlede, duygudan yoksun ve kaynak metinde belirtilmeyen "Başkalarıyla tanışmalarından söz edersek" tümcesini ekleyerek, ayrıca biçimsel olarak da eşdeğerliliği sağlayamamıştır. Diğer taraftan 2003 senesinde basılan EM4'ün ise, kitabın tamamı incelendiğinde 1942 basımı olan EM2'den pek çok alıntı yaptığı, daha doğrusu neredeyse pek çok satırın birebir aynı olmakla birlikte, "Telif" hakkının da olmaması nedeniyle, kendisinden 61 sene önce çevrilmiş bir eseri, belki de aradan uzun bir zaman geçtiği için kimse anlamaz düşüncesiyle olsa gerek, bazı eski kavramların günümüz Türkçesine uyarlanarak yayınlanmıştır. Keza kitabın bütününde EM2'de tespit edilen sözdizimsel ve dilbilgisel hataların , bire bir EM4'de de aynı şekilde basılması tesadüf olmasa gerek.EM2'nin "mukadderat-üzmek-kader" sözcükleri, EM4'de ağırlıklı günümüz Türkçesinde kullanılan "ilişki- kaygı-yazgı" olarak karşılık bulmuştur. Burada en başarılı çeviri, gerek biçimsel, gerek sözdizimsel, gerekse de duygusal olarak EM1, EM2 ve EM3'ü gösterebiliriz.

ÖRNEK. 5

4 Mayıs 1771

KM: Die arme Leonore! Und doch war ich unschuldig. Konnt' ich dafür, daß, während die eigensinnigen Reize ihrer Schwester mir eine angenehme Unterhaltung verschafften, daß eine Leidenschaft in dem armen Herzen sich bildete?

EM1: Zavallı Leonor! Bununla beraber benim bu işte suçum yoktu! Böyle olacağını düşünebilir miydim?.. Ben bir taraftan onun ablasıyla... O cilveli, o fıkırdak ablasıyla gönlümü eğlendirirken öteden onun benim için kara sevdaya uğrayacağı hatırıma gelir miydi?

EM2: Zavallı Leonore! Halbuki ben kabahatli değildim. Onun kız kardeşinin şiddetli cazibesi beni hoş bir şekilde oyalarken, o zavallının kalbinde bir aşk husule geldiye, bunda benim ne kusurum olabilirdi!

EM3: Zavallı Leonore! Ama benim bu işte suçum yok. Kardeşinin cilveleri gönlümü eğlendirirken, ötede onun bana tutulmasını önleyebilir miydim?

EM4: Zavallı Leonore! Halbuki ben suçlu değildim. Kız kardeşinin cazibesi benim kalbimi hoş bir şekilde eğlendirirken, o zavallının kalbine bir aşk yerleştiye, bunda benim ne kusurum olabilirdi!

EM5/EM6 Zavallı Leonore! Fakat yine de benim bunda bir suçum yoktu! Böyle olacağını nasıl bilebilirdim?.. Ben bir yanda onun ablasıyla.... O nazlı, o çekici ablasıyla hoşça vakit geçirirken, diğer taraftan onun bana sevdalanacağını düşünebilir miydim?

EM7: Zavallı Leonore! Ancak ben masumdum. Kız kardeşinin geçit vermez cazibesi beni hoş bir şekilde oyalarken, o zavallı yürekte oluşan sevgi için bir şey yapabilir miydim?

Burada” unschuldig” kelimesi EM2 ve EM7 dışında “suçum yoktu” ile karşılık bulurken, EM2’de daha güzel bir ifade olan “kabahatli değildim” ile EM7’de de olumlu bir sözcükle “ancak ben masumdum” diyerek aktarılmıştır. EM1, çeviride duyguyu etkili bir biçimde erek kültüre aktarmak için kaynak metne sadık kalmakla birlikte zaman zaman dozunda “serbest çeviri” yaparak, KM’de olmamasına rağmen “Böyle olacağını düşünebilir miydim?” tümcesini eklemiştir. Benzer bir ifade EM5 ve EM6’da da mevcut (Her iki çeviri birebir aynı olduğu için, EM5 ve EM6 birleştirilmiştir). Öte yandan EM1 “Ben bir taraftan onun ablasıyla... O cilveli, o fıkırdak ablasıyla..” diyerek iki kez “ablasından” bahsederek Werther’in bu konudaki şaşkınlığını “erek kültüre” aktararak, çeviriye ayrı bir lezzet katmaktadır. “Leidenschaft” sözcüğü EM1’de “kara sevda”, EM2’de ise “aşk husule geldi” ifadeleri ile tam bir eşdeğerlilik sağlanmışken, hem Werther’in o yoğun duygu dünyasını hem de erek kültüre çeviri kokmayan son derece kaliteli bir aktarım yapılmış olmaktadır. Buna karşın EM3’de ise “bana tutulmasını”, EM4’de “kalbine bir aşk yerleştiye”, EM5 ve EM6’da “sevdalanacağını”, EM7’de “oluşan sevgi” diye karşılık bulmaktadır. EM7’de “bir sevginin oluşması” ifadesi yavan kalmaktadır, zira “Leidenschaft” sözcüğünün karşılığı tam olarak “tutku, kara sevda, sevdalanma” olmasına karşın, burada bir eşdeğerlilik sağlanamamaktadır. Öte yandan EM4 “sözcüğü sözcüğüne” çeviri yaparak “eine Leidenschaft in dem armen Herzen sich bildete”yi, “kalbine bir aşk yerleştiye” diye ifade ederek, “ anlam çevirisinden” uzakta başarısız bir çeviri yapmıştır diyebiliriz. “Eigensinnige Reize” ifadesi ise aslında “karşı konulamaz, şiddetli bir cazibe”yi ifade ederken, EM2 “şiddetli cazibe” diye çevirerek, burada W. Koller’in “dinamik eşdeğerlilik” ilkesine göre hareket edip, hem erek dil kültürüne uygun çeviri yapmış hem de “eşdeğer etki” ilkesini gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda en başarılı çeviri EM2’dir diyebiliriz. EM1 ise “o cilveli, o fıkırdak”, EM3 “cilveli”, EM4 “cazibeli”, EM5 ve EM6 ”o nazlı, o çekici” , EM7’de ise “geçit vermez cazibe” ile yine de bir bütünlük içinde doğru aktarım yapmışlardır.

ÖRNEK. 6

13 Mayıs 1771

KM: Du fragst, ob du mir meine Bücher schicken sollst?—lieber, ich bitte dich um Gottes willen, laß mir sie vom Halse! Ich will nicht mehr geleitet, ermuntert, angefeuert sein, braust dieses Herz doch genug aus sich selbst; ich brauche Wiegenesang, und den habe ich in seiner Fülle gefunden in meinem Homer. Wie oft lull' ich mein empörtes Blut zur Ruhe, denn so ungleich, so unstat hast du nichts gesehn als dieses Herz. Lieber!

EM1: Bana “kitaplarımı göndereyim mi?” diye soruyorsun. **Allah aşkına** dostum, bırak şunları! Bana yaklaştırma! Benim artık kılavuza fitillenmeye, alevlenmeye ihtiyacım yok! Kalbimin kendi coşkunu bana yeter. Hatta onu uyutacak bir ninniye ihtiyacım var. Bu ninniye de Omirüs'üm de bol bol buluyorum. Kaç kere kanım kaynayıp taşarken bu sayede onu dindirmiş midir. Ah, sen bu kalbi bilmezsin! O ne delişmen, ne hoppa şeydir bilsen! Sana mı bilsen diyorum?

EM2: Kitaplarımı göndereyim mi, diye soruyorsun. Senden rica ederim azizim, **Allah rızası** için bana onlardan bahsetme! Ben artık sevkolanmak, tahrik edilmek ve ateşlendirilmek istemiyorum. Zaten kalbim kendiliğinden kâfi derecede coşmuş bulunuyor. Benim ninnilere ihtiyacım var ki, bunları da Homer'imde bol bol buluyorum. Galeyan halindeki kanımı kaç kere teskine çalıştım. Çünkü benim şu kalbim kadar mütelevvin ve kararsız bir şeyi sen de hiç görmemişindir. Azizim!

EM3: Kitaplarımı göndereyim mi, diye soruyorsun. **Allah aşkına** dostum, onları bana yaklaştırma! Ben artık yönetilmek, coşmak istemiyorum. Kendi coşkunu bana yeter. Bana şimdi ninni gerek. Onu da Homer'imde bol bol buluyorum. Durmadan kanım kaynadıkça onu susturmak için ninni söylüyorum. Benimki gibi hoppa ve uçarı bir kalp görülmemiştir. Bunları sana mı soruyorum, dostum?

EM4: Sana kitaplarımı göndereyim mi diye soruyorsun; **rica ederim** azizim, lütfen bana onlardan bahsetme! Ben artık avutulmak, tahrik edilmek ve ateşlendirmek istemiyorum. Zaten kalbim kendiliğinden yeterince coşmuş buluyor. Benim ninnilere ihtiyacım var ki, bunları da Homer'inde bol bol buluyorum. Kaynayan kanımı kaç kere yatıştırılmaya çalıştım. Çünkü benim şu kalbim kadar değişken ve karar bir şeyi sen de hiç görmemişindir. Azizim!

EM5/EM6 : Bana “kitaplarımı yollayayım mı?” diye soruyorsun. **Tanrı aşkına**, dostum, uzak tut onları benden. Benim artık rehber, kışkırtılmaya, alevlenmeye gereksinimim yok! Yüreğimin heyecanı bana yeterli. Üstelik onu uyutacak bir ninniye gereksinim duyuyorum. Bu ninniye de fazlasıyla Homeros'ta buluyorum. Kaç kez kanım kaynayıp taşarken onun yardımıyla dindirmişimdir. Ah, sen bu yüreği bilmezsin! O ne delidir, ne uçarıdır bilsen!

EM7: Kitaplarımı göndereyim mi diye soruyorsun? -**Tanrı aşkına**, bana onlardan bahsetme! Artık ne yönlendirilmek, ne teşvik edilmek, ne de coşturulmak istiyorum, bu yürek zaten yeterince fırtınalı; benim ninniye ihtiyacım var, bunu da fazlasıyla Homeros'umda buldum. Öfkeli ruhumu sıklıkla onunla yatıştırıyorum, zira bu yürek kadar günü gününe uymayanı bu yürek kadar kararsızını görmüş olamazsın. Sevgili dost!

Burada “um Gottes willen”, EM1, EM2 ve EM3'de “Allah aşkına ve Allah rızası” diyerek erek kültüre uygun “biçimsel eşdeğerlilik” sağlanmışken, EM4'de buna karşın “Allah ya da Tanrı” kelimesini kullanmayıp, “rica ederim” ifadesi kullanmıştır. EM5/EM6 ve EM7'de ise “Allah” yerine “Tanrı aşkına” diye aktarılmıştır. Burada çevirmenlerin dini, siyasi, ahlaki, felsefi açıdan değişik ideolojilerinin olması, bu ve buna benzer çevirilerde farklı kavramları da beraberinde getirmektedir. EM1, EM2 ve EM3, erek dil ve kültürde günlük hayatta en yaygın kullanımını tercih ederek, “amaç odaklı” çeviri

yapmışlardır. “Lieber” sözcüğü ise EM1,EM3 ve EM5/ EM6 ‘de “Dostum” olarak karşılık bulmuşken, EM2 ve EM4’de “Azizim” diye çevirerek, çok daha anlamlı olmuştur. EM7’de ise “Sevgili dost” şeklindedir, oysa “dostum” (içinde samimiyeti, içtenliği, yakınlık ve sevgiyi de) barındırdığı için, burada ayrıca “sevgili” demeye gerek yoktu, üstelik “dostum” yerine sadece “dost” diyerek, aslında dostluğa da belli bir mesafe bırakarak, çevirmen kaynak metin doğrultusunda çeviri yapmıştır. “*jd. vom Halse lassen*”, Almanca bir deyimdir ve “birinin peşini, yakasını bırakmak, birini bir şeye bulaştırmamak, karıştırmamak” anlamında kullanılır. Çevirilerde ise “bana yaklaştırmak, bana bahsetme, benden uzak tut” diyerek, metnin bütünlüğü içinde aynı anlam erek kültürde verilmeye çalışılmış. İlyada ve Odyssea destanlarının yazarı “Homeros” ise, EM1’in dışında özel isim olarak aynı biçimiyle yazılmışken, EM1 “Omirus” diyerek, daha önce de ifade ettiğim nedenlerden dolayı söylendiği gibi yazmıştır.EM4’de ise “in meinem Homer” denmesine rağmen, “benim” değil “senin Homerin” demesi şayet bir yazım hatası değilse, ciddi bir hatadır.Aynı şekilde “ateşlendirilmek” yerine “ateşlendirmek” olarak aktarılması hatalıdır. “mein empörtes Blut zur Ruhe...”, burada” kanın kaynaması, taşması, kanın yatıştırılması, susturulması, teskin edilmesi, dindirilmesi” şeklinde farklı farklı karşılık bulduysa da, bir tek EM7’de ise “ kan” kullanılmayarak, “ serbest çeviri” şeklinde “Öfkeli ruhumu sıklıkla onunla yatıştırıyorum” diyerek, ilgili kavramı boş bırakmıştır ve tümcede “anlam kaybına” yol açmıştır. EM2 ise “Galeyan halindeki kanımı kaç kere teskine çalıştım” diye anlam çevirisi yaparak, erek kültüre en yakın çeviriyi onda görüyoruz.

ÖRNEK. 7

18 Temmuz 1771

KM: Wilhelm, was ist unserm Herzen die Welt ohne Liebe! Was eine Zauberlaterne ist ohne Licht! Kaum bringst du das Lämpchen hinein, so scheinen dir die buntesten Bilder an deine weiße Wand! Und wenn’s nichts wäre als das, als vorübergehende Phantome, so macht’s doch immer unser Glück, wenn wir wie frische Jungen davor stehen und uns über die Wundererscheinungen entzücken.

EM1: Wilhelm, aşksız bir hayat neye yarar? Işıksız bir Lantern majik tasavvur et. İşe yarar mı? Fakat bir kere ışığı kondu mu hemen duvarda türlü türlü resimler görünmeğe başlar. Bunlar birer hayal olduğu halde biz çocuklar gibi o hayallere bakıp kapıldıkça gene hoşlanır, mesut oluruz.

EM2: Wilhelm’ciğim, bizim kalplerimiz için aşksız bir dünya **tıpkı ışıksız bir projeksiyon** makinası gibidir! Sen içerisine o küçücük lambayı yerleştirir yerleştirmede, beyaz perdende en değişik renkli resimler görmeğe başlar! Bunlar gelip geçici hayaletlerden başka bir şey olmasa bile **toy delikanlılar** gibi karşılarında **durup ta** o harikalara **meftun** olduğumuz vakit, yine hep **saadet** duyarız.

EM3: Aşksız yaşamak neye yarar. Wilhelm! Sihirli fener ışıksız olur mu? Feneri yakar yakmaz, beyaz duvarda renk renk resimler görürsün. Bunlar birer hayalden başka bir şey olmadığı halde, çocuklar gibi onlar seyredip hayran kalır, mesut oluruz.

EM4: **Sevgili** Wilhelmciğim, bizim kalplerimiz için aşksız bir dünya **sanki ışıksız bir projeksiyon** makinası gibidir! İçerisine o küçücük lambayı yerleştirir yerleştirmede, beyaz perdede en değişik renkli resimler görünmeye başlar! Bunlar gelip geçici hayaletlerden başka bir şey olmasa bile, toy delikanlılar gibi karşılarında **durup ta** o harikalara **vurgun** olduğumuz zaman, yine hep **mutluluk** duyarız.

EM5: Wilhelm, aşksız bir hayatın anlamı var mı? Mumsuz bir feneri düşün. İşe yarar mı? Ama bir kez mumu yerleştirildi mi, derhal duvarda çeşitli resimler görünmeye başlar. Bunlar birer hayal olmasına rağmen biz çocuklar gibi o hayallere daldıkça yine hoşlanır, mutlu oluruz.

EM:6 Wilhelm, aşk olmasa hayatın ne anlamı olur? Işık vermeyen büyülü bir fener gibi! Küçük lambayı içine koyar koymaz, beyaz duvarında rengarenk imgeler görünür sana! Geçici hayalet gölgelerden başka bir şey olmasalar da, **deneyimsiz gençler** gibi karşılına geçip o muhteşem görüntülere hayranlık duymaktan her zaman mutlu oluyoruz.

Bu örneğimizde de cümleleri birbirleriyle karşılaştırdığımızda, EM4’ün (2003) ilgili cümleyi nerdeyse birebir EM2’den (1942) “intihal” ettiğini anlamamız güç değil. Kitapları baştan sonra cümle cümle karşılaştırdığım bu çalışmada, intihal edildiği anlaşılmasın diye, sadece bu cümlede değil, yer yer diğer cümlelerde de bazı terimlerin sadece “günümüz Türkçesini” yazıp ya başına bir sıfat eklenmiş ya da bir kelime çıkarılmıştır. Hatta EM2’deki yazım hatası dahi EM4’de olduğu gibi alınmış. EM2 “Wilhelmciğim” ile başlanırken, EM4 “Sevgili Wilhelmciğim” diyerek sevgi sözcüğünü eklemiştir. Kaldı ki KM’de ayrıca “liebe” sözcüğü geçmemektedir, ayrıca “Wilhelmciğim” sözcüğünün içinde zaten o sevgi verilmiştir. EM2’deki “tıpkı” yerine EM4 “sanki” demiş, “meftun yerine vurgun”, “saadet yerine mutluluk”, onun dışında “durup da” yazılması gereken kavramı hiç değiştirmeden yanlış yazım

kuralıyla birlikte “ta” olarak almıştır ve “projeksiyon” kavramını da birebir almıştır. Öte yandan “Zeitgeist” dediğimiz “zamanın ruhunu” yansıtan “Zauberlaterne” kavramı, o dönem “büyülü fener” diye bilinen dönemin “lantern majik” kavramı olarak eşdeğer bir karşılık bulurken, (büyülü fenerle ve görsel yanılama yaratan bilimum aygıtlar gibi, Osmanlı’nın sinemayla ilk kez karşılaştığı dönemler olduğunu da gözardı etmemek gerek), diğer çevirmenler buna “Projeksiyon makinası” demiştir. Kaldı ki 18. Yüzyılda projeksiyon makinası yoktu, böyle bir kavram da yoktu, ama o yansımayı 20. Yüzyılda kullanılan cihazın işlevi ile eşleştirip vermek iştemiş çevirmen.EM3, EM5 ve EM6 ise “Laterne” kavramının tam karşılığı olan “fener”i kullanarak daha eşdeğer bir çeviri yaptıkları da düşünülebilir. Hatta EM6 bu fenerin önüne, kavramın tam karşılığını koyarak “büyülü” sözcüğünü de ekleyerek, bence doğru bir karar vermiştir. Öte yandan EM6, “frische Jungen” sözcüğünü.”deneyimsiz gençler” olarak çevirerek, eşdeğer çeviriden uzaklaşmıştır. EM2 ise buna “toy delikanlılar” diyerek, birebir erek kültürde karşılığını vermiş ve aynı zamanda Nord’un “sadakət” ilkesini de uygulamıştır.Elbette kelimeler statik değildir, sürekli değişir. Ayrıca teknolojinin gelişimine paralel yeni çıkan cihazlar, bunların isimlendirilmesi, tasviri, çevirisi, birkaç asır önce yeni yeni çıkmaya başlayan araç gereçlerle eşleştirerek tasvir edilmeye ve daha sonra erek kültürde eşdeğer çevirisinin yapılarak verilmeye çalışılması aslında bu örneğimizde olduğu gibi bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir.

Sonuç

Goethe’yi Goethe yapan onun zengin kelime haznesi, dili etkin kullanması, uzun ve yan cümlelerle duygu ve düşünceleri adeta “gönlünün süzgecinden geçirerek”, büyüleyici bir şekilde okuyucuya aktarmasında yatmaktadır. Zira gönülden süzülenler gönüle hitap ettiği için, okur ve yazar arasında adeta bir gönül köprüsü kurulmuş olur, o nedenle herkes Goethe’nin eserlerinde kendi yaşantısından bir şeyler bulup keyifle okur. Sadece pek çok dil, kültür bilmesi ve kelime haznesinin zengin olması değil, aynı zamanda Almanca’ya pek çok eser kazandırdığı için “çevirmen” kimliği ile de bilinmektedir yazar. O nedenle kelimeleri nerede, nasıl kullanacağını, erek kültürü düşünerek yazar ve çevirir. Hatta Demirkıvıran (2022, s. 209-237) Goethe’nin çeviri eser ve erek okur arasındaki ilişkiyi “kadın ve erkek arasındaki aşk ilişkisine benzettiğinden” bahseder. Bunun da, onun çevirmenlik işini büyük bir şevkle, ihtirasa ve ciddiyetle icra ettiğinin göstergesidir der. Goethe, çeviri eser için “yarı örtülü bir güzel” ifadesini kullanırken gizemliliği işaret ederek yabancılığa atıfta bulunduğunu, yani örtünün dışında kalanlar erek okurun, örtünün altında kalanların erek okurun bilmediği ancak merak uyandıran yabancı kültür fenomenleri olduğundan bahseder. Dolayısıyla “yarı örtülü güzellik” ile kastedilen yarı bilinmezlik ve gizemlilik diye sözünü tamamlayan Demirkıvıran, Goethe’nin, çevirmenleri, çeviri eser ve erek kitle arasında “çöpçatanlık” yapan yaratıcı ve sanatçı kişililer olarak betimlediğini söyle (2022, s.209-237). Çöpçatanlar halk arasında “ara yapanlar” olarak bilindiği için, buradaki amaç da “kaynak dil ve kültürü”, “erek dil ve kültüre” yaklaştırmak, aktarmak ve arayı bularak doğru çeviriye ulaşmayı sağlamak olmuştur. Henüz genç yaşındayken yayınlanan ve 1774 senesinde “Bestseller” olmuş, günümüze dek neredeyse tüm dünya dillerine defalarca çevrilmiş bugün dahi hala büyük bir merak ve keyifle okunuyor olması, Goethe’nin edebiyatta, şiirde ve pek çok eserde zengin anlatımı, duygu ve düşünceleri ifade ediş biçimi, Allah vergisi üstün yeteneği ile ilintilidir.

Bu çalışmada, eserlerde göze çarpan cümleler, söz öbekleri ve deyimler seçilerek, erek ve kaynak metinlerin alt alta yazılarak incelemeye çalışılmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, cümlelerde ağırlıklı olarak anlamsal ve dil yapılarında farklılıkların olduğu, yer yer anlam kaymalarına uğradığı gibi, bazen kaynak bazen de erek kültür ağırlıklı tümceler olduğu saptanmıştır. Ayrıca ilgili eserin yaklaşık 250 sene önce yayımlandığı göz önünde tutulursa, gerek o zamanın ruhunu (Strum und Drang) yansıtmaması, gerek biçimbilgisi ve sözdizimi açısından, hem kaynak metine sadık kalıp, aynı zamanda erek kültüre başarılı bir şekilde çevrilerek eşdeğerliliklerin sağlanması açısından, bu yedi eserden en başarılısı sırasıyla 1942, 1934 ve 1960 yıllarında yapılan çeviriler olmuştur, çünkü o dönemler maddi kaygıdan daha ziyade başarı odaklı, titiz, ahlaklı ve ciddi çeviri çalışmaları yapılmıştı. 2003, 2007,2008 senelerinde yapılan çeviriler de ne yazık ki aynı titizlilik gösterilmediği gibi, bilakis “istisnalar hariç” kendinden önceki çevirilerde “alıntı” hatta “intihaller” yapılmıştır. Bu sorun sadece Goethe’nin çevirilerine mahsus değil, pek çok çeviri eserlerinde buna sık sık rastlamaktayız.

Her sene öğrencilerimle yaptığım bu karşılaştırma çalışmasında da, aslına en uygun anlamda, dönemin ruhuna yansıtarak çevirilen eser olarak 1942 senesinde Recai BİLGİN tarafından yapılan çeviri gösterilmektedir. Daha sonra aynı seviyede 1934 tarihli A. Kami AKYÜZ çevirisi ve ardında 3. Sırada 1960 senesinde Arif GELEN’in çevirisi gelmektedir.

Bu ve bu gibi karşılaştırmalı çeviri çalışmaları özellikle Çeviri Bölümlerinde okuyan öğrencilerin şevkini artırmaktadır. Bir yandan “en doğru çeviriyi yapma”, eşdeğerliliği yakalama doğrultusunda birbirleri ile yarışırken, öte yandan çevrilmiş eserlerin eleştirisini de kuramlar çerçevesinde bir editör titizliği ile yapabilmeyen özgüven ve cesareti ile kendileri de piyasada çeviri işine girebilmektedirler.

Ayrıca yukarıdaki örneklerimizde de görüldüğü üzere, bu tür karşılaştırmalı çeviri çalışmalarında hangi çevirmenin hangi eseri kimden intihal ettiği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- ACAR, Sevim (1991). *Goethe ve Arap Dünyası*, Türklük Araştırmaları Dergisi, Nr: 6, s. 203, İstanbul.
- AKTAŞ, Tahsin (1996). *Çeviri İşlemine Genel Bir Bakış*. Orsen Matbaacılık, Ankara.
- AKYÜZ, A. Kami (1945). Genc Verterin Hilmi Kitabevi'nin (3. Baskı)
- ARI, Sevinç. (2021). *Diyalog* 2021/1: 354-374, İstanbul.
- ARKAN, Zeynep (2022). *İSLARA ULUSLARARASI İSLAM ARAŞTIRMALARI KONGRESİ - BİLDİRİLER KİTABI*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları İSLARA Kitaplığı: 3, s.453-469, ISBN: 978-605-7893-21-5, Ankara
- AYDIN, Ferit (1984). *Tercüme Sanatının Gerçekleri*. Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul.
- AYTAÇ, Gürsel (1983). *Çağdaş Alman Edebiyat, Kültür Bakanlığı Başbakanlık Basımevi*, Ankara.
- DELİSLE, Jean ve WOODSWORTH, Judith. (Eds.). (2012). *Translators Through History: Revised Edition*. John Benjamins Publishing, Chicago.
- DEMİRCAN, Ömer (1988). *Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- DEMİRCİOĞLU, Cemal (2016). *Çeviribilimde Tarih ve Tarih Yazımı. Doğu-Batı Ekseninde Bir Karşılaştırma*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- DEMİRKIVIRAN, Sine (2014). *Akademik İncelemeler Dergisi* (Journal of Academic Inquiries) Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1, s.233-247
- DEMİRKIVIRAN, Sine (2022). *Johann Wolfgang von Goethe'nin Çeviri Yaklaşımı ve Çeviri Amacı*, Kültür Araştırmaları Dergisi, 2022, 14: 209-237.
- Die Leiden des Jungen Werther. Erişim: 3.10.2023, <https://sites.ecse.rpi.edu>
- FRİSCH, Hans (2015). *Johann Wolfgang von Goethe-Die Leiden Des Jungen Werthers*, Erste Fassung von 1774, Philipp Reclam jun. GmbH u.Co, Stuttgart.
- İNCE, Ayalp Talu (2007). *19. YY. Alman Romantizminin Türkçe'ye Aktarımında Üslup Sorunu* (Doktora Tezi), Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- KOLLER, Werner (1987). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Quelle Mayer Verlag, Heidelberg
- KÖKSAL, Dinçay (1995). *Çeviri Kuramları*, Neyir yayıncılık, Ankara.
- MOUNİN, Georges (1967). *Die Übersetzung*, Nymphenburger Verlag, München.
- REİSS, Katharina (1986). *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. Max Hueber Verlag, München.
- SAVORY, Theodore (1994). *Tercüme Sanatı*. (Çev. Hamit Dereli), MEB Basımevi, İstanbul.
- SAYILI, Aydın (1984). *Ortaçağ Bilim Tefekküründe Türklerin Yeri*. Erzurum-Atatürk Üniversitesi Birinci Felsefe ve Sosyal ilimler Kongresi, Erzurum, s.169-186.
- TDK. Türk Dil Kurumu Sözlüğü. Erişim: 2.11.2023, <https://sozluk.gov.tr/>
- UNAT, Faik Reşit (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB, Ankara
- UNAT, Yavuz (2019). *Ortaçağ İslâm Dünyasında Bilim ve Batıya Etkileri. "Kaşf-i Kadîmde Vaz'ı Cedide İslam Bilim Tarihi ve Felsefesi"*, Editörler: İbrahim Özcoşar, Ali Karakaş, Mustafa Öztürk, Sıracettin Aslan, İstanbul 2019, s. 137-165. ISBN: 978-605-4239-83.02 (*Uluslararası İslam Bilim Tarihi ve Fuat Sezgin Sempozyumu Bildirileri*, 15-17 Şubat 2019, Diyarbakır).
- VERMEER, Hans J. (1978) *Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie*. Lebende Sprache 23. s. 99-102.
- WİLLS, Wolfram (1977). *Probleme und Perspektiven der Übersetzungskritik*, In: International Review of Applied Linguistics. S.23-41
- YAZICI, Mine (2005). *Çeviribilim Temel Kavram ve Kuramları*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.
- YÜCEL, Faruk (2007). *Çeviri Eleştirisi Neyi eleştirir?* U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 12, 2007/1, s. 39-58.

İNDUS MUHAREBESİ

Ozan GÖNÜLTAŞ* & Egemen Çağrı MIZRAK**

Öz: Moğollar, 1206 kurultayına kadar dağınık kabileler halinde yaşamaktadır. 1206 yılındaki Onon Irmağı kenarında yapılan kurultayda Timuçin tüm bozkır göçebelerini emri altına toplamış ve Cengiz Han unvanını almıştır. Cengiz Han bu tarihten itibaren elde ettiği güçle birlikte istila hareketlerini hızlandırmıştır. Etrafında bulunan devletlere karşı yağma ve istila hareketlerini hızla arttırmaya başlamıştır. Pek çok ulusu kendinde barındıran ve birleştiren Cengiz Han, Merkid, Kerayit, Taichud, Ongirradlar, Tangut, Nayman, Uygur, Tatar gibi kabileleri çatısı altında toplamıştır. Karahıtay memleketini de istila etmiştir. Bundan sonra yönünü hem doğuda hem batıda büyük imparatorluklar karşılayacaktır. Doğuda Kin Devleti, Batıda ise Harzemşah Devleti. Cengiz Han, Kin Devletine ilk kez 1211 yılında sefer düzenlemiştir. Gerçekleştirilen bu ilk sefer uzun yıllar sürecek olan Moğol ve Çin savaşının başlangıcıdır. Batıya bakıldığında Harzemşah Devletiyle komşu olunduktan sonra Cengiz Han iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Bunun başlıca sebeplerinden biri Çin ile devam eden savaştır. 1216 yılında elçilik heyetleri karşılıklı olarak iki devlete de girmiş ve aralarında ticaret anlaşması yapılmıştır. Ancak 1218 yılında Otrar ketinde Moğol kervanlarının katledilmesi sonucunda dengeler bir anda bozulmuştur. Cengiz Han Savaş kararı almış ve hazırlıklar tamamlandıktan sonra harekete geçilmiştir.

Moğolların 1218 yılında Harzemşah Devletine saldırı başlatması sonucunda ilk karşılaşmaları da bu tarihte Cuci ve Sultan Muhammed'in ordularının çarpışması sonucu yapılmıştır. Ancak bu savaş sonucunda Sultan Muhammed ordularını savunma yapması için şehirlere göndermiş fakat şehirleri bir Moğollar tarafından istila edilmiştir. Sultan Muhammed kederinden ve hastalığından vefat etmiş yerine Celaleddin geçmiştir. Celaleddin Harzemşah kendi birliklerini toplamış ve Moğolların karşısına çıkmıştır. Pervan Muharebesinde Celaleddin emrindeki ordu Moğol ordusunu mağlubiyete uğratmış ve pek çok Moğol askerini de esir almıştır. Esir alınan askerler çeşitli işkenceler sonucunda öldürülmüşlerdir. Bu savaş Moğolların aldığı ilk yenildiği ilk savaştır. Savaş sonucunda Moğolların bıraktıkları ganimetler bölüşülürken komutanlar arasında anlaşmazlık yaşanmış ve ordu da sorunlar çıkmıştır. Cengiz Han ordularından birinin yenildiğini duymuş ve bizzat Celaleddin'in üzerine ordusuyla yürümüştür. Uzunca takibin ardından Celaleddin'in ordusunu İndus Nehri kıyısında dar bir geçitte yakalamıştır. Burada gerçekleşen savaşta Moğol stratejik dehası Cengiz Han büyük bir galibiyet kazanmış ve kaybedilen savaşın intikamı alınmıştır. Celaleddin tüm ağırlığını savaş alanında bırakıp nehirden karşıya kaçmak durumunda kalmıştır. Karşı kıyıya geçtikten sonra Cengiz Han peşinden Cebe ve Sübütey'i göndermiştir. Ancak bir süre sonra Hindistan topraklarında izini kaybedip geri dönmek zorunda kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Sultan Muhammed, Celaleddin Harzemşah, Harezmşahlar, Moğollar.

BATTLE OF THE INDUS

Abstract: Mongols lived in scattered groups until the congress of 1206. At the congress held by the Onon River in 1206, Timucin gathered all the steppe nomads under his command and received the title of Genghis Khan. Genghis Khan accelerated his invasion movements with the power he gained from this date. It began to rapidly increase its plunder and invasion movements against the states around it. Genghis Khan, who hosted and united many nations, gathered tribes such as Merkid, Kerayit, Taichud, Ongirrad, Tangut, Nayman, Uyghur and Tatar under his roof. Karahitay also invaded his country. From now on, its direction will be met by great empires both in the east and west. Kin State in the East, Khwarazmshah State in the West. Genghis Khan organized an expedition to the Kin State for the first time in 1211. This first expedition was the beginning of the Mongolian-Chinese war that would last for many years. Looking to the west, Genghis Khan wanted to establish good relations after being neighbors with the Khwarezmshah State. One of the main reasons for this is the ongoing war with China. In 1216, embassy delegations mutually entered the two states and a trade agreement was made between them. However, as a result of the massacre of Mongol caravans in the city of Otrar in 1218, the balances were suddenly disrupted. Genghis Khan decided to go to war and action was taken after the preparations were completed.

As a result of the Mongols' attack on the Khwarezmshah State in 1218, their first encounter took place as a result of the clash between the armies of Joji and Sultan Muhammad. However, as a result of this war, Sultan Muhammad sent his armies to the cities to defend, but the cities were invaded by

* Tarih Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ozan614fener614@gmail.com, ORCID 0009-0000-3607-8318

** Doç. Dr Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ecmizrak@nku.edu.tr, ORCID ID.: 0000-0002-9876-9971.

the Mongols. Sultan Muhammed passed away due to grief and illness and was succeeded by Celeleddin. Celeleddin Harzemşah gathered her own troops and confronted the Mongols. In the Battle of Pervan, the army under the command of Celeleddin defeated the Mongol army and captured many Mongol soldiers. The captured soldiers were killed as a result of various tortures. As the spoils left by the Mongols were distributed as a result of the war, disagreements occurred between the commanders and problems arose in the army. Genghis Khan heard that one of his armies was defeated and personally marched against Celeleddin with his army. After a long pursuit, he caught Celeleddin's army in a narrow pass on the banks of the Indus River. In the war that took place here, the Mongolian strategic genius Genghis Khan won a great victory and the lost war was avenged. Celeleddin had to leave all his weight behind the battlefield and flee across the river. After crossing to the opposite shore, Genghis Khan sent Cebe and Sübütey after him. However, after a while, they lost track of them in Indian territory and had to return.

Key Words: Genghis Khan, Sultan Muhammad, Celeleddin Khwarezmshah, Khwarezmshahs, Mongols.

Giriş

Bu çalışmada Moğolların Batı'ya ilerleyişleri esnasında karşılıklarına çıkan Harezemşah Devletiyle olan ekonomik ve ticari ilişkileri bu ilişkilerin bozulmasının sebepleri incelenmiştir. Yapılan anlaşma bozulduktan sonra Moğol Devleti'nin savaş kararı alma süreci ve bu süreçte etkili olan faktörler aktarılmıştır. Savaş öncesi yapılan hazırlıklar ve devletlerin içinde buldukları durumlar aktarılmıştır. Moğolların istila hareketinin başlaması ve Harezemşah birliklerinin savunmada kalmaları, pek çok şehrin Moğollar tarafından işgali ve en önemli savaş olan İndus Muharebesi hakkında bilgi verilmiştir. Moğollarla gerçekleşen savaşlar neticesinde Harezemşah Devletinin yıkılışına giden süreç ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda elde edilen bilgiler özenle bir araya getirilmiş ve kronolojik olarak çalışmanın başlangıcından sonucuna kadar bu şekilde hazırlanmış olup yazıya geçirilmiştir. Kaynak taraması kısmında öncelikle Moğollar, Harezemşahlar'ın Yıkılış Süreci gibi ve buna benzer pek çok konu başlığı altında telif ve tetkik eserler, makaleler, tezler ve ansiklopediler incelenmiştir. Kaynak taraması kısmında ele alınacak aya kaynaklar konusunda Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi merkez kütüphanesinden faydalanılmıştır. Bu kütüphaneden faydalanarak incelenen telif ve tetkik eserler araştırmada önemli bir yere sahiptir. Yapılan çalışmada ilk olarak telif ve tetkik eserler incelenmiştir. Hüseyin Tekin'in, "Cengiz Han Yönetim ve Liderlik Sırları", Jacob Abbott'un, "Cengiz Han", Nadir Devlet'in, "Avrasya Tarihi Cengiz Han" adlı eserlerinde Cengiz Han'ın İşgal öncesinde, işgal esnasında ve sonrasında yaptıkları, Harezemşah Devletinin içinde bulunduğu durum ve gerçekleştirilen direnişe yer verilmektedir. Ahmet Temir'in çevirisi olan "Moğolların Gizli Tarihi" adlı yapıtı pek çok esere kaynak olmuş ve yaşanan dönemle alakalı ayrıntılı bilgiler aktarılmıştır. Rene Grousset'in yazmış olduğu "Bozkır İmparatorluğu Atilla. Cengiz Han, Timur" adlı eseri Moğolların stratejileri konusunda bilgiler aktarmaktadır. Diğer türlere baktığımızda Aydın Taneri'nin "Celeleddin Harizmşah" adlı ansiklopedisi, Osman Gürbüz'ün "Celeleddin Harizmşah'ın Son Günleri", Engin Kırılı'nın "Cengiz Han'ın Hayatı ve Askeri Seferleri" adlı makaleleri, Fahriye Arı'nın "Harizmşahların Moğollarla Siyasi İlişkileri" adlı yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır.

1. Moğollarda Savaş Hazırlığı

Cengiz Han Çinlilerle yapılan savaş sonucunda onları yenilgiye uğratmış ve oranın enginlikleri olan altın, gümüş çeşitli ipekten kumaşlar, pek çok çeşit hayvan başta olmak üzere pek çok yeri yağmalayıp servetine servet katmıştır. Cengiz Han burada da pek çok köle, usta ve sanatkârları da kendi bünyesine dahil etmiştir. Gerçekleşen başarılı Çin seferinin sonucunda Cengiz Han kendini büyüleyici Çin kültüründen uzak tutmuş ve bozkır gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı kalmaktaydı.¹

Cengiz Han Doğu yönündeki seferinin ardından yönünü tekrar Batıya çevirdi. Karşısında Kara Hitay bulunmaktaydı buraya saldırmak içinde kendisinden kaçan Nayman ve Merkit Kabilelerini kullanacaktır. Hitayların bünyesinde bulunan Uygur İdikutu 1209 yılında yönetime baş kaldırıp Cengiz Han'a bağlanmıştır.²

1.1 Moğollar ve Kara Hitay Mücadelesi

Kara Hitaylar günümüz Kırgızistan sınırlarında bulunan ve Balasagun denilen şehri Baş şehirleri yapmışlardır. Hitaylar Çin gelenek ve unvanlarını kullandığından kaynaklı olarak bazı tarihçilerce Çinli

¹ Hüseyin Tekinoğlu, Cengiz Han Yönetim ve Liderlik Sırları, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2007, s 86.

²Nadir Devlet, Avrasya Tarihi Cengiz Han, Başlık Yayınları, İstanbul, 2007, s 136.

olarak lanse edilmektedirler. Kendileri göçebe sistemi sürdürmüşlerdir içlerinde bulunan yerleşiklerle temasta bulunmamaya dikkat etmiş ve Budizm ile karışık kendilerine ait bir dini sistem yaratmışlardır.³

Kara Hitay bünyesine dahil olan Naymanlar'ın Küçlük adında bir beyi vardı saf soydandır. Hitay hükümdarı ile iyi ilişkiler kurup kızıyla evlendi ancak sonra ülkeyi ele geçirmiştir. Cengiz Han Küçlük'ün durumunu öğrenince yerinde duramadı ve en önemli komutanlarından olan Cebe Noyan'ı onun kellesini alması için görevlendirmiştir. 1218 tarihinde Cebe 20.000 kişilik muazzam bir orduyla inanılmaz büyüklükte bir sefere çıkmıştır. Ordu Moğolistan otlaklarından yürüyüşe başlayıp Altay Dağlarından geçip Tanrı dağlarına geldiler, burasıda başarıyla geçildikten sonra ordu Kırgızistan'a vardı. Ordu bundan sonra yoluna devam ederek Başşehir olan Balasagun'a ulaşmıştır.⁴

Küçlög, Moğol ordusunun bu denli kalabalık geldiğini öğrenince Tanrı dağlarından geçerek Kaşgar şehrine kaçmak durumunda kalmıştır. Moğollar şehirdekilere dokunmamış ve hoşgörülü davranmışlardır. Uygulanan bu politika yerli haklı gayet memnun etmiştir. Moğol ordusunun şehirde talan yapmadığını duyanlar Küçlög'e karşı tavır aldılar. Küçlög avcılar tarafından yakalanarak Moğollara teslim edildi bunun sonucunda ise Cebe avcılarını ödüllendirip Küçlög'ün kafasını kesip ülkede dolaştırmıştır.⁵

2. Harezmsahlrın Savaş Hazırlıkları

11. asırda Selçuklu Devletinden ayrılan Harezmsahlr'ı Türk soyundan Anuş Tigin kurmuştur ve halkın büyük bir kısmı Sünni Müslüman olarak tabir edilmektedir. Selçuklu Devleti yıkılıp Kara Hitay Devleti'nin de kendi içindeki karışıklıklar dolayısıyla zayıflamasını fırsat bilen Alaeddin Muhammed kendini 1205 yılında Şah ilan etmiştir. 1212 yılında Kara Hitayları mağlup etti ve sonucunda Aral'dan Hazar'a, o bölgeden bu günkü Bağdat'a ve Hindistan'da bulunan İndus Nehrine kadar büyük bir alanı kaplayan bu coğrafyaya egemen olmuştur. Eski eserlerde zalim bir hükümdar olduğu da yazmaktadır ancak bunların çoğu Arap kaynakları olduğundan ve o dönemde Bağdat Halifesiyle çatışmada oldukları gözden kaçırılmamalıdır.⁶

2.1 Harzemşahlr'ın Abbasilerle Mücadelesi

Sultan Muhammed ile Müslümanların Bağdat Halifesi arasında bir husumet söz konusuydu. Sultan Muhammed, önceki zamanlarda Müslümanlar için kanını döken ve onlara yardım eden başka sultanlar için tanınan bazı ayrıcalık ve yetkilerin kendisine de verilmesi için halifeyle sık sık teklifler götürmekteydi. Bu husus konusunda bir elçiyi tekrardan göndermiştir. Halife teklifi dinledikten sonra bunu kabul etmemiştir. Halife nezaket ve cevap için kendi elçisini de göndermiştir. Sultan Muhammed elçiyi sakince dinlese de elçi gittikten sonra konseyi toplamıştır. Sultan Muhammed konseyde kendisinin halife olması gerektiğini söylemiştir. Konseydeki önemli kişiler bu fikri hemen kabul ettiler çünkü elde edilen ganimet benzersiz olacaktır. Ordunun hazırlanması ve ilerleyişi beklenilenden uzun sürdü kişinin gelmesi sonucunda geri dönüp hazırlanılmak istendi tabiki halife de bunu duyunca hazırlık yapmıştır.⁷

Halife Sultanın kendilerine karşı başlattıkları seferden habersiz olup bunu duyunca çok sevinmiştir. Ülkesi istiladan kıl payı kurtulmuştur bunu haber aldıktan hemen sonra savaş hazırlıklarına başlayıp savaş kararı alınmıştır. Hazırlıklar sürerken halifenin aklına dâhiyane bir plan gelmiştir plana göre kendisi Batı'dan saldırırken Cengiz Han'ı kışkırtıp o da Doğu'dan Sultan Muhammed'in ülkesine savaş açmasını sağlayacaktır. Halife bulduğu planı danışmanlarıyla görüşmüş ancak danışmanları Sultan Muhammed'in kendileri gibi Müslüman olduğunu ancak Moğolların başka bir inanca bağlı olduklarını söylediler. Danışmanları Moğolları inançsız ve kafir olarak tabir etmekteydiler. Müslüman bir ülkete Tanrı'nın düşmanlarının girmesinin sonuçlarının iyi olmayacağını bunun sonucunda kendilerinin de çok kötü etkilenecekleri hatta bunun kendi sonlarını bile getirebileceğini söylemişlerdir. Ancak yapılan görüşmeler sonucunda Cengiz Han'ın Müslümanlara iyi davranıp sarayında üst kademelerde tutması sonucunda bir mesaj gönderme kararı alınmıştır.⁸

Cengiz Han'a gönderilen mesajın güvenli bir şekilde iletilmesi için halife bir şeyler düşünmeliydi çünkü bu mesaj Sultan Muhammed'in ülkesinden geçip Cengiz Han'ın ülkesine ulaşacaktır. Bunun için ise şu şekilde bir çözüm üretilmiştir. Mesajı iletcek kişinin kafasını kazıtıp mesajı buraya döğme yaptırmıştır, bu şekilde kişi yakalansa bile mesajı hiçbir şekilde bulamayacaklardır. Mesajcı köylü kıyafetleri giydi ve yola çıktı. Ülkeye güvenince varınca kafasını kazıttı ve mesajı Cengiz Han'a sundu. Cengiz Han bu

³ Devlet, a.g.e., s 135.

⁴ Devlet, a.g.e., s 136.

⁵ Devlet, a.g.e., s 136-137.

⁶ Devlet, a.g.e., s 138.

⁷ Jacob Abbott, Cengiz Han, Çev. Şebnem Duran, İlya Yayınları, İzmir, 2009, s 153-154.

⁸ Abbott, a.g.e., s 155-156.

tekliften çok memnuniyet duydu, ancak bunu kabul edemeyeceğini çünkü Sultan Muhammed ile daha yeni bir anlaşma imzaladıklarını bunu bozamayacağını aktarmıştır. Sultan Muhammed'in de kişiliğini bildiğinden kaynaklı ilk fırsatta ona savaş açacağını da belirtmiştir.⁹

3. Harzemşahlar ve Moğollar Arasında Görüşmeler

Cengiz Han Asya'daki tüm rakiplerini yenmiş yönünü Batıya dönmüş burada da başarılı savaşlar gerçekleştirmiş gücünün zirvesinde bir liderdi. Cengiz bu durumdayken Harezmşah Ülkesi ile dostane ilişkiler kurmak istemiş bu sebeple onlara 1217 yılında bir elçi göndermiş bu elçinin ismi ise Manikut şeklinde tabir edilmiştir. Büyük bir kabileyle yola çıkan Manikut birkaç hafta süren yolculuğundan sonra nihayet Sultanın sarayına vardı ve çok beklemeden Sultanın karşısına çıkarılmıştır.¹⁰

Elçi konuşmasına başladığında Cengiz Han'ın ne kadar büyük, güçlü ve kudretli olduğunu ifade etmektedir. İmparatorluğunun Orta Asya'nın Doğudaki en uç topraklarından başlayarak Harezm Ülkesine kadar olan tüm ülkelerin hâkimi olduğunu belirtmektedir. İki ülke sınır olduğundan aralarında iş birliği ve dostluk tahsis etmek istediklerini belirtmiştir. Cengiz Han'ı babası olarak görmesini onu da oğlu olarak göreceğini söylemiştir. Ancak bu konuşma Sultanın hoşuna gitmemiş bunu otoritesini aşağılamak şeklinde düşünmüştür. Bu durumdan Sultan hiç hoşnut olamamıştır. Sultan tüm konuşmasını kesintisiz dinlemiştir sonrasında özel görüşme için odasına davet etmiştir. Bu görüşmede bazı sorular sorup Cengiz'in gerçekten o kadar güçlü olup olmadığını anlamak istemiştir. Aldığı cevaplar karşısında sinirlenmiş olsa da Manikut sakin tavrını biraz değiştirip Sultanı da övemeye başlamıştır. Sonucunda Sultanı ikna etmeyi başarmıştır.¹¹

3.1 Harzemşahlar ve Moğollar Arasındaki Görüşmelerden Doğan Anlaşma

Sultanla yapılan görüşme sonrasında iki taraf arasında barış ve ticaret anlaşması yapılmasına karar verilmiştir. Görüşmeler neticelenince Manikut aldığı hediyeler ile Moğol İmparatorluğuna geri dönmüştür. Sultan Manikut ile birlikte ticaret kafilisini de göndermiştir. Cengiz Han elçilerin elde ettiği sonucu beğenmiş gelen hediyeleri de çok sevmiştir. Sultanın gönderdiği tüccarlara ülkede serbest dolaşma ve mallarını satma hakkı vermiştir. Ticaretin bu şekilde başlaması ile Cengizhan İki ülke arasında bulunan yollara muhafızlar yerleştirmiştir. Muhafızlar çeşitle yerlerde görevlendirilmiş böylece kervanların başına herhangi bir sorun gelmesi önlenecektir. Muhafızların buldukları bölgelerin etrafının soygunculardan temizlenmesi konusunda da hassas davranılmıştır. İmparatorluk kısa sürede yapılan bu uygulama ile daha güvenli olmuş tüccarlar gümüş ve altın bile getirmeye başlamışlardır.¹²

4. Otrar'da Kervanın Katledilmesine Yönelik Yaklaşımlar

Moğollar, Harzemşahlar ve İslam aleminin kaderini belirleyecek olan çatışmanın fitilini ateşleyecek olan olay Otrar'da gerçekleşecektir. Tarihe Otrar'daki Kervan Katli, Otrar Faciası gibi isimlerle anılacak olan bu olay Cengiz Han'ın Halife ile konuşmasından sonra gerçekleşmiştir. Bu olayın sebep olacağı kervan, Moğol İmparatorluğundan elçiler ile aynı tarihlerde yola çıkmışlardır, elçiler Harzemşah ülkesinden ayrıldıktan kısa bir süre sonra kervanın Sultan Muhammed'in memleketinin sınırında bulunan Otrar şehrine vardıkları düşünülmektedir. Nesevi'ye göre "kervanı yöneten dört kişi bulunmaktaydı bunlar en yetkili kişilerdi bunların isimleri: Ömer Hoca Otrari, Hammal Meraği, Fahreddin Dizeki Buhari ve Eminateddin Herevi'dir". Cüveyni bunların yanında "500 kadar deve ve bunlarda yüklü olan altın, gümüş, kumaşlar ve ipekler olduğunu" söylemektedir. Kervanda Cüveyni Reşidüddin'e göre 450, Ebü'l-Ferec'e göre 400 kişinin bulunduğu söylenmektedir.¹³

Moğolların Gizli Tarihinde, Cengiz Han'ın Uhuna'nın idaresinde gönderdiği 100 kişilik bir elçi heyetinin Müslümanlarca zapt edilerek katledilmesi üzerine Cengiz Han: "Altın dizginlerimin Müslümanlar tarafından koparılmasına nasıl müsaade edebilirim?" diyerek yapılan bu katliamın intikamını almak için Müslüman halkı olan Harzemşah Devletine savaş açma kararı almıştır. Eşi Yesui onu uyarmış ve dikkatli olmasını istemiştir.¹⁴

Otrar valisine gelen haber ile adı İnalıcık olan vali onları casus diye Otrar'da yakalatmıştır. Vali Gayır unvanını taşımaktaydı, kelime Çağatay Türkçesinde Şehzade anlamına gelmekteydi. Unvan olabileceği gibi isimde olabilirdi çünkü Gayır Türkmençe bir kelime olup Kudretli manasında kullanılmaktadır. Nesevi'ye göre gerçekleşen olay valinin kendini bilmezliğinden ve gelen kıymetli malların ihtişamına kapılmasından kaynaklıdır. Vali'nin Sultana casus olabileceklerine dair mir mesaj göndermiştir Sultan

⁹ Abbott, a.g.e., s 156.

¹⁰ Abbott, a.g.e., s 146

¹¹ Abbott, a.g.e., s 146-148.

¹² Abbott, a.g.e., s 148-149.

¹³ Tekinoğlu, a.g.e., s 98.

¹⁴ Ahmet Temir, Moğolların Gizli Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1948, s 174.

Muhammed, ihtiyatlı davranmalarını emretmiş olsa da Vali onları alıkoymuş ve bir daha haber alınamamıştır. Sultan Muhammed'de askerlerle ters düşmemek için konuyu geçiştirmek mecburiyetinde kalmıştır. İbnül Esir'e göre Vali, Sultan Muhammed'e sadece kervanın gelişini ve mallarını söyledikten sonra Sultan Muhammed derhal onların katledilmesini ve mallarının kendisine gönderilmesini buyurdu. Cüveyni ve Reşidüddin'e göre Vali İnalçık Hintli bir tüccara çok öfkelenmiştir. Hintli Valiyi önceden beri tanıdığı için han unvanını kullanmayıp direk ismiyle seslenmiş ve bunun sonucunda vali hepsini tutukladı. Sultana bir haber gönderdi Sultan Muhammed de hepsinin katledilmesini buyurmuştur.¹⁵

5.Cengiz Han'ın Sultan Muhammed'e Mesajı

Cengiz Han hemen Sultan Muhammed'e elçiler yoluyla mesaj göndermiştir. Yaptığı bu hareketi sonucunda tüm anlaşmalarının bozulduğunu ve artık birbirlerinin can düşmanı olduklarını, gerçekleştirdiği bu davranıştan dolayı ülkesinin her tarafını yakıp yıkacağını ve katliamlar yapacağını söylemektedir. Cengiz Han'ın mesajını ileten üç elçinin dokunulmazlığı olsa da Sultan Muhammed elçilerin başlarını kesmiştir. Elçilerin öldürülmesi Cengiz Han'ı iyice sinirlendirmiştir. Bir rivayete göre o kadar sinirlenmiştir ki üç gün boyunca yemeden içmeden kesilip uykusuz kaldığı söylenmektedir. Daha sonra tüm zamanını ordusu ve hazırlıkların tertibi ile geçirmiştir.¹⁶

6. Cengiz Han'ın Önemli Kararı

Cengiz Han savaş hazırlıklarıyla meşgulken eşlerinden bir olan Yesui herkesin ölümü tadacağını şu sözleriyle hatırlatmıştır: Yüksek ağaca benzeyen vücudun bir gün gelip de yere yatarsa kendine benzeyen ulusunu sen, kime vermek istersin? Cengiz Han bunun üzerine "Yesui doğru sözü söyledi" diyerek etrafındaki ailesine seslendi. Büyük oğlu olan Cuci'ye "Sen oğullarımın en büyüğünün ne dersin?" diye sordu ancak cevabını alamadan Çağatay "Biz Merkit esiri olan bu halefe nasıl itaat edebiliriz?" demesi sonucunda tartışma baş göstermiştir. Tartışmalar sonucunda Ögeday'ın halef seçilmesine karar verilmiştir. Bu kararı ile kendisine bir şey olsa dahi ülkenin başı olacak ve kardeşler kendi aralarında savaşmayacaktır.¹⁷

7. Moğolların Savaş Hazırlıkları

Moğol Devletinin kurucusu olan Cengiz Han, onlar için paha biçilemez bir değere sahip olan Burhan Haldun Dağı'na giderek kafasındaki tokasını açıp başını yere yasladı üç gün boyunca tanrısına ibadet etti. Cengiz Han "Tanrım bu karışıklığı çıkarana ben değilim, bana intikam gücü ver" diye tanrıya yalvarmış ve savaş için gereken emirleri vermiştir.¹⁸

Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Harzemşah Devletiyle yapılacak olan savaş için ordusunu son derece iyi hazırladığı görülmektedir. İç siyasi varlığı konusunda sıkıntıları olan bu devleri Cengiz Han çok ciddiye almaktadır. Sadece Cengiz Han değil onun ailesinden olanlar da bu savaşın tehlikeli olabileceği konusunda hemfikirlerdir.¹⁹

7.1 Moğolların Ordu Teçhizatı

Cengiz Han, Sultan Muhammed ile yapacakları savaşın kararını aldıktan sonra hemen hazırlıklara başlamıştır. Askerlerine hangi silahlara ve donanımlara sahip olacakları anlatıldı. Kullanılacak olan silahlar şu şekildedir; kılıç, yay, oklarla dolu bir kılıf ve savaş baltasıdır. Her asker at sırtında olan ve çadırda ihtiyaç duyulabilecek malzemeler olan ip ve halat takımına sahip olmak zorundaydı. Askerler silah taşımalarının yanı sıra zırh da giymek zorundaydılar. Çok güçlü olanlar tüm vücutlarını kaplamak zorundaydı. Bunu gücü yetmeyenler ise başlık ve göğüs zırhı alacaklardır. Atlar için ise demirden ya da okun batmasını engelleyecek kadar kalın ve sert deriden yapılan göğüs zırhları kuşatılarak atların mümkün olduğunca az hasar alması gerekiyordu.²⁰

7.2 Tangutlar'ın Moğollara Başkaldırısı

Cengiz Han hazırlıklar sürerken kendine bağlı olan tüm boyların ve vassalların liderleri ve başlıca komutanlarını çağırıp bir görüşme gerçekleştirmiştir. Kardeşi Otçigin'i büyük ordugâh kumandanı olarak atamış öncü olarak Cebe, sonra Sübütey ile Tohoçar'ı göndermiştir. Vasallarından beklenen kuvvetler yavaş yavaş toplanırken, Tangut krallığına yolladığı elçiye hükümdarın kendisinden değil de askeri gücü elinde bulunduran ordu kumandanı Aşa'dan "Cengiz mademki bu kadar zayıf, neden Han

¹⁵ Tekinoğlu, a.g.e., s 98-99.

¹⁶ Abbott, a.g.e., s 158.

¹⁷ Devlet, a.g.e., s 143.

¹⁸ Fahriye Arı, Harimşahların Moğollarla Siyasi İlişkileri, Dergipark, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2018, s.50.

¹⁹ Arı, a.g.t., s.50.

²⁰ Abbott, a.g.e., s 159-160.

olmak için bu kadar sıkıntı çekiyor?’’ şeklinde gelen küçümseyici cevap karşısında Cengiz’in canı sıkıldı.²¹

7.3 Moğol Ordusunun Harekete Geçmesi

Cengiz Han bizzat kendisi ve bütün oğulları yanına alarak esas kuvvetleriyle birlikte sefere çıkmıştır. Kendisine bağlı pek çok liderden yardım da almıştır. Almalığı Suğnuq Tekin, Uygur İdi-kut ve Kayalığı Arslan Han, Cengiz Han’ın Batı Seferine bizzat orduların başında yer almaktaydılar. Toplam sayıları 150-200 bin civarında olan bu devasa Moğol ordularının kumandanı bizzat Cengiz Han’ın kendisiydi. Kendisinden önce komutanlarını öncü olarak göndermiştir. Ardından Oğullarını gönderdi ve yanına Karısı Kulan Hatun ve oğlu Tuluy’u alıp kendisi de Harezmsah Ülkesine doğru harekete geçmiştir. Moğol ordusu harekete geçmeden önce Cengiz Han Ç’ang Ç’un liderliğinde yaklaşık beş bin civarında olan Çinli mühendisleri yolları yeniden yapmaları, köprüler inşaat etmeleri ve geçit noktalarını belirleyip buralarını hazır hale getirmeleri için emir vermiştir. Moğol ordularının buluşma yeri Otrar olarak belirlenmiştir.²²

Cengiz Han’ın ordusunu Tümenlere ayırması ve bunları ülkenin farklı yerlerinden göndermesi gerekmektedir. Böyle muazzam büyüklükteki bir ordunun aynı anda hareket etmesi imkânalar dahilinde bulunmamaktadır. Ordudaki insan sayısının fazlalığı ve bununla birlikte at sayısı çok fazla yiyecek ve içecek gerektirdiğinden kaynaklı bu ihtiyaçlar ülke tarafından karşılanıyor geçilen yerlerden alınıyordu. Çünkü ne insanlar ne de hayvanlar yiyeceklerini en fazla birkaç gün idare edebilirlerdi.²³

8. Sultan Muhammed’in Hazırlıkları

Sultan Muhammed yapılan görüşmeler sonucunda Moğollar ile yapılacak savaşın savunma savaşı olmasını karar vermiştir. Cengiz Han’ın il Ortar’a hücum edeceği düşüncesiyle 20 bin askeri kuvvete sahip olan İnalçık 50 askerle takviye edildi. Hacib Karaca’nın 10 bin askerle Otrar’a takviye yapması da istenmiştir. Buhara şehrinde ise İbnü’l-Esir’e göre 20 bin, Cüvyni’ye göre 30 bin asker takviye edilmiştir. Baş şehir olan Semerkand’ın korunması için takviye birliklerle sayılarının 110 bine ulaştığı söylenmektedir. Sultan Muhammed Tüm ordusunu kalelere dağıtıp savunmaya geçmiştir.²⁴

8.1 Harzemşahların Moğol Ordusuyla İlk Karşılaşması

Sultan Muhammed Kendisi de boş durmayı ordu topladı 400 bin civarında ve Moğol ordusunu birleşmeden yok etmek istedi. Cuci’nin gittiğini düşündüğü tarafa doğru ilerleyişini sürdürdü. Bir nehir kıyısına varınca her yerde cesetleri gördü yaşayanlardan birisi Cuci’nin ordusunun buradan geçtiğini söyleyebilmiştir. Sultan yola devam etti ve Cuci’nin ordusuna yetişti. Cuci babasına yetişmek için acele etmekteydi. Cuci komutanlarıyla konuşup savaşa girmemeye karar verdi. Komutanları Sultanın ordusunun çok güçlü olduğunu ve karşısında şanslarının olmadığını, ordunun mevcudunu uzun süre böyle tutamayacağını geri çekilirlerse avantajlı olacaklarını söylemişlerdir. Cuci ise bu fikre hiç yanaşmamaktadır. Cuci savaştan kaçmamaları gerektiğini savaştan kaçır şekilde babasının yanına giderse durumunu nasıl açıklayacağını sordu ve ardından buradan kaçmayacaklarını ve savaş düzeni alınmasını emretti. Savaş başlamıştı Cuci’nin ordusu sayı bakımından az olsa da daha koordine ve düzenliydi. Savaş akşama kadar devam etti savaş Cuci lehine olsa da başarı sağlanamıyordu gece olması ve düşmanın atırt edilememesi sonucunda iki tarafta ordugahlarına çekilmiştir. Cuci gece ordugahtan ayrılıp babasına katılmaya karar vermişti sabah olup Sultan durumu anlayınca çok geç olmuştur.²⁵

Babasına katılan Cuci’yi babası Cengiz Han büyük bir sevinçle karşıladı. Cengiz Han oğlunun cesaretini takdir etti ve ona çeşitli ödüller ve nişanlar vermiştir. Sultanın ordusu da geldikten sonra iki ordu arasında çetin savaşlar gerçekleşmiştir. Askerleri harekete geçirmek için dört buçuk metre uzunluğunda olan bir savaş borusu bile getirilmiştir ve üflenmiştir. Savaşın gidişatı Moğollar lehine ilerliyordu fakat Sultan da pes etmiyordu. Sultan 160 bin askerini kaybettiğini öğrenince Moğollarla açık arazide çarpışmanın anlamsız olduğunu fark etmiştir. Bu sayı ordusunun neredeyse yarısı etmekteydi yaşanan bu kayıp onu kale savunmasına mecbur bırakacaktır. Savaştan geri çekilip ordusunu dağıtıp askeri ordular halinde şehirler göndermiştir. Ordularına kalelerde savunma yapmalarını emretti.²⁶

9. Cengiz Han’ın Ordularının Dağılımı ve Harezm Şehirlerini İstilas

Moğol ordularının hepsi Otrar’ın önünde toplandıktan sonra Cengiz Han oğulları olan Çağatay ve Ögeday’ın emrinde olan ordunun Otrar’da kalıp burayı kuşatmasını aksi taktirde burada çok fazla vakit

²¹ Devlet, a.g.e., s 144,

²² Tekinoğlu, a.g.e., s 103.

²³ Abbott, a.g.e., s 161.

²⁴ Tekinoğlu, a.g.e., s 104-105.

²⁵ Abbott, a.g.e., s 162-163.

²⁶ Abbott, a.g.e., s 163.

harcayacaklarını söylemiştir. Oğlu Cuci'nin emrinde olan orduyu Sir-Derya bölgesinde Sıgnak ve Cend'e karşı saldırıya geçilip bu yerler istila edilmiştir. Yukarı Sir-Derya tarafına giden 5 bin Moğol askeri Banaked'i istila edilmiş sonrasında Hocent muhasara altında tutulmaktadır. Cengiz Han bizzat kendisi ve oğulları arasında en ufağı olan Tuluy ile birlikte asıl ordunun başında Buhara'ya doğru ilerlemeye başladılar.²⁷

9.1 Buhara'nın Cengiz Han Tarafından Ele Geçirilmesi

Cengiz Han 1220 yılında Cebe Boyan komutasında olan 20 bini bulan ordusuyla Fergana ovasına hareket etmiştir. Ardından Sır Derya akarsuyunun Güneyinde bulunan Hokant kalesini ele geçirmiştir. Cebe'nin bu hareketi sonucunda Semerkand ile Buhara'yı tehdit eder duruma gelmiştir. Cebe'nin yaptıkları daha önceden kararlaştırılmış planın bir parçasıdır. Ordular dan büyük olanlar üçe ayrılmıştır Cuci'nin ordusu şu anda bu ordu Çağatay ve Ögeday'ın liderlik ettiği ordu ile birlikte ve Cengiz Han'ın bizzat başında olduğu oğlu Tuluy ve en güvendiği komutanlardan olan Sübütey tarafından yönetiliyordu.²⁸

Hokant alındıktan sonra Cebe ve emrinde bulunan Moğol birlikleri Sır Derya üzerinde bulunan orduya katıldılar. Cengiz Han'ın emrindeki askerler ise Kızılkum'a hareket etmişlerdir ancak bu tamamen bir yanıltmacadan ibarettir. Çölde rehberler eşliğinde gayet sakince hareket v tavırlar sergileyerek geçtiler. Çölden gerçekleştirilen bu hareketin sonucunda Buhara'nın tam arka dağlık alana Moğol ordusundan birlikler yerleştirilmiş oldu. Sultan Muhammed beklenen yardım gelmeyince kaçmıştır. Cengiz Han Nisan 1220 tarihinde giriş yapmıştır. Buhara'da bulunan askerler kılıçtan geçirilmiştir. Moğollar şehri tam zamanında ele geçirmişlerdir. Uzun çölü geçip gelen hayvanlar çok yorgun durumdaydılar. Moğollar korkudan titreyen halkın önünde ziyafet verip tahıl ambarlarını boşalttılar.²⁹

Buhara 12. Asırda "İslam Medeniyetinin Merkezi" olarak kabul edilmektedir. Cengiz Han istiladan sonra bütün halkı şehirden çıkardı ve şehir yağmalanırken bir yangın çıkmıştır. Şehirden elde edilen pek çok kadın ve çocuk arabalara yüklenerek köle olarak Moğolistan'a yollanmıştır. Moğollar bunun yanı sıra bazı kaçakların olmasına göz yummuşlardır bunun en önemli sebebi ise bu felaketi çevre şehirlere yaymalarını istemeleriydi. Böylece bu vahşet duyulacak ve Semerkand'da moralleri düşürmek amaçlanmıştır ve başarılı da olunmuştur Semerkand kısa sürede düşmüştür.³⁰

9.2 Otrar'daki Durum

Buhara'yı ele geçirdiği için son derece mutlu olan Cengiz Han, Otrar'ı istila etmekle görevlendirmiş olduğu oğullarından Ortar'ın ele geçirildiğini müjdeleyen haberin gelmesiyle memnuniyeti daha da artmıştır. Elçilerin Otrar'da katledilmesinden hareketle Vali'nin emrine askerler verilmiş buna ilaveten Kariakas adında bir komutana da ekstradan 10 bin birlikle buraya takviye yapması emredilmiştir. Otrar beyi İnalçık'ın çok iyi bildiği bir konu vardı bu da ne olursa olun bu savunma savaşında kesinlikle kaybetmemektir. Kaybettiği taktirde şehirdeki tüm halk en çokta kendisi öldürülüp işkencelere tabii kalacaktır. Bu gibi sebeplerle İnalçık elindeki tüm imkanları seferber ederek savunmalarını güçlendirdi, erzak stokladı ve kendini bu savaşa hazırlamıştır.³¹

9.2.1 Otrar Kuşatması

Moğol Prensleri Otrar'ı kuşatmakta iken bu kuşatma halk tarafından yapılan bazı saldırılar sonucunda bir türlü sonuca erdirilememiştir. Bunun sonucunda Prensler babaları Cengiz Han'a bir haber gönderip kuşatmayı kaldırıp bunun yerine şehrin etrafını ablukaya alma konusunda izin istemişlerdir. Bu şekilde kaybedilen Moğol birlikleri en aza indirgenecek ve şehirde yemek sorunu baş göstereceği için halk mecburen teslim olmak durumunda kalacaktır. Cengiz Han ise bu teklifi ret edip onlara kuşatmaya devam etmelerini ne kadar askerinin öldüğünün bir önemi olmadığını söylemiştir. Bu emirle birlikte Çağatay ve Ögeday öyle çok hırs yapmışlardır ki şehrin iç surları bu haberden bir ay geçmeden alınmıştır. Halk ve askerler ne yaptıysa yapsın dış surdan vazgeçip iç surlara çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır.³²

Otrar Valisi İnalçık ve halk canla başla iç surları savunuydu. Takviye olarak gönderilen Kariakas komutasındaki ordu daha fazla kan dökülmemesi için şehrin Moğollara terk edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. İnalçık böyle bir durumda kellesinin direk gideceğini biliyordu ve kendi aralarında fikir

²⁷ Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu Atilla. Cengiz Han. Timur, çev. Reşat Uzman, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul, 2006, s 271.

²⁸ Devlet, a.g.e., s 148.

²⁹ Devlet, a.g.e., s 149.

³⁰ Engin Kırılı, Cengiz Han'ın Hayatı ve Askeri Seferleri, Dergipark, C.2, S.1, Eskişehir, 2019, s 106-107.

³¹ Abbott, a.g.e., s 172.

³² Abbott, a.g.e., s 173.

ayrılığı yaşadıkları bu sebeple gözler önündedir. İnalçık halkın nefretini o kadar arttırmıştı ki halktan kimse teslim olmayı düşünmüyordu. Kariakas şehirde kimsenin güvenmediği ve inanmadığı biri konumuna sokulmuştur, kendisi de bunun farkındadır. Bir gece askerleri ile birlikte şehirden ayrılıp Moğol ordusuna teslim olmaya karar vermiş hatta ordularında yer alabileceği hayallerini de kurmuştur. Çağatay ve Ögeday bu istekle gelen Kariakas'a kendi milletine hizmet etmeyen bize neden etsin şeklinde serzenişte bulunmuş onun ve adamlarının katledilip askerlerinin de köle olarak savaştırılmasına karar vermişlerdir. Çıkılan kapı ele geçirilmiş ve iç surlara girilmiştir. Vali İnalçık bunun üzerine Kalesine kaçmış ve orda savunmaya başlamıştır. Kalesi oldukça büyük olup burada da bir süre savunma yaptıktan sonra nihayet canlı şekilde ele geçirilmiş ve Cengiz Han a götürülürken gelen emir üzerine yolda katledilmiştir.³³

9.3 Moğol Tehlikesine Karşı Semerkand'ın Güçlendirilmesi ve Semerkand'ın Moğollar Tarafından işgali

Semerkand'ın surları Buhara'ninkinden daha güçlü olmaktadır. Dış surlarında toplam 12 tane demir kapının bulunduğu söylenmektedir. Bu kapıların arasındaki mesafenin de yaklaşık bir fersah olduğu tahmin edilmektedir. Surlar boyunca her iki fersapta bir büyük bir askeri ordunun ikametini sağlayabilecek kaleler bulunmaktaydı. Semerkand bu ve bunun gibi pek çok yönüyle çok sağlam bir şehir konumundadır.³⁴

Cengiz Han Buhara'dan Semerkand'a doğru yola koyulmuştur bu yol esnasında Zerefşan Irmağını takip etiği düşünülmektedir. Cengiz Han Buhara istilasını sonucu pek çok köle elde etmiştir, bu kölelerin çoğunluğunu Semerkand istilasında kullanmayı amaçlamaktadır. Böylelikle hem ordusu daha büyük görünecekti hem de Semerkand direnişi üzerinde olumsuz bir hava bırakacaktır. Moğollar esirleri ondalık şekilde sınıflandırdılar ve bunların ellerine sancaklar tutuşturdular. Buradaki amaçları ordunun daha çok kalabalık olarak lanse edilmesiydi.³⁵

Cüveyni, Semerkand'a sayıları 110 bini bulan bir kuvvetin yerleştirilmiş olduğunu bu kuvvetin 50 bin Türk, 50 bin Tacik ve 20 tane de fil olduğundan bahsetmektedir. İbnü'l-Esir, Sultan Muhammed'in Bölgedeki Şehirlere ordular gönderirken Semerkand'a 50 bin kişilik bir ordu tahsis ettiğini söylemektedir. İbnü'l-Esirde bu birliklerin takviye mi yoksa gönderilen tüm ordu mu olduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Cüzcani askerlerin menşeleri hakkında bilgiler de vermektedir ona göre Semerkand birliklerinin toplamı 60 civarında olup Türkler, Tacikleri Gurlular, Halaçlar ve Karluklar vardır. Savaşlara tanıklık etmiş olan Nesevi ise 40 bin kişilik bir ordu olduklarını söylemektedir.³⁶

Semerkand kuşatması başladıktan sonra İbnü'l-Esir ve Cüzcani'de olaylar daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Yaşanan olay Moğolların gerektiğinde hilelere başvurmalarının sonucunda gerçekleşmiştir. Moğol birlikleri geri çekiliyormuş taklidi yapıp şehirden uzaklaşmaya başlamışlardır bunun üzerine Semerkand'da bulunan askerler savaşı kazandıklarını umarak peşlerinden onları kovalama için dışarı çıkmışlardır. Cengiz Han'ın tam olarak planladığı da budur. Ordu dışarı çıktıktan sonra etrafını ablukaya almışlar ve rivayetlerden birine göre 70, diğerine göre ise 50 kişiyi katletmişlerdir. Bu olay yaşandıktan sonra ümitleri yerle yeksan olan halk kendilerine zarar verilmediği takdirde teslim olmayı kabul etmişlerdir³⁷.

İç kale direnişe devam etmekteydi aralarında çok cesaretli yaklaşık bin kişi yarma harekât düzenleyip kaçmayı başarmıştır. Cengiz Han şehrin daha iyi yağmalanması için yerli halkı dışarı çıkarmıştır. İbnü'l-Esir'de "Moğollarla biz aynı ırktanız onlar bizi öldürmez" şeklinde söylemlerde bulunup onların tarafına geçen ve Cüveyni'ye göre yaklaşık olarak 30 bin kişi katledilmekten kurtulamamıştır. Şehir Buhara'nın işgalinden yaklaşık bir ay sonra Mart 1220 yılında işgal edilmiştir.³⁸

9.3.1 Harzemşah Sultanı Muhammed'in Moğol işgaline Karşı Tutumu

Moğolların arasından yarma harekâtı ile kaçan bin kişilik tamamı süvarilerden oluşan ordu içinde Sultan Muhammed'inde olduğu düşünülmektedir. Sultan tutunabileceği güvenli bir yer aramaktaydı yanında iki oğlu da vardı "Celaaddin ve Kotbudin". Sultan şehirden şehre kaçıyor ancak güvenli bir yer bulamıyordu. Bunun yanı sıra peşinde Cengiz Han'ın taktığı adamları vardı.³⁹

³³ Abbott, a.g.e., s 174-176.

³⁴ Abbott, a.g.e., s 192.

³⁵ Tekinoğlu, a.g.e., s 109-110.

³⁶ Tekinoğlu, a.g.e., s 110.

³⁷ Tekinoğlu, a.g.e., s 111.

³⁸ Tekinoğlu, a.g.e., s 111.

³⁹ Abbott, a.g.e., s 195.

Cengiz Han'ın, Sultan Muhammed'in arkasından gönderdiği en güvenilir komutanları olan Cebe ve Sübütey'dir. Sultan Muhammed'i aralıksız takibe başlayan bu komutanlar ona bir an bile nefes aldırılmamış nereye gittiye Sultan Muhammed'i takip etmişlerdir. Günümüzde olan "Özbekistan, Türkmenistan ve İran" bölgelerinde takiplerini sürürmüşlerdir.⁴⁰

Sultanın oğullarından biri tam bu esnada bir ordu ile Sulan Muhammed'e yardıma geldiyse de Moğol ordusu bu birlikleri katletti Sultan Muhammet maiyetiyle kaçmaya devam etmek durumunda kaldı. Son çare olarak Hazar Denizinde bir yer bulmaya çalışan Sultan Muhammed yaşadığı onca olaydan Moğolların tüm birliklerini katletmesi ve sıranın kendisine gelmesinden duyduğu korkudan ve çektiği onca sıkıntılardan sonra yorgun ve bitkin bir vaziyete düşmüştür. Sultan Muhammed teknede bulunduğu vakit göğsünde ve yan taraflarında ağrılardan şikayetçiydi teknedeki bulunanlar onun en yakın kıyıya çıkartılmasını istediler. 'Aksibun' adında küçük bir adaya çıktılar. Bu adada Sultan Muhammed'in hastalığı için doktoruna haber gönderip gizlice gelmesini sağladılar. Doktor geldiğinde hastalık çok ilerlemiş ve Sultan Muhammed ölümün kıyısında bulunmaktaydı. Celeddin bu durumu öğrenip gizlice kardeşleriyle birlikte babasını görmeye gitti. Sultan Muhammed oğlu Celeddin'i görünce çok sevindi ve ona bakarak "Oğlum sen çocuklarımın arasında Moğollardan intikamımı en iyi şekilde alabilecek tek kişisin. Bu nedenle, annen valide sultanın ricası üzerine çıkardığım, Kotbudin'in ahta geçmesini öngören kararı feshediyorum" Celeddin bundan sonra halef olarak seçildi ve ona kılıcını vermiştir. Çok geçmeden Sultan Muhammed bahsedilen adada ölmüş ve adaya gömülmüştür.⁴¹

9.4 Gürgeçin (Ürgenç) Moğol Orduları Tarafından İşgali

Tüm bu istila hareketlerinden sonra sıra Amu Derya üzerinde bulunan Ürgenç'e gelmiştir. 1220 tarihinin bitişine yakın Kuzey bölgeden Cuci inmiştir. Cengiz Han'ın kendi ordusunun komutasında Borçu bulunmaktaydı, Çağatay ve Ögeday Güney Doğudan orduya katıldılar ve ordu sayısı 100 civarını aşmıştır. Bu savaş Moğolların en çok zorlandığı muharebeler arasındadır. Amu Derya'nın ovalarında mancınıklar için şehrin surlarına atılabilecek taşlardan bulunmamaktadır. Kazılan çukurları kapatmak için esirler kullanılmıştır. Duvarlar koçbaşı ile yerle bir ediliyordu her mahallede savaş vardır. Moğollar bu kadar savaşın netice getirememesinden son derece huzursuz görünüyordular en sonunda Ürgenç'e akmakta olan nehrin gidiş yönünü değiştirmeye karar verdiler. Moğollar baraj yapmaya başlamışlar ve bunu fark eden Ürgençli askerler sessiz bir saldırı ile 3 bin işçiyi katlettiler. Kuşatma bir süre daha sürdükten sonra 1221 yılının ilk mevsiminde nihayet kazanılmıştır. Moğollar burayı ele geçirdikten sonra 100 bin kişi tutsak edildi ve büyük bir kısmı da katledilmiştir. Cüveyni "50 bin askerin her birinin 24'er esir öldürdü" Bu da 1.200.000 milyon olmaktadır ancak bu rakamlar gerçeği ortaya koymamaktadır.⁴²

9.5 Tuluy Han'ın Savaşta Askeri Faaliyetleri

Cengiz Han, Oğulları ve Komutanları başka bölgelerle ilgilenirken Amu Derya'nın öbür tarafında bulunan Türkmenistan'daki önceki Selçuklu başşehri Merv, İran'da Horosan civarındaki Nişapur ve Herat'ı işgal etmiş ve bu işgal 3 ay gibi çok kısa bir süre içinde gerçekleşmiştir. Nişapur halkı bu istila hareketine direndi ancak şehir düştükten sonra katliamdan kimse kurtulamadı. Herat'ın durumu biraz daha iyi olmuştur teslim olunca yalnızca 12 bin asker infaz edilmiştir.⁴³

Tuluy, Merv şehrine hareket etmiştir burası Şahların eğlence mekânı olarak tasvir edilmektedir. Şehrin Kuşlar nehri civarında olduğu aktarılmaktadır. Moğol orduları bölgede bulunan orduyla çarpışma yaşanmış ve yok edilmiştir. Ancak Tuluy kendi askerlerinin ölmesinden sinirlenmiş ve surlara saldırılmıştır. Merik adında bir vali zengin hediyelerle Tuluy'a gitmiştir. Bu esnada Tuluy ona güven vermiş ve şehrin en zenginlerinin listesini almıştır. Bu kişiler talep edildi ve bir şekilde kalenin kapısına hâkim olundu. Tüm ordular sokaklara dağıldı ve şehri 4 gün boyunca tahliye ettiler. Merv ovasında tasvir edilene göre altın yıldızlı bir tahta oturan Tuluy yaşanan katliamı bizzat seyretmiştir. Merv subaylarının başları tek tek kesilmiştir. Horosan Şehzadesinin vakayinamesinde su şekilde devam etmektedir; "Bundan sonra erkekler, kadınlar ve çocuklar üç gruba ayrılmıştır. Erkekler, kolları arkadan çaprazlanmış bir şekilde yüzü koyun yere uzanmaya becbur edildiler. Moğol savaşçıları kalabalığın arasında rastgele hepsini boğup kılıçtan geçirdiler. Yalnızca 400 sanat erbabı ve bazı esir çocuklar bu katliamdan kurtulabildiler. 600 zengin tacir işkencelerle mallarının saklı olduğu yeri söylemeye mecbur bırakıldılar" Tuluy tüm bu katliamdan memnun kalmıştır.⁴⁴

⁴⁰ Devlet, a.g.e., s 150.

⁴¹ Abbott, a.g.e., s 196-197.

⁴² Devlet, a.g.e., s 150-151.

⁴³ Devlet, a.g.e., s 151.

⁴⁴ Harold Lamb, Moğollar'ın Efendisi Cengiz Han, çev. A. Göke Bozkurt, İlgili Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, s 132-133.

Tuluy buradan sonra bir süre evvel Cengiz Han'ın damadı olan Tokuçar'ı katledip şehri geri alan Nişapur'daki direnişi ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Tuluy'un saldırısı sonucu Nişapur varlık gösterememiş ve o da 1221 Nisan'ında tamamen yakılıp yıkılmıştır. Öylesine bir katliam yaşanmıştır ki cesetlerin kafalarından erkekler, kadınlar ve çocuklar için ayrı ayrı kafatası dağcıkları oluşturuldu "köpek ve kedilere kadar herkes öldürüldü". Bu istila hareketinden sonra Tuluy son görevi olan Herat'a doğru harekete geçti şehre gelen Tuluy kuşatmaya başlamış ancak halkın kapıları açması sonucunda şehir kısa sürede ele geçirilmiş halk katliamdan kurtulmuş ancak askerlerin hepsi öldürülmüştür. Tuluy daha sonra babası Cengiz Han'ın ordusuna katılmıştır.⁴⁵

10. Sultan Celaleddin ve Pervan Muharebesi

Celeleddin abasından ayrılıp Afganistan bölgesinde bir ordu kurma düşüncesindedir. Böyle bir durumu haber alan Cengiz Han oğlu Tuluy ile birlikte Horasan civarından Afganistan'a doğru harekete geçmiştir. Cengiz Han'ın ordusu karşısına çıkan tüm yerleri istila ediyordu ancak karşılaşılan direnişler de öncekine göre daha fazlaydı. Celeleddin, Gazne'ye ulaşmış ve birliklerini toplamaya devam etmekteydi. Moğol birliklerinin asıl güçleri büyük yerlerin zaptıyla uğraşırken, Sigi-hututu Celeleddin'in arkasından gönderilmiştir. Ordu yönetimi konusunda pek bilgi sahibi olmayan Hututu gerçekleşen muharebede ağır kayıplar verip geri çekilmek durumunda kalmıştır. Ordusundan fazlaca kayıp vermiş pek çok Moğol askeri esir düşmüş bunların çoğu işkenceler sonucunda katledilmiştir. Moğolların bu zamana kadar aldıkları en büyük mağlubiyet olmuştur.⁴⁶

Sultan Celeleddin Harezmsah kazandığı galibiyet neticesinde kendine ve askerlerine olan güveni atmış ordusunun morali yerine gelmiştir. Moğolları ilk kez bu kadar ağır bir yenilgiyi tatmışlardır. Savaşı kazandıktan sonra ganimetlerin pay edilmesi hususunda Celeleddin'in generalleri arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bu anlaşmazlık olmasaydı belki de durumları tersine çevirme ihtimalleri daha da artacaktı. Önemli generallerinden ikisi bir Arap atı konusunda anlaşmaya varmamalarından kaynaklı olarak aralarında tartışma çıktı ve bir komutanı diğerinin yüzüne kırbaçıyla vurdu. Tartışma daha da büyüdü Celeleddin'e olayı taşıdılar Celeleddin ikisinin de çok yetenekli kumandanlar olduğunu bilmekte ve ikisinin de yararına olacak bir ortak noktada karar kılmak iste. Ne yaptı ne ettiyse de bunu başaramadı ve sonucunda kumandanlarından birini kendine küstürmek zorunda kaldı. Bu kumandan gece yarısı ordusuyla birlikte ana kuvvetten ayrılmıştır. Celeleddin giden komutanı ile barışmak için her yolu denemiş ve deniyor olsa de Cengiz Han buna izin vermeyerek onların anlaşmalarını engelledi.⁴⁷

11. Geçitteki Büyük Savaş (İndus Muharebesi)

Celeleddin Harezmsah, Cengiz Han'ın kendisinin peşinden geldiğini biliyordu. İki ordu bir süre daha bu şekilde ilerlemeye devam ettikten sonra Afganistan ve Hindistan arasında sarp dağların çevrelediği ve yanında İndus Nehrinin akmakta olduğu dar bir geçitte 1221 yılının Kasım ayında birbirleri ile karşılaşacaklardı. Celeleddin Harezmsah dağ geçidinde dar bir koridorda konumlanmıştır. Rivayetlerde anlatılanlar Celeleddin'in 30 bin Cengiz Han'ın ise 300 bin kişiden oluşan orduları olduğu söylenmektedir. Ancak bu oranları doğruluğu tam kesin denilememektedir.⁴⁸

Sultan Celeleddin Harezmsah'ın ordusunun bulunduğu dar koridora Moğol ordusunun sadece ufak bir kısmı girebilmekteydi. Celeleddin'in emrindeki askerler canla başla savaştılar söylenene göre 20 bin Moğol'u katletmişlerdir. Koca bir gün hiç dinlenmeden savaştılar ellerinden gelen her şeyin fazlasını yapmaya çalıştılar. Gece yaklaştıkça Celeleddin durumun vahim olduğunu ordusunun dayanacak gücünün kalmadığının farkına vardı. Kendi safında yandaşı olanların büyük kısmı öldürülmüştür bazıları nehrin karşı kıyısına kaçmışlardır. Ordusundan geri kalanlar çok yorulmuş ve neredeyse hiç savaşa durumları kalmamış bir vaziyetteydi. Sonraki gün tekrar harp meydanına çıkıp cenk etmeleri katiyen imkansızdır.⁴⁹

Celeleddin Harezmsah savaşta son derece korkusuz mücadele etmekteydi ölecekse bunu savaşarak yapmak niyetindedir. Cengiz Han, Celeleddin'in sağ olarak yakalanmasını emretmiş en önemli komutanlarından ikisine savaşı gidip bizzat yönetmelerini ve Celeleddin'i kesin suretle sağ yakalamalarını emretmiştir. Cengiz Han'ın amacı onu sağ yakalayıp esir edip tüm ülkeyi ibreti alem için dolaştırmak ve halka korku yayıp zaferini müjdelemek istemekteydi. Ancak Celeleddin bunu öğrenip nehirden karşı kıyıya kaçmaya karar vermiştir. Celeleddin kaçış kararını verdikten sonra o dönemlerde savaşa onunla gelen annesine, eşlerine ve çocuklarının yanına gidip veda etmiştir. Nehri aşma konusunda ona engel olacak zırhını ve silahlarını çıkardı ancak kılıç, yay ve içi ok dolu bir oklukla

⁴⁵ Grousset, a.g.e., s 274.

⁴⁶ Devlet, a.g.e., s 153.

⁴⁷ Abbott, a.g.e., s 205.

⁴⁸ Abbott, a.g.e., s 206.

⁴⁹ Abbott, a.g.e., s 206

birlikte en güçlü ve sağlam atlardan birini alıp nehre doğru atını sürdü. Nehre geldiğinde akıntı o kadar hızlı akmaktaydı ki atın bunu görünce korktuğu söylenir. Ancak kaybedecek zamanı olmayan Celaleddin onu takip edem Moğol birliklerini görmüştür. Celaleddin sonunda nehre girmişti anlatılana göre Celaleddin kayalıkların ve girdapların arasında atını karşı kıyıya sürmekteydi Moğol askerleri de durmuş onun sonunun nasıl olacağını izlemekteydiler. Celaleddin arkasından onu takip etmeyi bıraktıklarını görünce atının ayağı sağlam bir yere bastıktan sonra okluğundaki tüm oklar bitinceye kadar onlara ok atmıştır.⁵⁰

12.Celaleddin Harzemşah'ın Hindistan'a Gidişi ve Azerbaycan'ın Yurt Tutulması

Celaleddin'in peşinden asker gönderilmiştir Celaleddin ise ilk Hindistan'a kaçmıştır, bu Moğol ordusunun da Hindistan'a ilk girişini temsil etmektedir. Moğol süvarileri bir süre sonra takibi bıraktılar ve Sultan'da Pencap'a vardı. Burada kendine ufak bir ordu toplamış olsa da buradan ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır.⁵¹

Sultan Celaleddin bir süre sonra ordusunu topladıktan sonra 1224 yılında kendisinden boş kalan yere geçen kardeşi Gıyaseddin'i kendi egemenliğine katmıştır. Herkes Celaleddin'in tahta çıkışını kabul edip kendisine biat etmiştir. Ertesi yıl 1225'te Celaleddin Abbasi Halifesi ile elçiler yolu ile görüşmek istese de Halife kabul etmemiştir. Halife, Celaleddin'in üzerine ordu göndermek istemiş ancak 1225 tarihinde ölmüştür. Yapılan savaş ise Celaleddin kazanmış ve İran'ın batısına egemen olmuştur. Aynı yıl Azerbaycan'a gelerek Merega ve Tebriz'i işgal etmiştir.⁵²

İşgalden bir süre sonra Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat ve Eyyubi meliklerine haberler gönderip yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı onlardan yardım talep etmektedir. Alaeddin Keykubat bu durumu hoş karşılamıştır. Gürcülerin, İslam düşmanlığı sonucunda Gürcistan'a sefer düzenleyip pek çok askeri katletmiştir. Bundan istifade eden Özbek Pehlivanı bir isyan başlatmıştır Celaleddin bunu bastırmak Tebriz'e dönmek durumunda kalmıştır. İsyanı bastırması tekrar geri Gürcistan'a dönmüş ve nerdeyse yüz yıldır başka devletin elinde olan Tiflis'i tekrar ele geçirmiştir 1226. Kirmanda Barak Hacib isyan etmiş ve bastırılmıştır. 1227 tarihinde Gürcüler Tiflis'te bir takım uygunsuz tavırlar sergileyince oraya hareket atmış ancak Gürcüler şehri ateşe verip kaçmışlardır.⁵³

Moğol ordusunun Ceyhun nehrini aştıklarını duymuş ve onlara karşı durmak için Damgan bölgesine gitmiştir, buradaki savaşta Moğolları durdurmayı başarmıştır. 1228 Moğollar tekrar akınlara başlamış ve İsfahan civarında Moğolları tekrar durdurmayı başarmıştır. Ancak daha sonra Moğolların bir oyununa gelip ağır zayıat vermiştir ama Celaleddin Harzemşah ordularını tekrar toplamıştır. Celaleddin bundan sonraki askeri faaliyetlerini Azerbaycan ve Gürcistan bölgelerinde arttırmaya başlamıştır 1229. Celaleddin'in Moğol ve Gürcülere karşı kazandığı savaşlar ününe ün katmıştır.⁵⁴

Alâeddin Keykubad Celâleddin Harzemşah'ın Moğol orduları karşısında artık savaşamayacağını farkına vardığından sonra geri adım arma kararı almıştır. Celaleddin bunu anlayıp Ahlat' istila etmiştir 1230. Bu olaylardan sonra Anadolu Selçuklu ile cephe alınmıştır. Alâeddin Keykubad Eyyubilerle anlaşmış Celaleddin'e karşı savaş açmaya karar verdiler. Celaleddin durumu haber alıp harekete geçmiştir. Erzurum'dan Sivas'a harekete geçmiş Yassı Çimen bölgesinde gerçekleşen savaşta ordusunun az olması sebebi sonucunda geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Harzemşahlar çok ağır kayıplar yaşadı.⁵⁵

13. Celaleddin Harezmsah'ın Sonu

Savaş haberini duyan Moğollar harekete geçti ve Celaleddin'in izini sürmeye başladılar. Celaleddin Gence'ye kaçtı ancak oradan da el-Cezîre'ye gitme kararı aldı ve Amid civarına geldi 1231. Moğol ordusu Dicle Köprüsü civarında Celâleddin'i yakalamışlardır. Celâleddin'in bütün maiyeti katledildi veya kaçmıştır, kendisi de Meyyâfârikîn civarına kaçmayı başarmıştır.⁵⁶

Sultan Celaleddin 1231 yılında Moğollardan kaçması sonucunda Cüveyni birkaç rivayette bulunmaktadır. Bunlardan birinde; Sultan Celaleddin, Diyarbakır'a geldiğinde bir akşamlığına burada ikamet etti. Birkaç eşkıya Sultanın eşyalarını ve nişanını elde etmek istediler. Sultan Celaleddin'i hançerle katlettiler ve onun elbiseleri ile şehre gittiler. Sultanı bilen kişiler elbiselerin Sultan

⁵⁰ Abbott, a.g.e., s 207.

⁵¹ Devlet, a.g.e., s 154.

⁵² Nagehan Güler, Harezmsahların Moğollar ile Münasebetleri, Dergipark, Erzurum, 2016, s 119-120.

⁵³ Osman Gürbüz, Celaleddin Harizmşah'ın Son Günleri, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.37, Erzurum, 2012, s 31.

⁵⁴ Gürbüz, a.g.m., s 32.

⁵⁵ Aydın Taneri, Celaleddin Harizmşah, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, 1993, s 250.

⁵⁶ Taneri, a.g.mad., s 250.

Celeleddin'e ait olduğunu Amid yöneticisine bildirmesi sonucunda tüm katiller öldürülmüştür. Cüveyni'nin bir diğer rivayetinde ise; Sultan Celeleddin kıyafetlerini tanıdığı birine vermiş ve Celeleddin'de normal kıyafetler giyerek diyar diyar dolaşıp ömrünün sonuna gelince de vefat etmiştir.⁵⁷

14. Harzemşah Devletinin Moğollar Tarafından İşgalinin Önemi

Ülkede bulunan "Semerkand Hindistan'dan Afganistan'a Belh, Türkmenistan'dan Merv yoluyla İran ve Irak'tan Türk ülkelerine giden ticaret yolları üzerinde önemli bir merkezdi". Semerkand pazaryeri niteliğinde bir yerdi ancak önceleri bir endüstri şehri konumundaydı. Çarşılarında ipekli ve pamuklu kumaşlar, silahlar ve madeni envaı çeşit eşyalar satılmaktaydı. Etrafında birçok meyve çeşidi ve pamuk yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Buhara tam bir dini merkez olarak sayılabilmektedir. Taşken'te köle tacirliği yapılmaktaydı. Yol yapımına önem verilmiş ve Çin'den yola çıkan kervanlar buradan geçip İskandinav ülkelerine ulaşırlarmış. Ancak İpek yolun güvenliği her zaman sıkıntılı olmuştur kervan sahipleri adeta kumar oynamışlardır.⁵⁸

15. Harzemşah Devleti Sonrası Bölgenin Durum

Cengiz Han 1227 yılında vefat ettikten sonra yerine oğlu Ögeday geçmiş ve babasının yolunu izlemeyi tercih etmiştir. Savaşlar devam etmiş Sultan Celeleddin'in peşinden Cormagun Noyan'ı göndermiştir. Noyan Celeleddin'i yenip kaçmasını sağlamış ve Harzemşah Devletini yok etmiştir. Bölgede tam olarak hakimiyet sağlanmıştır. Bundan sonraki İlhanlı dönemine kadar Moğol egemenliğinde Moğollar parçalanınca İlhanlı Devletinin egemenliğinde kalmıştır.⁵⁹

Sonuç

Moğolların parçalanmış halde bulunan kabilelerini birleştirerek güçlü bir Moğol Devleti kurmak amaçlanmıştır. Cengiz Han devletini hızlıca büyüüp önüne çıkan her şeyi kendine katarak hızla genişlemiştir. Etrafında bulunan tüm bozkır kabilelerini emri altında toplaması Cengiz Han'ı inanılmaz güçlü bir konuma getirmiştir. Harzemşah Devleti ise gücünün zirvesinde olduğu halde hem Halife ile çatışma yaşamış hem de Moğollarla yaptıkları ticaret antlaşmasını bozmuşlardır. Bunun üzerine de Cengiz Han tüm öfkesini onlardan çıkarması gayet beklendik bir durumdur. Cengiz Han ve ordusu geçtiği yer yer dümdüz edip halkı katlederek yollarında ilerleyecek ve Harzemşah birlikleri de bu olaylar karşısında savunma gösterse de neticeye ulaşamayacaklardır.

Savaşların başlaması sonucunda kalelerine çekilen Harzemşah ordusu ne kadar savunmada kalsa da Moğol birliklerine karşı bunu sürdürmeyi başaramamışlardır. Sultan Muhammed'in güttüğü yanlış politika sonucunda tüm kalelerinin tek tek düşüşüne şahit olmuşlardır. Sultan Muhammed en başta Halifeye saldırmayıp ondan destek alsaydı belki bugün bunu anlatıyor olmayabilirdik. Ancak dönemin şartlarını ve tam olarak nelerin konuşulduğunu bilmemekte ve dönemin bize sunduğu kaynaklardan ve bunlardan esinlenilerek yazılan kaynaklardan elimize bilgiler gelmektedir. Sultan Muhammed'in en büyük hatası da şüphesiz ki Müslüman kardeşleri ile savaşmak ve Moğol tehlikesini hafife almaktır.

Moğol birlikleri bu zayıflığı fırsat bilip kalelerini tek tek ele geçirmiş sonucunda ise Muhammed kederden hayatını kaybetmiştir. Oğlu Celeleddin birtakım kalkınmalar yapmış olsa da çökmekte olan bir devleti küllerinden tekrar kaldırmayı başaramamıştır e. Sonucunda 1231 yılında Harzemşah Devleti tarihin tozlu raflarında kendine yer bulmaya başlayacaktır.

Kaynakça

- ABBOTT, Jacob, Cengiz Han, Çev. Şebnem Duran, İlya Yayınları, İzmir, 2009, ss.153-207.
- ARI, Fahriye, Harimşahların Moğollarla Siyasi İlişkileri, Dergipark, İzmir, 2018, ss.50.
- DEVLET, Nadir, Avrasya Tarihi Cengiz Han, Başlık Yayınları, İstanbul, 2007, ss.136-157.
- GÜLER, Nagehan, Harezmşahların Moğollar ile Münasebetleri, Dergipark, Erzurum, 2016, ss. 119-132.
- GÜRBÜZ, Osman, Celeleddin Harizmşah'ın Son Günleri, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.37, Erzurum, 2012, ss 31-32.
- GROUSSET, Rene, Bozkır İmparatorluğu Atilla. Cengiz Han. Timur, çev. Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, ss.271-274.
- LAMB, Harold, Moğollar'ın Efendisi Cengiz Han, çev. A. Göke Bozkurt, İlgil Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, ss.132-133.
- KIRLI, Engin, Cengiz Han'ın Hayatı ve Askeri Seferleri, Dergipark, C.2, S.1, Eskişehir, 2019, ss 106-107.
- TANERİ, Aydın, Celeleddin Harizmşah, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, 1993, ss.250.
- TEKİN, Hüseyin, Cengiz Han Yönetim ve Liderlik Sırları, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2007, ss.86-111.

⁵⁷ Güler, a.g.t., s 132.

⁵⁸ Devlet, a.g.e., s 155-157.

⁵⁹ Nilüfer Temtek, Anadolu-İran-Türkistan Siyasi ve Kültürel Bağlamda Moğolların İpek Yolu Hakimiyeti, Dergipark, Iğdır, 2022, s 19-20.

TEMİR, Ahmet, Moğolların Gizli Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1948, ss.174.

TEMTEK, Nilüfer, Anadolu-İran-Türkistan Siyasi ve Kültürel Bağlamda Moğolların İpek Yolu Hakimiyeti, Dergipark, Iğdır, 2022, ss.19-20.

OTEL İŞLETMELERİNDEKİ HİZMET KALİTESİNİN MÜŞTERİ ADANMIŞLIĞINA OLAN ETKİSİ

Yasin Fikri GÜLTEKİN*, Özgür DAVRAS**

Özet: Bu çalışma son yıllarda turizm alanyazınında popülerliği artan müşteri adanmışlığına odaklanmaktadır. Bu kapsamda otel hizmet kalitesinin müşteri adanmışlığı üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için nicel araştırma yöntemi uygulanmış ve araştırma verileri için anketten yararlanılmıştır. Fethiye destinasyonunda faaliyet göstermekte olan beş yıldızlı bir otel işletmesinde konaklayan 614 müşteriden veri elde edilmiştir. Bulgular bazı hizmet kalitesi boyutlarının müşteri adanmışlığı üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğunu bazıların ise anlamsız olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Kalitesi, Müşteri Adanmışlığı, Otel İşletmeleri

EXAMINING OF THE EFFECT OF SERVICE QUALITY IN HOTEL BUSINESSES ON CUSTOMER ENGAGEMENT

Abstract: This study focuses on customer engagement, which has increased popularity in the tourism literature in recent years. In this context, it is aimed to examine the effect of hotel service quality on customer engagement. The quantitative research method was implemented to test this influence, and it was exploited the survey for research data. Overall, 614 valid data were collected from customers who stay in a five star hotel in Fethiye. The findings show that some service quality dimensions have significant effects on customer engagement, while others have insignificant effects.

Keys Words: Service Quality, Customer Engagement, Hotel Businesses

Giriş

Günümüzde müşteri memnuniyetinin işletmelerin finansal başarısında yeterli olmadığını fark eden akademisyen ve uygulayıcılar müşteri değeri yaratmaya eğilim göstermeye başlamışlar ve müşteri davranışsal sonuçlarının daha iyi belirleyicisi olduğu öne sürülen (Fernandes & Moreira, 2019) müşteri adanmışlığı kavramına odaklanmışlardır. İşlemsel olmayan müşteri davranışı olarak kabul edilen müşteri adanmışlığı (Verhoef vd., 2010), bir müşterinin satın alınan ötesinde, bir marka veya firma odağına sahip, motivasyonel etkenlerden kaynaklanan davranışsal belirtiler olarak tanımlanmaktadır (Van Doorn, vd., 2010). Literatürde yapılan ampirik çalışmalar müşteri adanmışlığının müşterilerin marka güveni, marka sadakati, ağızdan ağza iletişim, müşteri vatandaşlık davranışı, davranışsal niyeti ve daha fazla para ödeme niyetleri üzerinde olumlu etkileri olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca araştırmalar müşterilerin deneyim sonrası diğer müşterilerle etkileşimde bulunarak işletmenin savunucusu ve elçisi olabileceğini de ortaya koymuştur (So vd., 2016). Dolayısıyla müşteri adanmışlığı işletmelerin pazar paylarını artırarak rekabet üstünlüğünü sürdürebilmelerinde önemli rol oynamaktadır.

Müşteri adanmışlığı müşteri davranışları üzerindeki olumlu etkilerinden dolayı turizm literatüründe de ilgi odağı olmaya başlamıştır. Adanmışlık algısı yüksek olan turistler yüksek düzeyde memnuniyet ve sadakat sergilemekle birlikte işletmeyi savunma eğiliminde de göstermektedirler (Hao, 2020). Müşteri adanmışlığı aynı zamanda müşteri ilişkileri yönetim kalitesini artırarak marka ilişkisini (Gomez vd., 2019) ve müşteri sosyalleşmesini (Aleti d., 2018) de geliştirmektedir.

Müşteri adanmışlığının konaklama ve turizm alanındaki akademisyenler ve uygulayıcılar arasında artan popülaritesine rağmen, özellikle literatürde sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Ayrıca araştırmacılar (Vivek vd., 2012; Rather ve Sharma, 2017) konaklama bağlamında müşteri adanmışlığı ile ilgili daha fazla ampirik çalışma yapılmasını tavsiye etmektedirler. Islam vd. (2019) işletmede sunulan hizmet kalitesinin müşteri adanmışlığının en önemli öncüllerinden biri olabileceğini ileri sürmüştür. Bu çalışmada hem araştırmacıların çağrılarına cevap vermek hem de literatürü genişletmek amacıyla hizmet kalitesinin müşteri adanmışlığı üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Hizmet Kalitesi ve Müşteri Katılımı

Hizmet kalitesi genel olarak müşterinin algıları ve beklentileri arasındaki farklılığın derecesi olarak tanımlanmaktadır (Fick ve Ritchie, 1991; Parasuraman vd., 1985). Karşılaştırmalı değerlendirme

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F., Turizm İşletmeciliği Bölümü, Orcid: 0009-0003-0596-1433, yl2030241286@ogr.sdu.edu.tr

** Doç. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F., Turizm İşletmeciliği Bölümü, Orcid: 0000-0001-9037-4193, ozgurdavras@sdu.edu.tr

sürecinin sonucu, beklenen ve algılanan hizmet arasındaki farklara yansır (Gronroos, 1984). Gronroos (1984), genel hizmet kalitesine ilişkin müşteri yargılarının teknik kalite (neyin teslim edildiği) ve fonksiyonel kalite (nasıl teslim edildiği) tarafından belirlendiğini öne sürmektedir. Bu, müşterinin hizmet kalitesi algısının yalnızca hizmet sonucundan değil aynı zamanda hizmet sürecinden de etkilendiği anlamına gelmektedir. Parasuraman vd. (1988) hizmet kalitesinin, müşterilerin beklentileri ile gerçek performans düzeylerine ilişkin algıları arasındaki farklılığın derecesi ve yönünün değerlendirilmesi olduğunu ileri sürmüştür.

Oxford İngilizce Sözlüğü'nün 2009 yılı baskısında "Engagement" teriminin kullanımı, ahlaki veya yasal bir yükümlülük, görev bağı, nişan, istihdam ve/veya askeri çatışma dâhil olmak üzere bir dizi kavramı tanımlamak için kullanıldığı 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. (Brodie, Hollebeek, Jurić ve Ilić, 2011). Son 20 yılda, "Engagement" terimi psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi ve örgütsel davranış gibi alanlarda yaygın olarak kullanılmış ve kavramın farklı yönlerini vurgulayan çeşitli kavramsal yaklaşımlara yol açmıştır (Brodie vd. 2011). Bu durum, sosyolojide "sivil adanmışlık" (Jennings ve Stoker 2004; Mondak, Jeffrey, Matthew, Hibbing, Canache, Seligson and Anderson, 2010), psikoloji alanında "sosyal adanmışlık" (Achterberg, Wilco, Pot, Kerkstra, Ooms, Muller and Ribbe, 2003; Huo, Binning ve Molina, 2010) olarak ele alınmıştır. Ayrıca, eğitim psikolojisinde "öğrenci adanmışlığı" (Bryson ve Hand 2007; Hu 2010), siyaset biliminde "ulus devletlerin adanmışlığı" (Kane 2008) ve örgütsel davranış/yönetim alanında "çalışan adanmışlığı" (Catteeuw, Flynn ve Vonderhorst 2007; Crawford, LePine ve Rich 2010) ile "paydaş adanmışlığı" (Greenwood 2007; Noland ve Phillips 2010) üzerine araştırmalar yapılmıştır. Gözden geçirilen kavramlar ağırlıklı olarak adanmışlığı çok boyutlu bir kavram olarak temsil ettiği görülmüştür. Farklı araştırmacılar tarafından farklı boyutlu olarak ele alınmıştır

Müşteri adanmışlığı bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç alt boyutta inceleyen araştırmaların (Vivek, 2009; Vivek, Beatty ve Morgan, 2012; Hollebeck, 2011) olmasının yanı sıra Patterson, Yu ve de Ruyter (2006) dört müşteri adanmışlığı boyutunu önermektedir: **(a) Özümseme:** Bir marka/organizasyon gibi bir odak katılım nesnesi üzerinde müşteri konsantrasyonunun seviyesi, dolayısıyla bunu yansıtan katılımın bilişsel boyutu; **(b) Kendini Adama:** Bir müşterinin, bağlılığın duygusal boyutuna karşılık gelen kuruluşa/markaya ait olma duygusu; **(c) Canlılık:** Bir müşterinin odak noktası olan bir görev nesnesi ile etkileşim halindeki enerji ve zihinsel dayanıklılık düzeyi; **(d) Etkileşim:** Bir odak katılım öznesi ve nesnesi arasındaki iki yönlü iletişim olarak tanımlanmıştır. Son iki boyut ("canlılık" ve "etkileşim"), katılımın davranışsal boyutunu yansıtır.

Literatürde müşteri adanmışlığına yönelik yapılan ampirik çalışmalar da mevcuttur. Örneğin So vd. (2016) müşteri adanmışlığının müşteri marka değerlendirmesini, marka güvenini ve marka sadakatini artırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca marka sadakatinin sadece hizmet tüketim deneyimi ile değil aynı zamanda hizmet sunumunun ötesinde müşteri adanmışlığı yoluyla güçlendirilebileceği de tespit etmişlerdir. Romero (2018), çevrimiçi acente misafirleri üzerinde yaptığı çalışmada müşteri adanmışlığını etkileme potansiyeline sahip altı unsur belirlemiştir. Bunlardan ödül, işletmeyle özdeşleşme, kendini geliştirme ve sosyal bütünleşmenin müşteri adanmışlığını üzerinde anlamlı etkilerinin olduğunu ilişki kalitesi ve öğrenmenin etkisinin anlamsız olduğunu ortaya koymuştur. Hapsari vd. (2017), havayolu yolcuları üzerinde yaptığı çalışmalarında müşteri adanmışlığının en fazla sadakat üzerinde etkisinin olduğunu, en çok ta müşteri memnuniyetinden etkilendiği belirlemiştir. Ayrıca destinasyon imajını ve algılanan değer müşteri adanmışlığı üzerindeki etkilerinin anlamsız olduğunu da tespit etmişlerdir. Yen vd. (2020) müşteri adanmışlığının ortak değer yaratma davranışlarıyla pozitif ilişkili olduğunu yenilikçilik ve ortak değer yaratma arasındaki ilişkide aracılık rolü olduğunu ortaya koymuştur. Tu vd. (2018) müşteri adanmışlığının daha fazla para ödeme niyeti üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir. Rasoolimanesh vd. (2019) ise Malezya'da bir tabiat parkına gelen ziyaretçiler üzerinde yaptıkları çalışmalarında turist adanmışlığının memnuniyet ve sadakati güçlü bir şekilde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

2. Yöntem

Verilerin elde edilmesinde anket tekniğinden yararlanılmış olup otel işletmelerinde hizmet kalitesi ve müşteri adanmışlığına yönelik çalışmalar ve kullanılan ölçekler araştırılmıştır. Araştırma sonucunda; Wu ve Ko'nun 2013 yılında yayınladıkları "Assessment of service quality in the hotel industry" isimli makalesinden esinlenerek hizmet kalitesini ölçebilmek adına "Servqual Ölçeği" ve müşteri adanmışlığını ölçebilmek adına ise Li'nin 2021 yılında yayınladığı "Linking servicescape and customer engagement: An investigation in the hotel context" isimli makalesinden esinlenerek ulaşılan "Müşteri Adanmışlığı Ölçeği"nden faydalanılması hususunda karar verilmiştir. Ardından, ölçeklerden seçilen 44 maddeden oluşan hizmet kalitesi ölçeği ve 10 maddeden oluşan müşteri adanmışlığı ölçeği yanı sıra 7 sorudan oluşan kişisel verilerin yer aldığı toplamda 3 bölümden oluşan 61 maddeli bir anket oluşturulmuştur. Müşterilerin hizmet kalitesi algısı ve adanmışlığı ile ilişkili maddelerin toplam

dereceleme ölçeği (1: Kesinlikle katılmıyorum,... 7: Kesinlikle katılıyorum) ile kişisel özelliklerine yönelik ifadelerin bir kısmı açık uçlu, bir kısmı da kapalı uçlu olmak kaydıyla yönlendirmede bulunulmuştur. Ayrıca anket 3 dilde çeviri yapılarak her anket için kendi ana dilinde konuşan 3 kişiye, ayrıca bu dilleri konuşan 9 farklı kişiyi de kontrol ettirilerek anlaşılması güç veya farklı anlam taşıması riski olan kelimelerden ayrıştırılarak yeniden düzenlenmiştir.

Geliştirilen ölçeğin geçerliliğini tespit edebilmek amacıyla uygulama öncesi bir pilot çalışma yapılmış ve ilerde çalışma alanı haricinde tutulacak Belek bölgesinde faaliyette olan beş yıldızlı otel işletmesinde, 35 müşteri grubuna sunulup, test edilmiştir. Pilot çalışma akabinde ulaşılan verilere, sosyal bilimler için geliştirilmiş olan istatistik paket programı marifeti ile güvenilirlik analizi yapılmış olup analiz sonrasında ölçeğin bütün olarak güvenilirliği $\alpha = 0,95$ olarak kaydedilmiştir. Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım'ın 2010 yılında yaptıkları çalışmada, ulaşılan bu değer kabul edilebilecek sınırlar arasında olduğu belirtilmiştir (akt. Davras ve Gülmez, 2010).

Çalışmanın evrenini Fethiye'de faaliyet göstermekte olan beş yıldızlı bir otel işletmesinde konaklayan müşteriler oluşturmaktadır. Bu destinasyonun ve otel işletmesinin tercih edilme sebebi Türkiye'nin gözde turizm merkezlerinden biri ve otel işletmesi olmasıdır. Evrenin tamamına ulaşmanın mümkün olmaması sebebiyle örneklem alma yoluna gidilmiş, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Mayıs 2023 – Eylül 2023 döneminde doldurulan anketlerden kullanılabilir toplam 552 anket elde edilmiştir.

3. Araştırmanın Bulguları

İlk olarak katılımcıların kişisel özellikleri frekans analizi ile belirlenmiştir. Analiz sonucunda katılımcıların çoğunluğunun erkektir (%59,2). Eğitim durumları ilkökul mezunu %2,5; lise mezunu %30,4; lisans mezunu %29,3 ve yüksek lisans mezunu %21,9 olarak dağılım göstermiştir Eğitim durumunu belirtmeyenlerin oranı ise %15,8'dir. Katılımcıların %3,1'i, 20-29; %25,5'i 30-39; %18,8'i 40-49; %14,9'u 50-59 ve %20,5'i 60-69 yaş aralığındadır. Son olarak katılımcıların %93,1'i yabancı turist, % 6,9'u yerli turisttir.

Hizmet kalitesi ölçeğinin boyutlu yapısını tespit etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmış olup sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir. Öncelikle faktörlerin analiz için uygunluğunu tespit amacıyla KMO (Kaiser_Meyer_Olkin) analizinden yararlanılmış olup sonuç 0,920 oranı ile örneklem sayısının yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faktör Analizinin ön şartlarından olan değişkenler arası ilişkinin varlığı Bartlett Küresellik Testi sonucunda gösterilmiştir ($p=0,000$). Otelin servis kalitesini ölçmek için sunulan 44 madde faktör analizine eklenmiş ancak eşkökenliliği (communality) 0,50'in altında olan 7 maddenin istenen boyutlara yeterli katkı sağlamaması dolayısıyla analize dâhil edilememiş toplam varyansın %66,73'ünü açıklayan ve özdeğeri 1'in üzerinde olan yedi faktör elde edilmiştir.

Tablo 1. Hizmet Kalitesi Faktör Analizi Tablosu

Servis Kalitesi Boyutlar	Faktör Yüklü	Ort.	Varyans Açıklama Oranı	Özdeğer	Güvenirlik
		6,770	19,937	7,377	,774
Faktör 1: Personel					
Çalışanlar, şikâyetleri dikkate alır	,860				
Çalışanlar, sorunun çözümü için benimle ilgilenir.	,842				
Çalışanlar, şikâyetlerimi doğrudan ele alır.	,792				
Çalışanlar yardım etme odaklıdır.	,767				
Çalışanların tutumu, ihtiyaçlarımı anladıklarını gösteriyor.	,758				
Çalışanlara, arkadaşça davranır	,736				
Çalışanlar benim için her zaman en iyi hizmeti verir.	,734				
Çalışanlar iş sorumluluklarını bilir	,731				

Çalışanlar, mesleki bilgileriyle ihtiyaçlarımı karşılayabilecek düzeydedir.	,727			
Çalışanların davranışları, hizmetlerine güvenmemi sağlıyor.	,680			
Çalışanlar yetkindir.	,653			
Faktör 2: Ambiyans	6,826	11,277	4,173	,763
Dekor, şık ve büyüleyicidir.	,863			
Dekor, çok fazla düşünce ve stil sergiliyor.	,856			
Dekorasyon benim zevkime göreydi.	,800			
Ambiyans mükemmeldir.	,745			
Otel estetik açıdan çekicidir.	,606			
Atmosferden gerçekten keyif aldım.	,583			
Faktör 3: Hızlı servis	6,810	9,730	3,600	,770
Çalışanlar bekleme süremi en aza indirmeye çalışıyor.	,821			
Çalışanlar bekleme süresinin benim için önemli olduğunu anlıyor.	,815			
Çalışanlar, zamanında hizmet verir.	,811			
Hizmetler için bekleme süresi makuldür.	,659			
Çalışanlar sorularıma hızlı cevap verebiliyor.	,540			
Faktör 4: Genel Olanaklar	6,758	8,412	3,113	,761
Otel erişilebilir yangın çıkışlarına sahiptir	,678			
Otel iyi bir yangın sistemine sahiptir	,643			
Odanın ısıtma sistemi yeterlidir	,610			
Oda büyüklüğü yeterlidir.	,560			
Oda sessizdir.	,556			
Banyo ve tuvalet temizdir.	,505			
Faktör 5: Algılanan Değer	6,833	6,017	2,226	,757
Otelin beklentilerimi karşıladığımı düşünüyorum.	,727			
Kaldığım sürenin sonunda iyi bir deneyim yaşadığımı hissettim.	,702			
Hizmetlerin sonucunu olumlu değerlendiririm.	,548			
Faktör 6: Dış Alan Olanakları	6,720	5,981	2,213	,768
Açık alan yeme-içme alanları elverişli konumdadır.	,760			
Alışveriş merkezi elverişli konumdadır.	,741			
Otopark yeterli düzeydedir.	,585			
Faktör 7: Sosyalleşme Olanakları	6,406	5,377	1,989	,816
Otelde sosyal bağlantılar kurdum.	,737			

Diğer müşterilere aidiyet duygusu hissettim. ,692

Sosyal etkileşimler için fırsatlar sağlanıyor. ,608

KMO 0,920 ; Bartlett's Küresellik Testi = 10982,164 (p<0,01)

Birinci faktör toplam varyansın %19,94'ünü açıklamakta olup "personel" başlığı altında toplanan onbir maddeden oluşmaktadır. Bu faktörü etkileyen maddeler incelendiğinde, Beş yıldızlı otel işletmesi düşünüldüğünde akla ilk gelen sunulan hizmetler esnasında çalışan davranışlarının misafirde oluşturduğu çağrışımlar yer almaktadır. İkinci faktör toplam varyansın %11,28'ini açıklamakta ve "ambiyans" başlığı altında toplanmış altı maddeden oluşmaktadır. Bu maddede ise beş yıldızlı otel işletmesinin hizmeti esnasında memnuniyete dolaylı da olsa etki eden otel dekorasyonu ele alınmış olup misafirin üzerinde bıraktığı etkiler ölçülmek istenmiştir. Bir sonraki üçüncü faktör boyutu ise toplam varyansın %9,73'ünü açıklamakta ve beş yıldızlı otel işletmesinde verilen hizmetin süresinin misafir üzerinde bıraktığı etkiler ölçülmek istenmiş ve "hızlı servis" başlığı altında toplanan beş maddeden oluşmaktadır. Dördüncü faktör boyutu incelendiğinde otelin sunduğu olanakların misafirler üzerinde bıraktığı etkiler incelenmek istenmiş ve toplam varyansın %8,41'ini konu alan "genel olanaklar" başlığı altında toplanan altı maddeden oluşmaktadır. Beşinci faktör boyutu incelendiğinde ise misafirlerin aldıkları hizmetten sağladıkları değer düzeyleri ölçülmek istenmiştir. Toplam varyansın %6,02'sini konu alan "algılanan değer" faktör boyutu beş yıldızlı otel işletmesinin sunmuş olduğu tüm hizmetlerden misafirin algıladığı değer üzerindeki etkisini araştıran üç maddede toplanmıştır. Altıncı faktör olarak incelenen "dış alan olanakları" faktör boyutu ise üç madde ile ifade edilerek toplam varyansın % 5,98'ini açıklamış ve tesis konumunun yakın çevreye olan uzaklıklarının ve otopark olanaklarının misafirlerin üzerindeki etkisi ölçülmek istenmiştir. Yedinci faktör boyutu "sosyalleşme olanakları" adı altında incelenerek misafirlerin otel içerisindeki diğer misafirlerle iletişim kurabilme ve otelin bu duruma olan katkısı incelenmek istenmiştir. Yedinci faktör boyutunun toplam varyansa olan etkisi %6,41 olarak tespit edilmiş toplam üç maddeden oluşmaktadır. Elde edilen bu faktörlere güvenilirlik analizi yapılmış olup her faktör için güvenilirlik değeri (Cronbach Alpha Katsayısı) bulunmuştur (Personel= 0,77; Ambiyans=0,76; Hızlı servis= 0,77; Genel olanaklar= 0,76; Algılanan değer= 0,76; Dış alan olanakları= 0,77; Sosyalleşme olanakları= 0,82). Son olarak elde edilen her bir faktörün ortalamaları alınmıştır. Personel faktörünün ortalaması 6,77; ambiyans faktörünün ortalaması 6,83; Hızlı servis faktörünün ortalaması 6,81; Algılanan değer faktörünün ortalaması 6,83; Dış alan olanakları faktörünün ortalaması 6,72; Sosyalleşme olanakları faktörünün ortalaması 6,41 olarak bulunmuştur. Buna göre ambiyans ve algılanan değer en önemli hizmet boyutu olarak algılanırken, sosyalleşme olanakları algılanan en düşük düzeydeki hizmet boyutudur.

Müşteri adanmışlığı ölçeğinin boyutlu yapısını incelemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmış olup sonuçlar Tablo 2'de verilmiştir. Öncelikle faktörlerin analiz için uygunluğunu tespit amacıyla KMO (Kaiser_Meyer_Olkin) analizinden yararlanılmış olup sonuç 0,870 oranı ile örneklem sayısının yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faktör Analizinin ön şartlarından olan değişkenler arası ilişkinin varlığı Bartlett Küresellik Testi sonucunda gösterilmiştir (p=0,000). Otelin Müşteri Adanmışlığını ölçmek için sunulan 10 madde faktör analizine eklenmiş ancak eşkökenliliği (communality) 0,50'in altında olan bir maddenin istenen boyutlara yeterli katkı sağlamaması dolayısıyla analize dahil edilememiş toplam varyansın %81,35'ini açıklayan ve özdeğeri 1'in üzerinde olan üç faktör elde edilmiştir.

Tablo 2. Müşteri Adanmışlığı Faktör Analizi Tablosu

Müşteri Adanmışlığı Boyutlar	Faktör Yüklü	Faktör Özellikleri			
		Ort.	Varyans Açıklama Oranı	Güvenirlik	
Faktör 1: Duyusal Adanmışlık		6,822	28,839	2,596	,849
Beş yıldızlı otel işletmesinde kalmak beni mutlu ediyor.	,890				
Beş yıldızlı otel işletmesinde kaldığımda kendimi iyi hissediyorum.	,876				

Beş yıldızlı otel işletmesinde kaldığım süre boyunca kendimi çok pozitif (olumlu) hissettim.	,861			
Faktör 2: Davranışsal Adanmışlık	6,391	28,390	2,555	,836
Tatil yapmaya karar verdiğimde Beş yıldızlı otel işletmesini tercih edeceğim.	,852			
Beş yıldızlı otel işletmesi tatile gittiğimde tercih edeceğim otel markalarından biridir.	,846			
Diğer otellere kıyasla beş yıldızlı otel işletmesinde daha fazla konaklama yapacağım.	,790			
Faktör 3: Bilişsel Adanmışlık	6,313	26,092	2,348	,848
Bu otelde kalmak bana beş yıldızlı otel işletmesini düşünmemi sağlar.	,880			
Konaklama sürem boyunca bu otel markasını daha çok düşündüm.	,785			
Beş yıldızlı otel işletmesinde konaklamak, bu otel hakkında daha fazla bilgi edinme isteğimi artırır.	,776			

KMO 0,870 ; Bartlett's Küresellik Testi = 3679,562 (p<0,01)

Birinci faktör toplam varyansın %28,84'ünü açıklamakta olup "duygusal adanmışlık" başlığı altında toplanan üç maddeden oluşmaktadır. Bu faktörü etkileyen maddeler incelendiğinde, Beş yıldızlı otel işletmesinde konaklamanın misafirin üzerinde bıraktığı duygusal anlamlar ölçülmek istenmiştir. İkinci faktör toplam varyansın %28,39'unu açıklamakta ve "davranışsal adanmışlık" başlığı altında toplanmış üç maddeden oluşmaktadır. Bu maddede ise beş yıldızlı otel işletmesinin verdiği hizmetin misafirlerin gözünden değerlendirilmesi sonucunda yeniden gelmek isteyen misafir portföyüne ulaşılacak istenmiştir. Bir sonraki üçüncü faktör boyutu ise toplam varyansın %26,09'unu açıklamakta ve beş yıldızlı otel işletmesinde verilen hizmetin misafir üzerinde bıraktığı etkileri ölçülmek istenmiş ve "bilişsel adanmışlık" başlığı altında toplanan üç maddeden oluşmaktadır.

Yapılan çalışmada elde edilen faktörlere güvenilirlik analizi yapılmış olup her faktör için güvenilirlik değeri (Cronbach Alpha Katsayısı) bulunmuştur (Duygusal adanmışlık= 0,85; Davranışsal adanmışlık= 0,84; Bilişsel adanmışlık= 0,85). Son olarak elde edilen her bir faktörün ortalamaları alınmıştır. Duygusal adanmışlık faktörünün ortalaması 6,82; Davranışsal adanmışlık ortalaması 6,39; Bilişsel adanmışlık faktörünün ortalaması 6,31 olarak bulunmuştur.

Hizmet kalitesinin müşteri adanmışlığının alt boyutlarından duygusal adanmışlığa olan etkisi regresyon analizi ile test edilmiştir. Tablo 3'te yer alan regresyon analizi sonuçlarına göre, model bütün olarak anlamlıdır ve kullanılan bağımsız değişkenlerin misafirlerin duygusal adanmışlıklarını %98 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden personel, ambiyans, genel olanaklar ve algılanan değerlerin etkisi anlamlı bulunmuştur. Hızlı hizmet, dış alan olanakları ve sosyalleşme olanakları boyutlarının etkisi anlamsızdır. Müşterilerin duygusal adanmışlığına en fazla etkiyi algılanan değer boyutunun yaptığı görülmektedir.

Tablo 3. Hizmet kalitesi boyutlarının duygusal adanmışlık üzerindeki etkileri

Faktör Boyutları	β	t	p
Personel	,089	2,295	,022**
Ambiyans	,079	2,063	,040**
Hızlı servis	,020	,520	,604
Genel Olanaklar	,255	6,759	,000*
Algılanan Değer	,495	12,329	,000*
Dış Alan Olanakları	-,015	-,434	,664

Sosyalleşme Olanakları	-,047	-1,441	,150
------------------------	-------	--------	------

***p<0,01; **p<0,05 R²=0,553 F=97,84 p=0,000**

Bağımlı Değişken: Duygusal Adanmışlık

Hizmet kalitesinin müşteri adanmışlığının alt boyutlarından davranışsal adanmışlığa olan etkisi regresyon analizi ile test edilmiştir. Tablo 4'te yer alan regresyon analizi sonuçlarına göre, model bütün olarak anlamlıdır ve kullanılan bağımsız değişkenlerin misafirlerin duygusal adanmışlıklarını %43 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden personel, genel olanaklar, algılanan değer ve sosyalleşme olanakları anlamlı bulunmuştur. Ambiyans, hızlı servis ve dış alan olanakları boyutlarının etkisi anlamsızdır. Müşterilerin davranışsal adanmışlığına en fazla etkiyi algılanan değer boyutunun yaptığı görülmektedir.

Tablo 4. Hizmet kalitesi boyutlarının davranışsal adanmışlık üzerindeki etkileri

Faktör Boyutları	β	t	p
Personel	,153	3,262	,001**
Ambiyans	,080	1,738	,083
Hızlı servis	-,027	-,592	,554
Genel Olanaklar	,188	4,137	,000*
Algılanan Değer	,244	5,043	,000*
Dış Alan Olanakları	-,008	-,192	,848
Sosyalleşme Olanakları	,165	4,238	,000*

***p<0,01; **p<0,05 R²=0,349 F=43,115 p=0,000**

Bağımlı Değişken: Davranışsal Adanmışlık

Hizmet kalitesinin müşteri adanmışlığının alt boyutlarından bilişsel adanmışlığa olan etkisi regresyon analizi ile test edilmiştir. Tablo 5'te yer alan regresyon analizi sonuçlarına göre, model bütün olarak anlamlıdır ve kullanılan bağımsız değişkenlerin misafirlerin duygusal adanmışlıklarını %32 oranında açıkladığı tespit edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden personel, ambiyans, genel olanaklar ve sosyalleşme olanaklarının etkisi anlamlı bulunmuştur. Hızlı servis, algılanan değer ve dış alan olanakları boyutlarının etkisi anlamsızdır. Müşterilerin davranışsal adanmışlığına en fazla etkiyi sosyalleşme olanakları boyutunun yaptığı görülmektedir.

Tablo 5. Hizmet kalitesi boyutlarının bilişsel adanmışlık üzerindeki etkileri

Faktör Boyutları	β	t	p
Personel	,119	2,417	,016**
Ambiyans	,109	2,249	,025**
Hızlı servis	,067	1,400	,162
Genel Olanaklar	,136	2,856	,004**
Algılanan Değer	,007	,144	,886
Dış Alan Olanakları	,041	,918	,359
Sosyalleşme Olanakları	,282	6,891	,000*

***p<0,01; **p<0,05 R²=0,284 F=32,128 p=0,000**

Bağımlı Değişken: Bilişsel Adanmışlık

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın amacı konaklama örneği bağlamında, algılanan hizmet kalitesinin müşteri adanmışlığı üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bu kapsamda açıklayıcı faktör analizinden elde edilen yedi hizmet kalitesi boyutunun, yine açıklayıcı faktör analizinden elde edilen üç adanmışlık boyutu üzerindeki etkileri ayrı ayrı analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen çok değişkenli regresyon analizi, personel ve genel olanaklar hizmet boyutlarının bilişsel, duygusal ve davranışsal adanmışlık üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu hizmet sektörü kapsamında yer alan turizm işletmelerinde işgücünün önemini korumaya devam ettiğinin bir göstergesi olabilir. Otel işletmelerinde çalışanların

performansı müşterilerin hizmet kalitesi algısını etkilemekte ve bu durum da otel markasına yönelik duygularına yansdığı anlamına gelmektedir. Benzer şekilde genel olanaklar boyutu altında yer alan oda ile ilgili temizlik, konfor ve ısıtma sistemi gibi özellikler de müşteri adanmışlık algısını artırmaktadır.

Mevcut araştırma birkaç teorik çıktısı söz konusudur. İlk olarak açıklayıcı faktör analiz sonucunda elde edilen yedi boyutlu hizmet kalitesi ölçeği ile üç boyutlu müşteri adanmışlığı ölçeği literatürü (Wu ve Ko, 2013; Li, 2021) doğrulamaktadır. İkinci olarak hizmet kalitesi ile müşteri adanmışlığı arasındaki ilişkileri inceleyerek turizm literatüründe müşteri adanmışlığının anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Son olarak literatürde hizmet kalitesi ile müşteri adanmışlığını inceleyen sınırlı sayıdaki araştırma (Islam et al., 2019; Prentice vd., 2019) bu yapıları ikinci düzey yapı olarak araştırmıştır. Bu çalışma hem hizmet kalitesini hem de müşteri adanmışlığını birinci düzey yapı olarak ele almış ve hizmet kalitesi boyutlarının her bir müşteri adanmışlığı boyutu üzerindeki etkisi inceleyerek literatüre daha derin bilgiler sunmuştur.

Ayrıca çalışmanın otel yöneticilerine sağlayacağı katkı düşünüldüğünde müşterilerin işletmeye olan bakış açılarında olumlama ve müşterilerin işletmeyi yeniden tercih etmesini isteyen yöneticilerin müşteri beklenti ve deneyimlerine önem vermesi, bunun yanında personel ve oda ile ilgili özelliklerin geliştirilmesine yönelik stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Örneğin çalışanların performansını artırmak amacıyla her bir personeli sırayla otel işletmesinde bir gün tatil yapma fırsatı verilebilir.

Bu çalışmanın verileri Fethiye’de faaliyet göstermekte olan tek bir beş yıldızlı otel işletmesi müşterilerinden toplanmıştır. Farklı bir destinasyon veya farklı bir otel türünde konaklayan müşteriler üzerinde yapılacak araştırmalar farklı sonuçlar ortaya koyabilir. Ayrıca, çalışmada kesitsel veri tekniği kullanıldığı için hizmet kalitesi ve müşteri adanmışlığı arasındaki neden-sonuç ilişkisi açısından bir sınırlılık oluşturabilir. Gelecekteki araştırmalarda boylamsal metodun kullanılmasıyla bu ilişkiler daha sağlıklı yorumlanabilir.

Kaynakça

- ACHTERBERG, Wilco, Annemarie Pot, Ada Kerkstra, Marcel Ooms, Martien Muller, and Miel Ribbe, (2003). “The Effect of Depression on Social Engagement in Newly Admitted Dutch Nursing Home Residents.” *The Gerontologist*, 43 (2), 213-218.
- ALETİ, T., Ilicic, J., & Harrigan, P. (2018). Consumer socialization agency in tourism decisions. *Journal of Vacation Marketing*, 24(3), 234-246.
- ALTUNIŞIK, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2004). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (3. bs). İstanbul: Sakarya Kitabevi.
- BRODİE, R. J., Hollebeek, L. D., Jurić, B. and Ilić, A., (2011). Customer Engagement: Conceptual Domain, Fundamental Propositions and Implications for Research. *Journal of Service Research*, 14(3), 252-271.
- BRODİE, R. J., Ilic, A., Juric, B. and Hollebeek, L., (2013). Consumer Engagement in A Virtual Brand Community: An Exploratory Analysis. *Journal of Business Research*, 66(1), 105-114.
- BRYSON, C. and Hand, L., (2007). The Role of Engagement in Inspiring Teaching and Learning. *Innovations in Education and Teaching International*, 44(4), 349-362.
- CATTEEUW, F., Flynn, E. and Vonderhorst, J., (2007). Employee Engagement: Boosting Productivity in Turbulent Times. *Organization Development Journal*, 25(2), P151.
- CRAWFORD, E. R., Lepine, J. A. and Rich, B. L., (2010). Linking Job Demands and Resources to Employee Engagement and Burnout: A Theoretical Extension and Meta-Analytic Test. *Journal of Applied Psychology*, 95(5), 834.
- DAVRAS, Ö., & Gülmez, M. (2013). Otel İşletmelerinde Çalışan Memnuniyetine Etki Eden Faktörler: Kemer-Lara-Belek-Side-Alanya Bölgelerinde Bir Çalışma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 167-184.
- FERNANDES, T., & Moreira, M. (2019). Consumer brand engagement, satisfaction and brand loyalty: a comparative study between functional and emotional brand relationships. *Journal of Product & Brand Management*, 28(2), 274-286
- FİCK, G. R. & Brent Ritchie, J. R. (1991). Measuring service quality in the travel and tourism industry. *Journal of travel research*, 30(2), 2-9.
- GÓMEZ, M., Lopez, C., & Molina, A. (2019). An integrated model of social media brand engagement. *Computers in Human Behavior*, 96, 196-206.
- GREENWOOD, M., (2007). Stakeholder Engagement: Beyond the Myth of Corporate Responsibility. *Journal of Business Ethics*, 74(4), 315-327.
- GRÖNROOS, C. (1984). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of marketing*, 18(4), 36-44.
- HAO, F. (2020). The landscape of customer engagement in hospitality and tourism: a systematic review. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(5), 1837-1860.
- HAPSARI, R., Clemes, M. D., & Dean, D. (2017). The impact of service quality, customer engagement and selected marketing constructs on airline passenger loyalty. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 9(1), 21-40
- HOLLEBEEK, L. D., (2011). Demystifying Customer Brand Engagement: Exploring the Loyalty Nexus. *Journal of Marketing Management*, 27(7-8), 785-807.

- HU, S., (2010). Scholarship Awards, College Choice and Student Engagement in College Activities: A Study of High-Achieving Low-Income Students of Color. *Journal of College Student Development*, 51(2), 150-161.
- ISLAM, J. U., Hollebeek, L. D., Rahman, Z., Khan, I., & Rasool, A. (2019). Customer engagement in the service context: An empirical investigation of the construct, its antecedents and consequences. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50, 277-285.
- JENNINGS, M. K. and Stoker, L., (2004). Social Trust and Civic Engagement Across Time And Generations. *Acta politica*, 39(4), 342-379.
- KANE, B. H., (2008). *Comprehensive Engagement: A Winning Strategy*. Marine Corps Combat Development Command Quantico Va.
- LÍ, S. (2021). Linking servicescape and customer engagement: An investigation in the hotel context. *International Journal of Hospitality Management*, 94, 102880.
- MONDAK, Jeffrey J., Matthew V. Hibbing, Damary Canache, Mitchell A. Seligson and Mary R. Anderson, (2010). "Personality and Civic Engagement: An Integrative Framework for the Study of Trait Effects on Political Behavior". *American Political Science Review*, February, 1-26
- NOLAND, J. and Phillips, R., (2010). Stakeholder Engagement, Discourse Ethics and Strategic Management. *International Journal of Management Reviews*, 12(1), 39-49.
- Oxford Dictionary, (2009). "Oxford Dictionary". Oxford University Press: UK.
- PARASURAMAN, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of marketing*, 49(4), 41-50.
- PARASURAMAN, A. B. L. L., Zeithaml, V. A., & Berry, L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. 1988, 64(1), 12-40.
- PATTERSON, P., Yu, T. and De Ruyter, K., (2006, December). K. "Understanding Customer Engagement in Services," *Advancing Theory. Maintaining Relevance*. In *Proceedings of the 2006 ANZMAC Conference*. Brisbane (Pp. 4-6).
- PRENTICE, C., Wang, X., & Loureiro, S. M. C. (2019). The influence of brand experience and service quality on customer engagement. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 50, 50-59.
- RASOOLIMANESH, S. M., Md Noor, S., Schuberth, F., & Jaafar, M. (2019). Investigating the effects of tourist engagement on satisfaction and loyalty. *The Service Industries Journal*, 39(7-8), 559-574.
- RATHER, R. A., & Sharma, J. (2017). Customer engagement for evaluating customer relationships in hotel industry. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 8(1), 1-13.
- ROMERO, J. (2018). Exploring customer engagement in tourism: Construct proposal and antecedents. *Journal of Vacation Marketing*, 24(4), 293-306.
- SO, K. K. F., King, C., Sparks, B. A., & Wang, Y. (2016). The role of customer engagement in building consumer loyalty to tourism brands. *Journal of Travel Research*, 55(1), 64-78.
- TU, Y., Neuhofer, B., & Viglia, G. (2018). When co-creation pays: stimulating engagement to increase revenues. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(4), 2093-2111.
- VAN Doorn, J., Lemon, K. N., Mittal, V., Nass, S., Pick, D., Pirner, P. and Verhoef, P. C., (2010). Customer Engagement Behavior: Theoretical Foundations and Research Directions. *Journal of Service Research*, 13(3), 253-266.
- VERHOEF, P. C., Reinartz, W. J., & Krafft, M. (2010). Customer engagement as a new perspective in customer management. *Journal of service research*, 13(3), 247-252
- VÍVEK, S. D., (2009). *A Scale of Consumer Engagement*. The University of Alabama.
- VÍVEK, S. D., Beatty, S. E. and Morgan, R. M., (2012). Customer Engagement: Exploring Customer Relationships Beyond Purchase. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(2), 122-146.
- WU, H. C., & Ko, Y. J. (2013). Assessment of service quality in the hotel industry. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 14(3), 218-244.
- YEN, C. H., Teng, H. Y., & Tzeng, J. C. (2020). Innovativeness and customer value co-creation behaviors: Mediating role of customer engagement. *International Journal of Hospitality Management*, 88, 102514.

1.KOSOVA MEYDAN MUHARRABESİ (1389)

İsmail HANİF* & Ökkeş NARİNÇ**

Öz: I. Murad dönemi, Osmanlıların beylik statüsünden çıkarak devlet olma sürecinin başladığı bir döneme işaret eder. Bu dönemde Türklerin temel hedefi, Rumeli'yi ele geçirip Balkanlara yerleşmek ve İstanbul'u fethederek Boğazlar üzerinde kontrol sağlamaktır. Avrupa ve Sırlar için ise Türklerin Rumeli'de hızla yayılması, başlangıçta Balkan, daha sonra ise Avrupa devletlerini tehdit etmekteydi ve bu sebeple Osmanlı'nın ilerleyişini durdurmak gerekliliği ortaya çıkmıştı. Osmanlı egemenliğinden kurtulma fırsatı bekleyen Sırp Despot Lazar, 1387'de Türk akıncılarını Ploşnik'te mağlup ederek Balkanlarda Türklere karşı bir ittifak kurmayı başarmıştı. Başlangıcı bir Sırp ayaklanması şeklinde olsa da Avrupa devletlerinin de teşvik ve kışkırtmasıyla Haçlı Seferini andıran birçok devletin katıldığı sayıca üstün bir müttefik ordunun Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği önemli bir savaşa dönüşmüştür. Sekiz saat süren bu savaş, Osmanlı Devleti'nin kesin zaferiyle sonuçlanmış; Balkanlara yeni bir siyasal ve sosyal yapı kazandıran Türk hâkimiyetinin kurulmasında bir dönüm noktası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1.Kosova Savaşı, Kosova Zaferi, Balkanlar'da Türk Hâkimiyeti.

BATTLE OF KOSOVO I

Abstract: The reign of Murad I was the period when the Ottomans emerged from a principality to become a state. At that time, the national goal of the Turks was to possess Rumelia and settle in the Balkans, and to capture Istanbul and dominate the Straits. For Europe and the Serbs, it was necessary to stop the Ottoman advance, which was seen as a danger because the Turks were spreading in Rumelia at lightning speed and this situation threatened the Balkan states first and then the European states. The Serbian Despot Lazar, who was looking for an opportunity to get rid of Ottoman sovereignty, had succeeded in forming an alliance against the Turks in the Balkans by defeating the Turkish raiders at Ploşnik in 1387. Although it started as a Serbian uprising, with the encouragement and incitement of European states, it turned into an important war against the Ottoman Empire by a numerically superior allied army that resembled the Crusade. This war, which lasted for eight hours, resulted in the decisive victory of the Ottoman Empire and was a turning point in the establishment of Turkish sovereignty, which brought a new political and social structure to the Balkans.

Key Words: Kosovo War I, Kosovo Victory, Turkish Dominance in the Balkans.

Giriş

Bu çalışmada Türklere Balkanlar'ın kapısını açan 1. Kosova Savaşı ele alınmıştır. Savaşın anlatımından önce 1389 yılında savaşın yapıldığı coğrafya olan Kosova Ovası'nın jeopolitik öneminden ve Kosova Savaşı öncesi taraf devletlerin ekonomik durumundan bahsedilmiştir. Ardından savaşın nedenlerine ve tarafların hedeflerine yer verilmiş ve taraf orduların savaş hazırlıkları, orduların savaş cephe hattına nasıl konumlandığı ele alınarak savaşın daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Sekiz saat süren savaşın cereyan tarzı, savaşın ilerleyişinden, neticesinden ve Osmanlı Sultanı I.Murad'ın şehadetinden bahsedilmiştir. Son olarak bu savaşın sonuçlarının iki tarafı nasıl etkilediğine bir başka deyişle savaşın uzun vadeli sonuçlarına yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışmada konuyla ilgili olarak bazı telif ve tetkik eserlerden, akademik makalelerden, kongre bildirilerinden, ansiklopedilerden, internet belgesi ve bir adet yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. İncelenen telif ve tetkik eserlerden ilki Genelkurmay Başkanlığı'nın Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi yayınının Birinci Kosova Meydan Muharebesi kısmıdır. Ardından Osman Baymak'ın Sultan Murat Hüdavendigâr ve Birinci Kosova Savaşı, İsmail Hami Danişmend'in İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Herbert Adams Gibbons'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Baron Joseph Von Purgstall Hammer'in Büyük Osmanlı Tarihi, Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi, Neşri'nin Kitab-ı Cihannüma, Stephen W. Reinert'in A Byzantine Source on the Battles of Bileća and Kosovo Polje: Kydones adlı kitaplarından yararlanılmıştır. Fatih Müderrisoğlu ve Çetin Arslan'ın Osmanlı Sanatının Mali Kaynakları adlı belgesi ve Mehmet Gül'ün Sultan I. Murad Döneminin Siyasi Olayları Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı adlı yüksek lisans tezi incelenmiştir. Birinci Kosova Zaferinin 600. Yıl Dönümü

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, ismailhanifmk@gmail.com, ORCID: 0009-0008-4258-2981.

** Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onarinc@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9486-8956.

Sempozyumu Bildirileri kitabından Yusuf Halaçoğlu'nun Kosova Savaşı ve Ahmet Ağırakça'nın I. Kosova Savaşı ile İlgili Kaynaklar adlı bildirilerden faydalanılmıştır. Ansiklopedi olarak da TDV İslam Ansiklopedi 'si 26. cildi içinde Münir Aktepe'nin Kosova adlı bölümü incelenmiştir. Son olarak Yeni Türkiye Rumeli Balkanlar Özel Sayısı-1 adlı derginin Yusuf Oğuzoğlu tarafından yazılan Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti adlı bölümünden yararlanılmıştır.

1. Kosova Ovasının Jeopolitik Önemi

Kosova sözcüğünün kökeninin eski Bulgar dili ve Çek diline dayandığı görülmektedir. “Kos” kelimesi “Kara Tavuk” anlamına gelmektedir.¹ Osmanlılar bu kelimeye bir de “ova” sözcüğü ekleyerek söylemişler, böylece “Kosova” kelimesi ortaya çıkmıştır. Başka bir kaynağa göre ise Sırpça “Koso”, “Kosa” kelimesi Türkçe’de tırpan dediğimiz ot biçmeye yarayan aletin adıdır. Osmanlılar, 'Kosovo' kelimesini Sırpçadaki 'Biçilmiş ova' anlamına gelen şekli ile benimsemiş ve kullanmıştır.²

Kosova Ovası, 502 kilometrekarelik yüzölçümüyle Balkan Yarımadası'nın ortasında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan bir bölgedir. Piriştine'den başlayarak 14 km genişliğindedir ve en uzun kısmı Kaçanik ile Mitroviçe arasında 84 km uzunluğundadır. Kosova Ovası'nı çevreleyen doğal sınırlar arasında kuzeyde Rogozna, Kopavnik dağlarının yamaçları, doğuda Zegovats, Propoşnitsa, güneyde Üsküp Karadağ'ı ve Şar Dağı, batıda Çıçavitsa ve Goleş dağları yer almaktadır. Bu ovanın deniz seviyesinden yüksekliği 500-600 metreleri bulmaktadır.³

Havzadaki sular, birçok küçük ırmak aracılığıyla bir kısmı önce İbri ve Morava nehirlerine, daha sonra da Tuna Nehri'ne ulaşır. Diğer bir kısmı ise Drin kolları tarafından toplanarak Adriyatik Denizi'ne karışır. Bu verimli topraklara sahip ova, ormanlarla kaplı dağlarla çevrilidir.⁴

Coğrafi konum açısından ticaret yollarının birleştiği önemli bir nokta olan Kosova ovası İlkçağlardan itibaren tarih boyunca birçok istilâya uğramıştır. Bölgeye ilk Slav akınları 547-548'de başladı.

Sırp ve Hırvatlar, VII. yüzyıl ortalarında Karadağ'ın sınırlarından Kuzey Arnavutluk'a girdiler. Bizans baskısı ve X. yüzyılın ilk yarısında Bulgar istilâsı gibi sebeplerle Kosova bazı bölgeleri zaman zaman Bulgarlar, Sırp ve Bizanslılar arasında el değiştirmiştir.⁵ Sırp'ların tam olarak Kosova'ya doğru yayılmaları XII. yüzyılın sonlarında başladı. 1160'lı yıllardan itibaren Stefan Nemanja, Raška topraklarında bir hanedan kurarak Kosova'nın kuzeyine yerleşti. 1196 yılına kadar Doğu Kosova'yı kontrol etti. Hanedanın liderinin oğlu olan Stefan, Batı Kosova'nın geniş bir kısmını ele geçirerek, 1216'da Kosova'yı Sırp Krallığı'nın egemenliği altına aldı.⁶

Osmanlılar, Rumeli'ye ilk geçtiklerinde Stefan Duşan tarafından Balkanlar'da kurulan devlet, onun ölümüyle 1355'te parçalanmıştır. Bölgede ortaya çıkan bağımsız feodal prensliklerden biri olan ve Morava Nehri çevresinde egemenlik kurmuş olan Sırp lider Lazar Hrebelyanoviç, 1371'de Duşan'ın oğlu ve halefi Kral Uroş'un ölümünün ardından Sırbistan'da önemli bir güç odağı haline geldi. Çirmen zaferinden sonra ise I. Murad'ın baskısı karşısında, onun egemenliğini kabul etmek mecburiyetinde kaldı.⁷

2. Kosova Savaşı Öncesi Taraf Devletlerin Ekonomik Durumu

Sırp Knezi Lazar, hükümlük alanını genişleterek diğer Sırp beylerine karşı üstünlük sağladı. Macar Kralı'nın yardımıyla Yukarı Morava vadisindeki zengin gümüş maden bölgesi olan Novoberda'yı ele geçirdi. Kazandığı gümüşü Dubrovnik tüccarları aracılığıyla İtalya'ya ihraç ederek önemli bir gelir elde etti. Ayrıca inşa ettiği kiliseler ve manastırlar aracılığıyla kilise ve ruhban sınıfını kendisine bağladı, Sırp Kilisesi'ni patriklik düzeyine yükseltti. Lazar, bu ekonomik güç ve dinden kaynaklanan popülerlik sayesinde Kosova meydanında Frenk (Katalan), Macar, Çek, Arnavut, Eflak gibi yardımcı askerleri toplamayı başardı.⁸

¹ Münir Aktepe, “Kosova”. C.26, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s.216

² Rahmi Egemen ve Hazım İşgüven, 1. Kosova Meydan Muharebesi (15 Haziran 1389), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.17.

³ Egemen, a.g.e., s.17.

⁴ Aktepe, a.g.e., s.216.

⁵ Aktepe, a.g.e., s.216.

⁶ Aktepe, a.g.e., s.216.

⁷ Mehmet Gül, “Sultan I. Murad Döneminin Siyasi Olayları Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2019, s.75

⁸ Yusuf Oğuzoğlu, Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti, “Yeni Türkiye”, Rumeli Balkanlar Özel Sayısı 1, Ankara, Mart-Haziran 2015, s.593

Osmanlı Devleti'nin ilk mali teşkilatı, kurumsallaşma ve mali kaynak ihtiyacıyla öne çıkan ve hızla genişleyerek Cihan İmparatorluğu olma hedefine yönelen Sultan I. Murad'ın (1362-1389) döneminde oluşturuldu. Bu mali teşkilatın başlangıcı, yaya ve atlı teşkilatının ihtiyaçları için Vezir Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın ayrı bir hazine kurmasıyla gerçekleşti. Ganimetler ve fetihlerle elde edilen bölgeler, Osmanlı Devleti'nin ilk kaynaklarını oluşturmaktaydı. Sultan, ganimetlerin 1/5'ine sahipti ve bu kaynağı nasıl kullanacağı kendi iradesine bağlıydı. Sultan I. Murad'ın Biga Seferi ve Sırpsındığı Zaferi'nden gelen ganimetleri oğullarının sünnet merasimlerine harcaması, Bursa'nın Çekirge semtinde cami, medrese, imaret gibi yapıları içeren bir külliye ile kaplıcalar inşa ettirmesi ve Bilecik'te bir cuma mescidi yapması, bu tür harcamaların örneklerindedir.⁹

2.1. Kosova Savaşının Nedenleri

Sırp Despot Lazar Osmanlı vasalı olduğu için Osmanlı'ya vergi verecek ve gerektiğinde asker desteği sağlayacaktır. Buna istinaden vasallığın gereği olarak 1386 Karaman Seferi'ne yardımcı Sırp askerler gönderilmiştir. Sefere katılan Sırp askerlerin bazıları, Konya kuşatması esnasında, halkın malına dokunulmaması yönündeki fermanına uygun olmayan hareketlerde bulunmuşlardır. Buna istinaden ibret olsun diye disiplinsiz harekette bulunan askerlerin idam edilerek cezalandırılmaları, güya Sırp'ların gücüne gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinden kurtulmak istediği için uygun fırsat ve çare arayan Lazar, Karaman Seferine katılmış ve sağ olarak geri dönmüş olan Sırp askerlerinin, Türklerden gördükleri kötü davranışlar hakkındaki yakınmaları ile ilk fırsatı bulmuş ve bu olay Sırp'ların tarihinde Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nin temel nedeni olarak gösterilmiştir.¹⁰

Bosna Kralı Tvartko, Bosna, Hersek, Dalmaçya ve Hırvatistan'ı alarak sınırlarını genişleterek nüfuz kazanmıştır. Giderek Arnavutluk ve hatta Venedik üzerine de etki yapmaya başlamıştır. 1387'de, bir fırsat bulan Tvartko, Kuzey Sırp Krallığı'nı Osmanlılara karşı harekete geçirmiş ve Bosna-Sırp kuvvetleri Ploşnik'te Türk akıncılarını mağlup etmiştir. Bu durum Osmanlılar için ciddi bir tehlike oluşturarak sadece Rumeli topraklarında değil aynı zamanda Karamanoğlu ile de anlaşmak suretiyle, I. Murad'ı Anadolu'da da zor duruma düşürme ihtimali barındırıyordu. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki ilk başarılarından sonra Anadolu'da Karaman Beyi ve Sırp Kralı arasında gizli bir anlaşma yapılmıştı. Karamanoğlu, Bosna Kralı'nı Osmanlılara karşı kışkırtarak I. Murad'ın Rumeli'deki faaliyetlerinden fırsat bulup Anadolu'ya saldırmıştı. Ancak, Karamanoğlu'nun mağlup edilmesi, Anadolu'daki tehlikenin ortadan kalkmasına neden olmuştu.¹¹

2.2. Orduların Savaş Öncesi Hazırlıkları

Osmanlı Ordusunun Bursa'daki genel sefer planına göre, öncelikle Rumeli'den gelecek olan belirli eyalet kuvvetleri hemen seferber edilecek ve I. Murat komutasındaki ordunun büyük bir kısmı ise kış aylarında hazırlıklarını tamamlayarak ilkbaharda sefere katılacaktı. I. Murat, Ali Paşa'yı, Bulgaristan istilasıyla görevlendirmiş, ardından Karaman, Teke, Aydın, Menteşe ve diğer bütün komşu beylikleri sefere çağırılmıştı. Ordunun hazır olan kısmıyla I. Murat yola çıkmış fakat hava durumunun kötü seyretmesi sebebiyle, Çanakkale Boğazı'ndan Gelibolu'ya geçiş günlerce sürmüştü. Yıldırım Bayezid, kendi ordusuyla Gelibolu'ya yetişerek I. Murad'a katılmıştı.³

I. Murat ordusu ile Rumeli'ye geçtiği sırada Ali Paşa, Şumnu Kalesini almıştı. Ardından Ali Paşa Niğbolu'da Bulgar Kralı Şişman'ı sıkıştırmış ve I. Murat Tavuslu'da iken de Şişman Tavuslu'ya gelerek I. Murat'a boyun eğmiş ve Silistre Kalesini teslim etmek koşuluyla I. Murat Şişman'ın ülkesinin başında kalmasına müsaade etmiştir. Şişman, Silistre Kalesi'ni teslim etmeyip ikinci kez Niğbolu Kalesi'ne sığınmış olsa da sonunda Ali Paşa'ya direnmesine rağmen tekrar teslim olmak zorunda kalmıştır. Ali Paşa'nın Bulgaristan harekâtı sonucunda Bulgar Kralı Şişman, vergiye tabi hale getirilerek Tırnova ve batısındaki bölgede Osmanlı yönetimine bağlanmıştı. Bu durum, Bulgarların itaat altına alındığı ve Balkan İttifakı'na aktif olarak katılmadığı anlamına gelmekteydi. Aynı zamanda, Sırbistan'a karşı yapılacak harekâta Bulgarları Osmanlı ordusuna potansiyel bir tehdit olmaktan çıkarmıştı.¹²

Bu sırada Meriç Nehri ve kollarının taşması nedeniyle harekât başlamamış, bu durum I. Murat'ın iki ay boyunca Filibe'de beklemesine yol açmıştı. Bu süre zarfında, Karesi Sancak Beyi olan küçük oğlu Yakup Çelebi ve Mekke'den dönen Evrenos Bey, Filibe'ye yetişerek orduda yer almışlardı.¹³ Başarılı

⁹ Fatih Müderrisoğlu ve Çetin Arslan, <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/562/M%FCderriso%20lu&Arslan.pdf?sequence=1>

¹⁰ Herbert Adams Gibbons, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu", Çev. Ragıp Hulusi, Altınordu Yayınları, Ankara 1998, s.146

¹¹ Egemen, a.g.e., s.10

¹² Egemen, a.g.e., s.44

¹³ Egemen, a.g.e., s.44

geçen Bulgaristan Seferi'nin ardından Serez Bölgesi'nde Sırp Despot Dragaş ile eski güney Sırp Kralı Vukaşın'ın oğulları, Köstendil Prensi Konstantin ve Dobruca Tatarları Reisi Saraç, kuvvetleriyle birlikte Osmanlı ordusuna yardım etme üzere gelmişlerdi. Böylece tüm Osmanlı kuvvetleri, savaş alanına 370 km uzaklıktaki Filibe'de toplanmıştı.¹⁴

Kuzey Sırp Despotu Lazar Hreberljanoviç ise müttefik bir ordu oluşturmak için Eflâk, Macar, Çek, Sırp, Bosna, Arnavut, Bulgar ve Frenkler'den yardım istemiştir. Ardından bu milletlerden parça parça gelen kuvvetlerle, Niş'in kuzeybatısında Büyük Morava Nehri'nin batı yakasında Krusevats(Alacahisar) bölgesinde 1388 yılının sonlarında askeri yığınak yapmıştı. Bu bölge savaş alanına yaklaşık 110 km uzaklıkta idi.¹⁵

Kuzey Sırp Despotu Lazar, Osmanlı Ordusunu moral olarak çökerteceğini düşünerek Osmanlı-Sırp sınırında bulunan Şehirköy'ü ele geçirmek için General Yundoğlu Dimitri komutasında 10 bin kişilik süvari birliği görevlendirmiştir. General Dimitri yerli halkın işbirliğiyle de Şehirköy'ü ele geçirmiştir. Bunu öğrenen I. Murad, Yahşi Bey komutasında 10 bin kişilik bir kuvveti Şehirköy'ün geri alınması için görevlendirmiş olup o da şehri geri almıştır. ⁵ Bu başarısının ardından Yahşi Bey'in Sırbistan içlerine akın düzenlemek istese de I. Murad'ın buna izin vermediği, mevcut kuvvetlerin Filibe'deki ordugâha katılmasını istemiştir. ¹⁶

2.3. Savaşın Cereyan Ettiği Tarih

Kosova Savaşının tarihi ile ilgili kaynaklar incelendiğinde savaşın yılının 1389 olduğu hakkında bir fikir birliği olduğu fakat savaşın günü ve ayı hakkında farklı tarihlerden söz edildiği görülmektedir. Aşıkpaşazade'nin 791/1389 olarak kaydettiği Kosova Muharebesi'nin tarihi, farklı kaynaklara göre değişiklik göstermektedir. Gibbons'a göre savaş, 16 Receb 791/20 Haziran 1389 tarihinde gerçekleşmiştir. Jorga, Jireček, ve Temperley'e göre ise 15 Haziran, Heşt Behişt, Tacü't-Tevarih, ve Hayrullah Efendi'ye göre 4 Ramazan 891/28 Ağustos 1389 ve Feridun Bey münşeatındaki Kosova Fetihnamesi'ne göre ise 15 Ramazan/8 Eylül Salı günüdür.¹⁷ Bazı yerli kaynaklar ve özellikle Sırp kaynaklarına dayanan yabancı yazarlar ise savaşın tarihini 15 Haziran 1389 Salı (19 Cemaziyülahır 791 Salı) olarak ele almaktadır.¹⁸ Kaynakları incelediğimizde Kosova Muharebesinin gün ve ay olarak tarihinin net olmadığı ancak yıl olarak 791/ 1389 yılının ilkbaharı veya yazında olduğu anlaşılmaktadır.

2.4. Orduların Asker Sayıları

Kaynaklara göre iki tarafın asker sayısı da kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı Ordusu ve Müttefik Ordunun sayısı hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Neşri, düşman askerinin sayısının Osmanlı asker sayısının iki katından fazla olduğunu ve 500 bin asker olduğunu yazmıştır. Yarısından fazla ifadesine göre bir hesap yapılırsa Osmanlı ordusu da 200-250 bin civarında olmalıdır. İbn Kemal de aynı sayıyı vermektedir. Şükrullah'a göre de 100 binden fazladır. İdris-i Bitlisi ise düşman askerlerinin sayısının 200 bin olduğunu söyler. Ek olarak Hoca Sadeddin de Osmanlı ordusunun düşman askerlerinin 1/5'i kadar olduğu bilgisini vermiştir. Düşman askerinin sayısı 200 bin civarında olursa Osmanlı asker sayısını da 40 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Solakzâde, düşman askerini 200 bin olarak kaydetmiştir. ¹⁹ Hammer de müttefik ordusunun sayısının Osmanlı Ordusundan çok daha fazla olduğunu bildirmiştir. ²⁰ Sırp destanı, savaştaki Sırp kuvvetlerinin sayısının 77 bin olduğunu yazar. ²¹ Kaynakların çoğunda Osmanlı askerinin sayısının düşman askerinin sayısından az olduğu bildirilmesine rağmen yabancı kaynakların birinde bu savaşa kaç kişinin katıldığını ya da hangi ordunun daha kuvvetli olduğunu bilebilmenin imkânsız olduğu söylenmektedir.²²

Kaynakların düşman askerlerinin sayısını abartılı bir şekilde yazdığı düşünülmektedir. Balkan devletlerin o günkü durumu düşünüldüğünde ve dönemin takip eden savaşları da göz önüne alındığında bu kadar büyük bir ordunun toplanmasının mümkün olmayacağı, düşman askerlerinin sayısının 100 bini geçmesinin mümkün görünmediği fikrini oluşturmuştur. Bununla birlikte kaynaklarda o dönemki

¹⁴ Osman Baymak, "Sultan Murat Hüdavendigâr ve Birinci Kosova Savaşı", Bay Yayınları, Prizren 2012, s.79

¹⁵ Neşri, Kitab-ı Cihannüma, c. I, s. 261.

¹⁶ Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, c.1: s.256

¹⁷ Gül, a.g.e.,s.91

¹⁸ Egemen, a.g.e., S.60

¹⁹ İsmail Hami Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.1, İstanbul Türkiye Yayınları, İstanbul 1971, s.78.

²⁰ Hammer, Baron Joseph Von Purgstall Hammer, "Büyük Osmanlı Tarihi", çev. Mümin Çevik ve Erol Kılıç. 1. bs., Üçdal Yayınları, İstanbul 1992, s.249.

²¹ Avril D. Bataille; dei Kosova, Paris, 1868, s. 51.

²² Gibbons; a.g.e., s. 155.

Osmanlı ordusunun sayısı 50 bin kişi olarak tahmin edilmektedir. Kosova Savaşı için Anadolu'dan yardım geldiği de ele alındığında gelen destek kuvvetlerle birlikte Osmanlı askeri sayısının 60 bin civarında olduğu düşünülmektedir.

2.5. Kosova Savaşındaki Orduların Düzeni

Osmanlı Ordusu, savaş alanına intikalini Filibe-Tatar Pazarcık, İhtiman, Alaaddin Ovası- Kıratova ve Priştine güzergâhını takip ederek yaklaşık 17 günde tamamlamıştır. Evrenoz Bey, yanında küçük bir keşif birliğiyle düşman hakkında bilgi edinmek için düşman istikametinde ilerlerken otuz askerle korunan boğaza rastladı. Evrenoz Bey'in emrindeki askerleri sayıca az olarak gören bu otuz düşman askeri onlara karşı durmaya niyetlenmiş fakat kayıp vermeye başlayınca, Evrenoz Bey'in yanındaki askerler de bu durumdan cesaret alarak düşman askerinin kalanlarını esir alarak boğazı ele geçirmiştir. Öncü kuvvetler komutanı Evrenoz Bey, düşmanla temas sağlayınca durumu Sultan I. Murad'a bildirmişti. Ertesi gün ordu, o boğazı geçmiş ve Morova kenarına inerek geceleyin karşı sahile geçmiştir.²³ Uzun yol kat eden ordu yorgun olduğu için o gün muharebeye girilmemiş, düşmanın olası bir baskınına açık olan bölgede geçici savaş düzeni alınmıştır.²⁴

Sultan I. Murad savaş alanını yüksek bir tepeden gözetlemiş ve düşman hakkında bazı bilgiler edinmiştir. Düşman ordusunun sayı bakımından kendi ordusuna kıyasla daha üstün olduğunu, düşman ordusunun daha az mesafe kat ederek savaş alanına kendilerinden önce gelmiş olduğunu, düşmanın bulunduğu arazi bölgeye hâkim olduğu ve yapısının dik ve yüksek olduğundan kendi ordusunu zorlayacak nitelikte olduğunu görmüştü.²⁵

Gözleminden edindiği bilgiler ile durumu değerlendirmek için savaş meclisini toplamış ve savunma yapılmasına karar verilerek savaş düzeni alınmıştır. Bu düzene göre; ordu merkez, sağ ve sol kanatlar olmak üzere üç ana gruptan oluşuyordu. Ordunun arazideki düzeninde Lap Suyu asıl savaş alanının önüne alınarak doğal bir set oluşturulmuştur. Savunmanın sağ kanadı dağlık araziye, sol kanadı ise Sıtmaca Deresi bataklığına dayandırılmıştır.²⁶ Sultan I. Murad, ordunun merkezinde bulunurken sağında Ali Paşa, solunda ise Timurtaş Paşa yer almaktaydı. Ordunun sağ kolunda Kütahya ve Hamid sancak beyi Şehzade Beyazıt, Evrenoz Bey ve Azap ağası Kurd bulunurken sol kolunda ise Karesi sancak beyi Şehzade Yakup Çelebi, Eyne Bey, Aydın ve Saruhan²⁷, Kastamonu, Germiyan, Hamid, Menteşe ve Karaman²⁸ askerleri ile Saruca Paşa bulunuyordu. Sağ ve sol kanatlara dağıtılmış halde Tovuca Balaban, İncecik Balaban, ve Yahşi Bey, Sırp Hamza, İsa Bey, Kavala Şahin, ve Şir Merd Bey, Kara Mukbil, ve Müstecab Şubaşı bulunuyordu. I. Murat'ın önünde yeniçeriler, yeniçerilerin önünde de toplar vardı. Topçu Haydar da ordunun ortasında yer alıyordu. Evrenoz Bey'in tavsiyesi ile de ordunun sağ ve sol kanatları önüne 1000'er okçu yerleştirilmişti.²⁹

Knez Lazar'ın müttefik ordusu ise Ploşnik galibi Vlatko Vukoviç kumandanlığında Bosna ordusu, Lazar'ın damadı veya yeğeni Vuk Brankoviç, Jean Kastriot komutasında az sayıda Arnavut kuvveti ile Eflak, Boğdan ve diğer Slav kuvvetlerinden oluşmaktaydı.³⁰ Osmanlı kaynakları, Leh ve Çek yardımcı kuvvetlerin de orduya katıldığını bildirmektedir.³¹ Solakzade tarihi, Sırp Kralının çağrısı üzerine aslında birbirine son derece düşman olan devletlerin ve milletlerin Osmanlıya karşı tek vücut olduklarını söyler.³²

Despot Lazar ordusu ile birlikte Kruşevats şehrinden hareket edip Morava Nehri'ni takip ederek Kosova Ovasına Osmanlı ordusundan önce inmiştir. Müttefik ordunun safları, savaş alanında ve Lap Suyu kuzeyinde savaş düzenine geçmiş ve ileri karakollar oluşturmuşlardı.³³

²³ Namık Kemal, a.g.e, s.256-257.

²⁴ Baymak, a.g.e., s.80

²⁵ Egemen, a.g.e., s.45

²⁶ Egemen, a.g.e., s.45

²⁷ Neşri, a.g.e., s.265

²⁸ Feridun Bey; s. 114.

²⁹ Neşri, a.g.e., s. 291.

³⁰ Baymak, a.g.e., s.96

³¹ Danişment, a.g.e, s.206.

³² Gül, a.g.t., s.92

³³ Egemen, a.g.e., s.59

Müttefik kuvvetlerin merkezinde başkumandan sıfatıyla Knez Lazar, sağ kolda yeğeni veya damadı Vuk Brankoviç, sol kolda I. Tvartko yer almaktadır. ³⁴ Diğer kuvvetler de bunların arasına dağılmışlardı. ³⁵

Müttefik kuvvetlerin savaş düzeni hakkında kaynaklar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Prens Lazar'ın stratejik düzenlemesi hakkında farklı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre, Bosna Kralı ile birlikte askerlerini sol gruba yerleştirmiş ve Frenk, Eflâk, Arnavut, Macar, Çek, Bulgar askerlerini kanatlara konumlandırmıştı. Diğer bir kaynağa göre ise Knez Lazar, yabancı kuvvetlere güvenmediği için onları kanatlara değil, safların ortasına, kendi yanına yerleştirmişti. Üçüncü bir kaynak ise, bütün yabancı yardımcı kuvvetlerin merkezde ve geri saflara yerleştirildiğini ifade etmektedir. ³⁶

2.6. Savaşın İcrası

Sultan I. Murad savaş sahasına inince savaş meclisini toplamış ve Gazi Evrenoz Bey'e savaş sırasında nasıl hareket edilmesi gerektiğiyle ilgili fikirlerini sormuştur. Gazi Evrenoz Bey, savaşın yapılacağı tarafı önceden belirleyip düşmanın önüne geçerek savunulabilir bir konum seçilmesini ve savaşın başlamasıyla düşmanın düzenini bozmak yerine, ilk saldırıyı bekleyerek kendi saflarını düşmanın düzenini bozacak şekilde daha doğru bir strateji olduğunu ifade etmiştir. Saflarından çıkmış, savaş meydanına gelişi güzel düşen düşmanla savaşmanın daha kolay olacağı yönündeki ve savaşla ilgili daha başka fikirlerini de padişah ile paylaşmıştır. ³⁷

Birçok kaynağın üzerinde birleştikleri tarih olan 15 Haziran 1389 Salı (19 Cemaziyülahır 791) günü sabahının erken saatlerinde, Vezir-i âzam Ali Paşa, emrindeki ileri karakol kuvvetleriyle müttefik ordunun kuvvetlerinin ileri karakolları arasında çatışmalar ve iki ordu kuvvetinin top atışları ile savaş başlamıştı. ³⁸ Düşman top gülleleri Osmanlı birliklerinin içine kadar ulaşmamış, birinci hat birlikleri önünde kalmış, birliklere zarar veremem iştir. Osmanlı topçusunun gülleleri, düşman birliklerinin içine kadar ulaşarak son derece etkili bir şekilde kullanılmıştı. Top atışlarından sonra önceden kararlaştırıldığı üzere okçulara atış emri verilmiş ve ok atışları başlamıştı. Düşman, ok atışlarından sonra hareketsiz kalmak yerine hücumla geçmiş ve iki ordu, top ve ok saldırılarının ardından birbirine karışmış, ardından ise kılıçlar kullanılmaya başlanmıştır. ³⁹

Osmanlı ordusu lehine gelişen durumdan faydalanarak önceden alınan savunma kararının aksine taarruza geçmiştir. Osmanlı sol kanadını komuta eden Yakup Çelebi'nin liderliğindeki kuvvetler, merkez grubun birinci hattını oluşturarak Lap Suyu'nu geçmiş ve düşmanın sağ kanadı ile merkez grubuna saldırmıştı. Osmanlı ordusu sağ kanadı ile ihtiyatı henüz ilk yerlerini koruyorlardı. ⁴⁰ Diğer bir kaynağa göre, her iki taraftan aynı anda saldırı başlatılmış ve savaşın sonucu uzun süre belirsiz kalmıştı. ⁴¹

Müttefik ordunun sağ kanadı ve merkezine doğru ilerleyen Osmanlı ordusu hilal taktiği gereği bir süre sonra çekilmeye başladı. Müttefik kuvvetler karşı taarruza geçerek Osmanlı ordusu cephesini merkezden yarıp kanatları birbirinden ayırıp her birini gerisinden kuşatarak imha etmek istemişlerdi. Düşman taarruzları önce durdurulmuş sonra Yıldırım Beyazıt komutasındaki birlikler cephe ihtiyatı ile birlikte karşı taarruza geçerek düşmanın gerisi kesilmiş ve imha edilmiştir. ⁴²

Müttefiklerin sağ kanadıyla merkezine doğru ilerleyen Osmanlı ordusu, birden geri çekilmeye başladı. Düşman ordusu, kendi sağ kanadı ve merkezindeki birlikleriyle karşı atağa geçmiş ve Lap Suyu'nu güney yönünde geçmeye başlamıştır. Bu esnada düşmanın sol kanadıyla ihtiyatları eski yerlerinde durmaktaydılar. ⁴³

Düşman taarruzuyla sol kanadını çok gerilere kadar kırmak zorunda kalmış bulunan Osmanlılar için tehlike büyümeğe başlamıştı. Düşman ordusu, Osmanlı ordusunun sağ kanadındaki Yıldırım Bayezid'in

³⁴ Neşri, a.g.e, s. 293.

³⁵ Baymak, a.g.e, s.96

³⁶ Egemen, a.g.e., s.59

³⁷ Kemal, a.g.e., 256-257.

³⁸ Baymak, a.g.e., s.81

³⁹ Neşri; a.g.e., 297-299.

⁴⁰ Baymak, a.g.e., s.81

⁴¹ Egemen, a.g.e., s.61

⁴² Baymak, a.g.e., s.81

⁴³ Egemen, a.g.e., s.61

kuvvetlerini püskürtmüş olmasına rağmen, bu saldırısını daha ileri götüremediği için Osmanlı sağ kanadı bulunduğu yerde kalmış ve durumu kontrol altına almıştı.⁴⁴

Düşman, Osmanlı'nın gerileyen sol kanadındaki safları yarararak ilerlemiş, geride ağırlıkların ve ordu-pazar halkının gizlenmiş olduğu meşelik bölgeye kadar ilerlemişti. Osmanlı askeri meşelik içinde bulunan engeller sebebiyle bu kanatta daha fazla geri çekilememiş ve düşman ile çarpışmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucu, geri hizmetlerde yer alan çok sayıda insan ve hayvan kaybedilmiş, yükler, atlar ve katırlar birbirlerine karışmıştı.⁴⁵

Sağ kanat Komutanı Yıldırım Bayezid, gerilere çekilmiş halde bulunan sol kanat ile merkez grubu arasındaki boşluğu kapatmıştır. Bir kısım kuvvet de güneyden batıya kayarak sol kanat açığından dolaşarak düşman sağ kanat ve merkez birliklerinin gerisine taarruz etmiştir.⁴⁶

Osmanlı ordusu başlangıçta taarruz girişiminde bulunmamış ve düşmanın hücumuna karşı dayanmıştı ancak sol kanadı destekledikten sonra Osmanlı karşı taarruza geçmişti. Savaşın kesin sonucunun henüz belirsiz olduğu bu kritik zamanda, düşman ordunun Vuk Brankoviç komutasındaki sağ kol savaş alanından çekilmişti. Yabancı kaynaklar, bu durumun I. Murad ile Vuk Brankoviç arasında daha önce yapılan bir anlaşmaya dayandığını iddia etmektedir.⁴⁷ Sebebi her ne olursa olsun bu çekilme diğer kanatlardaki askerlerin de morallerini oldukça bozmuştu ve Prens Lazar komutasındaki merkez kuvvetler haricindeki askerler savaş sahasını terk etmeye başlamışlardı.

Osmanlı sağ kanadının karşısındaki düşman askerleri çeşitli sebeplerle savaşmak istememekteydi. Ayrıca Osmanlı sağ kanadı konum olarak oldukça yüksek bir araziye dayandığından ve bu kanatta oldukça güçlü olduğundan, Bosna Kralı komutasındaki düşmanın sağ kanat askerleri taarruza cesaret edemeyerek ilk fırsatta savaştan çekilmişlerdi.⁴⁸

Yenileceğini anlayan düşman ordusu, savaş alanında daha fazla tutunamayacağını anlayarak Mitroviçe ile Lojan Boğazı ve bu ikisi arasında yer alan yüksek dağlara doğru kaçışmağa başlamışlardı.⁴⁹ Lojan Boğazı ve Kurşunlu yönüne kaçmakta olan düşman askerlerini emrindeki süvari birlikleriyle birlikte Şehzade Beyazid, Mitroviçe yönüne kaçan düşman askerlerini ise Yakup Çelebi kendi atlı birlikleriyle takip etmekle görevlendirilmişti.⁵⁰

Böylelikle Birinci Kosova Meydan Muharebesi sekiz saatin sonunda Osmanlı ordusunun kesin galibiyetiyle sonuçlanmıştı.

Müttefik Ordular Kumandanı Prens Lazar, sol kanadındaki Boşnak ve Bulgar askerlerinin geri kaçmaları, yanındaki merkez kuvvette bulunan askerlerin de savaş alanından kaçmaları üzerine bir kısım Sırp asilzadeleriyle birlikte Osmanlı süvarileri tarafından sarılarak Osmanlılara esir düşmüştü.⁵¹

2.6.1. Sultan I. Murad'ın Şehadeti

Nihayet Türk ordusunun galibiyetiyle üstün düşman kuvvetleri bozguna uğratılmış, bu sırada Sultan I. Murad savaş meydanını gezerken savaş henüz bitmeden, ismi Miloş ya da bazı kaynaklara göre Miloş Obiliç ya da Kabiloviç olan bir Sırp asilzadesinin Müslüman olduğunu iddia ederek padişaha yaklaştığı ve at üzerindeyken zehirli bir hançerle saldırıda bulunduğu kaydedilmiştir. Bu olayın ardından, Miloş isimli kişi, hükümdarın çevresindeki askerler tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Sultan Murad ağır yaralı olmasına rağmen savaşın sonuna kadar dayanarak liderliğini sürdürmüş, öleceğin anın yaklaştığını anlayınca da büyük oğlu şehzade Beyazid'i çağırıp devlet erkânının da onayıyla hükümdarlık görevini ona devretmiştir.⁵²

Sultan Murad'ın şehadetinin ardından Mitroviçe yönünde düşmanı takip etmekte olan Yakup Çelebi'ye babasının kendisini çağırdığı yönünde haber gönderilmiştir. Yakup Çelebi, bu çağrı üzerine gelmiş ve babasının naaşının bulunduğu çadıra girer girmez boğazlanarak öldürülmüştür.⁵³ Sultan I. Murad'ın ve

⁴⁴ Egemen, a.g.e., s.62

⁴⁵ Egemen, a.g.e., s.62

⁴⁶ Egemen a.g.e., s.64

⁴⁷ Gibbons, a.g.e., s. 153-154.

⁴⁸ Hammer; a.g.e., s.252.

⁴⁹ Egemen a.g.e., s.66

⁵⁰ Egemen a.g.e., s.66

⁵¹ Hammer; a.g.e., s.253

⁵² Yusuf Halaçoğlu, "I. Kosova Zaferinin 600. Yıl Dönümü Sempozyumu Bildirileri", "Kosova Savaşı, TTK Yay., Ankara 1992. s.32.

⁵³ Neşri, a.g.e., s. 305

oğlu Yakup Çelebi'nin naaşları Bursa Çekirge'de sultanın kendi yaptırdığı türbesinde gönderilmiştir ve orda defnedilmiştir. Sultanın iç organları, vefat ettiği yer olan Priştine'deki türbesine, 'Meşhed-i Hüdavendigâr' adıyla anılan yere defnedilmiştir.⁵⁴

Neşri de Sultan Murad'ın şehadetini hemen hemen böyle anlatır fakat planlı bir şekilde Miloş'un I. Murad'a yaklaşıp onu hançerlediğini ve sultanın o esnada hemen şehit olduğunu bildirmektedir. Padişahın şehit olduğu esnada Despot Lazar ve oğlu da esir edilmişti. Padişahın ölümü üzerine her ikisi de katledilmişlerdir.⁵⁵

2.7. Kosova Savaşının Sonucu

Bosna Kralı Tvrtko'nun Floransalı senyörlere yazdığı bir mektup, Sırp ve Ragusa kaynaklarına göre, savaş hakkındaki ilk belgelerden biri olarak kabul edilir. Bu mektupta Bosna Kralı Tvrtko, Türklere karşı bir zafer kazanmış olduklarını bildirmiştir.⁵⁶ Dönemin Batı kaynakları da Türk galibiyetinden söz etmemiştir. Noel Malcolm, Sırp söylencelerinin bu savaşı Balkan kahramanlarının büyük bir kısmının savaş alanında hayatını kaybettiği ve Türklerin Sırbistan'ın geri kalan bölgelerine hızla yayıldığı bir hezimet gibi sunduğunu ifade etse de, gerçek durumun bu kadar dramatik olmadığını belirtir. Her iki taraf da ciddi kayıplar vermiş, Prens Lazar esir alınarak öldürülmüştür ancak, her iki taraftan hayatta kalan askerler savaştan sonra geri çekilmiştir.⁵⁷

Batı kaynakları, Kosova Savaşı'ndaki Türk zaferini kabul etmese de, bir süre sonra Lazar'ın oğlunun Türk hâkimiyeti altına girmek zorunda kaldığı bilinmektedir. 1392'de ise diğer bir Sırp Prensi olan Vuk Brankoviç, Hilandar Manastırı'na gönderdiği emirnamede Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul ettiğini açıklamıştır. İnalçık'a göre de, Kosova Savaşı, Osmanlı kuvvetlerinin kesin bir zaferiyle sonuçlanmıştır. Başlangıçta Osmanlı'nın sol kanadı zayıflamış olsa da, sağ kanadındaki Yıldırım Beyazid'in büyük çabaları sayesinde zafer elde edilmiştir.⁵⁸

Sonuç olarak Osmanlı'nın Kosova zaferi ile Sırbistan'ın istiklali sona ermiş ve Balkan Slav toplulukları Türk hâkimiyetine girmiştir. Bu savaş zoraki bir şekilde toparlanmış olan Sırp Devleti için ölüm darbesi olmuştur. Kosova Savaşı, Osmanlıların Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e doğru ilerleyişinin başlangıcını simgelemektedir. Ayrıca, bu savaş, Osmanlıların Balkanlar'da o zamana kadar karşılaştığı en büyük müttefik ordusuna karşı kazandığı ilk zafer olmanın yanı sıra, Balkanlar'a kesin olarak yerleşme yolunda atılmış önemli bir adımı temsil etmektedir.

Kosova Zaferi'nin kısa ve uzun vadeli hem siyasi hem askeri neticeleri olmuştur. Tuna Nehri'nin güneyindeki Balkan coğrafyasında Macarlardan başka Osmanlılara engel olacak bir güç kalmamıştır. Bu zafer sonucu Kuzey Sırbistan yolu Osmanlılara açılmış ve bu darbe Sırp'ların bir daha toparlanmalarına engel olmuştur. Ardından Lazar'ın oğlu Stefan, Osmanlı'ya bağlılık göstererek hâkimiyetini kabul etmiştir. Ayrıca bu savaşta her iki tarafın ateşli silah olarak top kullanması, manevra ve ateş destek unsurlarının ilk başlangıcı ve çekirdeğini oluşturmuştur.

Kosova Savaşı, ilerleyen dönemlerde Bosna'ya kadar genişleyecek olan Türk fetihlerinin, Balkan coğrafyasının sosyal, ekonomik ve hatta etnik ve siyasi yapısında önemli dönüşümlere yol açtığı bir temel oluşturmuştur.

Kaynakça

- AĞIRAKÇA, Ahmet. «I. Kosova Savaşı ile İlgili Kaynaklar.» *I. Kosova Zaferinin 600. Yıl Dönümü Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992. 21-27.
- AKTEPE, Münir. «Kosova.» *TDV İslam Ansiklopedisi* 26. Cilt içinde, 216. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- BATAİLLE, Avril D. *Dei Kosova*. Paris, 1868.
- BAYMAK, Osman. *Sultan Murat Hüdavendigâr ve Birinci Kosova Savaşı*. Prizren: Bay Yayınları, 2012.
- BEY, Feridun. *Mecmua-ı Münşeat-ı Selâtin*. İstanbul: Ahmet Vahit, c. I, İstanbul, 1274 (1858)., 1858.
- DANIŞMENT, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: İstanbul Türkiye Yayınları, 1971.

⁵⁴ Halaçoğlu, a.g.e, s.33

⁵⁵ Ahmet Ağırakça, "I. Kosova Zaferinin 600. Yıl Dönümü Sempozyumu Bildirileri", I. Kosova Savaşı ile İlgili Kaynaklar, TTK Yay. Ankara 1992, s.26.

⁵⁶ Oytun Ayberk Fırat, "Çağdaş Sırp ve Dubrovnik Kayıtlarına Göre I. Kosova Savaşı", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2021, s.88

⁵⁷ Noel Malcolm, *Bosna Türkçesi*: çev. Aşkın Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s.55

⁵⁸ Gaye Yavuzcan, "Realiteden Mite: Kosova Savaşı ve Efsanesi (1389)", Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, C.1, ÇOMÜ Yayınları, Çanakkale, 2017, s.

- EGEMEN, Rahmi, ve Hazım İşgüven. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1. Kosova Meydan Muharrebisi (15 Haziran 1389) III. Cilt I. Kısım Eki*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1987.
- MÜDERRİSOĞLU Fatih, ÇETİN Arslan. «Osmanlı Sanatının Mali Kaynakları.» *FSM Vakıf Üniversitesi Akademi Arşiv Sistemi*. 1998.
<https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/562/M%FCderriso%20lu&Arslan.pdf?sequence=1>.
- FIRAT, Oytun Ayberk. «Çağdaş Sırp ve Dubrovnik Kayıtlarına Göre I. Kosova Savaşı.» *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2021: 83-96.
- Gibbons, Herbert Adams. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Çev. Ragıp Hulusi*. Ankara: Altınordu Yayınları, 1998.
- GÜL, Mehmet. «Sultan I. Murad Döneminin Siyasi Olayları Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı.» *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Şanlıurfa, 2019.
- HALAÇOĞLU, Yusuf. «Kosova Savaşı.» *I. Kosova Zaferinin 600. Yıl Dönümü Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992. 29-33.
- Hammer, Baron Joseph Von Purgstall. *Büyük Osmanlı Tarihi. haz. Mümin Çevik ve Erol Kılıç. 1. bs*. İstanbul: Üçdal Yayınları, 1992.
- İNALCIK, Halil. «Stefan Dušan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na 15. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri.» *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi, 2.Baskı* içinde, yazar Halil İncalık, 162. İstanbul: Eren Yayınları,, 1996.
- KEMAL, Namık. *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2005.
- MALCOLM, Noel. *Bosna, Türkçesi: Aşkın Karadağlı*. İstanbul: Om Yayınevi, 1999.
- Neşri. *Kitab-ı Cihannüma, Neşreden. Faik Reşit Unat ve Mehmet A. Köymen, c. I.*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.
- OĞUZOĞLU, Yusuf. «Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti.» *Yeni Türkiye Rumeli Balkanlar Özel Sayısı 1*, Mart-Haziran 2015: 592-605.
- REINERT, Stephen W. «A Byzantine Source on the Battles of Bileća (?) and Kosovo Polje: Kydones.» *Studies in Ottoman History* içinde, yazar V.L. Ménage, 396-398. Gorgias Press, 2010.
- YAVUZCAN, Gaye. « Realiteden Mite: Kosova Savaşı ve Efsanesi (1389).» *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler Cilt 1*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, 2017. 103-118.

OSMANLILAR DÖNEMİNDE BULGARİSTAN (1448-1878)

“Osmanlı Egemenliğinde Beş Asır”

Hatice İNAN*

Öz: Osmanlı Devleti 1299 yılında uç beyliği olarak Söğüt ve Domaniç'te kurulmasının ardından batıya yönelmiştir. Bunda doğusunda Türk beyliklerinin olması, kurulduğu dönemde Bizans'ın iç karışıklıklarla mücadelesi ve Balkanlarda da güçlü bir yapının olmaması etkili olmuştur. Nitekim Osmanlı'nın Batılı devletlerle XIV. yy.'ın ikinci yarısı ile XV. yy.'ın birinci yarısında yaşanan ilk temaslara baktığımızda: Çimpe Kalesi'nin alınması(1353), Sazlıdere Savaşı(1363), Sırsındığı Savaşı(1364), Çirmen Savaşı(2.Meriç Muharebesi)(1371), Ploşnik Bozgunu(1386), Birinci Kosova Savaşı(1389), Niğbolu Savaşı(1396), Varna Savaşı(1444), İkinci Kosova Savaşı olarak görülmektedir (1448). Özellikle II. Kosova Zaferi'nden sonra Osmanlıların bir Balkan İmparatorluğu'na dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu çalışmada bir Balkan ulusu ve Osmanlı tebaası olan Bulgarların Osmanlı ile olan münasebetleri üzerinde durulacaktır. Mamafih her iki tarafın 512 yıl barış içinde yaşamalarının nasıl mümkün olduğuna, bu ulusların ortak paydalarına ve Osmanlı'nın bölgede yürüttüğü Türklerin engin hoşgörü politikalarına bakılacaktır. Zayıflayan otorite ve değişen dünya karşısında bu iki milletin birbirinden ayrılması ve bunu tetikleyen faktörler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, İstimâlet, Bulgarlar, Fransız İhtilali, Panslavizm, Osmanlı Rus ilişkileri.

OTTOMAN AND BULGARIAN RELATIONS

Abstract: The Ottoman Empire turned towards the west after its establishment in Söğüt and Domaniç as a frontier principality. The presence of Turkish principalities in the east, Byzantium's struggle with internal turmoil at the time of its establishment, and the lack of a strong structure in the Balkans were effective in this. As a matter of fact, when we look at the first wars of the Ottoman Empire with the Western states in the second half of the 14th century and the first half of the 15th century: 1353 Capture of Çimpe Castle, 1363 Battle of Sazlıdere, 1364 Battle of Sırsınışığı, 1371 Battle of Çirmen (2nd Battle of Meriç), 1386. We see the Ploshnik Defeat as the First Kosovo War in 1389, the Battle of Nicopolis in 1396, the Battle of Varna in 1444, and the Second Kosovo War in 1448. It is possible to say that the Ottoman Empire turned into a "Balkan Empire", especially after the 2nd Kosovo Victory. In this study, we will focus on the relations of the Bulgarians, a Balkan nation, with the Ottomans. We will look at how it was possible for both sides to live in peace for 512 years, the common denominators of these nations, and the vast tolerance policies of the Turks implemented by the Ottoman Empire in the region. We will examine the separation of these two nations in the face of weakening authority and a changing world and the factors that triggered this.

Key Words: Balkans, Bulgarians, Pan-Slavism, French Revolution, İstimalet, Ottoman-Russian Relations

Giriş

Bulgaristan, bir Balkan Devleti olan Osmanlı tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Coğrafi olarak da Osmanlı'nın ana arterlerini teşkil eden Bulgaristan diğer Balkan ülkelerine nazaran daha fazla Türk'ü bünyesine katmıştır. Osmanlı öncesi Bizans, Macaristan, Sırbistan gibi devletlerle çekişmeli bir dönemde olan Bulgaristan; İkinci Kosova Zaferi'ne mukabil Balkanların tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle asırlarca sürecek Osmanlı-Bulgar birlikteliğine başlamıştır.¹ XX. yy. da bağımsızlığına kavuşmuştur ancak tarafların ortak kültürleri yaşamaya devam etmiştir. Günümüzde özellikle Kuzey Bulgaristan hala yoğun bir Türk nüfusunu barındırmaktadır.

Anadolu'dan Balkanlara akınlar ilk olarak XIII. yy. da Selçuklularla başlamıştır fakat burada XIV. yy.dan itibaren Osmanlıların yaptığı akınlar baz alınacak, bu eksenden hareketle İkinci Kosova Muharebesi(1448) ile tüm Bulgaristan'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve Osmanlılar ile geçen beş yüz yıllık zaman dilimi incelenecektir. Süreç içerisinde Bulgarların Osmanlılara asker gönderirken gerek Rusya'nın panslavizm gerekse de Fransız İhtilali etkisiyle Osmanlıdan nasıl koptuğu araştırılacaktır.

* TKNÜ Balkan Araştırmaları Enstitüsü/Tekirdağ, inanhatice885@gmail.com, (Orcid: 009-0000-2017-0021)

¹ Hüseyin Kabasakal, Varna(1444), İkinci Kosova (1448) Meydan Muharebeleri ve İkinci Murat, GenelKurmaya Askerî Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Türk Asker Büyükleri ve Zaferleri Serisi No:14, GenelKurmaya Basımevi, Ankara 1986, ss.1-169, s.119.

Osmanlıların egemenliği altındaki Bulgaristan üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası kapsamaktadır. Rumların bölgede daha aktif olması, dinî bakımdan Bulgarların Rumlarla aynı mezhebe mensup olsalar da ayin dilinin Yunanca olması Bulgarları geri plana atmıştır. XIV.yy.ın ikinci yarısından XIX. yy.ın son çeyreğine kadar olan sürede Osmanlı-Bulgar ilişkilerine dair bilgileri konuyla ilgili çalışma yapan Halil İnalçık'ın "Türkler ve Balkanlar", "Balkanlar'da Osmanlı Fetihleri'nin Sosyal Koşulları", "Osmanlı Sultanı Orhan, (1324-1362) Avrupa'da Yerleşme", "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri"; Bulgaristan'da bulunan Türk şehirlerini inceleyen Ayşe Kayapınar'ın "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi", "İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin'de Türkler (Bulgar Çarlığından Osmanlı İmparatorluğuna)"adlı makalelerine, başta Türk Tarih Kurumunun çıkardığı Belleten, Türkiyat Araştırmaları, Bal-Tam Türklük Bilgisi, Tarih İncelemeleri dergilerine, Balkanlar üzerine yazılan Fahir Armaoğlu'nun "19. Yüzyıl Siyasi Tarihi" , Osman Karatay ve Bilgehan Gökdağ'ın "*Balkanlar El Kitabı*", Barbara Jelavich'in "Balkan Tarihi", Mahir Aydın'ın "Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na" kitaplarına ve konuyla ilgili kitap, makale ve tezleriyle destek veren pek çok edibin çalışmasına başvurulmuştur.

1. Osmanlı Fetihleri Öncesinde Balkanların Genel Durumu

Türk tarihinin ayrılmaz bir parçası olan Balkanlar nevi şahsına münhasır olarak adını da Türkçeden almıştır.² "Dağlık arazi" anlamına gelen bu sarp coğrafya tarih boyunca Türklere yurtluk yapmıştır. VI. yy.dan itibaren Asya içlerinden gelen Türk kavimlerinin yerleşkesi durumundaki Balkanlardaki Türklerin; zamanla Slav, Trac ve Daclarla karışıp bir kısmı kaybolmuştur. VII.yy.da Kutrigurlar; Bulgar Hanlığı'nı kurmuş, XI. yy.da Uzlar ve Peçenekler güçlü askeri örgütler oluşturmuş, XIII-XIV.yy.larda da Kıpçaklar Terteri ve Şişman Hanedanlığını meydana getirmiştir. Şişman Hanedanlığı Osmanlılardan önce Bulgarların son egemenliğidir. Özetle Deli Orman ve Varna'dan Tuna'ya kadar olan bölge Osmanlı'nın bölgeye geldiği XIV. yy.da Türk hâkimiyetindedir.³ Fakat aralarında siyasi bir birliğin olmaması küçük çekişmelerle boğuşmalarına neden olmaktadır.

Balkan uluslarının çok çeşitli olması ve coğrafyanın geniş olması hasebiyle bu çalışma Bulgarlar üzerinde sınırlandırılmış, zaman açısından da 1353 ile 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ne kadar olan dönem genel hatlarıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı ülkesinde yaşayan Bulgarların durumu, Osmanlı Türkleriyle ilişkileri ve Osmanlı yönetiminin onlara karşı tavrı, bu çalışmanın konularını oluşturmaktadır.

Yukarıda da değinildiği üzere Balkan coğrafyasındaki tarihî ve arkeolojik kalıntılar Bulgarların Türk kökenli olduğunu işaret eder. Köktürklerin idaresinde yaşayan Bulgarlar, Köktürkler zayıflayınca Büyük Bulgar Devletini kurmuşlardır (630).⁴ Hazarların 665'te son verdiği Bulgar Devletinden sonra Bulgarlar, Asparuh önderliğinde Tuna'ya yönelmişler ve burada çeşitli Türk topluluklarıyla karışıp Bulgar⁵ adını almışlardır. İsmi kökeni hakkında başka dillerde karşılık olmamakla birlikte Talat Tekin'e göre "*karıştıran*" anlamına gelmektedir."⁶

² Halil İnalçık, Türkler ve Balkanlar, Bal-Tam Türklük Bilgisi Dergisi, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi (BAL-TAM), Sayı 3, Prizren, Eylül 2005, ss.19-44, s.20.

³ İnalçık, 2005, a.g.e., s. 21.

⁴ Yunus Emre Tansü, Semra Çerkezoğlu, Bulgarların Kökeni ve Bağımsızlık Hareketleri, Asia Minor Studies, Sayı.2, s. 490-500, s. 490. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1219083> (Erişim tarihi:29.10.2023)

⁵ Bulgar ismi birçok bilgince bulga- 'bulamak' fiil köküyle izah edilir ve 'karışmış' anlamı verilir. Bugün bu kelime Türkistan'da aynı şekilde telaffuz edilir. Hatta bulgaçit' şeklinde Rusçaya geçmiştir. Biz ise Anadolu'da 'bulamak' diyoruz. Bazı itirazlar olmakla birlikte hemen bütün yetkin isimler bulgamak > bulgar ilişkisini tereddütsüz kabul ediyorlar. Fakat Talat Tekin bunun geçişli bir fiil olduğunu ve 'r' geniş zaman ekiyle elde edilmiş 'bulgar'ın buradaki tarihî hadiseyi ifade edecek şekilde 'karışık, karışmış' değil, ancak 'karıştıran' manasına gelebileceğini söyler. Nitekim Köktürk kitabelerinde de kelime bu şekilde geçer. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Osman Karatay, Yitik Bir Türk Kavmi: Bulgarlar, Ötügen Yayınları, 2018, ss.5-22, s.20, daha ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.otuken.com.tr/u/otuken/docs/b/u/bulgarlar-1539074811.pdf> (Erişim tarihi:29.10.2023)

⁶ Bulgar kelimesinin kökeni ile alakalı şunlar da ifade edilmektedir: Bulgar, bulga- 'karıştırmak, bula-r' geniş zaman eki; Kürigir birçok Türk lehçelerinde bulunan kür 'cesur, asil, güçlü, kuvvetli' Divanı Lügat'ta kir 'cesur...', bunun gibi etnik veya boy adı olarak Onogur 'Hun-ogur veya On-ogur'dan gelme, Şaragur, Saragur 'San ogur', Utigur, Utugur, Utur-gur' otur-otuz 30', Bulgar Türkçesindeki z yerine r şekliyle 'Otuz Oguz', daha ayrıntılı bilgi için bkz: Talat Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Sayı : 530, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 726. <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2042/tur> (Erişim Tarihi: 24.10.2023).

XIV. yy.da Osmanlılardan önce Bulgarların Çar İvan Aleksandr hâkimiyeti altında yaşadığı bilinmektedir. Ülkeyi iki oğlu İvan Şişman ve İvan Sratsimir arasında pay eden Çar'ın ölümü üzerine birtakım iç karışıklıklar yaşayan Bulgarları Osmanlılar Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Çelebi'nin kumandasındaki ordu ile sonlandırıp Osmanlıya bağlamıştır.⁷

2. Osmanlıların Kuruluş Sürecinde Balkanlardaki Avantajları

Osmanlı Beyliği; 1299⁸ yılında Osman Bey tarafından, Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu sınırında bulunan ve günümüzde Bilecik sınırları içerisinde yer alan Söğüt ve Domaniç'te kurulmuştur. Kurulduğu dönemde Bizans iç karışıklıklarla boğuşmakta Balkanlarda ise güçlü bir devlet bulunmamaktadır. Bu durumdan istifade eden Osmanlı Beyliği Karesioğulları'yla da birleşince(1345)⁹ onların denizcilikteki başarılarını değerlendirip yönünü Balkan coğrafyasına çevirmiştir. Oldukça kısa bir sürede de Balkan Devleti haline gelmiştir.

Kuruluş sürecine bakıldığında Balkanlarda Osmanlıyı durduracak güçlü bir devlet yoktur. Bizans iç savaşlardan bitap düşmüş ve karşısına genç, dinamik Osmanlı Devleti çıkmıştır. Öte yandan Balkanlarda Bulgar Krallığı üçe bölünmüş, Sırp Çarı, Stefan Duşan ölmüş ve ülkesi parçalanmıştır. Eflak Prensiği, Boğdan Prensiği, Makedonya Prensiği gibi küçük devletçikler oluşmuş ve Balkan devletçikleri kendi aralarında mücadeleye girmiştir. Vaziyet öylesine vahim bir hal almıştır ki kasaba veya köy için bile dışarıdan müttefik arar duruma gelmişlerdir. Macaristan ve Venedik bu durumdan istifade etmek, topraklarını genişletmek amacıyla. Böyle bir ortamda Osmanlı taze kan olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıda zikredilen devletçikler Osmanlı ile ittifak kurmuş, Osmanlı da bu devletçiklere önce yardım ve himaye etmiş, akabinde ise kendine tabi kılmıştır. Bizans'ta da durum farklı değildir, Osmanlı Kantakuzenos' u destekleyerek bu sayede Bizans'ın iç işlerine müdahale etme şansını doğurmuştur. Esasında Osmanlı tüm bu gelişmelerle bölgeyi tanıyıp fetihler için ön hazırlık yapmıştır. Bundan böyle Balkanlarda ve Bizans'ta cereyan edecek hadiselerde yegâne faktör artık Osmanlılardır.¹⁰

3. Osmanlıların Balkanlara Gelişi ve Bulgaristan'ın Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi

Osmanlıların Balkanlarla XIV. yy.ın ikinci yarısı ile XV. yy.ın ilk yarısında yaşanan ilk temaslarına bakıldığında Çimpe Kalesi'nin alınması(1353), Sazlıdere Savaşı(1363), Sırpıncı Savaşı(1364), Çirmen Savaşı (1371, II.Meriç Muharebesi), Ploşnik Bozgunu(1386), Birinci Kosova Savaşı(1389), Niğbolu Savaşı(1396), Varna Savaşı(1444), İkinci Kosova Savaşı(1448) olarak görülmektedir.

Osmanlılar için Balkanlar kapısı ilk defa Bolayır ve Gelibolu üzerinden aralanmıştır. Bizans'ta Kantakuzenos-V.İoannis mücadelesinde, Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa, kumandasındaki 10.000 kişilik bir kuvvet V. İoannis'i destekleyen Sırp-Yunan kuvvetlerini mağlup etmiştir. ¹¹ 1352 yılının sonbaharında kazanılan bu zafer, Osmanlıların Rumeli'de yerleşmesini sağlayan bir kilit noktası olmuştur. Çimpe Kalesi bu başarıya karşılık Osmanlıya verilmiş, bu tarihten sonra geçişler hızlanmıştır.¹²

Osmanlılar, Orhan Bey döneminde Rumeli'de Çimpe Kalesi'nin alınması(1353), Gelibolu'nun fethi(1354) ile bir köprü başı kurmuş ve bunun etrafını emniyete almıştır. Karesi Beyliği'nin Osmanlıya katılışı ile birlikte Evrenos Bey, Hacı İlbeyi, Mihailoğlu, Ece Yakup, Gazi Fazıl gibi nitelikli akıncı beyleri ile Osmanlı gücünü artırmıştır.¹³ Dönem içerisinde Bizans'ın can çekişmesi Osmanlı'nın ilerleyişine tabi bir netice yaratmıştır. Birinci Murat da 1361'de Edirne'yi fethedip başkenti Anadolu'dan Balkanlara taşımakla Balkanlar üzerinde hâkimiyetini artırmıştır.

Edirne'nin alınması(1361) ile Osmanlı yönünü Bulgaristan üzerine çevirmiş, Dobruca ve Meriç Vadisi üzerinden Sofya'ya yönelmiştir. Lala Şahin Paşa Eski Zağra ve Filibe'yi almış(1364); Birinci Murat, Aydos ve Karinabad'ı(1368),Vize ve Kırkkilise'yi (1369) fethetmiştir. Bulgar Çarlığı'nın bölünmesi, Bizans'ın zayıflaması bunda önemli faktörlerdir. 1366 yılında Bulgar Çarlığı Osmanlı ile Bizans'a karşı ittifak yapmış,1371'de ise Bulgarlar Osmanlıya tabi olmuşlardır. Çirmen Savaşı(1371) ile Osmanlı

⁷ Tansü, Çerkezoğlu, a.g.m., s.492.

⁸ Halil İnalçık, Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg, Sayı: 261, Belleten, Ankara 2007, ss.479-536, s.499.

⁹ Zerrin Günel, Karesioğulları, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, ss.488-489, s.488, daha ayrıntılı bilgi için bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/karesiogullari> (Erişim tarihi:30.10.2023)

¹⁰İnalçık, 2005, age, s.27.

¹¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Sultanı Orhan(1324-1329) Avrupa'da Yerleşme", Sayı.266, Belleten, Ankara 2009, ss.77-107,s.85.

¹² M. Hüdai Şentürk, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân Siyaseti ve Neticeleri, Belleten Dergisi, Sayı. 218, Ankara, 1993, s.89-112, s.90.

¹³ Zerrin Günel Öden, Karasi Beyliği, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 60-62.

akıncıları Sırpıları bozguna uğrattınca bölgedeki diğer güçler (Bizanslılar, Sırpılar, Makedonlar) Osmanlıyı tanıyıp haraç vermeye başlamış, Osmanlı bölgede üstünlük kurmuştur.¹⁴ Karacadağ (Acar,Filibe,Svejen) olarak adlandırılan “Orta Dağ” anlamına gelen Sredna Gora’ya kadar bütün Tunca bölgesi hâkimiyet altına alınmıştır.¹⁵ Sofya (1385), Niş (1386), Selanik (1387) peş peşe ele geçirilmiştir. İkinci Kosova Savaşından sonra (1389) Tuna ve Vidin sınırlarına kadar tüm Bulgaristan Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Yıldırım Bayezid (1389–1402) döneminde de fetihler devam etmiş, Tırnova (1393) alınmış¹⁶, Eflak Osmanlı’ya tabi olmuştur. XV. yy.ın başında Timur’un istilasından kaçan çok sayıda Türkmen, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Balkanlara giriş yapmıştır. Bu göç hareketinin sonucunda Trakya, Doğu Bulgaristan, Maritsa Nehri Vadisi ve Dobruca Bölgesi, Türk nüfusunun yoğun olduğu bir bölge haline gelmiştir. Osmanlı nüfus ve vergi sicilleri, XVI. yy.da Müslüman Türklerin bu bölgelerde nüfusun büyük bir parçasını oluşturduğunu belirtmektedir.¹⁷ Böylece 1878’e kadar devam edecek olan Osmanlı-Bulgar tarihi başlamıştır. Artık Osmanlı bir Balkan İmparatorluğu olmuştur.

Bulgaristan, barındırdığı yoğun Türk nüfusu ve jeopolitik öneminden dolayı doğrudan Osmanlı yönetimi altına alınıp Rumeli Eyaletinin önemli bir bölümü olarak yer almıştır. Klasik dönemde Bulgaristan; Sofya, Silistre, Vidin, Köstendil, Vize ve Çirmen sancaklarına ayrılmıştır. XVII. yy.dan itibaren ise çeşitli idari bölümlere bölünmüştür.¹⁸

Osmanlıların Balkanlarda kısa sürede ilerlemesini, yalnızca bölgede güçlü bir devlet bulunmayışı ile açıklamak yetersizdir çünkü Osmanlılar burada beş asır kalacak ve bölgenin hamisi konumunda olacaktır. Çok uluslu bir coğrafyada bu kadar uzun bir süre kalmak tek bir etmenle izah edilemez, yardımcı etmenler de sorgulanacaktır. Osmanlı, egemenliği altında bulunan tüm coğrafyada olduğu gibi burada da “*önce istimâlet sonra fetih ve iskân*” anlayışıyla Bulgaristan halkının dini ve milli değerlerine saygı göstermiştir. Bu anlayış Türklerin tutunması için önemli bir amil olmuştur.

4. Osmanlıların Balkanlarda İskân ve İstimâlet Politikası

Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin imparatorluk haline gelmesi Türklerin teşkilatçı yapıda olup hızlı bir araya gelmelerinin yanında idari, sosyal ve iktisadi olarak devletin halkla bütünleşmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁹ Anadolu’da bugün bile söylenen “Devlet, babadır.(Korur ve gözetir.)” sözü devlete olan bakışı gösterir niteliktedir.

Osmanlı, etnik olarak da dini olarak da zengin çeşitliliğe sahiptir. Müslüman Türkler, Araplar, Çerkezler, Kürtler, Arnavutlar ve Boşnakların yanı sıra Ortodoks Hristiyan Rumlar, Bulgarlar, Makedonlar, Hırvatlar, Sırpılar, Romenler de Osmanlı tebaasını teşkil etmiştir. Yine Gregoryen ve Katolik Ermeniler, Katolik Marunîler, Sefarad Yahudileri ve yine heterodoks Müslüman, Hristiyan topluluklar Osmanlı millet mozağini oluşturmuştur. Bu kadar çeşitli grubu bir arada tutmak fanatik bir devlet yönetiminden ziyade Türklerin gönül fethi ile mümkün olmuştur. Ülkelerin fiilen fethinden önce gönüllerin fethedilerek fiili fetih için altyapı oluşturulmasına istimâlet denilmektedir.

İstimâlet, Osmanlının toprak fethinden önce bölgeyi hazır duruma getirmesidir. Sözlük anlamı meylettirme, cezbetme, gönül alma olan istimâlet, Osmanlı kroniklerinde halkı ve özellikle gayrimüslim tebaayı gözetme, onlara karşı hoşgörölü davranma, raiyyetperverlik manasında kullanılmıştır Halkla bütünleşmek halkın güvenini kazanmak ve halkın can ve mal güvenliğinden emin olmasıdır. İstimâlet siyaseti temel olarak yerli halkın inançlarına ve yaşam haklarına saygı duymak demektir. Osmanlı Devleti’nin istimalet politikası ve adaleti kurulduğu günden itibaren vardır. Daha 15. yy.da Âşık Çelebi’nin yazmış olduğu tarih-nâmede Osman Beyin kardeşi Gündüz ile konuşması bunu kanıtlar niteliktedir:

“Gündüz: *"Nevahimüzde olan vilayetleri uralum bozalum."* dir. Osman Gazi eydür: *"Bu re'ye fesad vardur; anun-ıçun kim bu nevahilerümüzi yıkup bozarsavuz, bu şehrimüz kim Karahisar'dur (Karacahisar), ma'mur olmaz. Evvel re'y ü tedbir budur kim konşılarumuz-ıla müdara döstlikların idevüz."* Nitekim Bilecük teküriyilen dayıma dostlık iderlerdi. Yaylaya gitseler emanetlerini dahı Bilecük hisarında korlardı. Kaçan gelseler tulumla peynirler, karın-ıla kaymak katıkları, eyü halılar ve kilimler

¹⁴ İnalçık,2005, a.g.m., s:14.

¹⁵ Nicolea Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi** (Tercüme: Nilüfer Epeçeli), Cilt:1, İstanbul 2005, s.196.

¹⁶ Ayşe Kayapınar, İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidin’de Türkler (Bulgar Çarlığı’ndan Osmanlı İmparatorluğu’na), Abant Baysal Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı. 9, Bolu 2004, ss:117-141, s:125 .

¹⁷ Tansü, Çerkezoğlu, age, s.497.

¹⁸ Mahir Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1996, s:14-15.

¹⁹ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, önsöz.

*göndürürlerdi. Amma er kişi ile göndürmezlerdi, hatun kişiler ile göndürürlerdi. Anlar dahi Osman Gazi'ye gayet de itimad iderlerdi.”*²⁰

Metinden anlaşılacağı üzere fetihten önce Osmanlı komşularının gönlünü fethetmiştir. Komşularıyla dostluk ilişkilerine önem vermiş ve yerli halkı huzursuz edecek her türlü yaklaşımı geleceği için tehdit görmüş ve bu yönde “*Nahiyemizdeki halkı yağmalarsak bayındır olamayız.*” şeklinde direktif vermiştir. İskân, kelime anlamı itibariyle “yurtlanma” veya “yurtlandırma” olarak geçer. Osmanlı nihayetinde bir Türk devletidir ve Türklerin temel hedefi daima “Kızılma”²¹ olduğu için bu uğurda ilerleme gösterirler. Ancak tekrar belirtmek gerekirse bu baskı ve zorbalıkla değil hoşgörü ile Turan’a yürümektir. Bu bağlamda iskân politikası istimâlet ile birlikte ele alınmalıdır.

Osmanlının iskân politikası genel olarak değerlendirildiğinde devletin şu dört faydayı hedeflediği gözlemlenir: bölgeyi Türkleştirmek, düzenli asker ihtiyacını karşılamak, üretimde sürekliliği sağlamak ve vergi kontrolünü elinde tutmak. Osmanlılar bu sayede Balkanlara kalıcı olarak yerleşmeyi hedeflemiştir. Balkanlara yapılan bu iskân faaliyetleri ordu ile birlikte gelenler, sürgün edilenler ve Yörük teşkilatı içinde yer alanlar olmak üzere üç kaynaktan beslenmiştir.²² Böylelikle Rumeli'deki Türk nüfusunun artırılması ve Osmanlı askerî gücünün sağlamlştırılması temin edilmiştir. Bozulmuş Türkmenleri, Badıllu (Beydili) aşireti, Bozkoyunlu (Balaban) Türkmen aşiretleri ve konar-göçer Yörük toplulukları öncelikle bu bölgeye göçüp yerleşmişlerdir. Bu şekilde, Hasköy, Filibe, Sofya, Tatarpazarı'ndan Eski Zağra ve Ahyolu'ya uzanan bölge, Varna'dan başlayıp batıya doğru Tuna boyunca uzanan bölge ile Kavala, Drama'dan içerilere uzanan bölge öncelikle iskân olunan yerler olmuştur.²³ Tatarlar bu bölgede Osmanlı öncesinden de varolmakla birlikte Osmanlı döneminde de Filibe bölgesine iskan edilmişlerdir.²⁴ Osmanlı Anadolu içlerinden getirdiği Türkmenleri özellikle kırsal kesime yerleştirip tımar sistemini de diri tutmuştur. Gelen bu Türkmenler de bölgenin Türkleşmesini sağlamış ve “Evlad-ı Fatihan”²⁵ olarak anılmışlardır.

Osmanlılar fethettikleri bölgede yaşayan yerli halkı gerek yaşantıları gerekse de örf ve aneleri ile paralel olarak yönetme gayretinde olmuş ve kanunlarını da bölgeye göre entegre etmiştir. Ahalinin alışık olduğu düzen sorun teşkil etmiyorsa devam ettirilmiştir. Kısaca örfi hukuk diyebileceğimiz bu uygulama

²⁰ Aşık Paşazade (Derviş Ahmed), *Tevarih-i Al-i Osman*, Hazırlayanlar: Kemal Yavuz-M.A.Yekta Saraç Bab:9, İstanbul 2003

²¹ Kızılma imgesi, ulaştırılması gereken bir yeri, fethedilmesi gereken bir beldeyi ifade ettiği gibi kimi zaman bir devlet kurma idealini, kimi zaman cihan hâkimiyeti idealini, kimi zaman da Türk birliği idealini ifade etmiştir. Kızılma'dan bahseden, hikâyelerini ilk aktaran ve bunları yazılı bir hale dönüştürenler Evliya Çelebi ve Peçevi İbrahim Efendi olmuştur. Tarihimiz için önemli bir yere sahip bu iki müellif kaleme aldıkları metinlerde Kızılma terimini kullanmışlardır. Kızılma'yla ilgili yapılan tanımlamaların geneline bakıldığında bir fikri düşünceyi veya muhayyel bir yeri belirttiğini söylemek mümkündür. Kızılma üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı onu bir siyasi düşüncenin ürünü olarak anlatmaya çalışmışlardır. Orhan Şaik Gökyay ve Necati Gültepe, Kızılma'nın serüvenini geçmişten günümüze kadar farklı medeniyet ve toplumlarla karşılaştırarak anlatmaya çalışmışlardır. Ziya Gökalp ve Nihal Atsız gibi edebiyatçılarımızda Kızılma'yı Türk'ün siyasi bir düşüncesi olarak dile getirmişlerdir. Kızılma, kalemleri güçlü olan Ömer Seyfettin'in ve Cengiz Aytmatov'un hikâyelerine de konu olmuştur. Daha detaylı açıklama için bkz: Oğuz Şentürk, Hâkimiyetin Sembolü: Kızılma, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 242, İstanbul 2019, ss.131-140, s.131, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/851288> (Erişim tarihi:30.10.2023).

²² Halime Doğru, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti, *Türkler*, Cilt:9, ss. 165-176, s.13, daha ayrıntılı bilgi için bkz.

<https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/tugba.kara/145429/Halime%20Do%C4%9Fru.%20OSMANLI-DEVLET%C4%B0N%C4%B0N-RUMEL%C4%B0DE-FET%C4%B0H-VE-%C4%B0SKAN-S%C4%B0YASET%C4%B0.pdf> (Erişim tarihi: 30.10.2023) .

²³ Ayşe Kayapınar, Anadolu'dan Balkanlara Yapılan İskânın Özellikleri: Bulgaristan Örneği, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara, ss. 9-21, s. 11.

²⁴ Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 1-4, İstanbul 1953, ss. 209-237, s.211.

²⁵ Evlâd-ı fâtiân tabiri genel olarak Rumeli'nin fethi sırasında Anadolu'dan göç ettirilip bu bölgeye iskân edilen Türkler'i ifade eder. Osmanlı döneminde ise bu adlandırma, özel bir teşkilât altına alınmış olan Türkmen veya Yörük grupları için XVII. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlanmıştır. Buldukları yerlerin adıyla anılan bu Yörük gruplarının belli başlıları Ofçabolu Yörükleri, Selânik Yörükleri, Vize Yörükleri, Naldöken Yörükleri, Tanrıdağı (Karagöz) Yörükleri, Kocacık Yörükleridir. Bunlarla ilgili sayım niteliği taşıyan ve teşkilâtlarının yapısını gösteren defterler de tutulmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Halaçoğlu, Evlâd-ı fâtiân, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, cilt:11, s.524-525, <https://islamansiklopedisi.org.tr/evlad-i-fatihan> (30.10.2023) .

halkı yeni yönetimden muzdarip kılmadığı gibi yönetimi de daha çabuk benimsemesine vesile olmuştur. Osmanlıların fetih siyaseti Fatih Sultan Mehmet'in vakfiyesinde şöyle özetlenmiştir:

"Hüner bir şehri bünyad eylemektir / Reaya kalbin âbâd eylemektir."

Yani asıl mesele, iş, şehirleri, ülkeyi imar ve inşa etmek, halkın kalbini kazanmak, zenginleştirmektir. Zaten kelime anlamıyla fetih; "açmak, yol göstermek, zafer kazanmak" demektir. Osmanlı gerek siyasi gerekse de ekonomik sebeplerle yürüttüğü bu iskan ve istimalet politikası ile beş yüz yıl bu topraklarda kalacak, gayrimüslim tebaaya kolaylık sağlayacak ve bunun neticesinde de özellikle gelişen şehir hayatı içinde tüccarlık, sarraflık, bankerlik gibi işlerle yüksek askeri görevlerde ve hekimlik gibi önemli mesleklerde gayrimüslimlerin görülmesi tesadüf olmayacaktır.²⁶

Osmanlılar fethettiği bölgede fanatik bir din ve milliyetçilikten münezze olarak Türk hoşgörüsü ile yerel halka yaklaşmıştır. Bununla birlikte Batı'da Türk demek Osmanlı demektir.²⁷ Devlet burada güçlü bir otorite olarak varlığını gösterip mal ve can güvenliğini herkes için eşit tutmuştur. Osmanlı Balkanlarda rasyonel bir politika izleyerek bölgedeki feodal beyleri tımarla²⁸ disiplin altına alıp bu sayede bölgenin kültürel özelliklerini de korumuştur. Disiplin edilemeyen senyörler bertaraf edilmiştir. Osmanlı arşivlerinden anlaşılmaktadır ki, I. Bayezit Anadolu ve Rumeli'deki birçok araziye derebeyilerden almış, tımar olarak halka devretmiştir. Söz konusu kayıtlar ve II. Mehmet'in çıkardığı Raiyyet Kanunu Osmanlı bürokratik-merkeziyetçi sistemi yansıtmaları açısından ehemmiyet arz etmektedir.²⁹ Osmanlıların bu tutumu halkı teskin etmiş olmalıdır ki Papa'nın bölgedeki feodal beyleri örgütleyip haçlı ittifakı oluşturma çabalarına halk destek vermemiş Osmanlıların yanında yer almıştır. Son Bosna kralı olan Stjepan Tomaseviç'ten Papa II. Pius'a Kasım 1461'de gönderilen bir mektup bu durumu gözler önüne sermektedir: *"Krallığımda Türkler pek çok kale inşa ettiler ve köylülere karşı oldukça sıcakkanlılar. Onlara katılacak her köylünün özgür olacağına dair söz verirler. Köylüler zekâları ile aldatmanın farkında değiller ve özgürlüğün sonsuza kadar süreceğini düşünürler. Bu tür yalanlarla yanıltılan bu insanlar eğer senin desteğinin arkamda olduğunu görmüyorlarsa bana karşı ayaklanmaları oldukça mümkündür. Köylüler tarafından terk edilmiş kodamanlar kalelerinde uzun süre varlıklarını sürdürememekte dirler."*³⁰

Görüldüğü üzere istimalet ya da millet politikası meyvesini vermiş çeşitli etnik unsurlar Türk adaletine ve yönetimine güvenmiştir. Osmanlı'nın uyumluluk politikaları ve çok kültürlü yapısı bunda önemli bir etken olmuştur.

5. Osmanlı Hâkimiyetindeki Bulgarların Durumu

Osmanlı İmparatorluğunda halk müslim ve gayrimüslim olmak üzere iki ana gruptan oluşmaktadır.³¹ İmparatorluğun asli unsuru Müslüman Türkler, hâkim millet (millet-i hâkime) olarak devletin kurucusu,

²⁶ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, E Yayınları İstanbul 1994, s.203-205,**

²⁷ Cahen, 1994, age. s.365.

²⁸ "En sade tanımıyla tımar, devlet görevlilerine hizmetleri karşılığında, belli bir bölgenin vergi toplama yetkisinin devredilmesi anlamına gelmektedir. Geçimlik anlamına gelen dirlik terimi, tımar ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Tımar yoluyla katipler, dini görevliler, kadılar vs. gibi sivil görevlilere maaşları karşılığında gelir tahsisleri yapılmasına rağmen, genel uygulamada, tımar sisteminin asıl amacının seferler için asker beslemek olduğu söylenebilir. Devletin, mahalli şahısların geniş tasarruf haklarını tanıdığı ilk dönemlerde bile askeri hizmet talep etmesi, bunu açıkça göstermektedir. Kelime olarak Farsça kökenli olan tımar terimi, bu dille acı, ızdırap, sadakat ve bakım anlamlarına gelmektedir. Tımar terimine ne Türkçede ne de Moğolcada rastlanmaktadır. Rumcadaki *timarion* ise, Osmanlılardan geçmiş bir kelimedir. Türklerde tımar teriminin kullanılmasına dair en eski atıf, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in (1117-1157) Farsça bir hükmünde rastlanmaktadır. Bu hükmünde "yönetim" manasında kullanılan tımar terimi henüz kurumsal manasına sahip değildir. Kurumsal manada en eski atıflar, Sultan Orhan zamanına aittir. Aşıkpaşazade, Osman Bey'in silah arkadaşlarına tımarlar dağıttığını belirtmektedir. Ancak bu, daha çok, yurt veya Doğu Anadolu'daki Türkmen devletlerinde rastlanan ülkeye benzemektedir. Bu terimler miras bırakılabilen arazi parçalarını tanımlamak üzere, anılan bölgede Osmanlı döneminde de kullanılmaya devam etmiştir. Daha geriye gidildiğinde, Büyük Selçuklu Devleti'nde ve Mısır Memlüklerinde, Osmanlı tımarının belli niteliklerinin var olduğu gözlenmektedir. "Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Fatma Acun, *Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulanması, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, ss.899-908, s.899.* https://yunus.hacettepe.edu.tr/~facun/Klasik_donemde_timar_sistemi.pdf, (Erişim tarihi:29.10.2023)

²⁹ Halil İnalçık, *Balkanlar'da Osmanlı Fetihleri'nin Sosyal Koşulları, Sayı 1, Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara 2011, ss.1-10, s.5.*

³⁰ York Norman, *Merkezî Bosna'da Toprağa Dayalı Soylu Kesimin Doğuşu, Sayı 9, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara, 2008, ss. 439-446, s.441.*

³¹ Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler, Sayı:3, Tarih ve Gelecek Dergisi, E-Dergi 2017, ss:12-26, s:13.*

koruyucusu ve büyük oranda yöneticisidir. Başta askerlik olmak üzere asıl yükü çeken ve doğal olarak bu durumun ayrıcalıklarından yararlanan kesim kurucu unsur da olan Türklerdir. İkinci grubu oluşturan gayrimüslimler ise farklı mezheplere mensup Hıristiyanlar ve Musevilerden oluşmaktadır. 18. Yüzyıldan itibaren millet olarak adlandırılan bu dinî cemaatler; kendi kültür, inanç, örf ve adetlerine göre yaşama konusunda hürdür. Bulgarlar da Osmanlıda gayrimüslim tebaaya mensuptur. Her türlü hakları zimmî hukuka³² göre güvence altına alınmıştır. Aşağıda bölümler halinde sosyal ve ekonomik yaşamları, dini yaşamları, askerlik ve kültür gibi alt başlıklarda bu duruma daha ayrıntılı değinilecektir.

5.1. Sosyal ve Ekonomik Yaşam

Osmanlıda gayrimüslim tebaadan olan Bulgarların tüm diğer Balkan ulusları gibi buldukları bölgede alışık oldukları düzende yaşamaya devam ettiği görülmektedir. Osmanlı kırsalda feodal beyleri tımar ile disiplin altına almayı başarmış ve sınıf farkını ortadan kaldırmıştır. Osmanlılar. Balkan fetihlerinde "Toprak ve reaya Sultan'ındır." prensibini ilan ederek, toprağı ve köylü emeğini devlet kontrolü altına tutmuş, feodal beyleri (voyvoda ve kefalyalan) ya bertaraf etmiş veya tımar rejimi altında disiplin etmiştir.³³Bölge halkı, devletin vergilendirmesinde, feodal beylerin keyfi vergilerinin ve angaryaların kalktığını, buna mukabil yüzyıllardır alıştığı temel imparatorluk vergi sisteminin geri geldiğini görmüştür. Şehirlerde de tacir kesimi genelde Yahudiler, Yunanlılar, Ulahlar ve Ermenilerden oluşmaktadır. Osmanlılarda esnafların faaliyetleri loncalar tarafından sıkı bir kontrol altında tutulmaktadır. Loncalar³⁴, Hristiyanlardan veya Müslümanlardan oluşabildiği gibi karma da olabilmektedir. Loncalar; fiyat, kalite, üretim metotları ve ürünlerin hammaddelerinin kaynakları üzerinde sıkı bir kontrol uygulayarak halkı korumak ve esnafı da denetlemektedir. Loncalar, meslek edindirme ve imaret olarak da fonksiyon üstlenmişlerdir.³⁵

Yerleşim düzeninde Müslim ve gayrimüslim grupların iç içe yaşamaları tercih olunan bir durum değildir. Müslim ve gayrimüslimler kendilerine ait mahallelerde ikamet etmektedir. Ancak bu bir sınıf yapılanmasının gereği değil sosyal düzenin, kamu düzeninin korunması için alınan bir tedbir düzeyindedir. Türk devletlerinin tamamında olduğu gibi Osmanlılarda da bu sınıflaşma görülmediği için halk sosyal ya da ekonomik yönden refah içinde yaşamıştır. Bulgar köylüsünün çağdaşı Rusya'daki köylüden de Avrupa'daki köylüden de daha yüksek insani şartlarda yaşadığı bilinmektedir.³⁶

Bugün Bulgaristan şehri olan Pravadi üzerine yapılan bir çalışmadan alınan kesit halkın barış içinde yaşadığını ve sosyal yaşamın ne kadar canlı olduğunu anlatmaya yetecektir: "16. ve 17. yüzyıl seyyahları Pravadi'nin büyük bir ticaret kenti olduğunu yazarlar. Katolik misyoner Hieronymi 1581 yılında Pravadi'ye gelmiştir. Onun tespitlerine göre bu tarihlerde 30 kişiden oluşan 6 Katolik hanesiyle beraber 700 Müslüman hanesi (yaklaşık 3500 kişi) kent merkezinde yaşamaktaydı. 1590'lı yıllarda Pravadi'ye gelen Hollandalı Joost van der Does, burada çok sayıda Raguzalı tüccarla karşılaştığını ve bunların manda derileri satın aldığını anlatır. 1636 yılında Pravadi'den geçen Polonyalı Chr. Kesjakov (Osviecim), burada genelde büyük taş evlerin, kaldırımli sokaklar, çok sayıda çeşme, büyük bedesten, çok sayıda zanaatçı dükkanlarının olduğunu belirtir. Ayrıca şehirde farklı etnik gruplara mensup kişilerin bulunduğunu ve bunların yanı sıra Raguzalıların da olduğunu ifade eder. Şehirde biri harap üçü kurşun kubbeli ve üçü de tuğladan yapılmış toplam yedi camiden de söz eder."³⁷ Bulgaristan hakkında detaylı bilgiler veren Evliya Çelebi de Pargalı İbrahim Paşa'nın yaptırdığı cami ile bilinen Razgrad, on iki gözlü köprü ile anılan Cisri Mustafapaşa Kasabası, bin dükkan ile ticarete önemli bir yerleşim olan

³² Yaşar Yiğit, İslam Ceza Hukuku Hükümleri Bağlamında Zimmiler, Diyanet İlmî Dergi, Sayı:57, Ankara 2021, ss:171-204, s:180.

³³ İnalçık, 2005, agm, s:28.

³⁴ "Lonca sözcüğü, İtalyanca Lociye Loggiya; Fransızca Loj (Loge) kelimelerinden türetilmiştir. İlk dönemlerde lonca ismi ihtiyacı olan kişilere hammaddelerin verildiği yer olarak adlandırılrsa da lonca aslında aynı mesleğe sahip kişilerin bir şeyh ve pir'in denetimi altında bir araya geldikleri yeri ifade eden bir kavramdır. Lonca, esnaf arasında dayanışma sağlamak amacıyla kurulan ve devlet denetimi altında olan organizasyonların bulunduğu yere verilen isimdir. Demirciler Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı gibi farklı çarşılarda faaliyet gösteren esnafların loncaları da kendi isimleriyle adlandırılmaktadır. Ayrıca her loncanın üzerinde kendi simgesinin yer aldığı bir bayrağı bulunmaktadır." Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Halil Emre Akbaş-Serdar Bozkurt-Kübra Yazıcı, Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması, Özel sayı, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2018, ss:165-202, s:173.

³⁵ Barbara Jelavich, **Balkanlar Tarihi Cilt: I**, Küre Yayınları, İstanbul 2017. s.69.

³⁶ Tansü, Çerkezoğlu,2020, agm, 492.

³⁷ Ayşe Kayapınar, Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi, Sayı:30, Tarih İncelemeleri Dergisi, Ankara, 2015, ss: 121-148, s:127.

Niğbolu gibi birçok şehirden bahsetmiştir.³⁸ Görüldüğü üzere Bulgaristan hakkında çeşitli malumatların ortak noktası canlı ve kozmopolit bir yaşam olduğudur.

5.2. Dinî Yaşam

Osmanlılar, fethettiği şehirlerin en büyük kilisesini camiye çevirerek Selçuklulardan beri süregelen geleneği devam ettirmiştir. Bu uygulama fethin sembolü olarak görülmüş ve bir gelenek haline getirilmiştir. Diğer kiliseler ise Hristiyan nüfusun ihtiyacını karşılamak için faaliyetlerine devam etmiştir. I. Selim'in "Savaş yoluyla ele geçirilen şehirlerdeki mevcut kiliseler yıkılmaz ve tahrip edilemez." şeklindeki direktifi Osmanlıların gayrimüslim tebaaya bakışını göstermesi bakımından önemli bir örnektir.³⁹

Osmanlılar, egemenliği altındaki topraklarda Millet Sistemi ile dini yaşamı güvence altına almıştır. Burada millet ile kast edilen Türk, Bulgar, Arap, Yunan değildir, din ya da mezhebe göre Müslüman, Ortodoks, Gregoryen, Katolik ve Yahudi şeklinde gruplandırmadır.⁴⁰ Bu sayede her millet kendi inancı doğrultusunda yaşamış ve dini kültürünü devam ettirmiştir. Bulgarların yaşadığı bölgelerde de durum aynı şekilde tezahür etmektedir. Bugün bir Bulgar şehri olan Vidin'de 16. yy. da özel statüye sahip martoloslar, haddadan, seyyadan, zemberekcıyan, neccaran, topçıyan gibi gayrimüslim cemaatlerin bulunması gayrimüslim tebaanın dini inançlarını gerek icra gerekse de dini örgütlenme olarak rahatça hareket ettiğini gösterir niteliktedir. 1869 tarihli Tuna Vilayeti Salnamesinde Pravadi için 5 cami, 1 kilise ve 1 sinagog kayıtlı olması dini inançların çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir.⁴¹

Bulgarlar, dinî inanç olarak Ortodoks Hristiyan'dır. Osmanlılar özellikle Katolik dünyaya karşı Ortodoks Kilisesi'nin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Ortodoks Kilisesi'nin bütün imtiyazlarını tanıyıp kilise hiyerarşisine devlet içinde yer vermiştir. Dinî okulların fetih öncesi nasılsa aynı şekilde devamını sağlamıştır. Osmanlılar gelince Ortodoks halk; Papa, Venedikliler ve Macarların Katolik mezhebini bölgede hakim kılmaya çalışmasından, kilise ve manastır vakıflarına el koyup halkı mezhep değiştirmeye zorlamasından kurtulmuştur. Ahali, Türklerin Ortodoks kilisesine sahip çıktığını görünce Osmanlıya bağlılığı artmıştır. Bu gelişmeler neticesinde 16.yy.a kadar bölgede isyan çok nadir görülür. Halbuki Papa dinî kimliğini kullanarak halkı örgütleyip Türkleri Balkanlardan atma girişimlerinde bulunmuştur. Halk, yeni bir haçlı ittifakı oluşturma çağrılarını yanıtızsız bırakıp Osmanlının yanında yer almıştır.⁴²

Özetle Osmanlılar Hristiyan dinini yok etme çabasında olmadığı gibi Papalığa karşı da Hristiyanlığın koruyucu ve kollayıcısı olmuşlardır.

5.3. Askerlik

Osmanlılarda Selçuklulardan gelen bir sistem olan tımarlı sipahiler, kapıkullarından sonra en önemli muharip sınıfı teşkil etmektedir. Osmanlılar, tımar sahiplerine kullandığı arazinin büyüklüğüne göre asker teçhiz ettirmiştir. Fetihden sonra derebeyleri bu şekilde disiplin edilmiş, uymayanlar ise ortadan kaldırılmıştır.⁴³

Bir başka uygulama ise Hristiyan ailelerden seçilen devşirme oğlanlar Yeniçeri Ocağı'na veya Saray'a alınıp eğitilmiş, askerlikte yahut devlet işlerinde kullanılmıştır. Bunların içinde gayet önemli mevkilere gelenler olması yine Osmanlıların ırkçılığa göre değil liyakat ve sadakate göre bir yönetim sergilemeleri açısından önemlidir. Pargalı İbrahim Paşa, Sokullu Mehmet Paşa, Mimar Sinan gibi Osmanlı Tarihi'nde iz bırakmış isimler bu yolla kazandırılmıştır. Osmanlılarda bu iki sınıfın dışında Balkanlarda geri hizmette kullanılan Yörük, müselleme, voynuk, martolos, Çingane ve Eflak gibi gruplar bulunmaktadır.

Bulgaristan, I. Murat zamanından itibaren yeniçeri ocağı toplama merkezi olmuş ve Osmanlıya voynuk⁴⁴ olarak da savaşlarda hizmet etmiştir. Osmanlı da voynuklardan vergi almayarak hizmetlerinin bedelini

³⁸ Emruhan Yalçın, Türk-Bulgar Ortak Kültürü, Sayı: 43, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara 2009, ss: 555-576, s:559.

³⁹ Özlem Bektaş Öztaşkın, XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı (Doktora Tezi), AÜ Erzurum2008,s.51.

⁴⁰ M. Sacit Pekak, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafapaşa (Sinassos), Sayı 51, Bilig, Ankara 2009, ss:171-202, s:173.

⁴¹ Kayapınar, 2015, agm, s:129.

⁴² İncalcık, 2005, agm, s: 29.

⁴³ İncalcık, 2005, agm, s: 28.

⁴⁴ Voynuk teşkilatı Osmanlı sisteminde devletin ihtiyaç duyduğu taşıma hizmetlerini yerine getirmek amacıyla kurulan İstabl-ı Amire bünyesinde faaliyet göstermekteydi. Bu kuruluş, saray birimlerinin ihtiyaç duyduğu taşıma hizmetlerini ve ayrıca askeri amaçlarla gereksinim duyulan ulaşım hizmetlerini yerine getirmekteydi. Hizmetlerin devamı açısından kurum bünyesinde at, beygir, katır ve develerden oluşan kalabalık bir hayvan nüfusu

ifa etmiştir. Duşan idaresindeki eyaletlerde voynuk adı altında gördüğümüz küçük arazi sahibi askerler, Osmanlı devrinde de (voynuk) yeni devletin askerî kadrolarında muhafaza edilmiştir. Tuna üzerinde kalelerdeki martoloslar ve eflak adı altında askerî nizama tâbi Hıristiyan göçebeler kendi beyleri idaresinde Osmanlı askerî kadrosuna alınmıştır. Görüldüğü üzere devlet, kendisinden önceki askeri yapılanmayı kaldırmamış, onları kendi bünyesi içerisinde mevcut kadrolara göre teşkilatlandırmıştır. Osmanlıların en kadim askeri teşkilatlanmaları olarak bilinen yaya ve müselleme teşkilatı ile voynuk teşkilatı arasında benzerlik ilk bakışta göze çarpar.⁴⁵

5.4. Kültür ve Medeniyet

Balkanlarda Osmanlının fetihleriyle birlikte bölgedeki devletler ortadan kalkmış ve seçkin zümrenin elinde tuttuğu yüksek kültür durmuştur. Bu duruma mukabil halk kültürü ve kiliseye bağlı olarak edebiyat, sanat, dil vb. folklorik öğeler gelişerek canlanmıştır. Osmanlının bölgeye entegre ettiği Türkmenlerle de kozmopolit bir karışım ortaya çıkmış, yerli halk Orta-Doğu İslam Kültürü ve hatta Orta Asya kültürü ile zenginleşerek daha kolektif bir kültür ve medeniyet inşa etmiştir.

Balkan dillerinde 2000-5000 civarı kültür üzerine Türkçe sözcük bulunması dikkate şayandır.⁴⁶ Yine giyim kuşamda, mimaride Türk izlerini görmek mümkündür. Mamafih Türkler açısından da etkilenme olmuştur. Hatta bu durum zamanla Anadolu ve Rumeli Türkleri arasındaki farkları doğurmuştur. Osmanlı döneminde büyüyen ve gelişen şehirler başlangıçta idari-askeri merkezler halinde iken, zamanla geleneksel Osmanlı el-sanatları ve esnafın (başlıca dokumacılık, boyacılık, dericilik) yerleşmesiyle ticaret-sanayi merkezleri haline gelmişlerdir. Ne acıdır ki Osmanlının bölgeden çekilmesiyle soykırım yaşayan ve göçe zorlanan Balkan Türkleri için "Çadırları ile geldiler, çadırlarını toplayıp gidiyorlar." lafı XIX. yüzyılda bir Avrupalı devlet adamının ağzından çıkmıştır.⁴⁷ Osmanlının yalnızca Pravadi'de bile II.Selim (1566-1574) ve III.Mehmet (1595-1603) döneminde Cami-i Atik olarak bilinen Kassab Muhiddin Camii, Süleyman Çelebi bin İbrahim Camii, Mescid-i Küçük Hacı Süleyman, Mescid-i Sinan Bey, Musa Koçi Mescidi, Mescid-i Cüllah İbrahim, Mescid-i İskender, Mevlana Hayreddin Efendi Mektebi, Hızır Çelebi Medresesi, Bali Bey Çeşme ve Zaviyesi, Hacı Timur Çeşmesi, Hamam-ı Köhne gibi birçok sosyal yapının olduğu görülmektedir. Ayrıca Pravadi ve civarında yaşayanlara ait olan 138 vakfın da kaydı bulunmaktadır.⁴⁸

Bir başka Osmanlı şehri olan Eski Zağra'da da Türkler, Hamza Bey Camii ile başlayan sürece Yeni Camii, Noktacı Ahmet Bey, Cami-i Kebir, Nalbeğ Ali Paşa, Tekye camileri ile şehre Türk ruhunu aşlamış, çeşitli mescitler inşa etmiş mektep ve medreseler kurarak eğitimi ihya etmiştir. XVI.yy.ın önemli bir seyyahı olan Evliya Çelebi Eski Zağra'da Hoca Sinan, Ali Paşa ve Elvanzâde adıyla anılan üç medrese ve kırk iki mektepten söz etmiştir.⁴⁹ Burada Osmanlılarda cami konusuna kısaca değinmek gerekmektedir çünkü cami işlev olarak bakıldığında çekirdek yapıyı temsil eder, caminin etrafında medrese, imarethane, misafirhane, şifahane, han, hamam, tekke gibi hem dini hem de sosyal olarak kamu hizmetine mahsus kurumlar kastedilmektedir. Osmanlılar, stratejik noktaları öncelikle cami, imaret, köprü ile bayındır hale getirip gerektiğinde de han, derbent veya sürgün ile bir köy kurup bölgenin emniyetini ve refahını sağlamıştır.⁵⁰

Özetle Osmanlı; dönemi bağlamında değerlendirildiğinde medeni bir çizgide durduğu, gittiği yerlere kültürünü götürüp oranın da kültürüyle kültürlendiği aşikârdır. Anadolu'nun ve Rumeli'nin bu kaynaşması daha zengin bir üslup ortaya çıkarmıştır. Bugün hala yaşayan canlı bir Rumeli kültürünü özellikle Kuzey Bulgaristan'da görmek mümkündür.

barındırılmaktaydı. İşte voynuk teşkilatı hayvanların ihtiyaç duyduğu hizmetler kapsamında askeri ya da resmi olarak belirli çayır hizmetlerini yerine getirmek amacıyla kurulmuştu, daha ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Uzun, Mali Yönleriyle Voynuk Teşkilatı ve Voynuk Tımarları, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 15, Sayı 2, Sivas 2014 ss: 1-13, s: 1. <http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/tr/download/article-file/48536> (Erişim tarihi:30.10.2023)

⁴⁵ Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV.Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", Fatih Devri Üzerine Tetkik ve Vesikalar, TTK, Ankara, 1995, ss:127-179, s:165.

⁴⁶ İnalçık, 2005, agm, s:31.

⁴⁷ İnalçık, 2005, agm, s:34.

⁴⁸ Kayapınar, 2015, agm, s: 130.

⁴⁹ Emre Ataş, Eski Zağra'nın Demografik Yapısı, **Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri**, Editörler: Zafer Gölen-Abidin Temizler, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s:237.

⁵⁰ Şentürk,1993, agm, 107.

6. Bulgarlarda Milli Bilincin Uyanması

Osmanlı merkezî sistemi güçlü tutmak adına Ortodoks Kilisesini Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlamıştır. Rumlar da Bulgarlar üzerinde bir baskı oluşturup Rumlaştırma siyaseti gütmüştür. Otest Paisiy'e kadar Bulgarlar "Bulgar" olmaktan utanır durumdadır. Paisiy 1762 yılında Zograf Kilisesi'nde kaleme aldığı kitabı *Istoriya Slavyanobolgarskaya* (Slav Bulgar Tarihi) ile Bulgarlarda milli bilinci uyandıran kişi olmuştur. Paisiy tüm Bulgar tarihini anlatıp Bulgarların da güçlü bir devlet kurabileceğini belirtmiş ve "Neden Bulgar olmaktan utanıyorsunuz?" diyerek halkını ayağa kaldırmak istemiştir.⁵¹ Paisiy bu çıkışıyla Bulgar milliyetçilerinin başvurduğu temel kaynak olarak tarihte yerini almıştır.

Bazı tarihçilere göre Bulgarlarda uyanış XVII. yy.a dek gider. Bu duruma Osmanlıda yeteneksiz padişahların başa gelmesi, tımar sisteminin bozulması ve fetihlerin durması genel olarak liyakâtin bozulması önemli faktörler olarak gösterilmiştir. Osmanlı XVII. yy. da duraklama içine girince Bulgar halkı bağımsızlık arayışına düşmüştür. Bahsi geçen tarihçiler Bulgarların uyanış sürecinin ilk belirtilerini, XVII. yy. başlarına taşıyarak bu durumun Osmanlı İmparatorluğunda sipahilik (tımar) sisteminin bozulmaya yüz tutmasıyla yakından ilişkili olduğunu savunmaktadır. Yüzyıllarca İmparatorluğun gelir kaynağı Avrupa, Afrika ve Asya'ya düzenlenen seferlerden sağlanırken XVII ve özellikle XVIII.yy. da ağır yenilgiler sonucunda Osmanlının kendini savunma durumunda kalmasıyla saldırı savaşlarından elde edilen gelirler kesilir ve zaman içinde giderek derinleşen, önüne geçilemeyen bir iç çöküntü ve düşüş süreci başlar. Böylece reayanın ekonomik girişimciliği önünde yeni olanaklar doğarken İmparatorluk, tedavisi olmayan bir hastalığa yakalanır. Ekonomik durumunu düzelten reayanın ilk işi hakkını savunmak ve bağımsızlığının yolunu aramak olur."⁵²

Bulgarlar ufak tefek isyanlar yapsalar da XIX.yy.a kadar bağımsızlık üzere isyana kalkışmamışlardır. Bundaki en önemli sebebe istimâlet olarak yukarıda değinilmiştir. XIII. yy.ın başlarında görülen ilk isyanlar devletin bölge halkından topladığı vergiler ve yöneticiler ile ilgili sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Bu dönemde Bulgar toplumu arasında bağımsız bir devlet kurma fikri bulunmamaktadır. Bunun en önemli sebebi Bulgarların ekonomik açıdan bir refah dönemi yaşıyor olmalarıdır. 1876 Nisan ayındaki isyana kadar Bulgaristan'da görülen isyanlar Tırnova İsyanı, Niş İsyanı ve Vidin İsyanı'dır. Bu isyanlar arasında sadece Georgi Mamarçev tarafından çıkarılan Tırnova İsyanı bağımsızlık elde etmek amacıyla çıkarılmıştır. Diğer iki isyan ise ekonomik sebeplerden dolayı çıkmıştır.

7. Fransız İhtilali ve 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bulgarlara Etkileri: Panslavizm

Fransız İhtilali(1789)⁵³ tüm dünyaya milliyetçilik düşüncesini yaymış, Osmanlı gibi çok uluslu yapıya sahip imparatorlukların sonunu hazırlamıştır. Osmanlı; Balkanlarda uzun sürecek bir isyan dönemine girecek, devlet bu isyanları bastırırken imparatorluğun bünyesindeki bazı yerlerden feragat edecektir. Rusların da Osmanlı üzerindeki güneye inme politikaları da bunda önemli bir etkidir. Ruslar Balkanlarda panslavizm politikası ile Osmanlının iç işlerine karışacak özellikle Sırp ve Bulgar isyanlarını tetikleyecektir.

Panslavizm, Avrupa'da 1789 Fransız ihtilali ve 1846 ihtilallerinden sonra oluşmuştur. Slav kavimlerinin Rusya önderliği altında siyasal dayanışmaya yönelik bir harekettir. Adı geçen ihtilaller Avrupa milletleri arasında milliyetçilik cereyanının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu, zamanla siyasi nitelik kazanmış Balkanlarda yaşayan Sırp, Hırvat, Sloven, Bulgar gibi kavimler, dil ve kültür gibi unsurlara sarılarak milli birlik hareketine kalkışmışlardır. Rusya bu akımı körüklemek suretiyle yaygınlaşmasını teşvik etmiştir. Böylece siyasi bir yön kazanan Panslavizm, Türkleri Avrupa topraklarından atıp, İstanbul'u merkez yaparak, büyük bir Slav Devleti kurmayı öngören dava haline getirilmiştir.⁵⁴

⁵¹ Gökhan Çiçekliyurt, İstanbul'da Bağımsız Bir Bulgar Kilisesi'nin Kurulma Aşaması ve Sveti Stefan Kilisesi, A.Ü. YL Tezi, Ankara 2020, s:6.

⁵² Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt 3,1. Basım, Öncü Basımevi, Ankara 2007, s:129.

⁵³ Fransız İhtilali genel olarak burjuva harekettir. Burjuvazinin isteklerine bakıldığında; maliye idaresinin düzenlenmesi, vergilerin eşit bir şekilde tahsil edilmesi, İngiliz parlamentosu gibi eşit haklar, sanat ve ticaret serbestiyesi madenlerin rahatça işletilebilmesi gibi ticari anlamda pek çok alanda imtiyaz elde etme isteği gözlenebilir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Ali Karaman, Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri, S.44, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta 2018, ss: 62-79, s:64-65, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/531171> .

⁵⁴ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Tarihte Türk - Rus İlişkileri, Ankara Genelkurmay Başkanlığı,1975, s.91.

Kırım Savaşı'nda hemen bütün Avrupa'nın Rusya'nın karşısında birleşmiş olması ve yenilgi, Rusya'nın milli gururuna ağır bir darbe indirmiştir. Kırım yenilgisi, Rus milliyetçiliğini tahrik etmiş, bu suretle 1848 ihtilalleri ile Kırım Savaşı, Avrupa'daki slavlar ile Rusya arasında bir köprünün kurulmasına sebep olmuştur.⁵⁵

Bulgarların Ruslarla tanışmaları ve dünya tarafından fark edilmeleri 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı ile gerçekleşmiştir. Zira bu savaştan önce Balkanları dolaşan âlim ve seyyahlar, Tuna Nehri ile Ege Denizi arasında yalnız Türklerden ve Rumlardan bahsetmişlerdir.⁵⁶ Ruslar bölgeye geldiğinde kendileri gibi konuşan Bulgarları görünce güneye inme politikalarına Slav birliği aracılığıyla ulaşmaya çalışmıştır. Dil birlikteliği bu tarihten sonra Osmanlıların aleyhine ilerlemeye devam edecektir. Osmanlı-Rus Savaşından sonra birkaç ufak isyan çıkmıştır ancak bunlar ivedilikle bastırılmıştır. Osmanlılar birtakım tedbir girişiminde bulunmuş ve Tanzimat sürecine girmiştir.

Osmanlı 1839 yılında çok uluslu bünyesini korumak ve yabancı devletlerin iç işlerine karışmasını engellemek amacıyla Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir. Ancak bu istenilen başarıyı vermediği gibi halkı vergide eşitlediği için ayrıcalık sahibi olan bazı kitleler tarafından da hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. 1841 'de Niş'te başlayan isyan Vidin'e kadar yayılmış, asiler Kotine Boğazı'nı tutarak İstanbul'a giden yolu kesmişlerdir. Birçok Türk bu isyan sırasında katledilmiştir. Bu tarihten itibaren bölgede isyanlar devam edecek ve arka planda Rusya'nın kışkırtması olacaktır. Rusya 1859'dan itibaren Panslavist politika ile "Hasta Adam"⁵⁷ olarak gördüğü Osmanlıya müdahale edecektir.

Osmanlı İmparatorluğu 1853-56 Rusya ile yaptığı Kırım savaşından sonra Balkanlarda büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunların en önemlisi şüphesiz Bulgar meselesi olmuştur. Bu dönemde Bulgarların gittikçe artan ulusal bilinçlenmeleri Bulgaristan topraklarında silahlı eşkiya hareketlerini ortaya çıkartmıştır. Fener Rum Patrikhanesi ile girişilen ve İstanbul'da bağımsız bir Bulgar kilisesi kurma mücadelesi Bulgarlarda bir ulus olma bilincinin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Bulgarlarda ortaya çıkan bu ulus olma bilinci toplumun tüm kesimlerinde kendisini göstermiştir. Özellikle tüccarlar ve zanaatkarlar bağımsız Bulgaristan için oluşturulan tüm siyasi plan ve gizli örgütlerin en büyük destekçileri olmuşlardır.

8.1877-78 Osmanlı Rus Savaşı ve Bulgaristan'ın Bağımsızlığı

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşında ağır bir yenilgi alan Osmanlılar, Ruslarla Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalamıştır. Rusya, bu antlaşmayla Ortodoks Hıristiyanları himaye etme hakkını elde ederek Osmanlı içişlerine karışma fırsatını yakalamıştır. Bu tarihten sonra Slav ırklarını korumak bahanesinin yanında dini olarak da Osmanlıyı çembere almıştır.

Tanzimat'ın ardından Rum Kilisesi'nden ayrılmak isteyen Bulgarlar, Rusya'nın da desteğini alarak 1841 yılında önce Fener'de bir papaz evi açtırmıştır. 11 Mart 1870 yılında Padişah yayınladığı bir fermanla Bulgar Kilisesi'ni Rum Ortodoks Kilisesi'nden ayrılışını onaylamıştır. Dinî bağımsızlığını kazanmak Bulgarlara cesaret vermiş siyasi bağımsızlık için 1875-76 yıllarında ihtilal yapmaya sevk etmiştir. Aynı yıllarda Bosna-Hersek'in de ayaklanması Osmanlıyı zor durumda bırakmış, uluslararası bir sorun haline gelmiştir. İstanbul'da yapılan görüşmeler nihayete varamamış ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştır. Bulgarlar gönüllü olarak Rusların yanında saf tutmuştur. Osmanlı bu savaştan çok ağır bir yenilgiyle ayrılmıştır. Çok sayıda Türk'ün öldürüldüğü bu savaşta boşalan yerlere Bulgarlar yerleştirilmiş ve Bulgar vatani olarak ilan edilmiştir. Özellikle Elana, Rozgrad, Kotel ve Dobruca bölgesinde bu tarz iskânlar yoğunudur. Bölgede kalanlar ise asimile olmuştur.⁵⁸

Netice olarak Bulgaristan, 1878 yılında özerklik kazanmıştır. Osmanlı bu savaş sonunda topraklarının üçte birini vermiş nüfusunun ise yüzde yirmisini kaybetmiştir.

⁵⁵ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914)**, 1-3. Basım, Alkım Yayınevi 2006, İstanbul, s.490-491.

⁵⁶ Halil İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, 1. Basım, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992, s. 17.

⁵⁷ Bu deyim ilk defa **Rus İmparatoru I. Nikolay** tarafından art arda gelen savaşlar nedeni ile toprak kaybeden ve Avrupa'nın mali kontrolüne girmiş olan **Osmanlı İmparatorluğu** için kullanıldığı düşünülmektedir. Nikolay **Sankt-Peterburg**'da 9 Ocak 1853 tarihinde söylediği ve deyim geçtiği söz şöyledir: "Kollarımız arasında hasta, ağır hasta bir adam var." Nikolay konuşmasında sadece "hasta adam" kelimesini söylemiş, "Avrupa'nın" kelimesini söylememiştir. Deyimin tamamı ilk kez 12 Mayıs 1860 tarihinde **The New York Times** tarafından yazılmıştır. Bu deyimden dolayı **I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri**, Osmanlı'yı küçümsemiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, **Boğazın hasta adamı** olarak da bilinmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: https://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa%27n%C4%B1n_hasta_adam%C4%B1 (Erişim tarihi: 01.11.2023)

⁵⁸ Tansü, Çerkezoğlu, 2020, agm, 497.

Sonuç

Yahya Kemal “Türk’ün gönlünde nehir varsa Tuna’dır, dağ varsa Balkan’dır.” demiştir. Osmanlı, hükümlerinin neredeyse tamamında Balkanlarda bulunmaktadır. Bölgenin Osmanlı öncesinden de kısaca bahsedildiği gibi Balkanlar özbeöz bir Türk yurdudur. Balkanlar için “Bir vatan kaybettik.” şeklinde bahsedilmesi bu konuda Türk milletinin ne kadar müteessir olduğunu göstermektedir. Adını verdiği toprakları bırakmak elbette her Türk’ü derinden sarsmıştır.

Osmanlı’nın Balkanları kaybetmesi yukarıda da ele alındığı üzere imar ya da iskân nedeniyle değildir. Osmanlılar gittiği her memleketi ulaşımdan yerleşmeye, mimariden eğitime kadar her bakımdan mamur etmiştir. Bölgedeki Türk eserlerinin birçoğu Osmanlıdan kopuş sürecinde ve özellikle Bulgaristan coğrafyasında 1980’li yıllardan itibaren tahrip edilmesine rağmen hatırı sayılır derecede Türk eserlerinin bulunması durumu izah etmeye yetecektir. Özellikle Eski Zağra, Filibe, Şumnu, Vidin, Pazarcık, Sofya, Razgrad ve Köstendil Türk izlerinin yoğun olduğu yerleşimlerdir. Osmanlı Balkanlarda imar çalışmalarında Türk asaletini öyle hissettirmiştir ki Batılı yazarlara bile bunu itiraf ettirmeyi başarmıştır: “Balkan vatandaşı, Osmanlı hayatının pek çok veçhesinin fevkalade güzel olmasından da istifade etmiştir. Gerek camiler, köprüler, hanlar ve devlet daireleri gibi kamu binalarında gerekse şahsi evlerde olsun, Osmanlı mimarisi, yerini alan her şeyden kat kat üstündür. Osmanlı kültürü, bahçelere ve tabiata da, özellikle nehirlerle ve akarsuya da büyük değer vermiştir. Avrupalı seyyahlar Balkan manzarasının masalımsı güzelliğinden çok etkilenmiştir. Meşhur bir seyahatnamede şöyle denir: “Bir Türk şehrinin, durumu ne olursa olsun ve hangi noktadan bakarsanız bakın, kendine has bir cazibesi vardır. Atalarının kırsal içgüdülerine sadık kalan Türk daima yavan kente tabiatın şiirselliğini katmaya çalışır; çatıların kefaretinin minare külahlarını çoğaltarak öder ve nereye ev yaparsa bir ağaç diker.”⁵⁹

Başlangıçta da Türk olduğuna kısaca değinilen Bulgarların yine bir Türk Devleti olan Osmanlıya bu kadar hasmane yaklaşımla ayrılması altında sebepler aranmalıdır. Değişen dünyada şüphesiz hiçbir şey durağan değildir. Fakat milletler soyunun devamı için tarih muhasebesi yapılmalıdır. Tarih, tekrarı olmayan bir bilimdir binaenaleyh yaşanan olaylar milletin şuurundan süzülmezse tekerrürden ibaret olarak kalacaktır. Ortak bir kültürden doğan ve Karadeniz’in kuzeyinden Avrupa’ya yayılan birçok Türk topluluğu gibi Bulgarlar da dilini muhafaza edemediği için asimile olup gitmiştir. Bu durum göstermektedir ki kültür, ancak dil ile taşınmaktadır. Bunu destekleyen diğer unsurların(din, ırk, tabiiyet, coğrafya vb.) ancak ve ancak yardımcı olduğu unutulmamalıdır. Bulgarlar din değiştirerek değil dil değiştirerek asimile olmuşlardır! Buna en güzel örnek günümüzde Moldova sınırları içerisinde yaşayan Hristiyan Gagavuz Türkleridir. Yine İran’da yaşayan Azeri Türkleri, Doğu Türkistan’daki Uygur Türkleri yahut Kerkük ve Musul’da yaşayan Türkmenler olacaktır. Bir kısım tarihçiler bunun İslam dininin etkisi olduğunu savunsa da bu tez Gagavuz örneğinde de görüldüğü şekilde çürütülmektedir. Çünkü bugün Pakistan, Afganistan kısaca Güney Türkistan’da yaşayan Türkler bölge Müslüman olmasına rağmen asimile olmuştur. Konuşulan dilin unutulması şüphesiz bundaki en önemli etkidir.

Osmanlıların da Balkanlardaki zaafı göz önüne alındığında en başta değişen dünyaya ayak uyduramamak göze çarpacaktır binaenaleyh Osmanlılar sıkı bir arşiv bulundurmamakla birlikte kendi özüne dair bir araştırma gayreti içine girmemiştir. Zira Osmanlılar fethettiği yerin halkının köken araştırmasına gitseydi eğer Ruslardan önce bu yitik Türk Kavmini keşfedecek ve bölgenin hatta Türk tarihinin akışını şüphesiz değiştirecektir. Kutadgu Bilig’de geçen bir söz durumu ne kadar güzel özetlemiştir: Ülke kılıçla fethedilir, kalemle korunur.

Bugünkü Anadolu coğrafyasında Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar tarih bilincinin oturmadığı görülmektedir. Önemli bir Türk edibi olan Yahya Kemal, “Türkler tarih yapmaktan yazmaya fırsat bulamamışlardır.” demiştir. Pek tabidir ki Dünyanın en eski ve köklü milleti olan Türklerin tarihi sayısız başarı ve zaferlerle doludur. Yazılı kaynaklarda yer alan bilgilere ve bugüne kadar yapılan tespitlere göre Türkler, tarihte 16’sı büyük Dünya devleti olmak üzere 113 devlet kurmuştur. Mamafih böylesine köklü bir millet; tarihini Çin, Arap ve İran gibi devletlerin kaynağından takip etmektedir. Burada şapkayı öne koyup düşünmek gerekirse yazmaya fırsat bulunmadığı değil yazılmadığı, hali hazırda yazılanın da okunmadığı çıkar. Misal, Türk milletinin ilk yazılı belgeleri olarak kabul edilen Köktürk Abideleri, bulunduğu gibi XIII. yy.da Cüveyni’nin “Tarih-i Cihangüşa” eserinde geçer. O tarihten bu yana merak edilip okunmamıştır. Yine aynı eseri XIX.yy.da İsveçli bir subay bulmuş, Danimarkalı bir dilbilimci merak edip okumuş, Rus bir Türkolog dünyaya tanıtmıştır. Dünyada bir bomba etkisi yapan bu yayın Osmanlıda XX.yy. a kadar şerh bile edilmemiştir. Cumhuriyet Dönemine kadar da bilimsel bir yayın yoktur. Peki neyi değiştirirdi bunu çözmek? Bugün Proto Bulgarlardan kalma özellikle Dobruca bölgesinde 100 kadar yazılı taş vardır. Bunların yazıldığı alfabe Türklerin ilk milli alfabesi de olan

⁵⁹ Jelovich, 2017, age, s:109.

Köktürk alfabesidir. Yine Bulgarlar On İki Hayvanlı Türk takvimini kullanmıştır. Hükümdarlarına “Han” unvanı vermiştir: Asparuh Han vb.

Tarih bir milletin hafızasıdır, hafızasını kaybeden milletler tarih sahnesinden çekilmiştir. Türk milleti Bilge Kağan, Karamanoğlu Mehmet Bey, Fatih Sultan Mehmet, Ali Şir Nevai, Yusuf Akçura, Gaspıralı İsmail, Muhammed Şehriyar, Ziya Gökalp, Mustafa Kemal Atatürk gibi tarih şuurunu yüksek karakterler çıkartmıştır. Bugün toplumsal hafızamızın belki çoğunu bu önderler oluşturmaktadır.

Türk milletinin her bireyi “Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin bin bir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir.” Sözünden hareketle geçmişin hafızasına sahip çıkmalıdır. Akif’in dediği gibi "Sahipsiz olan vatanın batması haktır. Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır."

Kaynakça

- ACUN, Fatma, Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulanması, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- AKBAŞ, Halil Emre-Bozkurt, Serdar-Yazıcı, Kübra, Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2018.
- AŞIKPAŞAZADE, Tevarih-i Al-i Osman.
- ATAŞ, Emre, Eski Zağra'nın Demografik Yapısı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2015.
- ARMAOĞLU, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789-1914), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.
- AYDIN, Mahir, Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 199
- BARKAN, Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İ.F.M. İstanbul, 1949/50.
- CAHEN, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, E Yayınları İstanbul 1994.
- ÇİÇEKLİYURT, Gökhan, İstanbul'da Bağımsız Bir Bulgar Kilisesi'nin Kurulma Aşaması ve Sveti Stefan Kilisesi, A.Ü. YL Tezi, Ankara 2020.
- DOĞRU, Halime, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti,
- GÜNAL, Zerrin, Karesi Beyliği, TDV Ansiklopedisi.
- GÜNAL, Zerrin, Karasioğulları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- GENELKURMAY HARP DAİRE BAŞKANLIĞI, Tarihte Türk - Rus İlişkileri. Ankara, 1975.
- GÜNEŞ, Mehmet, Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımında Dönemsel Değişimler, Tarih ve Gelecek Dergisi, E-dergi 2017.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Evlad-ı Fatihân, TDV İslam Ansiklopedisi.
- İNALCIK, Halil, Balkanlarda Osmanlı Fethinin Sosyal Koşulları, Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara 2011.
- İNALCIK, Halil, Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg, Belleten , Ankara 2007.
- İNALCIK, Halil, “Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, Fatih Devri Üzerine Tedkik ve Vesikalar, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- İNALCIK, Halil, Türkler ve Balkanlar, Bal-Tam Türklük Bilgisi Dergisi, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi (BAL-TAM), Prizren, Eylül 2005.
- İNALCIK, Halil, Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Sultanı Orhan(1324-13629) Avrupa'da Yerleşme”, Belleten, Ankara, 2009.
- JELOVİCH, Barbara, Balkan Tarihi, Küre Yayınları, İstanbul 2017.
- JORGA, Nicoleta, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Tercüme: Nilüfer Epçeli), İstanbul 2005.
- KABASAKAL, Hüseyin, İkinci Kosova (1448) Meydan Muharebeleri ve İkinci Murat, Genel Kurmay Yayınları, Ankara,1986.
- KARAMAN, M. Ali, Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Isparta 2018.
- KARATAY, Osman, Yitik Bir Türk Kavmi: Bulgarlar, Ötügen Yayınları,2018.
- KARATAY, Osman, GÖKDAĞ, Bilgehan, Balkanlar El Kitabı, Öncü Basımevi Ankara.
- KAYAPINAR, Ayşe, Anadolu'dan Balkanlara Yapılan İskânın Özellikleri: Bulgaristan Örneği, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KAYAPINAR, Ayşe, Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi, Tarih İncelemeleri Dergisi, Ankara, 2015.
- KAYAPINAR, Ayşe, İki Balkan Şehri Tırnova ve Vidinde Türkler (Bulgar Çarlığı'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na), Abant Baysal Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, Bolu 2004.
- NORMAN, York, Merkezi Bosna'da Toprağa Dayalı Soylu Kesimin DOĞUŞU, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları(HÜTAD), Ankara, 2008.
- ÖDEN, Zerrin Günal, Karesi Beyliği, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- ÖZTAŞKIN, Özlem Bektaş, XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Halkı (Doktora Tezi), AÜ, Erzurum2008.

- PARLAK, M. Sacit, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafapaşa (Sinassos), Bilig, Ankara 2009.
- PEKAK, Sacit, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafa (Sinassos), Bilig, Ankara 2009.
- ŞENTÜRK, Hüdayi, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Rumeli'de Uyguladığı İskân ve Neticeleri, Belleten Dergisi, Ankara, 1993.
- ŞENTÜRK, Oğuz, Hâkimiyetin Sembolü: Kızılelma, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 2019.
- TANSÜ, Yunus Emre- ÇERKEZOĞLU, Semra, Bulgarların Kökeni ve Bağımsızlık Hareketleri, Asia Minor Studies, 2020.
- TEKİN, Talat, Tuna Bulgarları ve Dilleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.
- TDV İslam Ansiklopedisi, Müellif: Yusuf Halaçoğlu, Evlâd-ı Fatihân.
- TDV İslam Ansiklopedisi, Müellif: Zerrin Günel, Karasioğulları.
- UZUN, Ahmet, Mali Yönleriyle Voynuk Teşkilatı ve Voynuk Tımarları, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sivas 2014.
- VİKİPEDİ SÖZLÜK, "Aziz Sveti Paisiy".
- VİKİPEDİ SÖZLÜK, "Hasta Adam".
- YALÇIN, Emruhan, Türk-Bulgar Ortak Kültürü, Sayı: 43, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara 2009.
- YİĞİT, Yaşar, İslam Ceza Hukuku Hükümleri Bağlamında Zimmiler, Diyanet İlmî Dergi, Ankara 2021.

DANDANAKAN SAVAŞI (24 MAYIS 1040)

Abdurrahim ŞAHİN* & Ökkeş NARİNÇ**

Öz: Selçuklular, bir hayli uzun süren mücadelelerinin ardından devletlerini kuran temeli sağlam Türk topluluklarından biridir. Hedeflerine olan inançlarından asla kesin olarak vazgeçmeyen bu topluluk, yavaş yavaş ancak sağlam adımlarla bu hedefin yolunda yürümüştü. Bütün bu gayret, Dandanakan Savaşı'ndan sonra devletlerini kurmalarıyla sonuçlanacaktı. Lakin Selçuklular adına Dandanakan'a gidiş süreci hiç de kolay değildi. Aile içerisindeki ayrılıklar, Harezm'den Horasan topraklarına göçleri, yaşadıkları baskılar ve Gaznelilerle olan savaşları Selçukluları ciddi bir şekilde yormuştu. Fakat Tuğrul ve Çağrı Bey önderliğindeki Selçuklular, gösterdikleri olağanüstü dayanışma sayesinde söz konusu olan tüm zorlukların üstesinden gelmişlerdi. Selçuklularda durum böyleyken Gaznelilerde tam tersiydi. Tarih, bir devletin yükselişine tanıklık ederken, diğer devletin çöküşünü sahnelemesiyle meşhurdur. Gazneli Mahmud döneminde bölgenin süper gücü haline gelen Gazneliler, Selçukluların ortaya çıkışı ve Gazneli Mesud'un başa geçmesiyle birlikte eski gücünden uzaklaşmıştı. Yanlış Selçuklu siyaseti, beylerini dikkate almayı, kendi bildiğini okuması; Gazneli Mesud'a sahip olduğu kalabalık ve donanımlı ordusuna rağmen Dandanakan'da unutamayacağı bir bedel ödemesine neden olmuştu.

Anahtar Kelimeler: Dandanakan Savaşı, Gazneliler, Selçuklular, Tuğrul ve Çağrı Beyler, Gazneli Mahmud, Gazneli Mesud.

DANDANAKAN BATTLE (24 MAY 1040)

Abstract: The Seljuks, after prolonged and challenging struggles, emerged as one of the robust Turkish communities, establishing their state on a solid foundation. This community, unwavering in their belief in their goals, steadily but surely marched towards their objective. All their efforts would culminate in the establishment of their state after the Battle of Dandanakan. However, the journey to Dandanakan was far from easy for the Seljuks. Internal conflicts within the family, migrations from Khwarezm to Khorasan, pressures they faced, and wars with the Ghaznavids seriously drained the Seljuks. Yet, under the leadership of Tuğrul and Çağrı Bey, the Seljuks overcame all these challenges through extraordinary solidarity. In contrast, the situation in the Ghaznavids was entirely different. History was famous for witnessing the rise of one state while depicting the downfall of another. During the reign of Mahmud of Ghazni, the Ghaznavids had become the region's superpower. However, with the emergence of the Seljuks and the ascension of Mesud of Ghazni, they began to lose their former glory. The flawed policies of the Seljuks, their disregard for their nobles, and their unilateral decision-making, despite the vast and well-equipped army under Mesud of Ghazni, led to an unforgettable cost paid at the Battle of Dandanakan.

Key Words: Dandanakan Battle, Ghaznavids, Seljuks, Tuğrul and Çağrı Beys, Mahmud of Ghazni, Mesud of Ghazni.

Giriş

Bu çalışmada Türk tarihindeki en önemli savaşlar arasında yer alan Dandanakan Savaşı'na yer verilmiştir. Savaşı anlatmadan önce 1040 yılından geçmişe dönülerek iki tarafın durumundan bahsedilmiştir. Tuğrul ve Çağrı Bey önderliğinde Horasan'a yerleşen Selçukluların bu tarihten sonra Gazneli Mahmud yönetimindeki Gaznelilerle Dandanakan Savaşı'na dek sürecek olan mücadeleleri yapılan araştırmalardan sonra çalışmaya eklenmiştir. Bu eklentiden sonra artık Dandanakan Savaşı sürecine girilmiş ve iki tarafın ordularından, planlarından, hedeflerinden bahsedilerek savaşın daha iyi anlaşılması düşünülmüştür. Üç gün süren savaşın ardından sonuçlardan da söz edildikten sonra çalışma tamamlanmıştır.

Yapılan çalışmada konuyla ilgili olarak bazı telif ve tetkik eserlerden, ansiklopedilerden, akademik makalelerden ve tezlerden yararlanma yoluna gidilmiştir. Buradan hareketle öncelikli olarak telif ve tetkik eserler incelenmiştir. Bunlardan ilki Selçuklu Tarihini kapsamlı olarak ele alan İbrahim Kafesoğlu'nun "Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar", Ali Sevim ve Erdoğan Merçil'in "Selçuklu Devleti Tarihi", Andrew Charles Spencer Peacock'un "Büyük Selçuklu İmparatorluğu", Ahmet Kütük'ün "Tuğrul ve Çağrı Saltanat ve Sadakat", Erdoğan Merçil'in "Büyük Selçuklu Devleti", Erkan Göksu'nun "Selçuklular: Muhteşem Yüzyılın Mütevazı Çocukları" ve "Büyük Selçuklular (1040-

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, sahinabdurrahim61@gmail.com, ORCID: 0009-0009-8841-9335.

** Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, onarinc@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9486-8956.

1157)”, Ali Öngül’ün “Selçuklu Tarihi-1”, Sencer Divitçioğlu’nun “Oğuz’dan Selçuklu’ya” adlı kitapları; soru-cevap şeklinde Selçuklu Tarihinin daha iyi kavranmasını sağlayan Aydın Usta’nın “Sorularla Selçuklu Tarihi” ve Talha Uğurluel ile Özgen Cansu Canan’ın “Selçuklu’nun Şifreleri” adlı kitapları; Oğuzları tüm yönleriyle ele alan Faruk Sümer’in “Oğuzlar: Türkmenler” Selçukluların kurucularını baz alarak biyografi ağırlıklı yazılar kaleme alan Ergin Ayan’ın “Sultan Tuğrul Bey” ve Cihan Piyadeoğlu’nun “Çağrı Bey” adlı kitapları; kullandığı sade dille Gazneli Devleti’ni sadece siyasi tarihiyle değil, medeniyetle de anlatan Erkan Göksu’nun “Afganistan ve Hindistan’ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186) adlı kitabıdır.

Ansiklopedi ve makalelere bakılacak olursa Abdülkerim Özaydın’ın “Arslan b. Selçuk”, Erdoğan Merçil’in “Mahmûd-ı Gaznevî”, Ali Sevim’in “Çağrı Bey” ve Faruk Sümer’in “Selçuklular” adlı İslam Ansiklopedisi maddeleri; Gazneli Mahmud’un son döneminden bahsettikten sonra kendisinden sonra başlayan kardeşler arasındaki taht kavgalarını ayrıntılarıyla sunan İzzetullah Zeki’nin “Gazneli Devleti’nde Sultan Mahmud Sonrası Taht Mücadeleleri (1030-1040)” adlı makalesi, Selçukluların ortaya çıkışını, kuruluşunu ve kuruluşun sonrasını anlatan ve bu süre zarfında Selçuklu ailesine mensup Selçuklular ve Yabgulular arasında yaşanan olayları işleyerek bizlere dönemle ilgili farklı bilgiler sunan Sefer Solmaz’ın “Selçuklu Tarihini Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi” adlı makalesi ve Selçuklu ve Gazneli arasındaki ilişkilere bizzat şahit olan tarihçi Beyhaki rehber edinilerek hazırlanan Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki’nin “Tarih-i Beyhaki’ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı” adlı makaleleri, çalışmada çok faydalı olmuştur.

Bu çalışma çerçevesinde; Selçuklular öncesinde Anadolu’nun siyasi, ekonomik ve kültürel yapısını ele alan, İslamiyet döneminde Anadolu’ya yapılan seferlerden bahsedilen ve Selçuklular ile birlikte Anadolu’ya yapılan seferleri ele alarak Özgür Denizoğlu’nun “Tuğrul ve Çağrı Beyler Döneminde Anadolu Seferleri”, Dandanakan Savaşı ağırlıklı Selçuklunun kuruluş evresini konu edinen Mohammad Kasim İbadi’nin “Dandanakan Savaşı ve Tarihteki Önemi”, Selçuklunun kuruluşundan sonra Selçuklu-Gazneli arasındaki evliliklerle ilgili çalışma yapan Fadime Kalemkaş’ın “Büyük Selçuklu-Gazneli İlişkileri”, geçmişten Gaznelilerin seferlerine kadarki süreçte Gazneli-Hindistan sahalarından bahseden, seferlerden sonraki dönemde dini, ekonomik ve kültürel anlamda Hindistan’ı inceleyen Mehmet Sedat Talay’ın “Gaznelilerin Hindistan Politikası” başlıklı yüksek lisans tezlerine ayrıca Tuğrul Bey baz alınarak Selçuklu döneminin anlatıldığı Devletgeldi İlliyev’in “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Kuruluşu ve Tuğrul Bey” adlı lisans tezine ulaşılmıştır.

1. Gaznelilere Genel Bir Bakış

XI. yy.ın başında Gazneli tahtının sahibi olan Mahmud, 1000-1027 yılları arasında Hindistan topraklarına yönelik tam 17 kez sefer düzenlemişti. Fakat diğer yandan Gazneli Mahmud’un Hindistan seferiyle meşgul olmasını fırsata çevirmek isteyen Karahanlılar 1001, 1006, 1007 ve 1019 yıllarında olmak üzere tam dört kez Gazneliler karşısında fırsat tepmişti. Tarihler 1025’i gösterdiğinde iki devlet arasında anlaşma yapılırsa da ilerleyen yıllarda Karahanlılar tarafında karşılıklılaşmalar baş göstermişti. Bu karşılıklılaşmaları kendi lehlerine başarıyla kullanan Gazneliler, Samanilerin hakimiyet sahasını elde etmişlerdi.¹

Gazneli Mahmud tarafından tevkif edilen Arslan Yabgu’ya bağlı Selçuklu kitlesi ortada kalmışlardı. Amcalarından ayrı olarak varlıklarını sürdüren Tuğrul ve Çağrı Bey’in hizmetine girmek istemeyen bu kitle için tek çıkar yol, Gazneli Devleti içerisinde yer alan Horasan topraklarına geçmektir. Ayrıca bu kitle Yabgulular olarak da anılıyordu.²

Yabgulular, her ne kadar Arslan Yabgu’yu esir hayatına mahkûm eden Gazneli Mahmud’a karşı kin tutsalar da kendisine birtakım isteklerinin bulunduğu mektup göndermişlerdi. Mektupta “Biz 4.000 kişiyiz. Müsaadeniz olursa Ceyhun’u aşarak Horasan’a yerleşmeyi isteriz. Böylece bizden tasalanmazsınız. Biz de sürümüzü otlatır ve ordunuza tarafımızdan asker sağlarız.” demişlerdi. Yabguluların bu teklifi karşısında Gazneli Mahmud derin düşüncelere dalmış ve konuyu valileriyle birlikte değerlendirmeye başlamıştı. Valilerden özellikle Arslan Cazib, Arslan Yabgu’dan arta kalan bu Türkmen grubunun Gazneli topraklarına alınmasına ciddi bir şekilde karşı çıktığını her fırsatta gösteriyordu. Arslan Cazib’in gösterdiği bu tavır karşısında Sultan Gazneli Mahmud pek etkilenmemişti. Bunu sezen Arslan Cazib, “Selçuklular becerikli olmalarıyla bilinir. Eğer Horasan’a geçerse hiçbir tehlike arz etmemeleri için hepsinin baş parmakları kesilmeli.” teklifinde bulunmuştu. Bu öneri karşısında Sultan Mahmud ise Arslan Cazib’e çok acımasız olduğunu söyleyerek reddetmişti.

¹ Erdoğan Merçil, Mahmûd-ı Gaznevî, İslam Ansiklopedisi, C.27, TDV. Yay., Ankara, 2003, ss.362-365, s.363-364.

² Sefer Solmaz, Selçuklu Tarihini Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, C.1, S.35, Haziran 2016, ss.545-575, s.553.

Horasan'a yerleşen Yabgulular, zamanla kalabalıklaşmış ve buldukları yerlerde halka zorluklar çektirmeye başlamışlardı. 1028'de artan şikayetlerden sonra Gazneli Mahmud, Arslan Cazib'i orduyla birlikte bölgeye göndermişti. Fakat Arslan Cazib'den zafer haberi gelmemişti. Kısa bir süre sonra şikayetler yeniden artınca Gazneli Mahmud, Arslan Cazib'i beceriksizlikle itham etmişti. Arslan Cazib de Yabguluların kuvvetlendiğini, haklarından ancak kendisinin gelebileceğini Gazneli Mahmud'a iletmişti. Bu teklifi ciddiyetle karşılayan Gazneli Mahmud, 1029'da derhal ordusuyla birlikte bölgeye giderek Yabguluların büyük bir kısmını imha edip az bir kısmını da esir etmişti. Savaşın sonra kurtulanlar ise çevredeki bölgelere kaçarak canlarını kurtarmıştı.³

Gazneli Mahmud, ölmeden önce yerine oğlu Muhammed'in geçmesini vasiyet etmişti. 1030'da Gazneli Mahmud vefat ettikten sonra devletin ileri gelenleri tahta kimin çıkacağı konusunda ikileme düşmüşlerdi. Ancak Gazneli Mahmud'un vasiyeti gereği oğlu Muhammed başkente davet edilmiş ve tahta çıkarılmıştı. Diğer yandan Gazneli Mesud babasının vefatını öğrenince derhal harekete geçmişti. İlk olarak dönemin Harezmi valisi Altuntaş'la mektuplaşarak tahtın asıl sahibinin kendisi olduğunu dair valiyi ikna etmişti. Ardından devletin ileri gelen bazı kişilerle de gizliden gizliye anlaşmalar yapan Gazneli Mesud, tertiplemediği hile ile kardeşi Gazneli Muhammed'i tutuklatarak tahttan indirmişti.⁴

2. Selçuklulara Genel Bir Bakış

XI. yy.ın başında Selçuklu topluluğu Karahanlılara karşı Samaniler ile birleşerek, Samanilerin Buhara kentini geri almasında önemli bir rol oynamışlardı. Ancak Selçuklu topluluğu Samanilere olan desteğini çektikten sonra Karahanlılar söz konusu olan bu devlete kesin olarak son vermişti (1004).⁵

Selçuk Bey, 1007 yılı civarında 107 yaşlarında hâkimi olduğu Cend şehrinde hayata gözlerini yumduktan Selçuklu topluluğu Arslan Yabgu'yla birlikte yeni bir döneme girecekti. O dönemde Arslan Yabgu'nun emrinde 4 bin kadar süvari birliği varken kendisinden başka kardeşleri Yusuf ile Musa'nın ve dahi yeğenleri Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşlerin de kendi emirleri altında birlikleri bulunuyordu.⁶ Arslan Yabgu, Karahanlılara mensup Ali Tegin ile ittifak içerisinde hareket ederken,⁷ Tuğrul ve Çağrı Beyler ise amcaları Yusuf ve Musa ile birlikte bir diğer amcaları Arslan Yabgu'dan ayrı olarak Nur kasabası bölgesinde ikamet ediyorlardı.⁸ 1025 yılına kadar Arslan Yabgu'nun bölgede artan kudreti karşısında Karahanlılar ve Gazneliler ittifak yapma gereği duymuştu.⁹

Yapılan tartışmalardan sonra Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ve Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud, Ali Tegin ve özellikle Arslan Yabgu'ya yönelik tedbirler almışlardı Sultan Mahmud, Arslan Yabgu'ya yönelik harekete geçmek için uygun ortamın oluşmasını bekliyordu. Sultan Mahmud'un bu önceliğinin nedeni, Arslan Yabgu'nun kendisi hakkında "Onun filleri varsa bizim de oklarımız var. Savaşta oklarımızla onun askerlerini delik deşik ederiz" şeklindeki konuşmasından kaynaklanmaktadır. Hazırlıkları tamam ettikten sonra Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'yu huzuruna davet etmişti. Olacaklardan bihaber olan Arslan Yabgu ise daveti kabul ederek Gazneli Mahmud'un bulunduğu yere doğru yola çıkmıştı. Yolda 10 bin askerle ilerleyişini sürdüren Arslan Yabgu, Gazneli Mahmud'un habercisiyle gönderdiği "Askerlere ihtiyaç yoktur, amaç sadece görüşme ve yardımlaşmadır" şeklindeki mesajla tüm maiyetini geride bırakarak birkaç adamıyla yola devam etmişti. Gazneli Mahmud'un huzuruna varduktan sonra ziyafetle karşılaşan Arslan Yabgu kendinden geçmiş bir şekilde anın tadını çıkarıyordu. Ziyafet sırasında Gazneli Mahmud, Hindistan seferlerinde asker ihtiyacı olursa kendisine ne kadar askerle yardım edeceğini Arslan Yabgu'ya sormuştu. Arslan Yabgu yanındaki oklardan bir tanesini uzatarak "İhtiyacın olduğunda bunu kabileme gönderirsen 100 bin atlı yardımına koşar" demişti. Gazneli Mahmud dahasını sorunca Arslan Yabgu tekrar bir ok uzatarak "Bunu da Bakhan-Kuh'a gönderirsen 50 bin süvari sana eşlik eder" diye karşılık vermişti. Aynı soru yeniden sorulunca Arslan Yabgu bu sefer yayını havaya kaldırarak "Elimde gördüğün bu yayı Türkistan'a gönderirsen 200 bin süvari daha yanında gaza eder" yanıtını vermişti.¹⁰

Bu cevaplar karşısında gizliden gizliye ürken Gazneli Mahmud, sadece dört parçayla bu denli bir askeri birliği emri altına alabilmesi muhtemel bir rakibin ne kadar tehlikeli olduğuna artık emindi. Arslan

³ Ahmet Kütük, Tuğrul ve Çağrı Saltanat ve Sadakat, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020, s.76-79.

⁴ İzzettullah Zeki, Gazneli Devleti'nde Sultan Mahmud Sonrası Taht Mücadeleleri (1030-1040), Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi, S.4, Aralık 2019, ss.7-26, s.10-17.

⁵ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devleti Tarihi, TTK. Yay., Ankara, 2014, s.22.

⁶ Devletgeldi İlliye, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Tuğrul Bey, Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul, 2014, s.10.

⁷ Abdülkerim Özaydın, Arslan b. Selçuk, İslam Ansiklopedisi, C.3, TDV. Yay., İstanbul, 1991, ss.402-403, s.403.

⁸ Ali Öngül, Selçuklu Tarihi-1, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2016, s.5.

⁹ Özaydın, a.g.mad., s.403.

¹⁰ Kütük, a.g.e., s.69-73.

Yabgu, işte bu konuşmanın ardından tevkif edilmiş ve Hindistan bölgesindeki Kalincar Kalesi'ne kapatılmıştı. Arslan Yabgu, bu kalede geçirdiği yedi yılın ardından hayatını kaybetmişti.¹¹

Arslan Yabgu'dan sonra Selçuklu topluluğunu yönetimi Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşlere geçmişti fakat temsili olarak topluluğun başında amcaları Musa Yabgu bulunuyordu. Selçuklu topluluğunun bu zamanda üç kişi tarafından yönetildiği gözüküyordu ta ki Dandanakan Savaşı'na kadar...¹²

3. Dandanakan'a Giden Süreç

Arslan Yabgu esir alındıktan sonra bölgede müttefiksiz kalan Ali Tegin, Tuğrul ve Çağrı Bey'e birlikte hareket etmeyi teklif etmiş ancak teklifi reddedilmişti. Bu yanıtın ardından küplere binen Ali Tegin, Selçuklu ailesinin birliğini kırmak için Selçuk Bey'in oğlu Yusuf Yinal'ı Selçukluların beyi ilan etmişti. Fakat Ali Tegin'in bu hamlesi işe yaramayınca komutanlarından Alp Kara'yı Yusuf Yinal'ın üzerine göndermiş ve Yusuf Yinal bu karşılaşmada şehit edilmişti. Amcalarının ölüm haberini alarak derin bir üzüntü geçiren Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler, Ali Tegin'in bu hareketine cevap verip vermeyeceklerini düşündükleri sırada Çağrı Bey adına müjdeli bir doğum haberi gelmişti. Çağrı Bey, dünyaya gelen bebeğine Alparslan adını vermişti. Alparslan'ın doğumunu iyi bir işaret olarak yorumlayan Selçuklu ileri gelenleri, intikam için Ali Tegin'in üzerine yürümeyi kararlaştırmışlardı. Alınan kararlardan ve yapılan hazırlıklardan sonra harekete geçerek karşı karşıya gelen iki ordu arasında yapılan savaşta Selçuklular büyük bir zafer kazanmış ve Ali Tegin'in komutanı Alp Kara'yı öldürerek amcalarının intikamını almışlardı.¹³

Devam eden aylarda Ali Tegin'in baskıları artınca Tuğrul ve Çağrı Bey önderliğindeki Selçuklular, Harezm valisi Harezmşah Altuntaş'ın onayıyla Harezm bölgesinde yaşamaya başlamışlardı. Bu sırada 1030 yılında Gazneli tahtında Gazneli Mahmud'un ölümüyle yeni bir dönem başlamıştı. Tahta çıkan Gazneli Mesud, Ali Tegin'in üzerine Harezmşah Altuntaş'ı göndermiş, Altuntaş da bu sefer sırasında hayatını kaybetmişti.¹⁴

Gazneli topraklarında başıboş Türkmenler yağma hareketlerinde bulunuyordu. Harezm yöneticiliğine geçen Harun, bu fırsattan yararlanarak Cend emiri Şah Melik ve Selçuklulardan Tuğrul ve Çağrı Bey ile ittifak yapmıştı. Şah Melik, Selçuklulara saldırarak büyük bir kıyama girişmişti. Yaşanan bu olaydan sonra Selçuklular bölgeden ayrılmak istemiş ancak Harun'un ısrarı üzerine isteklerinden vazgeçmişlerdi.¹⁵ Fakat 1035'te Harezm'in yöneticisi Harun'un, Gazneli Mesud'un kontrolündeki bir suikasta kurban gitmesiyle birlikte Selçuklular için devam edilmesi gereken tek yol Gazneli hakimiyeti altındaki Horasan toprakları olmuştu.¹⁶

Selçukluların Gazneli hakimiyeti altındaki topraklara girdiğini haber alan Sultan Mesud başta olmak üzere tüm Gazneli Devleti ileri gelenleri bir anda telaşa kapılmışlardı. Öyle ki Gazneli vezirlerinden Ahmed b. Abdüssamed'in şu sözü söz konusu olan telaşın boyutunu gözler önüne sermekteydi: "Şimdiye kadar çobanlarla uğraşıyorduk. Şimdi devletler zapt eden beylerle mücadele edeceğiz"¹⁷ Bir başka rivayete göre ise Selçukluların Horasan'a geldiğine şahit olan Gazneli Devleti ileri gelenlerinden Horasan valisi Ebu'l-Fazl Suri, "Horasan elden çıktı" demiştir. Fakat Tuğrul ve Çağrı Bey'in Horasan'a geldikten sonra Ebu'l-Fazl Suri'ye mektup göndermişti. Suri'ye ulaşan mektupta Sultan Gazneli Mesud'un kabul görmesi halinde içlerinden birinin Gazneli sarayında kalacağını, diğerlerinin ise her daim kendisinin emri altında olacağı yazıyordu. Bu tekliflerin dışında Selçukluların bir de isteği vardı: Ferave ve Nesa bölgelerinin kendilerine yurt olarak verilmesi.¹⁸

3.1. Dandanakan'ı Tetikleyen Savaşlar

Harun'un öldürülmesinden sonra bir hayli memnun olan Gazneli Mesud, sarayda ziyafet tertiplemişti. Ziyafetten sonra Selçukluların Suri'ye gönderdiği mektup Gazneli Mesud'a ulaştırılmıştı. Mektubu okuyan Gazneli Mesud, Selçukluların isteklerini fazla düşünmeye gerek duymadan kesin bir dille

¹¹ Erkan Göksu, Selçuklular: Muhteşem Yüzyılın Mütevazı Çocukları, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s.48-49.

¹² Solmaz, a.g.m., s.552.

¹³ Cihan Piyadeoğlu, Çağrı Bey, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s.33-34.

¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, s.21-22.

¹⁵ Erkan Göksu, Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186), Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, s.58.

¹⁶ Öngül, a.g.e., s.9-10.

¹⁷ Faruk Sümer, Selçuklular, İslam Ansiklopedisi, C.36, TDV. Yay., İstanbul, 2009, ss.365-371, s.367.

¹⁸ Andrew Charles Spencer Peacock, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Çev. Özkan Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s.46-47.

reddetmişti.¹⁹ Çünkü o yıllar önce babası Gazneli Mahmud'un Arslan Yabgu'dan sonra başsız kalan Selçuklu kitesini Horasan'a yerleşmelerine izin vermesindeki hatanın farkındaydı. Durumu her ne kadar Gazneli ileri gelenleriyle de tartışsa da Gazneli Mesud, kendi bildiğini okuyarak Selçuklulara karşı harekete geçmişti.²⁰

3.1.1. İlk Karşılaşma: Nesa Savaşı

Gazneli Mesud, Beydoğdu komutasındaki 17 bin kişilik Gazneli ordusunu Selçuklular üzerine göndermişti. Beydoğdu'nun ordusuna karşılık Tuğrul ve Çağrı Bey'in ise 10 bin kadar askeri bulunuyordu.²¹

Savaşın birinci safhasında Beydoğdu'nun öncü birliği, 700 kadar Selçuklu askerini öldürerek Beydoğdu'ya haber göndermişti. Zafer haberini alan Beydoğdu, ordusuyla birlikte Selçuklu mallarına yönelik yağma hareketine girişmişti. Savaşın ikinci safhasındaysa yağma hareketi sırasında ganimet sarhoşluğu içerisinde etrafa dağılan Gazneli askerlerini bir arada tutmaya çalışan Beydoğdu, askerlerine bir türlü sözünü geçirememiş ve tam da bu sıralarda etrafta pusuda bekleyen Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler, saldırı için uygun olan ortamın oluştuğuna kanaat getirerek askerlerine saldırı emri vermişlerdi. Nesa civarında gerçekleşen savaşı Çağrı Bey'in üstün savaş maharetleri sayesinde Selçuklu zaferiyle son bulmuştu (1035).²² Savaştan sonra Selçuklular temkinli davranarak önce Gazneli Mesud'dan özür dilemiş, ardından yurtlarını savunmak maksadıyla savaşa mecbur kaldıklarını iletmişlerdi.²³ Gazneli Mesud, yaşanan olaylardan sonra Selçuklular ile sulh yaptıktan sonra Dihistan'ı Çağrı Bey, Nesa'yı Tuğrul Bey, Ferave'yi Mûsâ Yabgu yönetimine bırakmıştı.²⁴

3.1.2. Çağrı Bey'in Kararlılığı: Talhab Savaşı

Gazneliler ile yapılan sulhtan sonra Selçuklular, kısa bir süre içerisinde mevcut sulhu ihlal ederek çevre şehirlerde yağma hareketine girişmişlerdi. Selçukluların bu cesur hareketi üzerine Gazneli Mesud, yağma altındaki bölgeye ordu gönderdiyse de bu ordu Selçuklular ile savaşa girişmemişti. 1038'e kadar yağmacı tutumundan vazgeçmeyen Selçuklular, Rey şehrini dahi Gaznelilerden koparmıştı. Bu süre zarfında Gazneli sarayına mektup yollayan Selçuklular, artık sahibi oldukları topraklara sığınmadıklarını, bunun için Merv, Serahs ve Baverd şehirlerine yerleşmeyi istiyorlardı. Ayrıca herhangi bir savaş durumunda çarpışmadan kaçmayacaklarını ve meydana çıkacaklarını da açık bir dille ifade etmişlerdi.²⁵

Gazneli Mesud, gelişen bu olaylar sırasında Hindistan'da bulunuyordu. Buradan döndükten sonra derhal Hacib Subaşı'yı orduyla donatarak Selçuklular üzerine göndermişti fakat Talhab civarında yapılan savaşta yeniden Çağrı Bey ön plana çıkmış ve Selçuklular Gaznelilere karşı ikinci zaferlerini kazanmıştı (1038).²⁶

Savaşın ardından Selçuklu öncü kuvvetlerini komuta eden İbrahim b. Yusuf Yınal, Nişabur önlerine gelerek, şehrin anahtarlarını şehrin ileri gelenlerinden istemişti. Şehrin yakınında büyük bir Selçuklu ordusunun beklediğini söyleyen İbrahim Yınal, şehirdeki hutbenin kendileri adına okunmasını da istemişti. Bu tekliften sonra aralarında durum değerlendirmesi yapan şehir sakinleri, yağma yapılmaması şartıyla anahtarları İbrahim Yınal'a vermişti. Şehri teslim yoluyla alan İbrahim Yınal, Tuğrul Bey'i Nişabur'a davet etmiş, şehre gelen Tuğrul Bey, Gazneli Mahmud'un tahtına "Sultan-ül Muazzam" unvanıyla oturmuştu.²⁷ Çağrı Bey de "Melikü-l-Mülük" sıfatıyla anılmaya başlanmıştı.²⁸

3.1.3. Gazneli Mesud'un Harekete Geçişi: Ulyaabad Savaşı

Yaşanan son mağlubiyetin ardından Gazneli ileri gelenleri, yaşananları Gazneli Mesud'a bağlamışlardı. Onlara göre Gazneli Mesud'un Selçuklulara karşı ordunun başına geçmesi yerine Hindistan'a gitmesi bu sonuçları doğurmuştu. Gazneli Mesud da tüm bu olanlardan sonra artık ordunun başına geçmesi gerektiğini anlamıştı. Bu hareketle derhal hazırlıklarını tamamlayıp atını Horasan'a doğru sürmeye

¹⁹ Erkan Göksu, Büyük Selçuklular (1040-1157), Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, s.29-31.

²⁰ Öngül, a.g.e., s.10.

²¹ İlliye, a.g.t., s.15.

²² Kütük, a.g.e., s.93-94.

²³ Ergin Ayan, Sultan Tuğrul Bey, Kronik Kitap, İstanbul, 2020, s.35.

²⁴ Sümer, a.g.mad., s.367.

²⁵ Özgür Denizoğlu, Tuğrul ve Çağrı Beyler Döneminde Anadolu Seferleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2011, s.67.

²⁶ Öngül, a.g.e., s.11.

²⁷ Fadime Kalemkaş, Büyük Selçuklu-Gazneli İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2019, s.52-53.

²⁸ Kafesoğlu, a.g.e., s.25.

başlamıştı.²⁹ Ordusunda 50 bin kadar asker ve 300 kadar fil bulunuyordu. Bu ordu, dönemin kaynaklarında “Türkistan bölgesi devletlerinin bile karşısında duramayacağı kudretli bir ordu” olarak lanse edilmişti.³⁰

Gazneli Mesud’un ilerleyişi sırasında Çağrı Bey de Faryab ve Talekan’a baskınlar düzenlemekle meşguldü. Gazneliler’in yaklaştığı haberini alan Çağrı Bey, kimsenin beklemediği bir anda Gazneli ordusuna ufak çaplı baskın yapmış ve bir fili kaçırmıştı. Çağrı Bey’in cesareti karşısında küplere binen Sultan Mesud, derhal kendisini takibe koyulmuştu. Akıp giden takipleşmelerin ardından Çağrı Bey, Ulyabad mevkiinde durarak yönünü Sultan Mesud’a doğru çevirmişti.³¹ İki taraf arasında vuku bulan savaşta bu sefer Gazneliler galip gelmişti (1039). Gaznelilerin bu galibiyeti, ordu içerisinde büyük bir heyecanın oluşmasını sağlamıştı.³²

3.1.4. Gazneli Mesud’un Zafer Hevesi: Serahs Savaşı

Ulyabad’daki ordusunun Selçuklular karşısındaki zaferinin ardından iyice cesaretlenen Gazneli Mesud, 100 bin kişiye kadar yükselen ordusuyla beraber yönünü tekrar Selçuklular üzerine çevirmişti. Serahs civarında karşılaşan iki ordu arasında cereyan eden savaşta kazanan yeniden Gazneli Mahmud liderliğindeki Gazneli ordusu olmuştu (1039). Fakat bu savaşta da Selçuklulara boyun eğdirebilecek kadar büyük ve kesin bir üstünlük kurulamamıştı.³³ Çünkü iki tarafın öncü kuvvetleri savaşırken Gaznelilerden Selçuklular tarafına birçok asker geçmişti.³⁴ Fakat Gazneli Mesud bu savaş sonunda artık Selçuklulara karşı kesin bir üstünlük kurduğunu düşünse de kısa bir süre sonra toparlanan Selçukluları etraflarında görünce düşünce yanıldığını anlamıştı.³⁵

3.2. Tarafların Ekonomisinin Kaynağı

Dandanakan Savaşı öncesi Gazneli ekonomisine bakıldığında zaman Hindistan etkisi göze çarpmaktaydı. Özellikle Gazneli Mahmud döneminde Hindistan coğrafyasına yönelik yapılan Vayhand ve Peşaver (1001), Bhatiya (1002), Multan (1005-1006), II. Peşaver (1008), Narin (1009-1010), Nandana (1013-1014), Thanesar (1014), Kanavc (1018-1019), Kalincar (1019), Keşmir (1021), Gvalior (1022), Somnat (1024-1026) seferleriyle birlikte Gazne hazinesinde ganimetleri koyacak yer kalmamıştı. Gazneli Mahmud’dan sonra devletin başına geçen Gazneli Mesud ve sonrasındaki hükümdarların dönemlerindeyse Gazneliler ekonomik anlamda pek başarılı olamamış ve zamanında Gazneli Mahmud’un doldurduğu hazineyi kullanmakla yetinmişlerdi.³⁶

Selçukluların ilk dönemlerinde paranın kaynağı elde ettikleri ganimetlere bağlıydı. Örneğin Gaznelilerle yaptıkları Nesa Savaşı’nın ardından yüklü miktarda ganimetin de sahibi olmuşlardı.³⁷ Nesa Savaşı’ndan sonra Fera, Cuzcan, Serahs ve çevresinde yağma hareketlerinde bulunuyorlardı.³⁸ Tuğrul Bey’in Nişabur’da bulunduğu günlerde Abbasi halifesi Kaim Biemrillah’ın elçileri şehre gelmişti. Elçiler, Tuğrul Bey’e elde ettikleri şehirlerde herhangi bir yağma hareketinin yapılmaması gerektiğini halife Kaim Biemrillah’ın ağzından kendisine bildirmişlerdi. Tuğrul Bey de halifenin isteğini olumlu karşılayarak elçiyi şehirden uğurlamıştı.³⁹ Hatta bir rivayete göre Tuğrul Bey, Nişabur’a hâkim olduktan sonra Selçuklu askerlerine, Ramazan ayı bitene kadar yağma yapılmamasını buyurmuştu fakat halifenin elçilerinden gelen buyruktan sonra Tuğrul Bey, yağma hareketinin tamamen sonlandırılması için uğraş vermeye başlamıştı. Tuğrul Bey’e nazaran Çağrı Bey ise yağmacı tutum sergiliyordu.⁴⁰ Ramazan ayının gelmesiyle beraber Çağrı Bey’i yağma hareketinden vazgeçiren Tuğrul Bey, Ramazan’dan sonra da halifenin yağmaya karşı çıktığını kardeşine bildirmişti. Fakat Çağrı Bey, Ramazan’dan sonraki süreçte Tuğrul Bey’i dikkate almamıştı. Kardeşi Çağrı Bey’i bu tutumundan vazgeçirmek isteyen Tuğrul Bey, hançerini çekerek “Yağmaya devam edersen kendimi öldürürüm.” demişti. Olayların daha fazla

²⁹ Kütük, a.g.e., s.111-112.

³⁰ Aydın Usta, Sorularla Selçuklu Tarihi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2020, s.18.

³¹ İlliye, a.g.t., s.18.

³² Faruk Sümer, Oğuzlar: Türkmenler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara, 2017, s.110.

³³ Erdoğan Merçil, Büyük Selçuklu Devleti, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2020, s.24.

³⁴ Kalemkaş, a.g.t., s.56.

³⁵ Sümer, a.g.e., s.111.

³⁶ Mehmet Sedat Talay, Gaznelilerin Hindistan Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2019, s.75-78.

³⁷ İlliye, a.g.t., s.15.

³⁸ Denizoğlu, a.g.t., s.67.

³⁹ Talha Uğurluel, Özgen Cansu Canan, Selçuklu’nun Şifreleri, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s.83-84.

⁴⁰ Peacock, a.g.e., s.53.

büyümesini istemeyen Çağrı Bey, yağmacı tutumundan hemen vazgeçerek şehir halkını vergiye bağlamıştı.⁴¹

4. Savaş Öncesi Son Durum

Gazneli Mesud'un Selçuklulara karşı kazandığı art arda iki savaşın ardından Tuğrul ve Çağrı Beyler, vur-kaç taktiğiyle Gazneli birliklerini çaresiz düşürüyordu. Bu durumda Gazneli ileri gelenleri Gazneli Mesud'a Selçuklulara karşı sulh teklifinin yapılmasını iletmış, Gazneli Mesud da bu teklifi kabul etmişti. Böylelikle Selçuklular ile birtakım şartlar karşılığında anlaşma sağlanmıştı. Bu şartlar arasında Nesa, Baverd ve Ferave şehirlerinin Selçuklu hakimiyetine girmesi; Nişabur, Merv ve Serahs şehirlerinden Selçukluların el çekmesi gibi maddeler mevcuttu. Ayrıca Gazneliler de Herat şehrinde bulunacaktı.⁴² Selçuklular, söz konusu olan bu anlaşmayı büyük Gazneli ordusu karşısında zaman kazanmak ve ordularını iyice hazır hale getirebilmek için kabul etmişti.⁴³ Gazneli ordusu yaptıkları anlaşma gereğince Herat'a doğru yol almışken; Selçuklular Nişabur, Merv ve Serahs'tan ayrılmayarak çevre şehirlere yönelik yağma hareketlerini durmaksızın sürdürüyorlardı.⁴⁴

İki taraf her ne kadar barış yapsalar da birbirlerine güvenmiyordu. Beklemenin herhangi bir sonuç vermediğini gören Gazneli Mesud, yeni bir planla kardeşleri ayırma yoluna gitmişti. Bu bağlamda Tuğrul Bey'i ortadan kaldırmak için harekete geçen Gazneli Mesud, o sıralarda Tûs'da bulunan Tuğrul Bey'in üzerine doğru ilerlemeye başlamıştı. Fakat yolculuk esnasında fil üzerinde hareket eden Gazneli Mesud uykuya dalmıştı. Diğer yandan Gazneli Mesud'un ordusuyla birlikte Tûs'a doğru geldiğini haber alan Tuğrul Bey şehirden ayrılmak için hazırlıklara derhal başlamıştı. Fili yürüten askerler Gazneli Mesud'u uyandırmamak için yavaş hareket edince zaman, Tuğrul Bey'in lehine işlemişti ve bu fırsatı iyi yönde değerlendirdikten sonra şehirden ayrılarak kardeşi Çağrı Bey'in yanına varmıştı. Yolculuk sırasında uyanan Gazneli Mesud ise Tuğrul Bey'in şehirden çoktan ayrıldığını öğrenince adeta etrafındakilere ateş püskürtmüştü. İşin fazlasıyla uzadığına kanaat getiren Gazneli Mesud, artık Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşleri birlikte ortadan kaldırmak için takibe devam etmişti.⁴⁵

Selçuklulardan herhangi bir iz bulamadıktan sonra Gazneli Mesud, Selçukluların elindeki Baverd, Nesa ve Nişabur'da güvenliği sağlamıştı. Fakat Selçukluların Serahs'a geldiği haberi duyulunca Gazneli ordusu da harekete geçmiş ve 5 Mayıs 1040'ta şehre gelmişlerdi. Yolculukları esnasında büyük Gazneli ordusu, birkaç kez Selçuklu kuvvetlerinin baskınına uğramış ve artan kıtlıkla birlikte zorlanmaya başlamışlardı. Ordunun bu çaresiz ve yorgun halini gören Gazneli Mahmud, Merv'e doğru hareket emrini vererek ordusunu bu yöne çevirmişti.⁴⁶

4.1. Savaşa Önderlik Edenler

Selçuklular karşısında Gazneliler bir türlü galip gelemeyince Gazneli Mesud bizzat sefere çıkma kararı almıştı. Horasan bölgesindeki büyümesi muhtemel Selçuklu tehdidini ortadan kaldırmak için kalabalık ve donanımlı ordusuyla beraber hareket ediyordu. Gazneli Mesud ile 1039'da Ulyaabad'daki ilk karşılaşmalarından mağlubiyetle ayrılan Çağrı Bey komutasındaki Selçuklular, Serahs'ta paniğe kapılmıştı.⁴⁷ Tuğrul Bey ve Musa Yabgu önderliğinde gerçekleştirilen toplantıda Horasan'dan ayrılma fikri öne çıkmıştı. Fakat buldukları topraklardan ayrılmanın bir çözüm olmayacağına inanan Çağrı Bey söz alarak Gazneli Mesud'un takviyeler alarak durmadan üzerlerine gelebileceğini, kendilerinin Gazneli ordusuna göre avantajlı olduğunu belirterek savaşın sürdürülmesi fikrini savunmuştu.⁴⁸ Aynı yıl meydana gelen ikinci savaşı da Gazneliler kazanınca, Selçuklu beyleri yeniden geri çekilme ihtimalleri üzerine aralarında tartışmaya başlamıştı. Ancak kendinden emin olan Çağrı Bey; bölgeyi terk ederlerse Gazneli Mahmud'un kendilerini sonuna kadar takip etme ihtimalinin çok yüksek olduğunu, ordudaki hayvanları için yemlerinin yeteri kadar bulunduğunu fakat Gazneli ordusunda kıtlığın baş gösterdiğini, kendilerinin ise kıtlık felaketine karşı dayanıklı olduklarını savunmuştu. Söz konusu tartışmalarda Çağrı Bey'in teklifi yeniden beyler tarafından kabul edilmiş ve bu doğrultuda harekete geçilmişti.⁴⁹

⁴¹ Piyadeoğlu, a.g.e., s.125.

⁴² Öngül, a.g.e., s.12-13.

⁴³ Sümer, a.g.e., s.111.

⁴⁴ Öngül, a.g.e., s.13-14.

⁴⁵ Kütük, a.g.e., s.117-118.

⁴⁶ Ayan, a.g.e., s.63-66.

⁴⁷ Mohammad Kasim İbadi, Dandanakan Savaşı ve Tarihteki Önemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, s.67-68.

⁴⁸ Kalemkaş, a.g.t., s.55.

⁴⁹ Ayan, a.g.e., s.67.

5. Tarafların Stratejileri

Merv'e doğru hareket eden büyük Gazneli ordusundaki moraller kıtlık nedeniyle resmen alt üst olmuştu. Ancak Selçuklularda durum farklıydı çünkü yaşam biçimleri zorlu şartlara Gaznelilere nazaran daha dayanıklı haldeydi.⁵⁰

Gazneli ordusu ordu içerisindeki ihtiyaçlardan ötürü perişan haldeydi. Gazneli Mesud dahi umutsuzluğa kapılsa da toplantılarda Gazneli ileri gelenlerine umut aşılama çalışmaktan geri kalmıyordu. Fakat gün geçtikçe artan Selçuklu öncü birliklerinin baskıları karşısında Gazneli ordusunda savaş psikolojisi kalmamıştı. Askerlerinin dehşet verici hallerine şahit olan bazı Gazneli komutanları, aralarında geri dönüş muhabbetleri yapıyordu. Bu muhabbetlerden Gazneli Mesud'un da haberi olmuştu. Gazneli Mesud'a göre sefer yolundan geri dönülürse savaşı kaybeden taraf olacaklardı. Fakat sefere devam ettikleri takdirde, Merv'de Gazneli ordusunun ihtiyaçları karşılandıktan sonra Selçukluların karşısına çıkılıp zafer kazanılacak ve Selçuklular çöllere çekilmeye mecbur bırakılacaktı. Gazneli Mesud'un açıkladığı bu plan karşısında Gazneli komutanların hemen hemen hepsi olumlu tepkiler verip eski düşüncelerinden vazgeçerek sefere devam etme konusunda hemfikir olmuşlardı.⁵¹

Selçuklularda ise Gazneli ordusuna yönelik yıldırıcı yöntemler tercih ediliyordu. Vur-kaç taktiği bunlardan birisiydi. Diğer bir yöntem ise büyük Gazneli ordusunun yolculuğu sırasında ulaşabilecekleri su kuyularını imha etmektir.⁵² Kavurucu sıcaklıklarda yoluna devam eden bitkin Gazneli ordusunun binek hayvanlarını da kaçırmaya başlayan Selçuklu öncüleri, Gaznelileri çaresiz bırakmaktaydı.⁵³

5.1. Komutanlar ve Ordular

Gazneli Mesud, Merv'e doğru harekete geçtiği sırada ordusundaki asker sayısı 100 bine ulaşmıştı.⁵⁴ At arabaları ve 50 fil takviyesiyle de hareket eden büyük Gazneli ordusunda Gazneli Mesud'dan başka Hacib Subaşı, Beg Tegin, Piri Ahur Salar, Sunkur, Bu Bekir,⁵⁵ Emir Beydoğdu ve Busehl Zuzeni gibi komutanlar da yer alıyordu.⁵⁶ Gazneli ordusunun büyüklüğü bir hayli fazlaydı ancak düşmanın gözünü korkutmak için kuşandıkları ağır zırhlar, zaman zaman bunaltıcı iklim koşullarında dolayı ciddi derecede sıkıntıya sebep olabiliyordu.⁵⁷

Selçuklu ordusu ise yaklaşık olarak 16 bin süvariden meydana geliyordu. Ordu içerisinde Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşlerden başka Musa Yabgu,⁵⁸ İbrahim Yınal, Börü Tegin ve ailenin diğer üyeleri yer almaktaydı.⁵⁹ Gazneli ordusuna göre sayıca az olan Selçuklu ordusunun en büyük avantajı teçhizatlarının Gaznelilere nazaran daha hafif oluşuydu.⁶⁰

6. Son Karşılaşma: Dandanakan Savaşı

Merv'e doğru ilerleyen Gazneli ordusunu 22 Mayıs 1040'ta Selçuklu öncü birliği karşılamıştı. Asıl savaştan önceki son çarpışma gibi görünen karşılaşmada Gazneli ordusu hiçbir varlık gösterememişti. Hatta Beydoğdu'ya bağlı askerler savaşa dahi girmemişti. Bunun nedeniyse Beydoğdu'nun toplantılardaki tavsiyelerinin dinlenilmemesinden kaynaklanıyordu.⁶¹ Bu çarpışmadan sonra 23 Mayıs'ta da Selçuklu hücumuna uğrayan Gazneli ordusu, bütün bu zorluklara rağmen kendilerini Merv civarındaki Dandanakan Kalesi önlerine atmıştı.⁶² Dandanakan bölgesi kimi kaynaklara göre Merv'e yakın olan bir bölge olduğunu ve etrafından çeşmelerin aktığını söylerken; kimi kaynaklara göre de Merv'e bağlı küçük bir yerleşim yeri olarak bahsedilmekteydi. Ancak o dönemde savaşa bizzat şahit olan Beyhaki ise Dandanakan Kalesi çevresinin çok hareketli olduğundan bahsetmekteydi.⁶³ 24 Mayıs'ta bu bölgede ihtiyaçlarını gidermeyi uman Gazneli ordusu, umduğunu bulamamıştı. Çünkü kale etrafındaki kuyular Selçuklular tarafından kullanılamaz hale getirilmişti. Kalede bulunan az sayıdaki kuyu da kalabalık ordunun ihtiyaçlarını tamamen giderememişti. Ordunun su ihtiyacı had safhada

⁵⁰ Göksu, a.g.e., Kronik Kitap, s.67.

⁵¹ Piyadeoğlu, a.g.e., s.88-89.

⁵² Göksu, a.g.e., Kronik Kitap, s.65.

⁵³ İbadi, a.g.t., s.72.

⁵⁴ Ali Sevim, Çağrı Bey, İslam Ansiklopedisi, C.8, TDV., İstanbul, 1993, ss.183-186, s.184.

⁵⁵ İbadi, a.g.t., s.72-75.

⁵⁶ Ayan, a.g.e., s.69.

⁵⁷ Peacock, a.g.e., s.50.

⁵⁸ Öngül, a.g.e., s.13-14.

⁵⁹ Sencer Divitçioğlu, Oğuz'dan Selçuklu'ya, İmge Kitabevi, İstanbul, 2015, s.83-84.

⁶⁰ Peacock, a.g.e., s.50.

⁶¹ Kütük, a.g.e., s.120-121.

⁶² Sümer, a.g.e., s.114.

⁶³ İbadi, a.g.t., s.63-64.

olduğu için Gazneli Mesud, komutanlarının istirahat etme tekliflerine rağmen yaklaşık 30 km uzaklıktaki su bölgesine hareket emri vermişti.⁶⁴

Gazneli Mesud'un yeni emrinden sonra büyük Gazneli ordusunun içerisinde karışıklık patlak vermişti. Tam da bu esnada vaktin geldiğine karar veren Selçuklular topyekûn saldırıya geçmişti. Hal böyleyken gizlice Selçuklu tarafına geçmiş olan birtakım Gazneli askeri de saldırıya geçmişti. Bu çarpışma sırasında Beydoğdu ve askerleri savaş meydanından ayrılmıştı.⁶⁵ Meydanda az sayıda askeriyle vuruşmaya devam eden Gazneli Mesud, direnmeye devam ediyordu. Fakat yanında bulunan Gazneli ileri gelenleri Gazneli Mesud'u savaş alanından çıkarmaya çalışıyordu. En sonunda Camedar Hacib, savaşımaya devam eden Gazneli Mesud'a yüksek ses tonuyla eğer ki meydandan ayrılmazsa Selçuklulara esir düşeceğini söylemişti. Yanındakilerinin bunca çabasından sonra Gazneli Mesud, ordusundan geriye kalan az sayıdaki askeriyle Dandanakan önlerinden ayrılmıştı. Selçuklular, bu mühim savaşın kesin kazananı olmuşlardı.⁶⁶ Selçukluların savaşı kazanmasındaki etkenlerden bir tanesi de son ana kadar dikkatli hareket etmeleriydi. Gazneliler tarafındaysa Gazneli Mahmud'un vurdumduymazlığı, felaket sonuçlar doğurmuştu.⁶⁷

6.1. Savaşın Ardından Gazneliler ve Selçuklular'da Durum

Dandanakan Savaşı'nın ardından Gazneli ülkesinde mağlubiyet haberi yayılınca Gazneli Muhammed taraftarları devrik hükümdarı hapisneden çıkarmıştı. Tahta ikinci kez çıkan Gazneli Muhammed, "Uzun zamandır kalede vakit geçirdim. Biraz da kardeşim kalede vakit geçirsin." diyerek savaş alanından türlü zorluklarla başşehir Gazne'ye dönen kardeşi Gazneli Mahmud'u tevkif ederek kaleye hapsedmişti. Gazneli Mahmud'un ölümü hakkındaki bir rivayete göre saraydaki bir grup Gazneli Muhammed'i Gazneli Mahmud'a yönelik sürekli kışkırtıyordu. Devam eden kışkırtmalardan sonra bu grubun anlattıklarına kulak veren Gazneli Muhammed, oğlu Ahmed'i Gazneli Mahmud'un bulunduğu kaleye göndererek kardeşini öldürtmüştü. Bir başka rivayete göreyse başka bir grup Gazneli Mahmud'un bulunduğu kaledeki nöbetçilere Gazneli Muhammed adına geldiklerini söyleyerek içeri girmiş ve derhal zindana giderek Gazneli Mahmud'u, başını kesmek suretiyle öldürüp Gazneli Muhammed'e göndermişlerdi.⁶⁸ Fakat Gazneli Muhammed'in ikinci saltanatı da uzun sürmemiş, bu hadiselerden kısa bir süre sonra yeğeni Mevdud b. Gazneli Mesud'a karşı giriştiği savaşta tahtını kaybetmişti.⁶⁹ Ayrıca bu savaş sonucunda Mevdud b. Gazneli Mesud, Gazneli Muhammed ve oğlu Abdurrahim hariç, Gazneli Mesud'un katledilmesinde parmağı olan bütün melikleri ve devletin ileri gelenlerine merhamet göstermemişti (1041).⁷⁰

Dandanakan Savaşı'nın hemen ardından toplanan Selçuklu ileri gelenleri, yaptıkları toplantıda Tuğrul Bey'e "Horasan Hükümdarı" unvanını vererek biat etmişlerdi. Artık tamamen bağımsız bir devlete sahip olan Selçuklular, derhal çevredeki devletlere fetihnameleri elçiler yoluyla ulaştırmıştı.⁷¹ İzlenen bu yoldan sonra Selçuklu ailesi arasında toprak paylaşımları yapılmıştı. Buna göre; Tuğrul Bey hükümdar olarak Nişabur ve çevresinde, Çağrı Bey melik olarak Merv ve çevresinde ve Musa Yabgu da Herat ve çevresinde oturacaktı. Ailenin diğer üyelerinden olan İbrahim Yınal b. Yusuf Yınal'a Kuhistan, Kutalmış b. Arslan Yabgu'ya Gürkan ve Kavurd b. Çağrı Bey'e Kirman verilmişti.⁷² Dandanakan Zaferi'nin ardından Tuğrul ve Çağrı Bey, amcaları Musa Yabgu ile beraber halife Kaim Biemrillah'a ulak göndermişti. Halifeye bağlılıklarıyla başlayan mektubun devamında Gaznelilerin zamanında Arslan Yabgu'yu nasıl tevkif ettiklerini ve Sultan Mesud'un Gazneli ülkesini iyi anlamda yönetemediğinden bahsetmişlerdi. Bunun sonucunda Gaznelilere karşı giriştikleri savaşları da mektuba ekleyen Selçuklular, mektubun sonunda halife Kaim Biemrillah'ın yeni kurdukları devletlerinin varlığını siyasi anlamda tanımlarını istemişlerdi.⁷³

Sonuç

Dandanakan Savaşı'ndan sonra Gazneliler, Selçuklular karşısında iyileşmesi mümkün olmayan yaralar almışlardı. Savaş sürecini istedikleri doğrultuda yürütemeyen Gazneliler, Selçukluların hareketleri

⁶⁴ Kalemkaş, a.g.t., s.62-63.

⁶⁵ Piyadeoğlu, a.g.e., s.93.

⁶⁶ Göksu, a.g.e., Kronik Kitap, s.69.

⁶⁷ Mustafa Akkuş, İzzetullah Zeki, Tarih-i Beyhaki'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi, C.1, S.5, Haziran 2016, ss.181-204, s.200.

⁶⁸ Zeki, a.g.m., s.21-22.

⁶⁹ İbadi, a.g.t., s.83-83.

⁷⁰ Göksu, a.g.e., Selenge Yayınları, s.62.

⁷¹ Öngül, a.g.e., s.15.

⁷² Merçil, a.g.e., s.26-27.

⁷³ Denizoğlu, a.g.t., s.70.

karşısında hiçbir mukavemet gösterememiş ve bu acizliklerinin bedelini de Dandanakan Kalesi önlerinde ödemişlerdi. Savaşların kazananı ve kaybedeni olur ancak kazanan tarafta olunmak istenirse tedbirler ve tecrübelerden asla taviz verilmemesi gerekir. Bu konuda Gaznelilere baktığımız zaman Selçuklular karşısında hesabı yapılamayacak kadar özellikle Hindistan seferleri sonrasında tecrübe sahibi bir devlettiler. Ancak her ne kadar tecrübe sahibi olunursa olunsun, tedbiri de elden bırakmamak gerekirdi. Konuyu biraz daha açıp Gaznelilerin Selçuklular ile mücadelelerine baktığımız zaman söz konusu devletin tedbirlerden mahrum hareket ettiklerini görmekteyiz. Selçuklular tarafındaysa durumun tam tersini görmemek ihtimal dahi değildi. Tuğrul ve Çağrı Bey önderliğinde tarih sahnesine yeni yeni çıkan Selçuklular, Gaznelilerin büyüklüğünü bilip ona göre hareket ederek hem tecrübe kazanıyorlar hem de tedbirlerini arttırarak güçlerine güç katıyorlardı. İki tarafın bu durumu 1035'ten 1040 yılına dek herhangi bir değişikliğe uğramayıp devam ederek bir devletin yükseliş ve diğer devletin yıkılış sürecine girmesiyle sonuçlanmıştı. Yeni ve bağımsız devletlerinin temellerini sağlam bir şekilde tasarlayan Tuğrul ve Çağrı Bey, bu hareketlerinin meyvelerini devam eden süreçte hem kendileri hem de torunları toplamıştı. Ayrıca bu savaş, Selçuklulardaki Tuğrul Bey'in kuvvetli liderlik yeteneklerinin ve Çağrı Bey'in üstün askeri stratejisinin de parlak bir örneğiydi. Dini açıdan da baktığımız zaman Selçukluların bu büyük zaferi, Türklerin İslam dünyasındaki prestijini ve koruyuculuğunu ciddi bir şekilde yukarıya çıkararak gelecek nesillere aktarmıştı.

Kaynakça

- AKKUŞ, Mustafa, Zeki İzzetullah, Tarih-i Beyhaki'ye Göre Selçuklu-Gazneli İlişkileri ve Selçuklu Algısı, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi, C.1, S.5, Haziran 2016, ss.181-204.
- AYAN, Ergin, Sultan Tuğrul Bey, Kronik Kitap, İstanbul, 2020.
- DENİZÖĞLU, Özgür, Tuğrul ve Çağrı Beyler Döneminde Anadolu Seferleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, Oğuz'dan Selçuklu'ya, İmge Kitabevi, İstanbul 2015.
- GÖKSU, Erkan, Afganistan ve Hindistan'ın İhtişamlı Hanedanı Gazneliler (963-1186), Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- GÖKSU, Erkan, Büyük Selçuklular (1040-1157), Selenge Yayınları, İstanbul 2020.
- GÖKSU, Erkan, Selçuklular: Muhteşem Yüzyılın Mütevazı Çocukları, Kronik Kitap, İstanbul 2021.
- İBADİ, Mohammad Kasim, Dandanakan Savaşı ve Tarihteki Önemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.
- İLLİYEV, Devletgeldi, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Tuğrul Bey, Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi, 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul 2014.
- KALEMKAS, Fadime, Büyük Selçuklu – Gazneli İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2019.
- KAFESOĞLU, İbrahim, Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2021.
- KÜTÜK, Ahmet, Tuğrul ve Çağrı Saltanat ve Sadakat, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.
- MERÇİL, Erdoğan, Büyük Selçuklu Devleti, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020.
- MERÇİL, Erdoğan, Mahmûd-ı Gaznevî, İslam Ansiklopedisi, C.5, TDV. Yay., İstanbul 1992, s.362-365.
- ÖNGÜL, Ali, Selçuklu Tarihi-1, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2016.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, Arslan b. Selçuk, İslam Ansiklopedisi, C.3, TDV. Yay., İstanbul 1991, s.402-403.
- PEACOCK, Andrew Charles Spencer, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Çev: Özkan Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- PİYADEOĞLU, Cihan, Çağrı Bey, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- SEVİM, Ali, Merçil Erdoğan, Selçuklu Devleti Tarihi, TTK. Yay., Ankara 2014.
- SEVİM, Ali, Çağrı Bey, İslam Ansiklopedisi, C.8, TDV. Yay., İstanbul 1993, s.183-186.
- SOLMAZ, Sefer, Selçuklu Tarihini Derinden Etkileyen Bir Olay: Selçuklu-Yabgulu Mücadelesi, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, C.1, S.35, Haziran 2016, ss.545-575.
- SÜMER, Faruk, Oğuzlar: Türkmenler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2016.
- SÜMER, Faruk, Selçuklular, İslam Ansiklopedisi, C.36, TDV. Yay., İstanbul 2009, s.365-371.
- TALAY, Mehmet Sedat, Gaznelilerin Hindistan Politikası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2019.
- UĞURLUEL, Talha, Özgen Cansu Canan, Selçuklu'nun Şifreleri, Kronik Kitap, İstanbul 2017.
- USTA, Aydın, Sorularla Selçuklu Tarihi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2020.
- ZEKİ, İzzetullah, Gazneli Devleti'nde Sultan Mahmud Sonrası Taht Mücadeleleri (1030-1040), Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi, S.4, Aralık 2019, ss.7-26.

TÜRKİYE'DE Kİ ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK REKREASYON ALANINDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK OLARAK İNCELENMESİ

Oğuzhan YILDIZ* & Elif Tuğçe KAVAS* & Ertunga Mesut RAMAZANOĞLU*

Özet: Bu çalışmayla Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi (YÖKTEZ)'nde kayıtlı ve tamamlanmış olan rekreasyon alanında engelli bireyler üzerine yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Çalışmada engelli bireylere yönelik günümüze kadar yapılmış olan rekreasyon alanındaki lisansüstü çalışmaların belirli değişkenler aracılığıyla analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada elde edilecek bulguların gelecekte engellilere yönelik rekreasyon faaliyetleri alanında yapılacak bilimsel araştırmalara önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçla rekreasyon alanında engelli bireylere yönelik günümüze kadar yapılan lisansüstü çalışmalara YÖKTEZ veri tabanından 25-30.10.2023 tarihlerinde ulaşılmıştır. Makaleler "rekreasyon, serbest zaman ve engelli" anahtar kelimeleri ile taranmış ve 26 lisansüstü çalışma seçilerek bibliyometrik açıdan farklı değişkenler doğrultusunda ele alınarak incelenmiştir. Araştırmalar "yayımlandığı yıl, dil, eğitim düzeyi, üniversite, enstitü, anabilim dalı, danışman unvanı, sayfa sayısı, anahtar kelime ve yöntem," kapsamında incelenmiştir. Araştırma sonucunda rekreasyon alanında engelli bireylere yönelik yapılan lisansüstü araştırmaların en fazla 2023 ve 2019 yılında yapıldığı belirlenmiştir. Bu alandaki lisansüstü araştırmaların en fazla yüksek lisans tezi olarak yayımlandığı ve araştırmalarda daha çok nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırmaların en fazla doçent doktor unvanına sahip danışmanlar yönetiminde, sosyal bilimler enstitüsü ve beden eğitimi ve spor anabilim dalına ait araştırmacılar tarafından yapıldığı görülmüştür. Engellilere yönelik rekreasyon alanında yapılan çalışmalar göstermiştir ki engel türleri ve engelli bireylerle ilgili bilimsel araştırmalarda, rekreasyon, spor, beden eğitimi, dış mekan tasarımı, peyzaj, kamu yönetimi ve spor pedagojisi alanlarında daha fazla çalışmanın yapılması önemlidir. Bu çalışmaların engellilerin rekreasyon alanlarına erişilebilirlik ve ulaşılabilirlik, fırsat eşitsizliği, eğitim ve bilinç eksikliği, program çeşitliliği-eksikliği, toplumsal katılım eksikliği sorunları konularında gelişim ve sorunların çözümüne odaklanan yaklaşımlar içermesi büyük bir fayda sağlayabilir. Sonuç olarak rekreasyon alanında engelli bireylerle ilgili yapılan çalışmalarda son yıllarda bir artış gözlemlense de bu alandaki çaba ve katkının hala yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Özellikle yabancı dilde yapılmış tez sayısının kısıtlı olması, uluslararası literatüre sağlanabilecek katkı açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Rekreasyon, Engelli, Boş Zaman, Bibliyometrik.

BIBLIOMETRIC INVESTIGATION OF POSTGRADUATE STUDIES ON RECREATION FOR DISABLED INDIVIDUALS IN TURKEY

Abstract: In this study, master's and doctoral theses on individuals with disabilities in the field of recreation registered and completed in the Higher Education Council Thesis Center (YÖKTEZ) were examined. In the study, it is aimed to analyze the postgraduate studies in the field of recreation for disabled individuals through certain variables. It is thought that the findings to be obtained in the study will make an important contribution to scientific research to be conducted in the field of recreation activities for disabled people in the future. For this purpose, the postgraduate studies on disabled individuals in the field of recreation were accessed from the YÖKTEZ database on 25-30.10.2023. The articles were scanned with the keywords "recreation, leisure time and disabled" and 26 postgraduate studies were selected and examined bibliometrically in line with different variables. The studies were examined within the scope of "year of publication, language, education level, university, institute, department, advisor title, number of pages, keyword and method". As a result of the research, it was determined that the most postgraduate researches on disabled individuals in the field of recreation were conducted in 2023 and 2019. It was determined that postgraduate research in this field was mostly published as master's thesis and quantitative research methods were mostly used in the researches. It was seen that the researches were mostly conducted by researchers

* Öğretim Görevlisi, Sakarya Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikleri, Beden Eğitimi ve Spor, 0000-0002-0220-1450, oguzhanyildiz@sakarya.edu.tr

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 0009-0000-3571-9136, etugcekavas@gmail.com

* Lisans Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, 0009-0005-3792-5378, ertungaramazanoglu@gmail.com.tr

belonging to the institute of social sciences and the physical education and sports department under the supervision of advisors with the title of associate professor doctor. Studies in the field of recreation for people with disabilities have shown that it is important to conduct more studies in the fields of recreation, sports, physical education, outdoor design, landscape, public administration and sports pedagogy in scientific research on disability types and disabled individuals. It would be of great benefit if these studies include approaches that focus on the development and solution of the problems of accessibility and accessibility, inequality of opportunity, lack of education and awareness, lack of program diversity, lack of social participation in recreation areas for people with disabilities. As a result, although there has been an increase in studies on disabled individuals in the field of recreation in recent years, it can be said that the effort and contribution in this field is still not at a sufficient level. Especially the limited number of theses in foreign languages can be considered as a deficiency in terms of contribution to the international literature.

Key Words: Recreation, Disability, Leisure, Bibliometric.

Giriş

Rekreasyon alanında engellilere yönelik çalışmalar, engelli bireylerin yaşam kalitesini artırmak, fiziksel ve zihinsel engelleri aşmalarına yardımcı olmak ve toplumda daha fazla katılım sağlamak amacıyla geliştirilen önemli bir çaba ve inisiyatiftir. Bu çalışmalar, engelli bireylerin rekreasyon alanında da aynı haklara sahip olduğunu ve bu alandaki fırsatlara erişebilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Engellilere yönelik rekreasyon, spor, sanat, doğa etkinlikleri, seyahat ve diğer birçok rekreasyon faaliyetlerini içerebilir. Bu çalışmalar, engelli bireylerin sosyal etkileşimleri artırmasına, fiziksel ve duygusal iyiliklerini desteklemesine ve özsaygılarını güçlendirmesine yardımcı olarak önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, bu faaliyetler toplumun genelinde farkındalık yaratmak, pozitif değişikliklere öncülük etmek ve engelli bireylerin toplumun bir parçası olarak kabul edilmelerini teşvik etmek için kritik bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu giriş paragrafı, engellilere yönelik rekreasyon alanındaki çalışmaların amacını ve önemini vurgulayarak, bu alandaki çabaların neden bu kadar büyük bir gereklilik olduğunu açıklamaktadır.

Bu çalışmanın temel hedefi, lisansüstü düzeyde rekreasyon alanında engelli bireylerle ilgili yapılan tez çalışmalarının genel özelliklerini inceleyerek, bu alanda araştırma yapmayı düşünen bilim insanlarına rehberlik etmek ve ilham vermektir.

Bu doğrultuda aşağıdaki konu başlıklarına yanıt aranmıştır;

1. Yüksek lisans ve doktora tezlerinin dağılımları
2. Yayın yıllarına göre dağılımları
3. Yayın dil' i açısından dağılımları
4. Çalışmanın yapıldığı üniversiteler
5. Çalışmanın hazırlandığı enstitüler
6. Çalışmanın hazırlandığı anabilim dalları
7. Tez danışman unvanları
8. Tez sayfa sayıları
9. Kullanılan anahtar kelimeler
10. Kullanılan yöntem

Yapılan literatür incelenmesinde, rekreasyon alanında engelli bireyler üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olduğunu açığa çıkardığı için bu araştırmanın önemi daha da artmaktadır. Bu çalışma, YÖKTEZ veri tabanı üzerinden gerçekleştirilmiş olup, rekreasyon ve engelli bireyler üzerine çalışmak isteyen bireylere rehberlik edebileceği gibi, bu etkileşimin son günümüze kadar gelişimini ve mevcut durumunu anlamamıza da önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Temel Kavramlar

Rekreasyon

Rekreasyon terimi, kelime anlamıyla yenilenme anlamına gelir ve aynı zamanda bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarını geliştirmek amacıyla keyif aldıkları aktiviteleri ifade eder. Bu kavramın temel bileşenlerinden biri olan "serbest zaman," insanların iş ve diğer zorunluluklarından sıyrıldıkları, istedikleri gibi özgürce vakit geçirdikleri bir zaman dilimi olarak tanımlanır.¹

¹ Akyüz, H., Yaşartürk, F., Karataş, İ., Türkmen, M., & Zorba, E. (2018). Rekreasyon bölümünde öğrenim gören öğrencilerin serbest zaman motivasyonlarının mutluluk düzeyi üzerine etkisi. *International Journal of Human Sciences*, cilt.15, sa.2, ss.1086-1096, 2018

Rekreasyon, gençlere kişisel gelişimlerinin yanı sıra kültürel ve sosyal anlamda toplumla bütünleşme fırsatı sunar. Aksi takdirde, toplumla uyum sağlayamayan gençler, toplumsal rol ve değerleri benimseyemeyen ve istenmeyen gruplara dahil olabilen, genel kabul görmeyen davranışlar sergileyebilen bireyler haline gelebilirler.² Rekreasyon, yaşamın zorluklarından kaçmayı ve aynı zamanda kişisel gelişimi teşvik eden bir özelliğe sahiptir, bu nedenle bireylerin içsel dünyalarını, sosyokültürel uyum süreçlerini ve çevresel ilişkilerini olumlu bir şekilde etkiler.³ Sportif etkinlikler düzenli yapıldığında kişinin sadece genel sağlık durumunu iyileştirmez; bununla beraber zinde kalma, akranlarıyla hoş vakit geçirme ve bireyin sosyalleşmesini de sağlayabilmektedir.⁴

Kentleşmenin hızla artması, iş yaşamındaki yoğun temponun yaygınlaşması ve bireylerin sürekli şehir hayatının karmaşasından kaçma arzusu, doğal çevrelerde zaman geçirme ihtiyacını güçlendiriyor. Bu nedenle, insanlar doğal alanları tercih ediyor ve bu alanlarda rekreatif etkinlikler gerçekleştirerek keyif almayı hedefliyorlar.⁵ Rekreasyon aktiviteleri, bireylerin yaşamlarındaki pek çok sıkıntıdan kaçarak kendilerini geliştirmelerine olanak sağlar, böylece bireylerin kişisel gelişimlerini, ilişkilerini ve sosyo-kültürel uyumlarını olumlu bir şekilde etkiler.⁶

Engelli

Engellilik, anatomik, fizyolojik veya psikolojik sorunlardan kaynaklanan nedenlerle, normal olarak kabul edilen aktivitelerin gerçekleştirilmesindeki kısıtlılık veya eksikliği ifade eder.⁷ Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımlamalarına göre, engellilik, sağlık açısından noksanlık, özürülük ve maluliyet terimleriyle açıklanmaktadır. Noksanlık, fiziksel, anatomik veya psikolojik yapı ve işlevlerdeki eksiklik veya dengesizliği ifade eder. Özürülük, sağlık problemleri sonucu, bir kişinin normale göre belirli bir görevi yerine getirme yeteneğinin kaybedilmesi ve sınırlanması durumunu tanımlar. Maluliyet ise, sağlık sorunları sonucunda, yaş, cinsiyet, sosyal durum ve kültürel farklılıklara göre normale yakın bir şekilde iş yapabilme yeteneğini engelleyen ve kısıtlayan dezavantajlı bir durumu ifade eder.⁸ Engellilik temelde beş farklı kategoriye ayrılmıştır; bu kategoriler zihinsel, görme, işitme ve konuşma, ortopedik ve süreğen engellik olarak sınıflandırılmaktadır ve bu engel türleri farklı nedenlere dayanmaktadır.⁹

Zihinsel engelli bireyler, genel zihinsel yeteneklerinde belirgin bir gerilik yaşarlar ve uyum sağlama becerilerinde eksiklik gösterirler. Görme engelli bireyler, görme yetisizliğini diğer duyarlarını kullanarak dengelemeye çalışırlar ve dokunsal öğrenmeye dayanırken özel araçlara ihtiyaç duyarlar. İşitme ve konuşma engeli olan bireyler, merkezi sinir sistemi ile ilgili sorunlar nedeniyle vücut koordinasyonu ve denge konularında zorluk yaşarlar. İşitme engeli olan bireylerin dil gelişimi olumsuz etkilenebilir. Ortopedik engelliler, genellikle kemik, kas ve sinir sistemi sorunlarına bağlı olarak bedensel açıdan kısıtlamalar yaşayan bireylerdir. Bu kişiler, toplumsal yaşama uyum sağlamak ve günlük ihtiyaçlarını karşılamak konusunda güçlük yaşayabilirler. Bu nedenle, koruma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyabilirler. Süreğen hastalık durumunda ise, tıbbi tedavi ve rehabilitasyona rağmen hastalık veya sakatlık sürekli olarak devam eder, bu da kişinin iş yaşamına katılmasını zorlaştırabilir ve sürekli bakım ve tedavi gerektirebilir.¹⁰

Günümüz Türkiye'sinde, engelliler, aileleri ve toplumlarından daha az destek görmekte ve eğitim, kaynaştırma, rehabilitasyon gibi hizmetlere erişimde daha fazla zorluk yaşamaktadırlar. Ekonomik

² Kılbaş Köktaş Ş., (2004), Rekreasyon serbest zamanı değerlendirme, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

³ Axelsen M. (2009). The power of leisure: I was an anorexic; I'm now a healthy triathlete, Leisure Sciences, 31, p. 330-346.

⁴ Dükkancı, Y. (2008). Çocuklarda fiziksel aktivite ve sağlık ilişkili fiziksel uygunluk özelliklerinin değerlendirilmesi. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Muğla.

⁵ Aslan, Z. (1993). Sanayileşme ve kentleşmenin doğada rekreasyon faaliyetlerine duyulan gereksinimi artırıcı etkisi. Ekoloji: Çevre Dergisi, 8, 22-24.

⁶ Tütüncü, Ö., Aydın, İ., Küçükusta, D., Avcı, N. ve Taş, İ. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyon Faaliyetlerine Katılımını Etkileyen Unsurların Analizi, Spor Bilimleri Dergisi, 22(2): 69-83.

⁷ Sezen, M. (2007). Fiziksel Engellilerin Rehabilitasyonuna Yönelik Mobilya Tasarım Araştırmaları. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

⁸ Koca, C. (2010). Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu. Dünya Engelliler Vakfı. İstanbul. Lawani, S. M. (1981). Bibliometrics: its theoretical foundations, methods and applications. Libri, 31(1), 294-315.

⁹ MEB (2015). Mebk12.meb.gov.tr/meb_iys (Erişim Tarihi: 10.07.2020) Osunluk, H., & Uğurlu, B. (2006). Özürülü kadınlar ve ayrımcılık. Öz- Veri Dergisi Cilt 2 Sayı 1.

¹⁰ Hacıbebekoğlu, A. vd. (2015). Nazilli'de Engellilerin Memnuniyet Analizi. GEKA Projesi. Referans Numarası: TR32/14/DFD/0028

açından daha fazla bağımlı olan engelli bireyler, sınırlı eğitim imkanlarına sahip olmaları, mesleki eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamamaları ve olumsuz toplumsal bakış açıları gibi nedenlerle işverenler tarafından tercih edilmeyen bir kesimi oluştururlar. Ayrıca, fiziksel, cinsel ve psikolojik şiddet ile istismara daha fazla maruz kalmaları da bu kesimin yaşadığı sorunların bir parçasıdır.

Bibliyometrik Analiz

"Bibliyometri" terimi, temel olarak ilk kez 1969 yılında Alan Pritchard tarafından tanımlanan bir kavramdır. Pritchard, bibliyometriyi yazılı iletişimin analizi yoluyla bu iletişim süreçlerini ve bir bilim dalının gelişimini anlamak amacıyla matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin uygulanması olarak açıklar.¹¹ Günümüzde bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler, bilgiye kolay ve ekonomik bir şekilde erişimi büyük ölçüde kolaylaştırmış ve bu da ulaşılabilir bilgi miktarını artırmıştır. Ancak bu artan bilgi miktarı, kaynak güvenliği ve güncelliği gibi önemli konuları göz ardı etmeden işlenmelidir. Elde edilen verilerin sadece bir yığın halinde depolanması yerine, bu verilerin düzenlenmesi ve sınıflandırılması, daha etkili analizler yapabilmek ve doğru, güvenilir ve yeterli bilgilere ulaşabilmek için hayati önem taşır. Bibliyometrik analiz amaca hizmet eden bir yöntemdir. Bibliyometrik çalışmalar, belirli bir bilim dalındaki mevcut literatürdeki çalışmaların mevcut durumunu, eğilimlerini ve gelişimini inceleyen araştırmalardır.¹²

Bibliyometrik çalışmalar, bilimsel yayınların etkinliğini belirlemek için kullanılır ve bu elde edilen sonuçlar, bir ülkenin bilim politikalarının şekillenmesine katkı sağlayabilir.¹³ Geleneksel araştırma yöntemlerinin ötesine geçerek, araştırma konusuyla ilgili daha kesin ve açık bilgiler sunması nedeniyle, bu yöntem tamamlayıcı bir rol oynar.¹⁴ Bunun yanı sıra, bu tür araştırmalar, zaman zaman farklı bilim dalları arasındaki temel farklılıkları vurgulamak veya bir bilimsel derginin daha derinlemesine analizini yapmak için kullanılır.¹⁵

Bibliyometrik çalışmaların sonuçları, bilimsel araştırmalara ve bilimsel iletişime dair özel bulgulara ulaşmak için kullanılır. Bu elde edilen veriler, bilimsel dergileri, kitapları ve hatta ülkelerin bilimsel katkısını belirleme konusunda önemli bir rehber sağlayabilir ve bu kaynakların gelişimine etki edebilir.¹⁶

İlgili Literatür

Ulusal ve uluslararası düzeyde birçok bibliyometrik analizi içeren araştırma bulunmaktadır. Konuyla ilgili yapılan bibliyometrik analizler, rekreasyon ve engelli bireyler konusundaki çalışmaların oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Araştırmanın bu aşamasında literatürde, rekreasyon ve engelliler alanını inceleyen bir dizi bibliyometrik analiz içeren araştırmaya değinilmektedir. Bu, çalışmanın kapsam tutarlılığı açısından önemlidir. Ardından, bu alanda gerçekleştirilen bibliyometrik araştırmaların sonuçlarına odaklanarak konu hakkında elde edilen verilere değinilmektedir. Bu yaklaşım, rekreasyon ve engelliler alanındaki akademik çalışmaları daha iyi anlamamıza ve bu alandaki literatürün gelişimini izlememize yardımcı olacaktır.

Buzlu (2015) adlı araştırmacı, rekreasyon alanının multidisipliner yapısını anlamak amacıyla Proquest tez veri tabanında bulunan tezleri bibliyometrik bir yaklaşımla inceledi. Elde ettiği bulgular, rekreasyonun insanların fiziksel sağlığını destekleyebilecek bir kavram olduğunu ve rekreasyon aktivitelerinin büyük bir kısmının açık alanlarda gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca, bu çalışmada işletme, ekonomi, psikoloji, sosyal psikoloji ve sosyoloji gibi çeşitli disiplinlerle sıkı bir ilişki içinde olduğu ifade edilmiştir.¹⁷ Bu nedenle, rekreasyon alanının multidisipliner bir karaktere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

¹¹ Lawani, S. M. (1981). Bibliometrics: its theoretical foundations, methods and applications. *Libri*, 31(1), 294-315.

¹² Üsdiken, B., & Pasadeos, Y. (1993). Türkiye'de örgütler ve yönetim yazını. *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2), 73-93

¹³ Al, U., Soydal, İ. ve Yalçın, H. (2010). Bibliyometrik Özellikleri Açısından Bilig'in Değerlendirilmesi. *Bilig*, 55, 1- 20.

¹⁴ Jiang, Y., Ritchie, B. W., ve Benckendorff, P. (2019). Bibliometric visualisation: An application in tourism crisis and disaster management research. *Current Issues in Tourism*, 22(16), 1925- 957.

¹⁵ Yalçın, H. (2010). Millî Folklor Dergisinin Bibliyometrik Profili (2007-2009). *Millî Folklor*, 22(85), 205-211.

¹⁶ Karagöz, D. & Kozak, M. (2014). Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: Araştırma Konuları ve Kurumlar Arası İş Birliğinin Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28, (1), 47-61

¹⁷ Buzlu, M. Ö. (2015). Rekreasyon araştırmaları ve rekreasyon bölümleri için araştırma ve müfredat kapsamı önerisi: bibliyometrik bir çalışma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Mersin.

Gözen (2020) tarafından yapılan araştırmada 1980-2019 yılları arasında Web of Science veri tabanında "recreation" konu başlığında 'hospitality, leisure and tourism' kapsamında makaleler incelenmiştir. "Çalışma sonuçlarına göre, 2010 yılından itibaren rekreasyon alanına olan ilgi belirgin bir şekilde artmış olduğu belirtilmektedir. Bu artışla birlikte rekreasyon alanında yayınlar, büyük ölçüde makale türünde yayımlanmaktadır ve bu yayınların %96'sı İngilizce olarak kaleme alındığı belirtilmektedir. Ayrıca, Amerika'nın rekreasyon alanında uluslararası işbirliklerinde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Rekreasyon alanındaki yayınlar, ortalama olarak her biri 7.99 atıf alan bir yayına sahip olduğu ve yıllık ortalama atıf sayısının 519 olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda, en fazla uzmanlaşılan konular arasında aktif eğlence ve rekreasyon yer almaktadır. Ayrıca, yayınlar içinde en çok kullanılan kelimeler rekreasyon, eğlence ve açık alan rekreasyonu olarak tespit edildiği söylenmektedir.¹⁸

Gaberli (2023) tarafından yapılan çalışmada 1980-2023 yıllarını kapsamaktadır. Web of Science veri tabanında 217 çalışma incelenmiştir. İlk makale 1980'de yayınlanmış olup makale sayısının 2007'den sonra arttığı tespit edilmiştir.¹⁹

Erdoğan (2022) tarafından 2001-2020 yıllarını kapsayan Türkiye'deki engelli bireyler üzerine yapılan rekreasyon konulu bilimsel çalışmaları inceleyen bir içerik analizi yapılmıştır. İncelemede toplam 83 bilimsel çalışma ele alınmıştır. Bu çalışmalarda, genellikle nicel ve nitel araştırmaların yapıldığı gözlemlenmiş, ancak karma yöntemin daha az tercih edildiği belirtilmiştir. Ayrıca, büyük engelli gruplarıyla aktivitelerin yürütülmesinin zorluğu nedeniyle, incelenen çalışmaların %46.98'i 20 ve daha az örneklem büyüklüğüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu 83 çalışma, 25 farklı şehirde gerçekleştirilmiş olup, en fazla çalışmanın (%15) İstanbul'da yapıldığı görülmüştür. Çalışmaların büyük bir kısmı (%69.89), 8 hafta veya daha kısa süreli uygulamalar olarak gerçekleştirilmiştir. Bu 83 çalışmanın 63'ü lisansüstü tez olduğundan, tek yazarlı araştırmalar daha yaygın görünmektedir. Ayrıca, bu çalışmaların %92.09'u Sağlık Bilimleri, Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri alanlarında yapıldığı tespit edilmiştir.²⁰

Materyal ve Metod

Bu çalışma, "Engelliler ve Rekreasyon" konusunda Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı'nda yer alan lisansüstü tezlerin belirli değişkenler aracılığıyla bibliyometrik analizlerini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma kapsamına dahil edilen tezlere erişim, 25.10.2023 ile 30.10.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi internet sitesi "<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>"ndeki bilgilere dayanılarak " Engelliler ve Rekreasyon " temasıyla ilgili çalışmalar taranmıştır.

"Rekreasyon" ve "engelli" anahtar kelimeleriyle ilgili web sitesinde yapılan arama sonucunda 35 çalışma bulunduğu belirlendi. Ancak, 2 tez erişim kısıtlaması nedeniyle ulaşılamazken, 7 tez ise konuyla ilgili olmadığı için araştırma kapsamında değerlendirmeye alınmayarak, toplamda 26 çalışma incelendi.

Bu çalışma çerçevesinde, Türkiye'de "rekreasyon ve engelliler" alanında gerçekleştirilen lisansüstü araştırmalar; yayınlandığı yıl, dil, eğitim düzeyi, üniversite, enstitü, anabilim dalı, danışman unvanı, sayfa sayısı, anahtar kelime ve yöntem içerikleri Akkaşoğlu ve ekibinin (2019) ile Şahin ve Acun'un (2015) çalışmalarında kullanılan değişkenlere dayalı olarak analiz edilmiştir.²¹ Toplanan veriler, yüzdelik oranlar ve frekans değerleri gibi bilgileri içermekte olup, bu veriler grafik araçlarıyla görselleştirilmiş ve yorumlanmıştır.

Rekreasyon alanında engelliler üzerine yapılmış olan lisansüstü çalışmaların bibliyometrik özelliklerinin incelendiği bu araştırmada, şu değişken başlıkları üzerinde durulmuştur: yüksek lisans ve doktora tezlerinin dağılımları, yıllara göre dağılımları, dil açısından dağılımları, tezlerin hazırlanmaları

¹⁸ Gözen, E. (2020) Rekreasyon Bilim Alanının Geçmişten Günümüze Bibliyometrik Analizi. Gaziantep University Journal Of Social Sciences 2020 19(2) 572-588.

¹⁹ Gaberli, Y. (2023) Terapötik Rekreasyon: Web of Science (WoS) Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Bir Analiz. Sosyal Bilimler Metinleri, 2023, Cilt 2, 100-117.

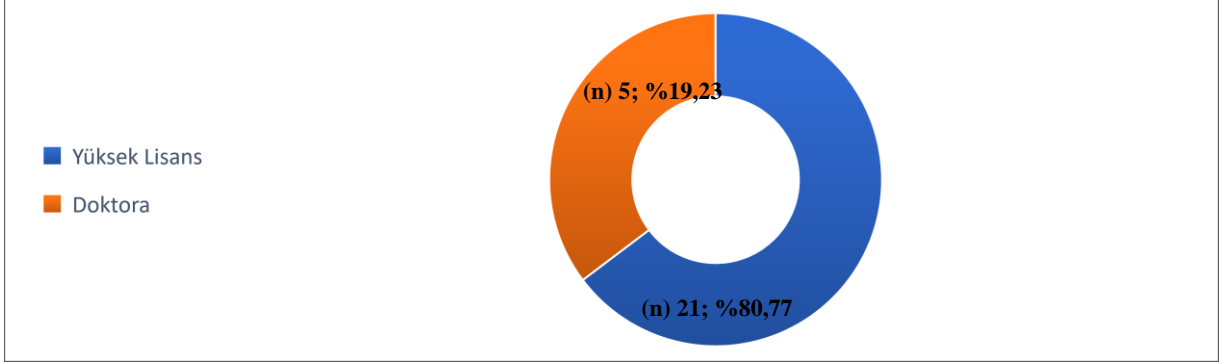
²⁰ Erdoğan, İ. (2022) Türkiye'de Engelli Bireyler Üzerine Yapılan Rekreasyon Konulu Bilimsel Çalışmalara Yönelik Bir İçerik Analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi Ve Spor Eğitimi Anabilim Dalı, Muş. 42.

²¹ Akkaşoğlu, S., Akyol, C., Ulama, Ş. ve Zengin, B. (2019). Tarım Turizmine Yönelik Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7(2), 1193-1218.

üniversiteler, enstitüler, ana bilim dalları, danışmanların unvanları, sayfa sayıları, anahtar kelimeler ve kullanılan yöntemler.

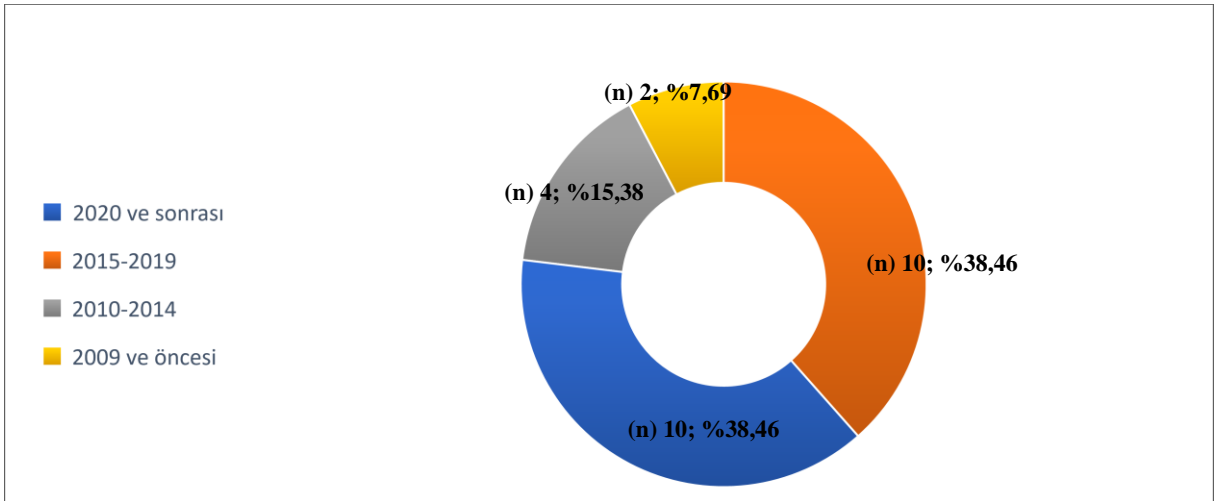
Bulgular

Bu bölümde, incelemeye alınan tezlerin lisansüstü düzeyleri, yayın tarihleri, kullanılan diller, üniversiteler, enstitüler, ana bilim dalları, danışmanların unvanları, sayfa sayıları, anahtar kelimeler, ve kullanılan yöntemler gibi konulara dair elde edilen veriler, bilgiler ve yorumlar grafik araçları kullanılarak sunulmaktadır.

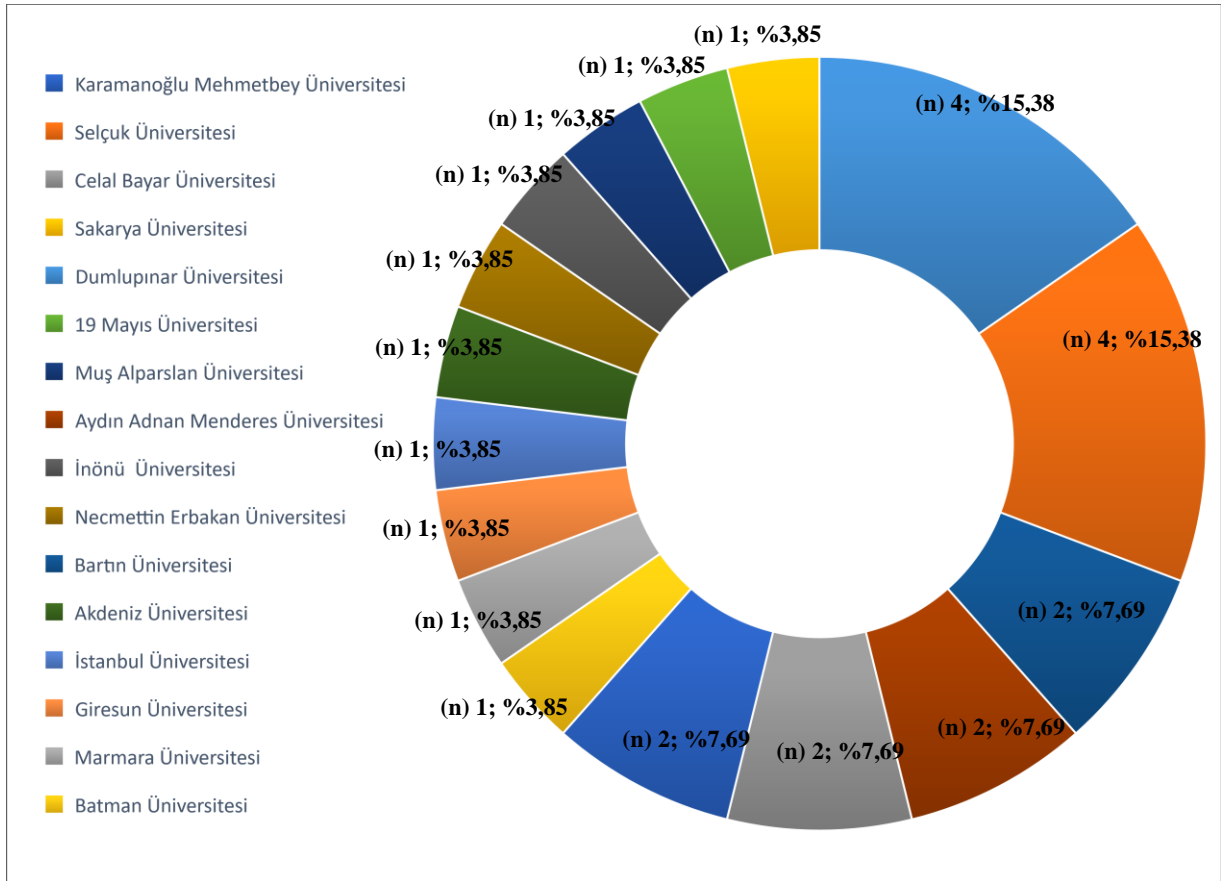
Şekil 1: Lisansüstü Çalışmalar

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında "engelliler ve rekreasyon" konusuyyla ilgili 26 lisansüstü tez bulunmaktadır (Şekil 1). Bu tezlerin %81'i yüksek lisans (21) düzeyinde, geriye kalan %19'u ise doktora tezi (5) düzeyindedir.

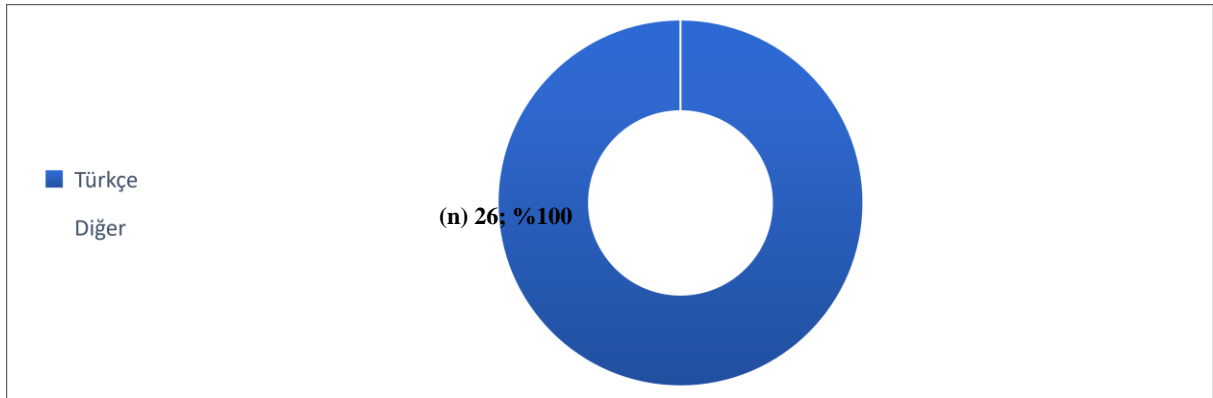
Şekil 2: Tezlerin Yıl Dağılımı

Şekil 2'deki verilere göre, "engelli ve rekreasyon" konusunda gerçekleştirilen lisansüstü araştırmaların en yoğun olduğu dönemler 2015-2019 ve 2020'den sonraki yıllardır. Bu dönemlerde toplam 10'ar tez çalışması (%38,46) yapılmıştır. Ayrıca, 2009 ve öncesinde 2 tez çalışması (%7,69), 2010-2014 yılları arasında ise 4 tez çalışması (%15,38) bu konuyyla ilgilidir.

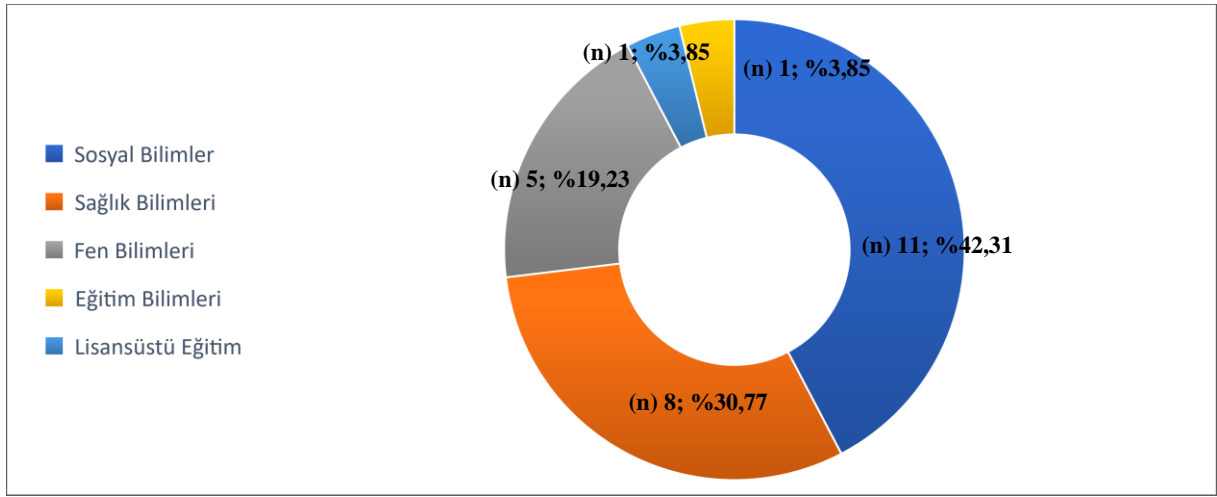
Şekil 3: Tezlerin Üniversiteleri

Şekil 3'deki verilere göre, "engelli ve rekreasyon" konusunda gerçekleştirilen lisansüstü araştırmaların üniversitelere göre dağılımı incelendiğinde en fazla çalışma Selçuk Üniversitesi ve Dumlupınar Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir (n= 4; % 15,38). Karamanoğlu Mehmetbey, Celal Bayar Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes ve Bartın Üniversitesi ise 2'şer çalışma ile (%7,69'ar) ikinci sırayı paylaşmaktadır. Diğer üniversitelerin ise her biri 1 çalışma ile (%3,85'er) bu sıralamayı takip etmektedir.

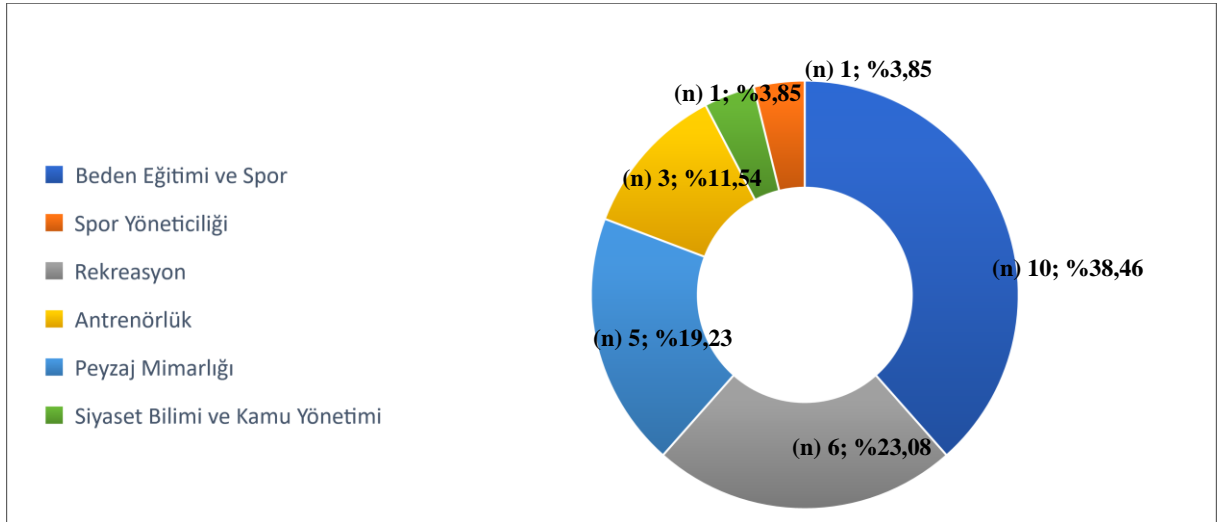
Şekil 4: Tezlerin Yayın Dili

Şekil 4'deki verilere göre, "engelli ve rekreasyon" konusunda gerçekleştirilen lisansüstü araştırmaların yayın diline göre dağılımı incelendiğinde tüm yayınların Türkçe (n= 26; % 100) diliyle yapıldığı görülmüştür.

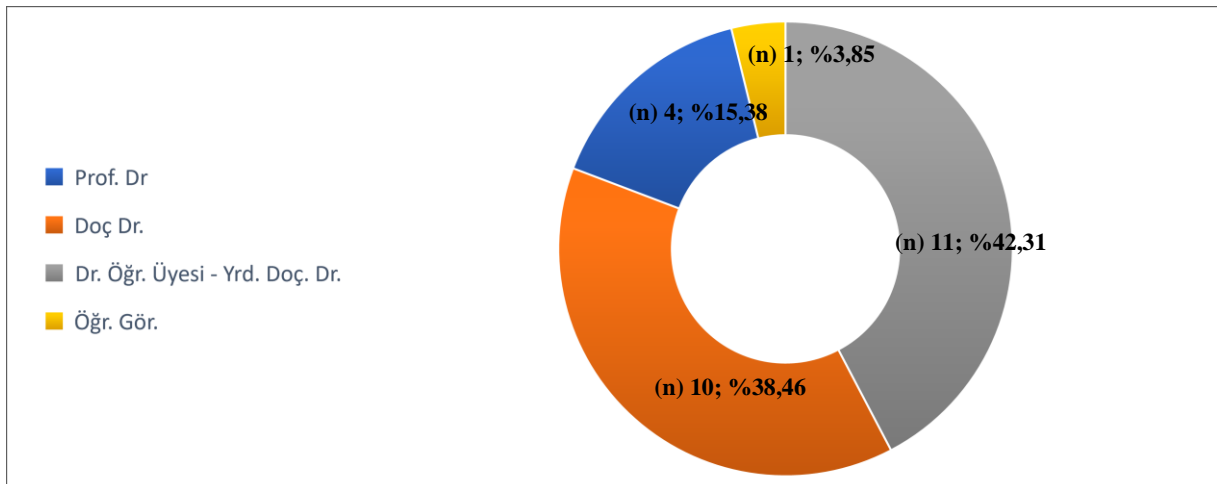
Şekil 5: Tezlerin Enstitüleri

Şekil 5'da sunulan verilere göre, Engelli ve rekreasyon konulu gerçekleştirilen çalışmaların enstitü bilgileri incelendiğinde, bu tür tez çalışmalarının çoğunlukla Sosyal Bilimler Enstitüleri'nde (%43) ve Sağlık Bilimleri Enstitüleri'nde (%31) gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, bu alanda yapılan tezlerin %19'u Fen Bilimleri Enstitüleri'nde gerçekleştirilmiştir.

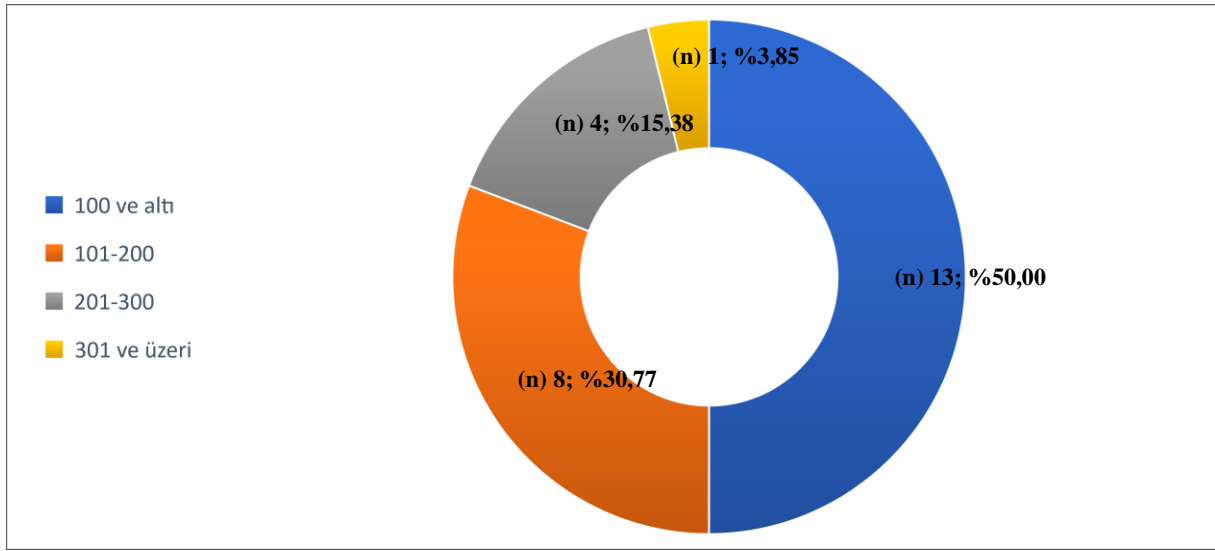
Şekil 6: Tezlerin Anabilim Dalları

Şekil 6'deki ana bilim dalları verilerine göre, Engelli ve Rekreasyon konulu tezlerin en fazla (n=10; %38) Beden Eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı'nda gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca Rekreasyon ana bilim dalında 6 (%23), Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı'nda 5 (%19,23), Spor Yöneticiliği ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dallarında 1'er (%3,85) çalışma yapıldığı görülmüştür.

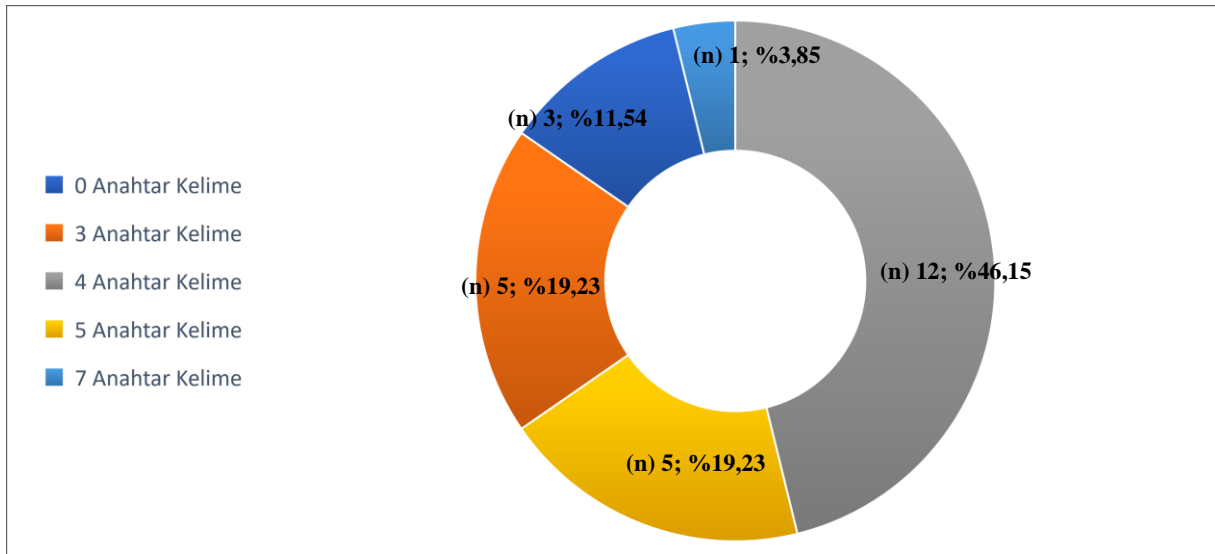
Şekil 7: Tezlerin Danışman Unvanları

Şekil 7'da sunulan unvan bilgilerine göre, engelli ve rekreasyon konulu lisansüstü çalışmaların danışmanları genellikle Doktor Öğretim Üyesi/Yardımcı Doçent Doktor unvanına sahip öğretim üyeleri (%42) ve Doçent Doktor unvanına sahip öğretim üyeleri (%38) tarafından yürütülmüştür. Ayrıca, engelliler ve rekreasyon konulu 4 tez çalışması (%15), Profesör Doktor unvanına sahip öğretim üyeleri, 1 tez çalışması Öğretim Görevlisi danışmanlığında tamamlanmıştır.

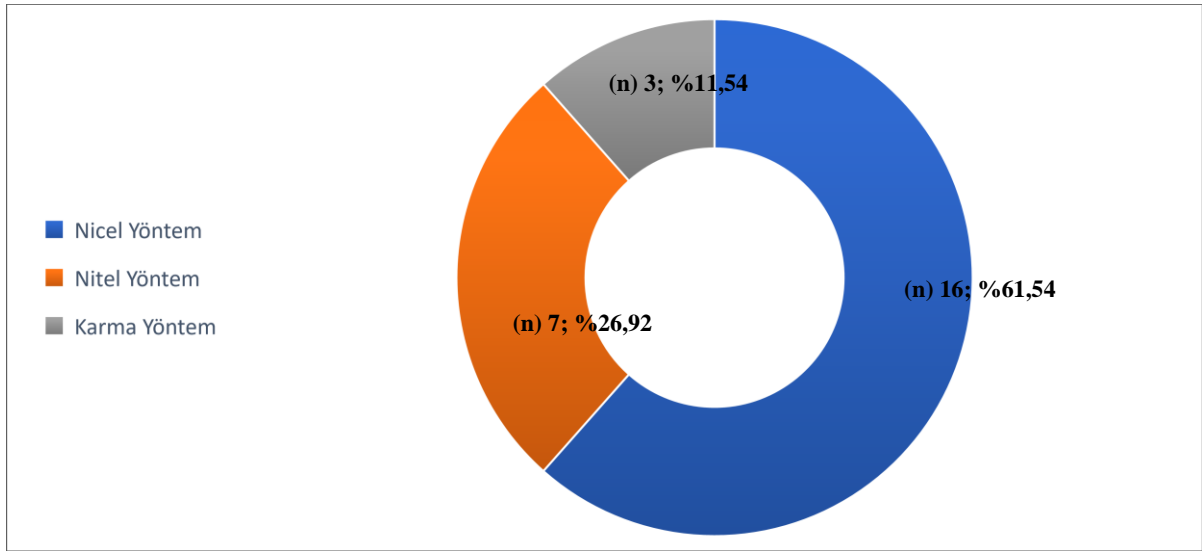
Şekil 8: Tezlerin Sayfa Sayıları

Şekil 8'deki engelli ve rekreasyon konulu tezlerin sayfa sayısı bilgilerine göre, tezlerin çoğunluğunun 100 ve altı sayfa aralığında (n=13; %50) hazırlandığı gözlenmektedir.

Şekil 9: Tezlerin Anahtar Kelime Sayıları

Araştırma kapsamında tez çalışmalarının özet bölümlerinde kullanılan anahtar kelime sayıları incelenmiş ve Şekil 9'de sunulan verilere göre, engelli ve rekreasyon konulu lisansüstü araştırmalarda en yaygın olarak 4 anahtar kelimenin kullanıldığı çalışmalar bulunmaktadır (n=12; %46,15). Şekilde dikkat çeken bir husus ise 3 lisansüstü çalışmanın (%3,85) özetlerinde hiçbir anahtar kelimenin yer almadığıdır.

Şekil 10: Yöntem İçerikleri

Araştırma kapsamında, engelli ve rekreasyon konulu tezlerin yöntem ve içeriklerine dair bulgular, farklı başlıklar altında incelenmiştir. Tezlerde kullanılan yöntemlerin çoğunluğu nicel yöntem (n=16; %61,54) kullanılırken, nitel yöntemler de önemli bir oranda kullanılmıştır (n=7; %26,92). Engelli ve rekreasyon içerikli lisansüstü araştırmalarda ise karma yöntemlerin kullanım sayısı 3'tür (%11,54). Yayın dili açısından incelendiğinde 26 lisansüstü çalışmanın tümünün Türkçe diliyle yapıldığı görülmüştür.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, "Engelliler ve Rekreasyon" alanlarında Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında yer alan lisansüstü tezlerin belirli değişkenler aracılığıyla bibliyometrik analizlerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada 30.10.2023 tarihi ve öncesinde yayımlanan tezler incelenmiştir. Araştırma sonucunda rekreasyon alanında engelli bireylere yönelik yapılan lisansüstü araştırmaların en fazla 2023 ve 2019 yılında yapıldığı belirlenmiştir. Bu durum geçmişten günümüze rekreasyon alanında engelli bireyler üzerine yapılan çalışmalarda son yıllarda bir artış olduğunu göstermektedir. Literatür incelenmesi, engelli ve rekreasyon konusunun ülke genelinde bilimsel açıdan 2015 yılından itibaren daha fazla ilgi görmeye başladığını göstermektedir. Bu durum, konunun özellikle son yıllarda akademik çevrelerde daha fazla ilgi çektiğini işaret etmektedir. Ancak, bu alandaki çalışmaların henüz sınırlı ve yetersiz olduğu açıkça görülmektedir.

Araştırma kapsamında inceleme yapılan 26 tez çalışması, 16 farklı üniversitede gerçekleştirilmiştir. Bu tez çalışmalarının en fazla sayıda yapıldığı üniversiteler, Selçuk Üniversitesi ve Dumlupınar Üniversitesi olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, engellilere yönelik rekreasyon araştırmaları İstanbul, Ankara, Samsun, İzmir, Konya, Malatya, Manisa, Bartın, Aydın, Antalya, Giresun ve Batman gibi birçok farklı ildeki üniversiteler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum, rekreasyon alanında engellilere yönelik araştırmalarının Türkiye'nin farklı bölgelerine yayılan bir araştırma konusu olduğunu göstermektedir.

Tezlerin enstitüler açısından incelenmesi, rekreasyon alanında engelli bireyler üzerine yapılan çalışmalar konusunun hangi alanlarda daha fazla araştırıldığını göstermektedir. Bu analize göre, bu konu daha çok sosyal bilimler (n=11) ve sağlık bilimleri (n=8) alanlarında yoğun ilgi görmüştür. Ayrıca fen bilimleri alanında da dikkat çeken bir konu olarak değerlendirilmektedir.

Rekreasyon alanında engelli bireyler üzerine yapılan çalışmalarla ilgili tezler özellikle beden eğitimi ve spor bilim dalı (10 tez) kapsamında araştırılmıştır. Bu durum, engelli olgusunu ve rekreasyon faaliyetlerinin çoğunlukla bu alanda incelediğini göstermekte ve beden eğitimi ve spor açısından önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda, peyzaj mimarlığı bilim dalı altında yapılan çalışmalar engellilerin rekreasyon faaliyetlerine erişimi ve bu alanların planlanması konusunda da katkılarda bulunduğu söylenebilir. Bu tür çalışmalar, engellilerin rekreasyon faaliyetlerine katılma fırsatlarını artırırken aynı zamanda toplumun engellilik konusundaki farkındalığını da artırabilir. Engellilere yönelik erişilebilir rekreasyon alanları, sosyal katılımı ve fiziksel aktiviteyi teşvik edebilir, bu da engelli bireylerin yaşam kalitesini artırabilir. Dolayısıyla, peyzaj mimarlığı bilim dalı altında yapılan çalışmalar, engellilerin rekreasyon faaliyetlerine katılımını kolaylaştırarak daha kapsayıcı bir toplum oluşturmak için önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Buna ek olarak, rekreasyon alanında engellilerle ilgili çalışmalar, Spor Yöneticiliği, Antrenörlük, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi gibi farklı bilim dallarında da ilgi görmüştür. Engelli ve rekreasyon

temasıyla ilgili tezlerde en çok kullanılan anahtar kelimeler arasında engelli, rekreasyon, zihinsel engelli ve boş zaman kelimeleri öne çıkmaktadır. Bu anahtar kelimeler, bu konunun öne çıkan yönlerini yansıtmaktadır.

Bu alandaki lisansüstü araştırmaların en fazla yüksek lisans tezi olarak yayınlandığı ve araştırmalarda daha çok nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Doktora düzeyinde çalışmaların sayıca daha az olması geliştirilmesi gereken bir yön olarak değerlendirilebilir.

Araştırmaların en fazla doçent doktor unvanına sahip danışmanlar yönetiminde, sosyal bilimler enstitüsü ve beden eğitimi ve spor anabilim dalına ait araştırmacılar tarafından yapıldığı görülmüştür. Engellilere yönelik rekreasyon alanında yapılan çalışmalar göstermiştir ki engel türleri ve engelli bireylerle ilgili bilimsel araştırmalarda, rekreasyon, spor, beden eğitimi, dış mekan tasarımı, peyzaj, kamu yönetimi ve spor pedagojisi alanlarında daha fazla çalışmanın yapılması önemlidir. Bu çalışmaların engellilerin rekreasyon alanlarına erişilebilirlik ve ulaşılabilirlik, fırsat eşitsizliği, eğitim ve bilinç eksikliği, program çeşitliliği-eksikliği, toplumsal katılım eksikliği sorunları konularında gelişim ve sorunların çözümüne odaklanan yaklaşımlar içermesi büyük bir fayda sağlayabilir. Rekreasyon alanında engelli bireylerle ilgili yapılan çalışmalarda son yıllarda bir artış gözlemlense de, bu alandaki çaba ve katkının hala yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Özellikle yabancı dilde yapılmış tez sayısının kısıtlı olması, uluslararası literatüre sağlanabilecek katkı açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, rekreasyon alanında engelli bireyler üzerine yapılan çalışmalar, ülke genelinde büyük bir öneme sahiptir ve çok yönlü bir konuyu ele almaktadır. Bu çalışmalar, yalnızca rekreasyon alanlarının fiziksel yapıları ve işlevlerini değil, aynı zamanda rehabilitasyon, toplumsal uyum, fırsat eşitliği ve toplumun genel refahına katkı sağlama potansiyelini içermektedir.

Kaynakça

- AKKAŞOĞLU, S., Akyol, C., Ulama, Ş. ve Zengin, B. (2019). Tarım Turizmine Yönelik Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 1193-1218.
- AKYÜZ, H., Yaşartürk, F., Karataş, İ., Türkmen, M., & Zorba, E. (2018). Rekreasyon bölümünde öğrenim gören öğrencilerin serbest zaman motivasyonlarının mutluluk düzeyi üzerine etkisi. *International Journal of Human Sciences*, cilt.15, sa.2, ss.1086-1096, 2018
- AL, U., Soydal, İ. ve Yalçın, H. (2010). Bibliyometrik Özellikleri Açısından Bilgi'nin Değerlendirilmesi. *Bilgi*, 55, 1- 20.
- Aslan, Z. (1993). Sanayileşme ve kentleşmenin doğada rekreasyon faaliyetlerine duyulan gereksinimi artırıcı etkisi. *Ekoloji: Çevre Dergisi*, 8, 22-24.
- AXELSEN M. (2009). The power of leisure: I was an anorexic; I'm now a healthy triathlete, *Leisure Sciences*.31, p. 330–346.
- BUZLU, M. Ö. (2015). Rekreasyon araştırmaları ve rekreasyon bölümleri için araştırma ve müfredat kapsamı önerisi: bibliyometrik bir çalışma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Mersin.
- DÜKKANCI, Y. (2008). Çocuklarda fiziksel aktivite ve sağlık ilişkili fiziksel uygunluk özelliklerinin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- ERDOĞAN, İ. (2022) Türkiye’de Engelli Bireyler Üzerine Yapılan Rekreasyon Konulu Bilimsel Çalışmalara Yönelik Bir İçerik Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beden Eğitimi Ve Spor Eğitimi Anabilim Dalı, Muş. 42.
- GABERLİ, Y. (2023) Terapötik Rekreasyon: Web of Science (WoS) Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Bir Analiz. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2023, Cilt 2, 100-117.
- GÖZEN, E. (2020) Rekreasyon Bilim Alanının Geçmişten Günümüze Bibliyometrik Analizi. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 2020 19(2) 572-588.
- HACİBEBEKOĞLU, A. vd. (2015). Nazilli’de Engellilerin Memnuniyet Analizi. GEKA Projesi. Referans Numarası: TR32/14/DFD/0028
- JİANG, Y., Ritchie, B. W., ve Benckendorff, P. (2019). Bibliometric visualisation: An application in tourism crisis and disaster management research. *Current Issues in Tourism*, 22(16), 1925- 957.
- KILBAŞ Köktaş Ş., (2004), Rekreasyon serbest zamanı değerlendirme, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara
- KARAGÖZ, D. & Kozak, M. (2014). Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi: Araştırma Konuları ve Kurumlar Arası İş Birliğinin Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28, (1), 47-61
- KOCA, C. (2010). Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu. Dünya Engelliler Vakfı. İstanbul.
- LAWANİ, S. M. (1981). Bibliometrics: its theoretical foundations, methods and applications. *Libri*, 31(1), 294-315.
- MEB (2015). mebk12.meb.gov.tr/meb_iys (Erişim Tarihi:10.07.2020) Osunluk, H., & Uğurlu, B. (2006). Özürlü kadınlar ve ayrımcılık. *Öz- Veri Dergisi Cilt 2 Sayı 1*.
- SEZEN, M. (2007). Fiziksel Engellilerin Rehabilitasyonuna Yönelik Mobilya Tasarım Araştırmalar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- TÜTÜNCÜ, Ö., Aydın, İ., Küçükusta, D., Avcı, N. ve Taş, İ. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyon Faaliyetlerine Katılımını Etkileyen Unsurların Analizi, *Spor Bilimleri Dergisi*, 22(2): 69-83.
- ÜSDİKEN, B., & Pasadeos, Y. (1993). Türkiye’de örgütler ve yönetim yazını. *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2), 73-93

ANAKARA YAYINCILIK
ISBN: 978-605-70777-7-6

17-19 KASIM 2023
100. YILDA UTAK
ANKARA